

Nemzetközi Hungarológiai Központ
Budapest
1993

HUNGAROLÓGIA

4

Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek

Hungarológia 4

Nemzetközi Hungarológiai Központ
Budapest
1993

HUNGAROLÓGIA 4

Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek

Hungarológia

Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek

Szerkeszti: Hegedűs Rita, Kőrösi Zoltánné, Tarnói László

ISSN 1217 4343

Felelős kiadó: Tarnói László

Szövegszerkesztők: Karabás Nóra és Princz László

Lektorálta: Hegedűs Rita

Fedélterv: Novák Lajos

Nyomda: Quality Sign

Felelős vezető: Szabó Judit

**A HAMBURGI
HUNGAROLÓGIAI KÖZPONT
TUDOMÁNYOS TANÁCSÁNAK
BUDAPESTI KONFERENCIÁJA**

(1993. május 26-27.)

Holger Fischer (Hamburg)

A hungarológia helyzete Németországban. Az intézményi rendszer

A Magyarországgal kapcsolatos németországi oktatásról és kutatásról, vagyis a hungarológiáról már gyakrabban tudósítottak, egyebek között e helyen is. Itt szeretnék emlékeztetni Karl Nehring, Wolfgang Veenker, Fazekas Tiborc és jómagam különböző előadásaira. Ezek az előadások részben nyomtatásban is megjelentek, ám olyan folyóiratokban és gyűjteményes kötetekben, melyek a szűkebb értelemben vett, filológia-orientált hungarológia körén kívül aligha lehetnek ismertek. Mindez talán indokolja azt a körülményt, hogy ma részben ismétlésekbe bocsátkozunk.

1. Szerződéses alapok

A Magyarország és a Német Szövetségi Köztársaság közötti kulturális kapcsolatokon belül a tudományos kapcsolatok nem csupán természetes alkotóelemet jelentettek, hanem mindig kiemelkedő területét alkották az együttműködésnek. Kimondottan a politikailag nehéz időszakokban jött létre a tudományban ez a politikai és társadalmi rendszerek határain túlmutató szellemi együttműködés és szembesülés, egymás közötti egyetértés és egymás iránti megértés. E hosszú ideig tartó tudományos együttműködés gyümölcseit a politikai rendszerváltás időszakában a politikai, gazdasági és társadalmi átalakulási folyamatok során mindenki számára jól látható módon tudtuk learatni.

A tudományos kapcsolatok kiépítésének alapjait egy több tényezőből álló szerződésrendszer biztosítja, amely a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek folyamán jött létre. Ehhez a szerződésrendszerhez tartoznak például a *Kulturális együttműködési megállapodás (1978)*, a *Megállapodás a természettudományos-technikai együttműködésről (1987)* valamint egy *Megállapodás a diplomák kölcsönös elismeréséről (1989)*, amelynek alapján a tanulmányi eredményeket és a végzettséget a felek kölcsönösen elismerik. A legújabb időszakban számos további egyezmény született a szakminisztériumok együttműködésének szintjén, pl. az egészségügyben, az ifjúságpolitikában vagy éppen mostanában a környezetvédelem területén, melyek általánosságban, szűken behatárolt szakmai területeken tudományos együttműködést is előirányoznak.

A tudományos kapcsolatokat az intézmények tekintetében magyar részről mindenekelőtt a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, a Magyar Tuda-

mányos Akadémia és az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság bonyolította le. Német részről elsősorban a Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG), a Deutscher Akademische Austauschdienst (DAAD), az egyetemek, a tudományos alapítványok és társaságok, mint pl. az Alexander von Humboldt Stiftung, a Volkswagen-Stiftung és a Südosteuropa-Gesellschaft, továbbá a politikai pártok alapítványai vettek részt ebben a tevékenységben.

A politikai rendszerváltás eredményeként a kapcsolatok liberalizálódtak és érezhetően decentralizálódtak; a tudományos kapcsolatok most egyrészt nagyszámú intézményen keresztül, részben pedig teljesen intézmények nélkül illetve közvetlen kapcsolat formájában működnek. Ennek során német részről különleges jelentőséget nyertek a politikai pártok alapítványai is. Éppen ezért immár aligha lehetséges a tudományos kapcsolatok mennyiségi adatait felmérni. Ezért csupán illusztrációként szolgáljon itt néhány számadat az egyetemi kapcsolatok területéről:

- az egyetemi együttműködések száma az 1980-as 6-ról immár 44-re (1989) ill. 102-re (1993, csak régi tartományok) emelkedett;
- a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Hamburgi Egyetem együttműködésének tíz esztendeje (1980-1990) során 164 hamburgi kolléga látogatott Budapestre és 120 budapesti kolléga járt Hamburgban, 18 tudományos szakterületen 25 közös kollokviumot rendeztek, 282 tudományos előadás hangzott el és a közös munka eredményeként mintegy 100 publikáció jelent meg.

A magyarországi politikai rendszerváltás óta számos nemzeti és európai program keretében jelentős mennyiségű további eszközt helyeztek készenlétbe a tudományos cserére és magyar diákok németországi tanulmányainak folytatására. Az egykori NDK és Magyarország között korábban fennállt tudományos kapcsolatokat is messzemenően tovább kellene folytatni az új Németországban. Hogy ez milyen mértékben lesz lehetséges az egykori NDK tudományos intézményrendszerének "átalakítás" (Abwicklung) néven megnevezett összeomlását követően, azt talán a vita során majd pontosabban tisztázhatjuk. Az éppen vázolt elmélyülés a tudományos kapcsolatok területén a nyolcvanas évek során a hungarológia fejlődésére is serkentőleg hatott.

2. A hungarológia-fogalom fejlődése

Itt természetesen felmerül a kérdés, hogy tulajdonképpen mi a "hungarológia" fogalmának a jelentése?

A nyolcvanas években intenzív vita folyt a hungarológia-fogalomról. Aból a tényből kiindulva, hogy ezt mindenekelőtt azok használták, akik a magyar nyelvet és irodalmat tanították, a hetvenes évek végére a hungarológiát

nagyon szűken értelmezték és a magyar filológiával tekintették azonosnak, nagyjából a nyelv- és irodalomtudomány értelmében. Egy másik értelmezés ezt a tartalmat kiegészítette a néprajztudománnyal. Így használja ma ezt a fogalmat a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság is, és hivatalos folyóirataiban, a Hungarológiai Értesítőben még mindig ezt a gyakorlat követi. Magyarországon valószínűleg a hungarológiai szakemberek többsége is osztja ezt a véleményt. Közben kialakult az a felfogás, miszerint a hungarológia a magyarság egészére vonatkozó szellemtudományi diszciplínák teljességét foglalja magába. Az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában a hungarológia fogalmát a kutatók tovább tágítják a társadalomtudományi diszciplínák bevonásával, valamint annak interdiszciplináris, regionális szaktudományként való értelmezésével, így szinte a fogalmi skála másik végén helyezkednek el. Ebben a felfogásban a hungarológia fogalma mind a magyar filológiát, mind az országismeretet (Landeskunde), vagyis a magyar történelmet, kultúrtörténetet, néprajzot, politológiát, gazdaságtudományt, szociológiát és földrajzot magába foglalja. A hungarológia legutóbb említett meghatározása a hamburgi finnugor tanszéken már néhány éve gyakorlatot jelent.

A külföldön élő, nem magyar származású hungarológusok jelentősen eltérő nézőpontjai bizonyára hozzájárultak a fogalom nyolcvanas években lezajlott bővítéséhez. De nem szabad elfelejteni, hogy ez a korszerű meghatározás a hungarológia tartalmáról a német nyelvterületen 1916-ra nyúlik vissza, amikor Gragger Róbert Berlinben lerakta a hungarológia alapköveit.

3. Történeti visszatekintés

Gragger Róbert budapesti professzor kinevezésével a Berliini Egyetemen 1916. augusztus 15-én alakult meg az első magyar nyelv- és irodalomtudományi tanszék Németországban. 1917 decemberében ezt a tanszéket illetve szemináriumot tovább bővítették, megnövekedett programmal a Berliini Egyetem Magyar Intézeteként (Ungarisches Institut an der Universität Berlin) működött tovább. A Porosz Kultuszminisztérium memorandumában foglaltaknak megfelelően a nyelvészet és irodalomtudomány mellé a következő szaktudományok csatlakoztak: történelem, ország- és népismeret, jog- és államtudomány, népgazdaságtan és művészetek. Maga Gragger is ezt írta programszerű nyilatkozatában: "Magyarországot itt a maga teljességében kell kulturális problémaként megragadni. Így tekintendő esetünkben a szűkebben értelmezett tudományos kérdéseken (nyelv, történelem, kultúra) kívül minden gazdasági, szociális, politikai vagy művészeti probléma is,..." (Gragger 1921, S. 3-4).

A húszas évek elejére a könyvtárat finn, észt és ural-altáji részleggel egészítették ki, s az oktatásban is foglalkoztak finnugrisztikai témákkal, de a tevékenység súlypontja továbbra is a hungarológia területén maradt. Az Intézet munkáját támogatta az 1917 novemberében alapított "A Magyar Intézet Barátainak Társasága, Berlin" (Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts e.V. Berlin). Az 1921 óta megjelenő és az Ural-Altaische Jahrbücherben ma is továbbélő "Ungarische Jahrbücher" megindításával megszületett a Magyar Intézet és a Magyar Intézet Barátainak Társasága megfelelő publikációs orgánuma. A Társaság munkáját Németország és Magyarország anyagilag és szellemileg egyaránt támogatta, így került sor a berlini Collegium Hungaricum megalapítására, amelyben a berlini főiskolákon és egyetemeken tanuló magyar ösztöndíjasok elszállásolásuk mellett szellemi központra is leltek.

Gragger Róbert professzor 1926-ban bekövetkezett korai halálát követően utóda Farkas Gyula lett, aki már korábban is tevékenykedett ebben az intézetben magyar lektorként. Az oktatási és kutatási tevékenység jelentősen kibővült, s végül a finnugrisztikába torkollt, anélkül, hogy ezenközben a hungarológiai súlypontot bármiféle hátrány, vagy korlátozás érte volna. A Magyar Intézet virágkora a harmincas években meggyőzően követhető nyomon az Ungarische Jahrbücherben, ahol rendszeresen jelentek meg közlemények az oktatásról, a kiadványokról, a kutatói tevékenységről, a könyvtár bővítéséről stb. Az Ungarische Jahrbücher köteteinek statisztikai tartalom elemzése egyértelműen bizonyítja, hogy Gragger Róbert interdiszciplináris koncepcióját ténylegesen valóra váltották.

A II. világháború után a hungarológia helyzete döntő módon megváltozott. A háborút épségben átvészelő Magyar Intézetet a szovjetunióbeli emigrációba kényszerített Wolfgang Steinitz visszatérése után, 1946-ban a kelet-berlini Humboldt Egyetem Finnugor-Intézetévé alakították át. Az oktatói és kutatói munka súlypontja a finnugor filológia területére tolódott át. Steinitz 1967-es halálát követően a finnugrisztikát nem lehetett változatlan módon folytatni, ehelyett a munka magyar tolmácsok és fordítók kiképzésére kellett szorítkozni, a szó valódi értelmében vett hungarológia művelése nélkül. Ez a megjegyzés nem negatívan értendő, éppen ellenkezőleg, a munkatársaik és tanítványok számos kiváló szépirodalmi fordítása bizonyítja a berlini képzés magas színvonalát. Ugyanakkor most, a német újraegyesülést követően sor került Berlinben is egy, a fenti hagyományhoz csatlakozó hungarológia kialakítására. Farkas Gyula professzort, aki a háború végéig a berlini Magyar Intézet igazgatója volt, 1946 végén a göttingai egyetemre nevezték ki, ahol megalapította a Finnugor Szemináriumot. A német finnugrisztika hagyományait folytatta, s egyben bizonyos hangsúlyt helyezett a hungarológiára is.

Ezt a súlypontalakítást azonban 1958-as halálát követően utódai már nem folytathatták ilyen mértékben, hanem főleg csak a magyar filológiára szorítkozott.

A Hamburgi Egyetemen 1959 szeptemberében önálló intézményként alapított Finnugor Szemináriumban és annak 1952 óta meglévő előzményében csak kis mértékben folyt hungarológiai munka. Itt csak a hetvenes évek közepe és különösen a nyolcvanas évek vége óta foglalkoznak nagyobb mértékben hungarológiával.

A müncheni Egyetemen 1965-ben alapított Finnugor Szemináriumban a hungarológia nem jelent semmiféle súlypontot a finnugrisztikán belül.

4. A hungarológia jelenlegi intézményes helyzete

Jellemző a magyar filológián túlmenő, interdiszplináris és regionális szaktudományként értelmezett hungarológiára, amely a magyarság egészét érintő szellem- és társadalomtudományi diszciplínákat foglalja magába, hogy

- (1) önálló szakként, saját egyetemi záróvizsgával nem létezik a Szövetségi Köztársaság régi tartományaiban. A tanulmányok vizsgával való lezárásának lehetőségét tekintve csupán a berlini Hungarológiai Szeminárium (Seminar für Hungarologie) jelent kivételt, ahol a stúdium ismét a hungarológiai magiszteri fokozat elnyerésével zárható le.
- (2) Jellemző továbbá a hungarológiára a nagyon nagy számú szaktudományra és tudományos intézetre való tagolódás,
- (3) hogy különösképpen az összehasonlító Kelet- és Délkelet-Európa-kutatás keretében művelik,
- (4) hogy a különböző tudósok és intézmények között szinte egyáltalán nincsen koordináció és összehangoltság,
- (5) hogy a szak kicsiny mérete miatt a kutatás és az oktatás terén erősen függ az egyes tudósok személyes érdeklődésétől, tehát nagymértékű az individualizáltság,
- (6) hogy a legtöbb intézetnek nincsen kellő számú munkatársa ahhoz, hogy ott nagyobb hungarológiai kutatási programokat meg tudjanak valósítani.

Ezeket a megállapításokat teljes mértékben alátámasztja egy felmérés, melyet én 1991 nyarán kb. 50 németországi és európai tudományos intézménynél végeztem el, s amelyhez csaknem 70 %-uktól kaptam választ. (Fischer 1993).

A hungarológia eredményes fejlődéséhez nélkülözhetetlen feltétel az alapos és pedagógiaiilag is megalapozott, intézményesen biztosított és egy szak-

hoz tartósan kötött magyar nyelvoktatás. A következő a kép a német egyetemeken:

- egy egyetemen van magyar nyelvoktatás egy önálló, hungarológiai szak keretében (a berlini Humboldt Egyetemen),
- három egyetemen van magyar nyelvoktatás a finnugrisztika szak keretében (Göttingen, Hamburg, München),
- további tíz egyetemen tanítanak többé-kevésbé rendszeresen magyart a finnugrisztikán kívül különböző célkitűzésekkel, legtöbbször az általános nyelvészet kiegészítéseként (Freie Universität Berlin, Bochum, Bonn, Freiburg, Gießen, Kiel, Köln, Leipzig, Marburg, Münster).

A magyar nyelvoktatásra mind a 14 egyetemen jellemző célkitűzésenként a filológiai kiképzés. A berlini Humboldt Egyetem helyzetétől eltérően - ahol rendkívül magas szinten folyik a nyelvoktatás - ezeken a helyeken a nyelvoktatás csak középszintig, részben pedig csak az alapszintig folyik.

A hungarológiában érdekelt szellem- és társadalomtudományi diszciplínák erős széttagoltsága következtében a berlini Humboldt Egyetem Hungarológiai Szemináriumának történelmileg indokolt különleges szerepétől eltekintve egyetlen német egyetemen sem alakult ki a régi szövetségi tartományokban a magyarságtudományra koncentrált oktatást és kutatást egyesítő szakmai és/vagy intézményes központ a finnugrisztika keretein kívül. Magyar témákat is tárgyalnak általában az oktatás és kutatás keretén belül a Kelet-Európa-kutatás illetve Délkelet-Európa-kutatás során. Túl messze vezetne minden tudományágat egyetemi és egyetemen kívüli intézményt felsorolni, amelyekben valamikor egyszer már feldolgoztak magyar témát is. Mégis van néhány egyetemi intézet, amelyekben rendszeresen foglalkoznak Magyarországgal. A már említett finnugor intézeteken kívül elsősorban ezeket kell megemlíteni:

- a berlini Freie Universität Kelet-Európa Intézete,
- a müncheni egyetemen működő Kelet- és Délkelet-Európa Gazdasági és Társadalmi Intézet,
- a müncheni egyetem Kelet-Európa és Délkelet-Európa Történeti Intézete,
- a kölni egyetem Keleti Jogi Intézete,
- a kölni egyetem Kelet-Európa Történeti Intézete,
- a giesbeni egyetem Kontinentális Agrár- és Gazdaságkutató Központja,
- a hamburgi egyetem Külkereskedelmi és Tengerentúli Gazdasági Intézete.

A kutatásban ennél sokkal erősebben figyelembe veszik a magyar témákat a Kelet- és Délkelet-Európa-kutatás egyetemen kívüli intézményeiben. Itt az alábbiakat kell megemlítenünk:

- a kölni Szövetségi Keleti Tudományi és Nemzetközi Tanulmányok Intézete,
- az ebenhauseni Tudomány és Politika Alapítvány,
- a hamburgi HWWA Gazdaságkutató Intézet,
- a kielői Világgazdasági Intézet.

A legfontosabb szerepet a müncheni Südost-Intézet vállalta magára. Történettudományi részlegében a kutatási érdeklődés középpontjában a Magyarország középkori történelme áll; a jelenkori kutatórészlegben pedig a Magyarország-szakcsoportnak a feladata az ország aktuális politikai, gazdasági és társadalmi folyamatainak tudományos figyelése. A Südost-Institut könyvtárának magyar részlege minden bizonnyal a legjobb egész Németországban. A könyvtár igazgatója, mint nemzetiségi szakember, elsődlegesen szintén magyar témákkal foglalkozik. Magyarország történelméhez kapcsolódóan a müncheni Magyar Intézetet (Ungarn-Institut) is meg kell említenünk, amelynek folyóiratában, az "Ungarn-Jahrbuch"-ban, illetve kiadványsorozatában, a "Studia Hungarica"-ban Magyarország történelmét tárgyaló közlemények jelennek meg. A felsorolt, egyetemeken kívüli intézményekre - melyeket persze szövetségi vagy tartományi minisztériumok tartanak fenn - jellemző természetesen egyfajta politikai érdeklődés is, ami pl. a megbízatásos alapon folyó kutatásban jelentkezik vagy jelentkezhet.

Már csak a nyelvi problémák miatt is a hungarológia más regionális tudományokhoz hasonlóan inkább csak néhány személyre korlátozódik. Mind a nyelv, mind pedig a magyar politikai fejlődés felelős azért, hogy a hungarológia az NSZK-ban hosszú ideig szinte kizárólag magyar származású ill. Magyarországon kiképzett kutatók kezében volt. Ez a tény csak a közelmúltban kezdett megváltozni. Két területről felhozott példával szeretném ezt szemléltetni:

- (1) Wolfgang Veenker különböző bibliográfiai felmérések alapján megállapította, hogy a Német Szövetségi Köztársaságban (az egykori NDK nélkül) a II. világháború után a magyar nyelvtudomány területén belül összesen 74 különböző személy jelentetett meg tanulmányokat. Ebből a 74 emberből mintegy 20-25 foglalkozott intenzívebben a magyarral, közülük kevesebb mint tíz volt nem magyar származású.
- (2) A társadalomtudományok területén sem állnak másképp a dolgok. Itt a nyolcvanas évek során mintegy 60 ember jelentetett meg

hungarológiai témájú írásokat, közülük viszont csak 9 foglalkozott intenzívebben Magyarországgal és csupán 6 nem magyar származású közülük.

A politikai, gazdasági és társadalmi átalakulási folyamat Magyarországon és a többi volt szocialista államban az ezen országok történései iránti érdeklődés hatalmas megnövekedéséhez vezetett. A német egyetemeken alig van olyan történeti, politológiai, szociológiai, közgazdasági intézet, amelyben ne hirdetnének meg Magyarországgal kapcsolatos tanórákat. Ugyanez érvényes a felnőttoktatás sokféle intézményére is. Számos folyóiratban a cikkek tömege jelenik meg. Hogy itt ezzel a szinte divat-témával kapcsolatosan hogyan folyhat tudományosan értékelhető oktatás és kutatás az ahhoz szükséges nyelvismeret nélkül, az számomra kissé rejtélyes maradt. Ez a probléma az ilyen intézményekben tanuló számos diák tudakozódásán is érezhető, akik néha igencsak kétségbeesve keresnek nem magyar nyelvű szakirodalmat nagyon részletező és mélyreható magyar kérdésfeltevésekkel kapcsolatban.

A hungarológia beágyazódása a Kelet- és Délkelet-Európa-kutatásba azzal jár együtt, hogy nem létezik központi hungarológiai publikációs folyóirat. Magyarországgal kapcsolatos témákat különböző mértékben a megfelelő folyóiratok, sorozatok és évkönyvek vesznek figyelembe. Ezek közül a legfontosabbak: az Osteuropa, az Osteuropa-Wirtschaft, az Osteuropa-Recht, a WGO. Monatsheft für osteuropäisches Recht, a Südosteuropa-Mitteilungen, a Südostforschungen, az Osteuropa-Info, az Ungarn-Jahrbuch és különösen a Südosteuropa folyóirat. A filológiai terület számára az Ural-Altaische Jahrbücher és a Finnisch-Ugrische Mitteilungen mérvadóak. Egyfajta erősebben kulturális-irodalmi területtel foglalkoznak a Berliner Beiträge zur Hungarologie sorozat és a Stádium című folyóirat.

Magyarországgal kapcsolatos monográfiák mindenekelőtt a müncheni Ungarn-Institut "Studia Hungarica" sorozatában, a Südost-Institut "Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas" sorozatában és a Südosteuropa-Gesellschaft kiadványsorozataiban jelennek meg.

Bár az idevonatkozó intézmények és kutatók száma tulajdonképpen még áttekinthető, már így is látszanak a szétforgácsolódás és a nem kielégítő koordináció jelei. Fennáll az a veszély, hogy a rendelkezésre álló anyagi és szaktudományi erőket nem sikerül optimálisan felhasználni, kutatási programok folynak párhuzamosan, s az eredmények nem válnak kellő mértékben ismertté. Hozzájárul ehhez az is, hogy Németországban - mint említettem nincsen egyetlen központi hungarológiai publikációs orgánus sem. Az intézményi struktúrák jelenleg olyanok, hogy a Magyarországgal való elsődlegesen társadalomtudományi foglalkozás általában a Kelet- vagy Délkelet-Eu-

rópa-kutatás részét képezi és hogy a szerkezetek még sehol nem érték el azt a kritikus nagyságot, amely egy intézményes önállósodáshoz vezethetne.

Azt hinni, hogy a mi hamburgi Hungarológiai Centrumunk ezt a szerepet át tudná vállalni, ábránd lenne. A munkánk minőségével kapcsolatos minden magabiztosság mellett a jelenleg fennálló anyagi és személyi feltételek láttán feladatunkat túlnyomórészt abban látjuk, hogy tevékenységünkkel mint apró és szerény hozzájárulással szolgáljunk, amely bennünket németországi és más európai országokbeli kollégáinkkal együtt egy kis lépéssel tovább visz a hungarológiához vezető nehéz és hosszú úton.

5. Irodalom

Bachofer, Wolfgang; Fischer, Holger (Hrsg.): Ungarn - Deutschland. Studien zu Sprache, Kultur, Geographie und Geschichte. Wissenschaftliche Kolloquien der ungarischen Wirtschaft- und Kulturtage in Hamburg 1982. München 1983 (= Studia Hungarica 24).

Fazekas, Tibor: Probleme des Ungarischen als Fremdsprache. In: Bachofer/Fischer 1983, S. 53-61.

Fazekas, Tibor; Fischer, Holger; Pusztay, János; Veenker, Wolfgang: Hungarologie in der Bundesrepublik Deutschland. In: A hungarológia oktatása 2 (1988), 4, S. 3-36.

Fischer, Holger: Hungarológia a Hamburgi Egyetem kutatásában és oktatásában. In: **M. Róna** 1983, S. 92-96.

Fischer, Holger: Stand und Aufgaben einer interdisziplinären Landeskunde Ungarns im Rahmen der Finno-Ugristik. In: Hungarian Studies 1 (1985), S. 235-255.

Fischer, Holger: A hungarológia kutatásának helyzete az NSZK-ban különös tekintettel a Hamburgi Egyetemre. In: Hagyományok és módszerek. Az I. Nemzetközi Hungarológia-Oktatási Konferencia előadásai. Budapest 1990, 1. Bd., S. 223-232 (= Hungarológiai ismerettár 7).

Fischer, Holger: Hungarologische Forschungsprojekte in internationaler Zusammenarbeit. In: Materialien des III. Internationalen Hungarologie-Kongresses, Szeged, 12.-17.08.1991. Budapest 1993 (im Druck).

Gragger, Robert: Unser Arbeitsplan. In: Ungarische Jahrbücher 1 (1921), S. 1-8.

Nehring, Karl: Studia Hungarica. Forschungen zur ungarischen Sprache und Kultur in der Bundesrepublik Deutschland. In: Südosteuropa-Mitteilungen 20 (1980), 1, S. 63-69.

Nehring, Karl: Hungarológia a Német Szövetségi Köztársaságban. In: **M. Róna** 1983, S. 87-91.

M. Róna, Judit (Hrsg.): Hungarológiai oktatás régen és ma. Budapest 1983.

Veenker, Wolfgang: Gondolatok a (hamburgi) hungarológiához. In: Hungarológiai Értesítő 8 (1986), S. 328-333.

Veenker, Wolfgang: Die Entwicklung der Finnougristik im deutschsprachigen Raum. In: Hungarian Studies 2 (1986), S. 117-151.

Wolfgang Veenker (Hamburg)

Forschung und Lehre im Bereich der ungarischen Philologie

Ich hatte bereits aus verschiedenem Anlaß Gelegenheit, hier in Budapest und an anderen Orten über die wissenschaftlichen Aktivitäten im Bereich der Finnougristik und speziell der Hungarologie in Deutschland zu berichten¹, und so mache ich gern von der Möglichkeit Gebrauch, hier quasi als Chronist über die neueren Entwicklungen zu informieren.

Der äußere Anlaß für die bisherigen Berichte waren zum Beispiel die Kultur- und Wirtschaftstage der Bundesrepublik Deutschland in Budapest 1984 und 1988, das Symposium anläßlich des 100. Geburtstages des Begründers der Hungarologie in Deutschland Robert Gragger in Berlin (1987), der V. Internationale Kongreß der ungarischen Sprachwissenschaftler in Budapest (1988) und die Finnougrische Arbeitstagung in Hamburg (1989).

Obwohl auf dem Gebiet der Finnougristik und speziell der Hungarologie in Deutschland durchaus nennenswerte Leistungen zu verzeichnen sind, gibt es in den vergangenen Jahren dennoch keine sonderlich spektakulären wissenschaftlichen Ereignisse: gleichwohl ist aus wissenschaftsorganisatorischem Aspekt einerseits die Gründung des Zentrums für Hungarologie im Finnisch-Ugrischen Seminar der Universität Hamburg zu erwähnen mit den dadurch verstärkten Aktivitäten sowohl in Hamburg als auch in den Beziehungen zu Ungarn, zum anderen hat durch die Vereinigung Deutschlands auch das Gewicht der Finnougristik und Hungarologie zugenommen, und es sind jetzt fünf Universitäten in Deutschland anzuführen, an denen Studien- und Examensmöglichkeiten im Fache Finnougristik oder seinen Teilgebieten Hungarologie oder Fennistik möglich sind. Dazu kommt in Österreich die Universität Wien mit dem umfangreichen Lehrangebot in Finnougristik und Hungarologie.

Die gegebenen Überblicke sollen hier fortgeführt werden. Ein besonderer Schwerpunkt liegt zur Zeit auf der bibliographischen Erfassung. Aus Anlaß meines Berichtes im Jahre 1988 hatte ich eine "Bibliographie der sprachwissenschaftlichen Arbeiten zur Hungarologie in der Bundesrepublik Deutschland" zusammengestellt, hierin sind die in Westdeutschland im Zeitraum 1945-1988 entstandenen diesbezüglichen Arbeiten erfaßt; es zeigte

sich bei der Zusammentragung der Materialien, daß es zum Teil schwierig war, die an entlegener Stelle publizierten Arbeiten ausfindig zu machen und zu erfassen, und es erwies sich als notwendig, weitere Literaturrecherchen anzustellen. Aus diesem Grunde ist die Publikation der Materialien bisher unterblieben. Sie ist aber durchaus geplant und soll in absehbarer Zeit vorgelegt werden. Damit wird zugleich eine eindrucksvolle Dokumentation über den sprachwissenschaftlichen Bereich der Hungarologie außerhalb Ungarns geliefert. Nowendig ist allerdings noch die Ergänzung durch die in der ehemaligen DDR und in Österreich entstandenen Arbeiten.

Diese bibliographischen Arbeiten sollen in Verknüpfung mit dem internationalen Projekt URBIS (Uralic Bibliographical Survey) fortgeführt werden; in Hamburg wird eine Datenbank erstellt, in der alle seit 1945 im deutschsprachigen Raum zur Finnougristik oder den Teilgebieten Hungarologie und Fennistik mit sprachwissenschaftlicher Thematik entstandenen und/oder hier erschienenen Arbeiten erfaßt werden sollen. Die Erstellung von Teilbibliographien zu einzelnen Bereichen ist dann relativ einfach und problemlos, wenn die Daten vorliegen.

Seit den späten achtziger Jahren habe ich des weiteren begonnen, ein "Verzeichnis der Hochschulschriften zur Finnougristik im deutschsprachigen Raum nach 1945" zu erstellen; hierin sind Dissertationen, Masterarbeiten, Diplomarbeiten und Habilitationsschriften enthalten. Hiermit wird eindrucksvoll auch der Erfolg der Lehre repräsentiert. Dieses Verzeichnis, das einen informativen Überblick über die behandelten Themen vermittelt, konnte ich nur dank der Hilfe meiner Kolleg(inn)en an Universitäten außerhalb von Hamburg zusammenstellen, da der größte Teil der Arbeiten nicht publiziert wurde und somit auch die Arbeiten im allgemeinen über das Institut hinaus nicht bekannt wurden. Meine Sammlung, die fast ausschließlich philologische Themen enthält, umfaßt zur Zeit 234 Arbeiten zur Finnougristik im weitesten Sinne, davon 114 zur Hungarologie. Auch dieses Verzeichnis soll in Kürze vorgelegt werden.

Auf Forschungsprojekte gehe ich hier nicht näher ein, denn Holger Fischer hat im Jahre 1991 eine entsprechende Umfrage gestartet und darüber auf dem III. Hungarologenkongreß in Szeged 1991 referiert². Natürlich sind einzelne Forscher in Deutschland im Rahmen der Hungarologie mit Forschungsprojekten, zum Teil über einen langen Zeitraum, befaßt, es handelt sich jedoch in erster Linie um Individualprojekte, deren Fortgang durch zahlreiche Faktoren wie Arbeitsüberlastung, andere Forschungsfelder

usw. beeinträchtigt werden kann. Die greifbaren Ergebnisse sind ablesbar in der oben erwähnten Bibliographie der sprachwissenschaftlichen Arbeiten zur Hungarologie. Die Themennennungen in den Forschungsberichten der einzelnen Universitäten tragen teilweise das Signum der Unverbindlichkeit. Überregionale Zusammenarbeit ist hier kaum zu verzeichnen, allerdings wird das eine oder andere Projekt im Rahmen bestehender Partnerschaften zwischen ungarischen und deutschen Universitäten befördert.

Zwei Fachzeitschriften bieten in Deutschland Publikationsmöglichkeiten an:

- Finnisch-Ugrische Mitteilungen
(ab 1977, herausgegeben von István Futaky und Wolfgang Veenker, bislang 15 Bände)
- Ural-Altaische Jahrbücher, Neue Folge
(ab 1981, für Finnougristik sind Hans-Hermann Bartens und János Gulya verantwortliche Herausgeber, bislang 11 Bände)

An Serien sind zu nennen:

- Berliner Beiträge zur Hungarologie
(regelmäßig ab 1986, herausgegeben von Paul Kárpáti und László Tarnói, bislang 6 Bände)
- Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia
(ab 1983, herausgegeben von János Gulya, bislang 5 Bände)
- Veröffentlichungen des Instituts für Finnougristik der Universität München
(ab 1973, herausgegeben von Gerhard Ganschow und Karl Nehring, ca. 40 Bände)
- Finnisch-Ugrische Bibliothek
(ab 1975, herausgegeben von Gerhard Ganschow, 4 Bände)
- Studia Uralica
(ab 1978, herausgegeben von Károly Rédei, bislang 7 Bände)
- Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica
(ab 1969, herausgegeben von Annemarie v. Gabain und Wolfgang Veenker, bislang 35 Bände)

Aufgrund der Vielzahl der wissenschaftlichen Reihen und Periodica hat es in der Vergangenheit keine ernsthaften Probleme gegeben, wissenschaftlich anspruchsvolle Arbeiten zur Hungarologie in Deutschland zu veröffentlichen.

An den Universitäten im deutschsprachigen Raum sind Lehre und Forschung traditionell miteinander verknüpft. Dabei muß allerdings berücksichtigt werden, daß Lektoren im allgemeinen zur eigenen wissenschaftlichen Forschung nicht verpflichtet sind.

An früherer Stelle habe ich einen Überblick über das quantitative Lehrangebot in Finnisch-Ugrischer Philologie an allen Universitäten der Bundesrepublik Deutschland und Österreichs vom Sommersemester 1979 bis zum Wintersemester 1983/84 gegeben. Regelmäßig veröffentlichen wir in der Zeitschrift "Finnisch-Ugrische Mitteilungen" eine Zusammenstellung der entsprechenden Lehrveranstaltungen.

Seit dem Wintersemester 1989/90 sind auch die Universitäten in Ostdeutschland einbezogen, die Angaben werden jetzt abgedruckt unter dem Titel "Uralistische Lehrveranstaltungen im deutschsprachigen Raum".

Die nachfolgende Tabelle gibt einen Überblick über das quantitative Angebot in den letzten acht Semestern:

Übersicht über das quantitative Angebot der Lehre in Uralistik (Finnougristik) / Hungarologie an den Universitäten im deutschsprachigen Raum (incl. Sprachlehrveranstaltungen; berücksichtigt sind nur diejenigen Universitäten, an denen in diesen Fächern ein akademischer Abschluß möglich ist)

Semester	Universität	Uralistik Lehrveranstaltungen	insgesamt Semesterwochenstunden	davon Lehrveranstaltungen	Hungarologie Semesterwochenstunden
WS 89/90	Berlin (HUB)	20	45	17	39
	Göttingen	20	46	6	15
	Hamburg	20	45	8	19
	München	27	50	7	14
	Wien	36	65	18	35

SS 1990	Berlin (HUB)	18	38	15	33
	Göttingen	21	46	8	17
	Hamburg	26	55	9	21
	München	26	52	7	16
	Wien	34	62	14	29
WS 90/91	Berlin (HUB)	26	55	19	46
	Göttingen	21	47	8	17
	Hamburg	17	36	7	17
	München	27	55	8	20
	Wien	28	55	14	29
SS 1991	Berlin (HUB)	31	59	23	46
	Göttingen	22	49	7	15
	Hamburg	16	35	7	16
	München	26	54	7	18
	Wien	30	58	16	33
WS 91/92	Berlin (HUB)	32	71	27	61
	Göttingen	19	46	6	16
	Hamburg	21	45	8	18
	München	30	58	8	18
	Wien	39	75	19	42
SS 1992	Berlin (HUB)	39	80	30	70
	Göttingen	17	42	6	16
	Hamburg	24	49	7	17
	München	25	51	8	18
	Wien	27	57	15	34
WS 92/93	Berlin (HUB)	35	74	28	64
	Göttingen	20	46	6	16
	Hamburg	21	49	7	17
	München	30	56	9	19
	Wien	36	71	20	40
SS 1993	Berlin (HUB)	30	63	23	53
	Göttingen	16	40	6	16
	Hamburg	21	47	9	20
	München	28	54	10	22
	Wien	36	70	22	44

Dazu kommt an weiteren zehn Universitäten ein Angebot an Sprachkursen, die aber vom Umfang und der Thematik her von Semester zu Semester wenig Veränderungen aufweisen und deshalb hier ausgespart bleiben. Im Zeitraum Wintersemester 1989/90 bis SS 1993 haben insgesamt 54 Personen Lehrveranstaltungen im Bereich der Hungarologie an 15 Universitäten im deutschsprachigen Raum abgehalten, davon waren 35 Personen Ungarn oder in Ungarn aufgewachsen. Das Spektrum der Thematik ist weitgefächert; neben den traditionellen Veranstaltungen zur ungarischen Grammatik und Literatur sind durchaus auch weniger geläufige Lehrveranstaltungen zur historischen Grammatik, zur Typologie, zu Spezialfragen der ungarischen Sprachlehre, zur Terminologie besonderer Bereiche, zur Etymologie usw. anzuführen, vielfach auch im Rahmen der allgemeinen Finnougristik/Uralistik. Eine besondere Position im Bereich der Hungarologie nehmen Berlin und Wien ein, weil dort ein sehr breit gefächertes Angebot besteht, was freilich begünstigt ist durch die große Zahl der Lehrenden oder durch die Spezialisierung fast ausschließlich auf Hungarologie (z.B. in Berlin), während Hungarologie an den Universitäten der Alt-Bundesrepublik Göttingen, Hamburg und München im Rahmen der allgemeinen Finnougristik gelehrt wird, zuweilen allerdings mit deutlicher Akzentuierung. Zusätzliche Lehraufträge oder Gastprofessuren können hier allerdings das statistische Bild von Semester zu Semester schnell verändern.

Aus meinen Ausführungen wird deutlich, daß dem Bereich der Hungarologie - sei es im Rahmen der Finnougristik/Uralistik, sei es als eigenständigem Fach - im deutschsprachigen Raum eine nicht zu unterschätzende Bedeutung zukommt. Diese wird dokumentiert durch die Bibliographie, durch die beträchtliche Zahl der Examensarbeiten und durch das hohe Lehrangebot. Es ist für die Zukunft zu wünschen, daß es zwischen den einzelnen Instituten und Universitäten einen breiteren und tieferen Informationsfluß geben wird. Durch die Publikation der oben angeführten bibliographischen und dokumentarischen Übersichten wird hierzu bereits ein Schritt getan. Es ist zu hoffen, daß es auch durch den Ende 1992 begründeten Deutschen Finnougristentag künftig zu mehr Transparenz und in Folge derer zu mehr Kooperation und Koordination kommen wird. Es wäre wünschenswert, sich in Zukunft auch frühzeitig über entstehende Arbeiten auszutauschen. Seitens des Finnisch-Ugrischen Seminars der Universität Hamburg und des Zentrums für Hungarologie besteht hieran ein vitales Interesse, welches sich auch in der Sammlung, Aufbereitung und Bereitstellung der entsprechenden Informationen manifestiert.

Anmerkungen:

- 1 Cf. W. Veenker: Die Entwicklung der Finnougristik im deutschsprachigen Raum. - Hungarian Studies 2 (Budapest 1986): 117-151. - W. Veenker: Sprachwissenschaftliche Forschungen zur Hungarologie in der Bundesrepublik Deutschland.- A Hungarológia Oktatása II/4 (Budapest 1988): 7-15. - W. Veenker: Wissenschaftsgeschichtliches zur Finnougristik/Hungarologie in der Bundesrepublik Deutschland. - Berliner Beiträge zur Hungarologie 3 (Berlin/Budapest 1988): 153-166. - W. Veenker: Hungarológiai tárggyú nyelvtudományi kutatások az NSZK-ban. - Magyar Nyelv 85 (Budapest 1989): 490-497. - W. Veenker: Kurzer Abriß der Entfaltung der Finnougristik in der Bundesrepublik Deutschland - Standortbestimmung und Perspektiven. - W. Veenker (ed.): Vorträge und Referate der Finnougrischen Arbeitstagung 9.-11. Mai 1989 in Hamburg. = Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 30 (Wiesbaden 1990): 16-24. - W. Veenker: Sprachwissenschaftliche Forschungen zur Hungarologie in der Bundesrepublik Deutschland. - J. Kiss / L. Szűts (ed.): Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Budapest 1991: 694-705.
- 2 Die Auswertung von Holger Fischer erscheint in den Materialien des Kongresses.

Paul Kárpáti (Berlin)

Hungarologische Literaturwissenschaft in Deutschland

Die Sicht auf die hungarologische Forschung und Lehre in Deutschland als Ganzem ist im vorliegenden Fall die eines - bis vor kurzem ostdeutsch isolierten, wenn nicht gar internierten - Externen, sofern der Blick auf die Zeit vor 1989 gerichtet wird. Der Umstand der Indirektheit beim Großteil des rückblickenden Lageberichts nötigt zur Erfassung von Quantitäten (möglich vor allem dank der in den Jahrgängen der FUM dokumentierten Lehrveranstaltungen sowie der Publikationen in Zeitschriften und in Buchform), gleichzeitig aber zur Zurückhaltung in der Bewertung.

Angezeigt ist außerdem eine (Selbst)Verständigung über die (Selbst)Begrenzung im Hinblick auf die Frage, wer als Betreiber von hungarologischer Literaturwissenschaft angesehen werden soll. Es bietet sich die ganz und gar formale Begrenzung auf den Tätigkeitsbereich der institutionalisierten Hungarologie mit der darin integrierten philologischen Disziplin der Literaturwissenschaft an. Die Art der Institutionalisierung der Universitäts-hungarologie in Deutschland ist unterschiedlich:

in Berlin ist die Hungarologie der Rahmen,
in Hamburg ist sie in den Rahmen der Finnougristik gestellt,
in Göttingen ist sie als Teil der Finnougristik ein Schwerpunkt,
in München ist sie als Teil der Finnougristik kein Schwerpunkt.

Dieses grobe Hungarologie-Raster sagt freilich nichts aus über die darin integrierte Literaturwissenschaft; Substantielles zumindest selbst dann nicht, wenn mit dem Profil bereits Quantitäten determiniert sind.

Denkbar wäre auch die Literaturwissenschaft als Rahmen (in der Struktur der Philologien z.B. an der Universität Leipzig lange Zeit, an der Universität Jyväskylä nach wie vor praktiziert), dann wären z.B. die zeitweilig in Bayreuth tätig gewesenen György Mihály Vajda und Ernő Kulcsár Szabó nicht ausgegrenzt, obschon an der dortigen Universität die Hungarologie nicht institutionalisiert ist. Einbezogen sind jedoch die Primär-Germanisten László Tarnói, jahrelang Gastprofessor in Berlin und Antal Mádl, für ein Semester in Hamburg.

Forschungen

Das derzeit einzige hungarologisch-literaturwissenschaftliche Dauerprojekt wird in Göttingen bearbeitet - eingebunden in den Sonderforschungsbereich "Die literarische Übersetzung" (1991-93). Die philologisch-historische Erforschung der literarischen Übersetzung, initiiert und dominiert von Anglisten, Skandinavisten und Slavisten, konzentriert sich auf

- vergleichende Übersetzungsanalysen (Mehrfachübersetzungen, Gesamtwerkstudien u.a. zur Lyrik von Sándor Petőfi),
- die Rolle von Übersetzungsanthologien bei der Konstituierung von Weltliteratur im 19. Jh.,
- das Unterprojekt: Übersetzungsanthologien in Ungarn.

Die aus diesem Bereich erschienenen nennenswerten Arbeiten (ein Aufsatz von János Gulya und Maria Pettrits in UAJb NF 8 und Norbert Lossaus Monographie über die Äquivalenzproblematik von Realienbezeichnungen in deutschen Petőfi-Übersetzungen, 1993) fußen auf dem EDV-systematisch gespeicherten Material aller erreichbaren deutschen Übersetzungen von Petőfi-Gedichten und bringen außer dem Material selbst übersetzungswissenschaftliche Ergebnisse zur historisch-vergleichenden Lexikforschung bei. Resultate spezifisch poetologischer Nutzung des Materials sind nicht bekannt.

Wo die Gunst der Teilhabe an einem Sonderforschungsbereich fehlt, bemüht man sich auf dem Wege der Kooperation (in den letzten Jahren zwischen Hamburg und Berlin) Kräfte und Mittel zu konzentrieren. Im Falle der beiden Einrichtungen ist die Schwerpunktverteilung komplementär, und besonders günstige Anschlußmöglichkeiten haben sich bei Arbeiten über die ungarische Literatur der neuesten Zeit ergeben. Sowohl in Hamburg als auch in Berlin wurden - unter gelegentlicher Einbeziehung von Studenten - Arbeitstagungen durchgeführt und Ergebnisse in den "Berliner Beiträgen zur Hungarologie", Bd.6 (1993) sowie in der zweisprachigen Vierteljahresschrift "Stadium", Heft 3/1992, publiziert.

In den beiden Publikationsorganen der deutschen Finnougristik - UAJb und FUM - sind die ungarische Literatur betreffende Beiträge Ausnahmeerscheinungen. (Ob und was und wie über die Literaturen der anderen

finnougrischen Völker, etwa in der Sicht von Péter Domokos, publiziert wird, wäre gesondert zu erörtern.) Als Band 14 der Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars der Universität München ist Marianna Birnbaums Arbeit über Miklós Radnóti erschienen. Jeweils über die Hälfte der je 250 S. der "Berliner Beiträge zur Hungarologie" Bd. 1-6 sind der ungarischen Literatur und ihren Beziehungen zur deutschen gewidmet. Die "Hungarica Gottingensia" sind eine wohlbewirtschaftete Domäne von István Futaky in Kooperation mit ungarischen Fachkollegen und Institutionen. Aufsätze des langjährigen Hamburger Lehrbeauftragten Gyula Hellenbart sind 1991 in einem Sammelband (Hamburgból nézve) in Budapest erschienen.

Die stets instruktive Besinnung auf Robert Graggers Hungarologie-Programm gibt den Anstoß zur Frage nach der angewandten Literaturwissenschaft. Einmal nach der Mitwirkung der Universitätshungarologen an Unternehmungen, wie es das 1990 erschienene, vom damaligen Ostberliner Akademie-Institut herausgegebene Lexikon der Literaturen Ost- und Südosteuropas war. Von Berlin aus gälte es jetzt z.B. die Besonderheiten der engen (Ver)Bindungen ostdeutscher Schriftsteller (Fühmann, Kunze, Kunert, Kolbe usw.) zu Ungarn zu untersuchen und zu beschreiben. Die Rezeptionsforschung ist als traditionelle philologische Arbeitsrichtung zwar nicht aufgegeben worden, aber ihre von Gragger so vorbildlich betriebene Ummünzung in Rezeptionsförderung wird von Hungarologen selbst in den gedruckten Medien nur vereinzelt und im Rundfunk z.B. so gut wie überhaupt nicht wahrgenommen. In einer unvollständigen Sammlung des Presseechos auf Péter Esterházy's "Donau abwärts" (1992) und László Krasznahorkai's "Melancholie des Widerstands" (1992), beide übersetzt von Hans Skirecki, liegen mir einmal 30 Rezensionen, davon 11 wissenschaftlich fundierte Rezeptionsbelege und zum anderen 27, davon 17 fachlich anspruchsvoll, vor. Unter den Verfassern findet sich kein einziger Hochschulhungarologe. Gewiß: angewandte Literaturwissenschaft ist auch die

Lehre

Schon wir zunächst von den DDR-spezifischen Bedingungen in Ostberlin ab (an der Westberliner Freien Universität ist in dem in die Balkanistik eingebundenen Ungarisch-Angebot Literaturwissenschaftliches nicht ausgewiesen), ergeben die Zahlen der hungarologischen literaturwissenschaftlichen Lehrveranstaltungen an den drei Universitäten in den damaligen

Bundesländern im Durchschnitt der Jahre 1986-89 folgendes Bild:

Hamburg 4,0 Semesterwochenstunden
 Göttingen 3,1
 München 2,0 (real, konstant)

Die realen Zahlen aller drei Einrichtungen zusammengefaßt nach Semestern:

SS 86	WS 86/87	SS 87	WS 87/88	SS 88	WS 88/89	SS 89
10	9	12	8	11	7	7
Davon: Zu den deutsch-ungarischen Beziehungen						
2	0	2	4	4	2	0
2O. Jahrhundert						
2	2	2	4	2	2	2
Zum Vergleich: SWS nur in Wien						
9	9	9	9	11	10	10

Bis 1989 war in Ostberlin der für die Ausbildungsrichtungen jeweils DDR-einheitlich vorgegebene Lehrplan maßgeblich. Der Raum für die Literatur war auf 4 SWS begrenzt. Es gab außerdem die Möglichkeit individueller Studien(förder)programme für sog. Diplomanden, deren Ausbildung allerdings an die Voraussetzung des Bedarfsnachweises (wiss. Laufbahn, Verlagslektor o.ä.) gebunden war. Durchaus möglich war auch die Durchführung von Doktorandenseminaren; zwei Nachwuchskräfte für Literaturwissenschaft wurden auf diesem Weg zur Promotion (1988, 1989) geführt.

Praktiziert wurde zudem eine Art Auslagerung der Literatur aus der Universität

- ab 1987 in den Berliner Arbeitskreis Hungarologie
- seit 1986 bereits in den Arbeitskreis für die Übersetzung ungarischer Literatur.

Kooperationsbeziehungen zum Akademie-Institut für Literaturgeschichte existierten und funktionierten kontinuierlich.

Ab 1990 wurde von der Autonomie in der Zusammenstellung des Lehrangebots zugunsten des Literaturanteils kräftig Gebrauch gemacht; im Durchschnitt der Jahre 1990-93 betrug die SWS-Zahl: 8,6. Ein Angebot von 6 SWS scheint real und haltbar.

Angebracht scheint an diesem Punkt auch der Übergang zu den Aktualitäten der hungarologischen Literaturwissenschaft in Deutschland. Auf den Beratungen der Vertreter der Einrichtungen Januar 1992 in Berlin, im November in Göttingen war man sich u.a. darüber einig, daß die Förderung der Nachwuchskräfte im Mittelpunkt der Aufmerksamkeit zu stehen hat. Für interuniversitäre Abstimmungen wäre mit der Einrichtung des "Finnougristentags" ein Forum geschaffen. Es gibt Auffanginstitutionen für Mitarbeiter der ehemaligen DDR-Akademie; so wäre es von öffentlichem Interesse - für die Wissenschaftsentwicklung sowieso - Auffangprogramme (Projekte usw.) für frei werdende junge Wissenschaftler zu schaffen.

Ein Weiteres und Abschließendes: Der Finnougristentag in Göttingen (November 1992) hat dem Vorhaben Unterstützung zugesagt, die nächstfällige Tagung der Societas Uralo-Altaica 1994 mit einem Kolloquium zum 100. Geburtstag von Julius von Farkas in Berlin zu verbinden. Dafür empfehle ich, folgende thematische Richtung zu überlegen, zu prüfen, nach Möglichkeit bereits jetzt und hier zu erörtern: Regionalismus als Aspekt ungarischer Literaturbetrachtung und -beschreibung - historisch und (mittel/europäisch) perspektivisch. Dieses Thema käme, so meine ich, einer wünschenswerten Einbeziehung von Literaturtheoretikern, Germanisten und anderen Philologen, Politologen usw. entgegen - und möglicherweise einer weiteren Öffentlichkeit zur Kenntnis.

Wolfgang Aschauer (Göttingen)

Ungarnbezogene geographische Forschung in Deutschland - ein disziplingeschichtlicher Überblick

Anders als das Kolloquium, in dessen Rahmen das vorliegende Referat gehalten wurde, beschäftigt sich dieser Beitrag zur Geographie nicht mit Forschung *und* Lehre, sondern beschränkt sich ausschließlich auf die Forschung, sowohl historisch wie aktuell. Dies hat seinen Grund auch in den Schwierigkeiten, "ungarnbezogene Geographie" befriedigend abzugrenzen, können doch die meisten landeskundlichen Themen in irgendeiner Weise als geographische bezeichnet werden. Im folgenden soll daher das Augenmerk ausschließlich auf die Geographie als Institution gerichtet werden; somit ergibt sich folgende Definitionsmenge dessen, was als "ungarnbezogene geographische Forschung in Deutschland" bezeichnet werden soll:

Forschung bedeutet zunächst *publizierte* Forschung, d.h. es werden nur veröffentlichte Forschungsberichte u.ä. berücksichtigt. *Geographische* Forschung ist deshalb auch nicht in erster Linie als Forschung von *Geographen* zu verstehen, sondern als Forschung im publikatorischen *Rahmen* der Geographie. Betrachtet werden sollen also ausschließlich Veröffentlichungen in geographischen Zeitschriften, Reihen etc. oder solche mit geographischem Thema in regionalkundlichen Organen; in ersterem Fall, nicht aber im zweiten, sollen auch Artikel von nichtgeographischen Autoren Berücksichtigung finden. Durch die hier vorgenommene Einengung von "Geographie" auf die (universitäre) Institution heißt "Geographische Forschung in Deutschland" nicht lediglich Forschung von *Deutschen*, sondern Forschung, die in Deutschland *publiziert* wurde bzw. wird. *Wer* dort über Ungarn schreibt, wird noch gesondert erläutert werden. Unter "Deutschland" ist bis 1918 das Deutsche Reich zu verstehen, bis 1945 das Territorium in den Grenzen von 1937¹, anschließend sowohl die BRD als auch die DDR. "Ungarn" bedeutet ebenfalls das jeweilige Staatsgebiet.

Warum forscht die Geographie über Ungarn? Es gibt erstens eine individuelle Antwort, nämlich aus der Sicht eines Forschers. Von irgendwelchen familiären o.ä. Motiven abgesehen, fallen wohl alle Gründe unter die Kategorie "Nischenproduktion", d.h. es handelt sich um ein Forschungsgebiet, das nicht durch seine Vielzahl origineller Erkenntnisse und methodischer Neuerungen gekennzeichnet ist, sondern seine besonderen

1) also ohne z.B. Österreich

Qualitäten im wesentlichen und vorrangig aus der Seltenheit einer Beschäftigung damit gewinnt - mit den damit verbundenen Vor- und Nachteilen. Zu den Nachteilen gehört etwa das Fehlen einer scientific community, mit der Ergebnisse diskutiert werden könnten, oder auch die Mühsal, eine Sprache zu erlernen, deren Kenntnis lediglich dort von Nutzen ist; zu den Vorteilen zählt vor allem die Quasi-Monopolstellung und die daraus resultierende geringe Konkurrenz, wenn z.B. Forschungsmittel mit einem regionalen Schwerpunkt Ungarn vergeben werden.

Wichtiger aber als die individuellen Gründe für das Forschen über Ungarn sind die institutionellen; das heißt: Werden Forschungen in Ungarn vom Fach - also etwa den Herausgebern von Fachzeitschriften - oder von staatlicher Seite ermutigt, honoriert oder gibt es eher Desinteresse, Abraten? Anders herum: Um verstehen zu können, was wann über Ungarn geforscht wird, ist es unerlässlich, dies in einen inhaltlichen und zeitlichen Zusammenhang mit den übrigen Forschungen der Geographie zu stellen.

Zunächst aber ein Blick auf die zahlenmäßige Bedeutung ungarbezogener Arbeiten. Sehr schnell erfuhr die Vermutung, in einschlägigen Bibliographien schnell fündig werden zu können, d.h. mit deren Hilfe zumindest vergangene Jahrzehnte rasch abhaken zu können, eine herbe Enttäuschung; entsprechende Auskünfte konnten dort nur negativ, d.h. interpretiert als Hinweis auf nicht vorhandenes Schrifttum, gefunden werden.²

-
- 2) So taucht etwa in einem Bericht über "Südosteuropaforschung in der Bundesrepublik Deutschland und in Österreich" der DFG (Grothausen Hg. 1979) die Byzantinistik ausführlich auf, nicht jedoch die Geographie. Wenig erfreulicher erweist sich ein Blick auf bibliographische Arbeiten, die explizit mit Geographie zu tun haben: Da gibt es das Büchlein "Regionalforschung über sozialistische Länder" (Stadelbauer 1984a). Der Autor bezieht sich dabei auf eine Bibliographie des Berliner Osteuropa-Instituts, die fast eine Totalerhebung deutsch-, englisch- und französischsprachiger Arbeiten zur Geographie beinhaltet, und lobt diese Bibliographie als wichtige Hilfe für Interessenten, die einer slawischen Sprache nicht mächtig sind (ebd.:5). Spätestens hier ahnt der Leser, daß er nicht viel über ungarbezogene Beiträge der Geographie finden wird. Und so ist es auch (vgl. a. Stadelbauer 1984b). Ein anderer Bericht über geographische Osteuropaforschung (Karger/Sperling 1980) ist untergliedert in die Kapitel Sowjetunion, Tschechoslowakei, Polen und Südosteuropa; in letzterem Kapitel wird als einzige Forschungsarbeit über Ungarn eine nicht veröffentlichte Dissertation aus dem Jahre 1955 angeführt. Zu guter Letzt kann auch die Bibliographie des Berliner Osteuropa-Instituts selbst (Rostankowski/Degenhardt/Liebmann 1978; Rostankowski/Luber/Krüger 1982) nur geringe Hinweise auf eine ungarbezogene Geographie in Deutschland geben; Publikationsorte deutschsprachiger Arbeiten zu Ungarn heißen häufig "Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis" oder "Acta Geographica Universitatis Szegediensis" bzw. sind überhaupt nicht der Geographie institutionell zuzuordnen (z.B. agrargeographische Arbeiten). Dieser Mangel an bibliographierten ungarbezogenen Arbeiten der deutschen Geographie ist selbstverständlich kein Fehler der Bibliographie, sondern resultiert aus dem Fehlen von Bibliographierbarem.

Daher wurde vom Verf. selbst eine Bibliographierung durchgeführt und zwar - um einen repräsentativen Eindruck von der Bedeutung ungarnbezogener Forschungen im Rahmen der Geographie zu bekommen - anhand der wichtigsten geographischen Zeitschriften bzw. Geographentagsbände der letzten 100 Jahre, genauer seit 1891³. In diesem Zeitraum wurden in der analysierten Literatur insgesamt 6587 regionalkundliche Beiträge veröffentlicht⁴. Davon beschäftigen sich mit Ungarn oder zumindest *auch* mit Ungarn 48 Arbeiten (=0,7 %). Ausschließlich ungarnbezogen sind 27 (=0,4 %) Beiträge. Läßt man die ungarischen Autoren beiseite, bleiben 4 Artikel übrig:

- im Jahre 1899 eine kurze statistische Darstellung der Sprachgebiete im ungarischen Teil der Doppelmonarchie (Zemmrich 1899);
- im Jahre 1928 ein Aufsatz über die Pußtenbildung am Beispiel Hortobágy (Rungaldier 1928) und
- in den 80er Jahren ein Beitrag über die Industrie im ländlichen Raum Ungarns (Hantschel 1987) sowie ein Aufsatz über die Siedlungsentwicklung von Nationalitätendörfern im Komitat Baranya (Aschauer/Heller 1989).

Die zahlenmäßige Bedeutung ungarnbezogener Forschung innerhalb der Geographie ist demnach insgesamt marginal. Ein Blick auf die zeitlichen Veränderungen (Abb. 1) ergibt folgendes Bild:

-
- 3) Bibliographiert wurden: Verhandlungen des Deutschen Geographentages 1891-1989; Die Erde 1891-1992 (1891-1944: Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde; neu erschienen ab 1949); Geographische Zeitschrift 1895-1992 (nicht erschienen 1945-1962); Petermanns Geographische Mitteilungen 1891-1992 (mehrmals geringfügige Veränderung des Namens); Erdkunde 1947-1992; Geographische Berichte 1956-1991; nicht berücksichtigt wurden schulgeographische Zeitschriften (Geographische Rundschau, Praxis Geographie, Geographie und Schule) sowie die Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie aufgrund zumindest zeitweise nicht gegebenen Charakters einer wissenschaftlichen Zeitschrift.
 - 4) bei allen Schwierigkeiten der exakten Zuordnung

Geogr. Regionalforschung seit 1891 Beiträge in geogr. Fachzeitschriften/ auf Geographentagen

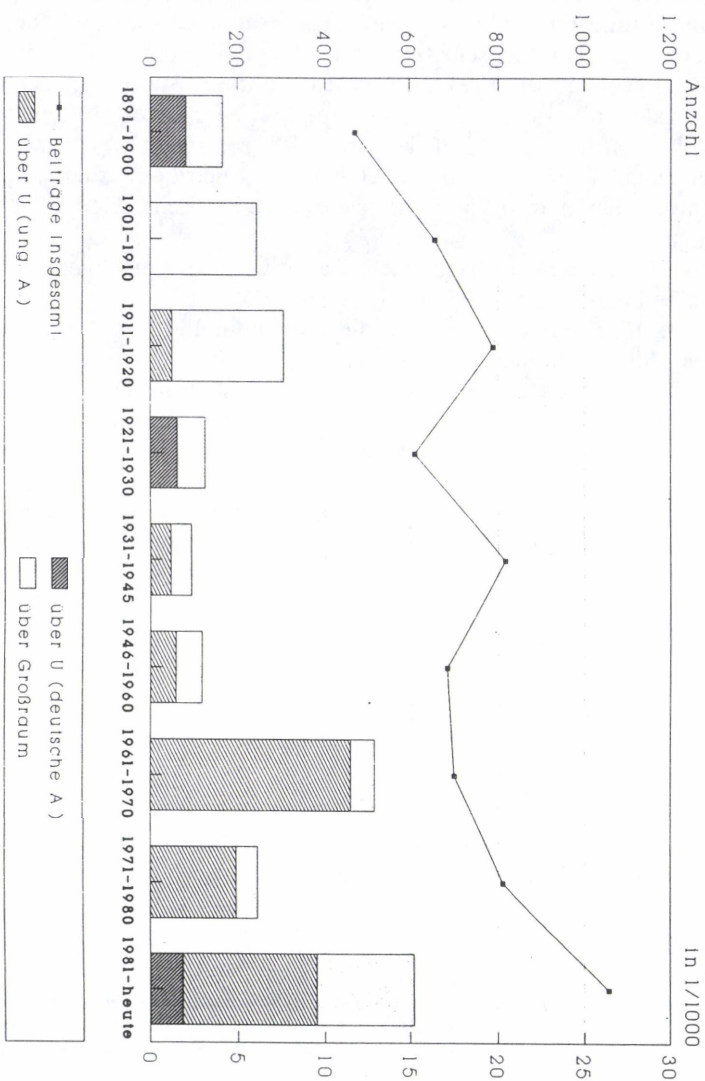

Abb. 1.

Die Anzahl der regionalkundlichen Beiträge insgesamt steigt bis 1910 stark an, bleibt dann relativ konstant, bis in den 80er Jahren eine weitere Zunahme stattfindet (hierbei ist zu berücksichtigen, daß der letzte Zeitraum bis 1992 geht). Die Veröffentlichungen zu Ungarn oder zum Großraum (etwa: Karpatenbecken, Donaauraum o.ä.) sind zahlenmäßig im Promillebereich aller Beiträge anzutreffen. Dennoch lassen sich drei Phasen unterscheiden:

- bis 1920 eine steigende Anzahl von Beiträgen, fast alle über den Großraum (oft: k.u.k. Monarchie);
- zwischen 1920 und 1960 recht wenige Beiträge, immerhin noch die Hälfte über den Großraum;
- danach stark steigende Anzahl von Beiträgen, die aber - läßt man Themen zum Großraum beiseite - v.a. von ungarischen Autoren verfaßt werden.

Für einen mit der Geschichte der Geographie vertrauten Leser ist dieses Ergebnis ziemlich verwunderlich. Zur Erläuterung einer solchen Reaktion ist es an dieser Stelle aber unumgänglich, den Nicht-Geographen einen kurzen Überblick über die Disziplin und ihre Geschichte zu geben (vgl. Abb. 2):

Systematik der Geographie

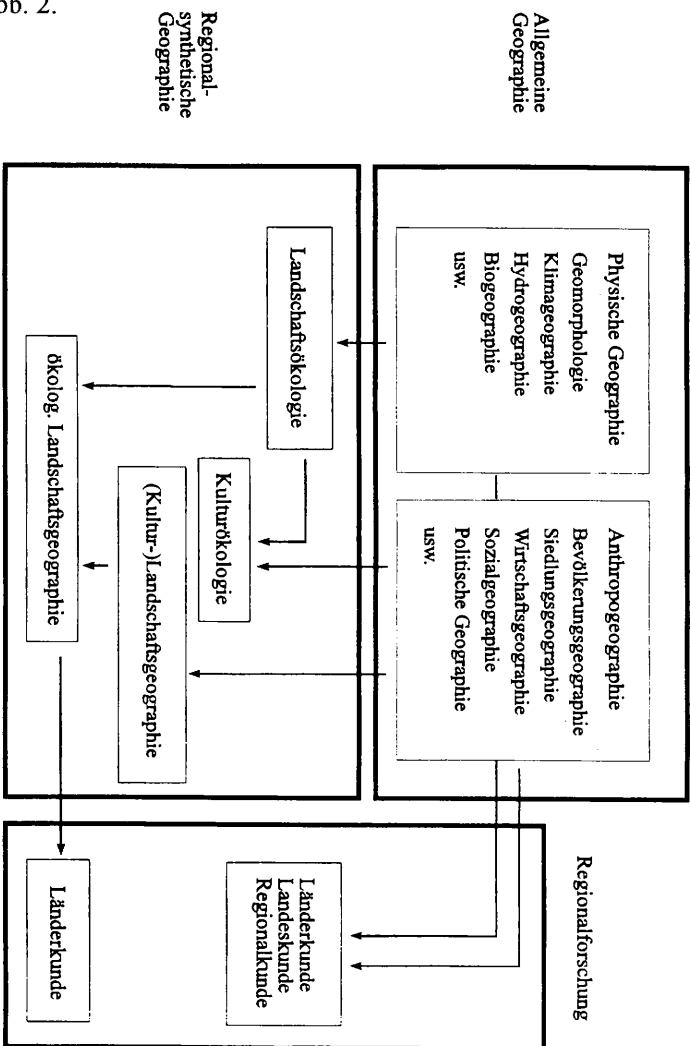

Abb. 2.

Quelle: eigener Entwurf

Die wichtigste Untergliederung der Allgemeinen, d.h. nicht-länderkundlichen, Geographie ist die in Physische Geographie und Anthropogeographie (Geographie des Menschen). Unter Physischer Geographie ist im wesentlichen die theoriereduzierte Übernahme von Forschungsthemen aus benachbarten Disziplinen wie Geologie, Klimatologie, Bodenkunde, Hydrologie usw. zu verstehen, wobei v.a. Phänomene mittlerer Größenordnung, d.h. als Landschaftselemente eingeordnete, betrachtet werden. Dabei hat sich im Laufe der letzten hundert Jahre zwar die Methodik, kaum aber die Themenstellung verändert.

Anders sieht es in der Anthropogeographie aus, in der - ebenfalls befruchtet durch Nachbardisziplinen - Forschungsgebiete wie etwa die Migrationsforschung, Stadtentwicklungsforschung oder auch die Sozialgeographie insgesamt die alte Produkten- und Verkehrswegegeographie abgelöst haben. Für diesen alten Typus von Geographie sollen als Beispiel aus den ungarnbezogenen Arbeiten drei Artikel angeführt werden:

- "Meerfernen und Hafenfernen von Österreich-Ungarn" (Kiesewetter 1910);
- "Das Ende der österreichischen Kanalprojekte" (Sieger 1910) und
- "Die Donau in verkehrsgeographischer und weltwirtschaftlicher Bedeutung" (Günther 1916).

Es ist unmittelbar einsichtig, wie unbefriedigend eine solche sammlerische, vorwissenschaftliche Geographie für das Fach insgesamt war. Auch deshalb setzt sich ab 1920 die sog. Landschaftsgeographie durch - genauer gesagt: Sie setzt sich fast nur in Deutschland, dort aber gewaltig, durch. Die Blütezeit der Landschaftsgeographie zwischen 1920 und 1940 - deren Vor- und Nachläufer in der Graphik nicht chronologisch, sondern nach dem Syntheseniveau aufeinander folgend dargestellt sind - gilt als die klassische Phase der deutschen Geographie: "Wenn man 'Klassizität' definiert als weitgehende Übereinstimmung von Methodologie und Methode, Metatheorie und Theorie, methodologischem Bewußtsein und tatsächlicher Forschungspraxis." (Hard 1973:158) Mit ihrem hochkünstlerischen Konstruieren von Harmonien zwischen Mensch und Natur, später Blut und Boden, im Rahmen einer Landschaft bzw. in Form der Landschaft selbst, erlebt diese Geographie eine bis dahin (und auch bis heute) nicht erreichte Blütezeit⁵. Denn sie ist nicht nur in sich stimmig, sondern entspricht auch zum einen dem "Interesse- des deutschen Bildungsbürgertums an der Rekonstruktion ... nationaler und überhaupt geschichtsträchtiger historischer Kulturlandschaften" (ebd.), zum anderen dem wissenschaftlichen wie

5) und erhebt sich zudem in ihrem Reflexionsniveau weit über all das hinaus, was aktuell etwa in sog. ganzheitlichen oder ökologischen Mensch-Natur-Philosophien geäußert wird.

außerwissenschaftlichen Zeitgeist (ebd.; vgl. a. Schultz 1980:203 ff.). Nicht zuletzt wirkte dieses Denken auch prägend auf die zeitgenössischen Abhandlungen über Volk und Raum, bzw. konkrete Völker in konkreten Räumen - etwa: Deutsche in nichtdeutschen Staaten.

Von dieser Perspektive her soll auf Abb. 1 zurückgekommen werden. Denn: Entsprechende Arbeiten über Ungarn existieren - zumindest bei Betrachtung der wichtigsten Publikationsorgane - nicht, mit Ausnahme eines Beitrages über das Auslandsdeutschtum in Südosteuropa allgemein in den 20er Jahren (Uhlig 1926). Eine kursorische Auswertung von ungarnbezogenen Büchern geographischen Inhalts, wie sie etwa in Schriftenreihen des Südost-Instituts München oder des Deutschen Ausland-Instituts Stuttgart in jenen Jahren erschienen sind, zeigt Geographen an solchen Arbeiten kaum beteiligt. Immerhin werden aber bei dem Tübinger Geographieprofessor C. UHLIG - fachpolitisch eher ein kleines Licht, dafür aber ein treuer NS-Anhänger - vier Dissertationen über die Ungarndeutschen in der sog. "Schwäbischen Türkei" (Süd-Transdanubien) geschrieben.⁶ Meines Wissens stellen diese Arbeiten über Ungarn eine Ausnahme dar; sie fanden zudem kaum Resonanz im Fach, und auch von den Autoren ist anschließend nichts mehr zu hören. Genauere Aufschlüsse zu diesem Thema sind aber von Untersuchungen zu erwarten, die H. FISCHER (Zentrum für Hungarologie an der Universität Hamburg) nach eigener Auskunft beginnen wird bzw. schon begonnen hat.

Insgesamt ist aber zu sagen: Die deutsche Geographie dieser Jahre - eingehend beschäftigt mit den später von Hitler annektierten Gebieten Polens und der Tschechoslowakei - interessiert sich für Ungarn eigentlich nicht (mehr). Begründet werden kann dies wohl v.a. mit den politischen Gegebenheiten. Die damaligen Geographen - wie auch die heutigen - arbeiten überwiegend in Ländern, in deren Richtung deutsche Politik und Ökonomie Interessen entwickelt haben. Und betrachtet man die Zeit, die zwischen dem Entstehen eines bestimmten öffentlichen bzw. staatlichen Interesses und entsprechenden Forschungen der Wissenschaft notwendigerweise vergeht, so ist die Beschränkung ungarnbezogener geographischer Forschung auf das Minderheitenthema als Resultante von dessen Stellenwert innerhalb der bilateralen Beziehungen - bereits in den 20er Jahren - zu interpretieren. Spätere, geopolitische Interessen des Dritten Reiches in Südosteuropa haben demgegenüber keine Auswirkungen (mehr) auf entsprechende Forschungen dort.

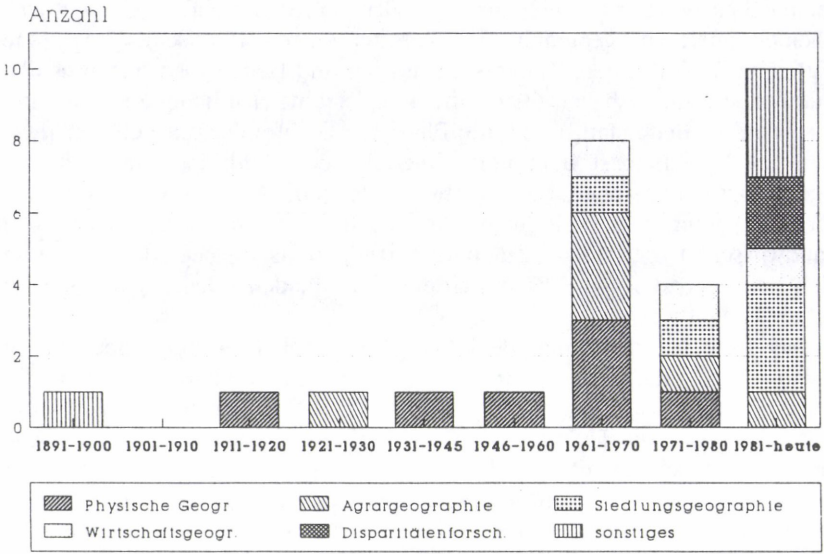
6) Faas 1936; Holder 1931; Rieth 1927; Schuon 1936; hinzurechnen ist noch eine weitere, auch von Uhlig (u.a.) betreute Forschungsarbeit eines österreichischen Geographen (Isbert 1931).

Läßt man Artikel usw. über den Großraum außer acht, zeigt sich zur behandelten Zeit und bis in die 60er Jahre hinein eine deutliche Themenzentrierung geographischer Arbeiten auf die Physische Geographie (vgl. Abb. 3). Vor allem Karsterscheinungen und Bodentypen haben es den Autoren angetan. Ab den 60er Jahren findet eine deutliche Verbreiterung der Themenpalette statt, wobei die Physische Geographie auf kein Interesse mehr stößt. Zunächst dominiert innerhalb der Anthropogeographie die Agrargeographie, wobei ausschließlich ungarische Autoren in Zeitschriften der BRD und der DDR über die Umstrukturierung der ungarischen Landwirtschaft berichten. Zu berücksichtigen ist dabei, daß teilweise identische Artikel in Zeitschriften der beiden deutschen Staaten aufgenommen werden.

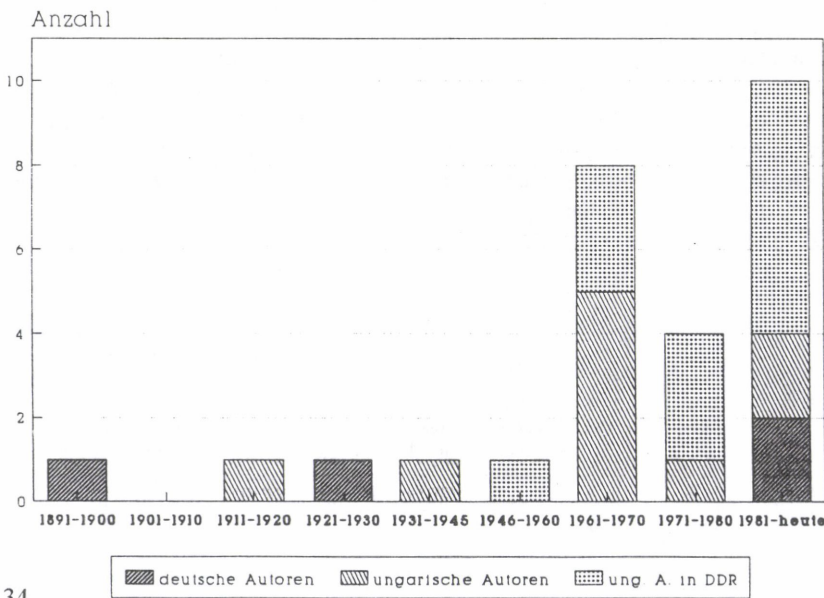
Das Interesse der bundesdeutschen Herausgeber an ungarischbezogenen Themen bzw. ungarischen Autoren sinkt in der Folgezeit deutlich ab; letztere publizieren fast nur noch in DDR-Zeitschriften. Gleichzeitig verschieben sich die Themen: Zwar werden immer noch agrargeographische Fragen und solche der ländlichen Siedlungsstruktur behandelt; aber entsprechend den Forschungstendenzen in Ungarn werden nun Beiträge zu den räumlichen Unterschieden der Lebensverhältnisse, auch mit Hinblick auf den Sonderfall der Grenzregionen, veröffentlicht. Hinzu kommen Arbeiten über Pendelwanderungen, Flächennutzungsprobleme im Raum Budapest und anderes. All dies sind Themen, die in der Geographie allgemein seit den 60er Jahren intensiv behandelt werden. Im Vergleich zu Forschungen in anderen Ländern kann höchstens festgestellt werden, daß entsprechende Beiträge über Ungarn einen gewissen Verspätungsgrad aufweisen. Dies hängt mit der Verzögerung zusammen, mit der - notwendigerweise - ungarische Geographen die im Westen (v.a. Deutschland) modernen und damit dort auch nachgefragten Forschungsansätze übernehmen und umsetzen und sozusagen auf dem Rückweg die Ergebnisse wieder zur Publikation anbieten. Das heißt: Die Verspätung resultiert aus der Dominanz ungarischer Autoren⁷ in der deutschsprachigen Literatur über Ungarn.

7) Zwei Beispiel dafür: Der Artikel über Ungarn im Westermann Lexikon der Geographie ist der einzige, der in diesem Band über ungarische bzw. ausländische Koautoren verfügt (Tietze 1973). Und das Literaturverzeichnis der beiden Handbucharikel über die "Geographischen Grundlagen" bzw. die "Raum- und Stadtplanung" in Ungarn (Fischer 1987a,b) nennt fast ausschließlich ungarische Autoren, zudem meist in Ungarn publiziert.

Abb. 3. Ungarnbezogene Veröff. seit 1891
- Themen -

- Autoren -

Ungarnbezogene geographische Arbeiten seit 1961

Abb. 4.

Diese Feststellung behält auch dann ihre Gültigkeit, wenn die Ebene des Vergleichs mit anderen Ländern verlassen und jede - auch nur irgendwie als geographisch zu bezeichnende - Veröffentlichung (etwa: Miscellen in schulgeographischen Zeitschriften, Aufsätze in inflatorisch publizierenden Reihen kleiner geographischer Institute, Handbuchartikel u.ä.) berücksichtigt wird. Solch eine Erhebung wurde für den Zeitraum zwischen 1961 und heute versucht. Die bloße Anzahl (insgesamt 93 Artikel und Bücher) der Beiträge pro Jahr zeigt Abb. 4.

Wie zu sehen ist, gibt es einen Boom ungarbezogener Beiträge Mitte bis Ende der 60er Jahre, dann einen starken Rückgang mit einem einsamen Peak im Jahre 1981 und seit Mitte der 80er Jahre wiederum einen deutlichen Anstieg bis zu einem neuen Höhepunkt im noch nicht einmal zu Ende gegangenen Jahr 1993. Unterscheidet man bei diesen Beiträgen nach den Autoren, d.h. zwischen Ungarn auf der einen Seite (55 Beiträge) und Deutschen sowie sonstigen auf der anderen Seite (38), läßt sich folgendes feststellen (Abb. 5):

Ungarnbezogene geographische Arbeiten nach Autoren (seit 1961)

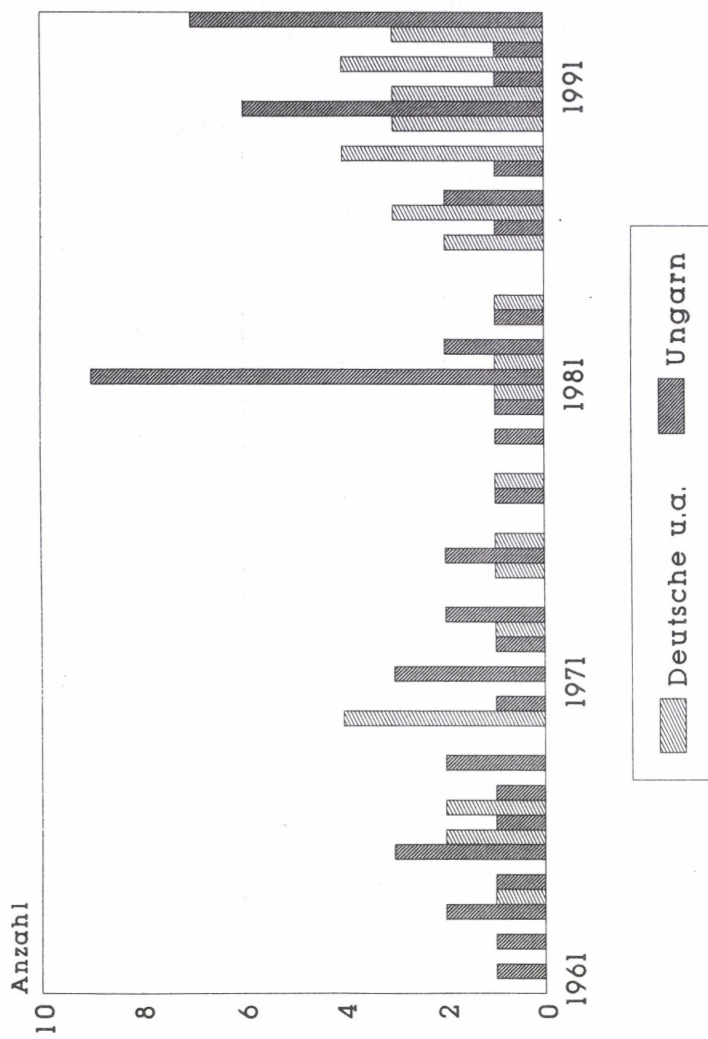

Abb. 5.

Für beide Anstiege sind im wesentlichen deutsche Autoren verantwortlich, die Ausreißer sind hingegen ungarischen Geographen zu verdanken. In diesen Fällen handelt es sich jeweils um Sammelbände. Im ersten Fall handelt es sich um den von dem Münchner Wirtschaftsgeographen K. RUPPERT zusammengestellten Band mit dem Titel "Industrialisierung und Urbanisierung in sozialistischen Staaten Südosteuropas" (1981), in dem insgesamt sieben Beiträge ungarischer Autoren v.a. über die Industrialisierung des ländlichen Raumes erschienen.

Der Herausgeber RUPPERT kann als der erste Nachkriegsgeograph bezeichnet werden, der - obwohl selbst nicht in Ungarn forschend - die wissenschaftlichen Kontakte dorthin knüpfte und pflegte, auch indem er den dortigen Geographen etwa Publikationsmöglichkeiten verschaffte. Ähnlich sieht es bei seinem Schüler J. MAIER, heute Professor in Bayreuth, aus. So handelt es sich bei dem zweiten größeren Ausreißer aus dem Jahre 1993⁸ um einen von diesem herausgegebenen Sammelband mit dem Titel "Einfluß und Auswirkungen von Grenzen in einem sozialistischen Land - das Beispiel Ungarn" mit wiederum sieben Beiträgen ausschließlich ungarischer Autoren. Zwar sind - wie bereits der Titel erahnen läßt - alle Artikel bereits vor mehreren Jahren auf Ungarisch erschienen; dennoch bieten sie einen ersten Einblick in jeweils aktuelle Themen der ungarischen Geographie.

Auf deutscher Seite ist der erste Höhenflug ungarbezogener Forschung Ende der 60er Jahre im wesentlichen drei Autoren zu verdanken:

- A. BRONGER mit Beiträgen zur Boden- und Klimageographie (1970a,b; auch: 1976);
- T.J. REITH mit Mitteilungen zu ökonomischen Teilaspekten (1967a,b; 1970);
- H.v. SCHILLING mit Aufsätzen zur Bevölkerungs- und Siedlungsgeographie (1966a,b).

Letztere Autoren werten aber lediglich ungarische Quellen aus; eigene Erhebungen wurden nicht durchgeführt. Dies hängt selbstverständlich auch mit den schlechten Forschungsmöglichkeiten in Ungarn selbst zusammen, da dort zu dieser Zeit z.B. keine Befragungen o.ä. - nicht einmal von Einheimischen - durchgeführt werden konnten und auch statistische Daten nur in aggregierter Form, nicht aber als Rohdaten zugänglich waren.

Einen zweiten Aufschwung nimmt die Beschäftigung deutscher Geographen mit Ungarn ab Mitte der 80er Jahre. Unter Einrechnung der grauen Literatur ist der Beginn dieser Phase mit dem Exkursionsbericht über die Ungarnexkursion des Finnisch-Ugrischen Seminars der Universität

8) Auch für die Quote des Jahres 1990 ist z.T. ein von MAIER herausgegebener Sammelband ursächlich.

Hamburg aus dem Jahre 1984 (Fischer Hg. 1984) zu setzen. Zum einen deshalb, weil die Themen des Berichts zum großen Teil landeskundlich-geographischen Charakters sind, zum anderen, weil es sich beim Exkursionsleiter H. FISCHER um einen Geographen handelt. Er hat in den folgenden Jahren noch weitere geographische Beiträge - wenn auch mit meines Wissens nur einer Ausnahme nicht in geographischen Zeitschriften oder Reihen - publiziert, so daß er hier zur deutschen Geographie gezählt werden soll. Er hat sich - wenn man ausschließlich geographische Themen betrachtet - mit der Raum- und Stadtplanung in Ungarn beschäftigt, mit den nebenbetrieblichen Tätigkeiten der LPGs sowie mit Aspekten des Nationalitätenthemas (Fischer 1986 ff.). Untersuchungen sind - wie bereits erwähnt - geplant zur ungarisch-bezogenen Geographie der Zwischenkriegszeit.

Der Verf. selbst hat über die Nationalitätenthematik geforscht, empirisch unter anderem am Beispiel von sog. deutschen Siedlungen im Komitat Baranya, und über die Bedeutung von Joint Ventures für die regionale Wirtschaftsentwicklung. Zur Zeit wird ein Bericht über grenzüberschreitende Beziehungen und die Bedeutung der Grenznahe an der ungarisch-rumänischen und der ungarisch-österreichischen Grenze fertiggestellt (Aschauer, z.T. u.a., 1989 ff.).

Zur ungarisch-bezogenen Forschung in der Geographie ist aktuell aber auch das zu rechnen, wovon in Kürze Publikationen zu erwarten sind. Neben den genannten Forschungen sind vor allem folgende Untersuchungen zu erwähnen:

- Ebenfalls über den österreichisch-ungarischen Grenzraum - vorrangig aus kulturlandschaftlicher Sicht, d.h. mit der Frage nach den (auch) physiognomisch feststellbaren Veränderungen dieses Raumes durch die politischen und ökonomischen Umwälzungen in Osteuropa - forscht eine Doktorandin, Frau A. KAMPSCHULTE, von der Universität Bochum⁹.

- Vom Geographischen Institut der Universität Bayreuth (J. MAIER) wurde gemeinsam mit der Universität Pécs ein Forschungsprojekt zur Heilbadplanung in Harkány durchgeführt; die Veröffentlichung der Ergebnisse ist in Vorbereitung (Maier 1993).

- Ein anderer Schwerpunkt ungarisch-bezogener Forschungen liegt in Heidelberg, wo P. MEUSBURGER durch den Kontakt zum Ungarischen Statistischen Zentralamt über die Rohdaten der Volkszählungen verfügt. Inzwischen wenden sich bereits ungarische Geographen nach Heidelberg, wenn es um Datenauswertungen der ungarischen Volkszählungen geht, nicht nach Budapest. Mit Hilfe dieser Daten wird aber auch in Heidelberg

9) Ihr Doktorvater Horst FÖRSTER, jetzt Tübingen, hat ebenfalls bereits über Ungarn veröffentlicht (1989).

selbst geforscht, und zwar geht es um die regionalen und sozialen Disparitäten im - aktuellen - Transformationsprozeß des Arbeitsmarktes in Ungarn; besonderes Augenmerk wird dabei auf die Entwicklung der Qualifikationsstruktur gelegt.¹⁰ Ein erster, bereits veröffentlichter Aufsatz behandelt das Feminisierungsproblem im Grundschullehrerberreich (Meusburger/Schmude 1991); weitere Publikationen sollen folgen.

- Nicht auszuschließen ist abschließend, daß auch an anderen Instituten über Ungarn geforscht wird, wovon jedoch keine Kenntnis besteht.

Wie ist zur Zeit die ungarbezogene Forschung in der Geographie einzuschätzen? Zunächst: Sie hat stark zugenommen, sie behandelt Themen v.a. aus dem Bereich der Sozial- und Wirtschaftsgeographie, oft unter dem Disparitätenaspekt, sowie regionalplanerische Fragen, und sie ist - weiterhin! - eingebunden in Kooperationen mit ungarischen Partnern. Die Vorteile für beide Seiten liegen auf der Hand: Für die deutschen Wissenschaftler minimieren sich die im Vorfeld einer Untersuchung nötigen Arbeiten, sowohl in organisatorischer Hinsicht als auch mit Hinblick auf die fremde Sprache, die zu erlernen man sich so spart. Die ungarischen Geographen hingegen ziehen einen Nutzen aus der Zusammenarbeit zum einen durch die Forschungsgelder, die vorrangig von ausländischer Seite zur Verfügung gestellt werden und ohne die manche Untersuchung gar nicht durchgeführt werden könnte, und zum anderen aus den entsprechenden Publikationsmöglichkeiten im Westen, die zur Reputation unerlässlich sind. Die geschilderte Konstellation ist mitverantwortlich für die Südverlagerung der Ungarnforschungen - etwa nach Heidelberg oder Bayreuth -, da nur die süddeutschen Universitäten noch über die finanziellen Mittel zur Aufrechterhaltung dieser Kooperationen verfügen¹¹, andererseits aber auch - als *newcomer* - auf diese angewiesen sind.

Der Charakter dieser Kooperationen ist somit in Kategorien komparativer Vorteile zu beschreiben; zugleich erweist sich diese (ungleiche, auch bei wissenschaftlichen Tätigkeiten in der Dritten Welt häufig anzutreffende) Situation als eher ungünstig für eine inhaltliche Zusammenarbeit und damit eine gewinnbringende Nutzung verschiedener Perspektiven. Nicht zuletzt deshalb ist die ungarbezogene geographische Forschung bei allem Reichtum an aufgearbeitetem Material auch heute im allgemeinen thematisch wenig innovativ bzw. wissenschaftlich fruchtbar; sie ist vielmehr

10) Außerdem ist geplant eine Untersuchung der sog. Zigeunerfrage in der Tschechoslowakei und Ungarn.

11) und zudem die süddeutschen Bundesländer auch staatlicherseits eine Vorreiterrolle bei entsprechenden Kontakten spielen

ein Kind der - politischen - Orientierung Ungarns an Deutschland und von Deutschlands Interessen im ehemaligen Ostblock.

Dauerhaften Wert könnte die ungarbezogene Geographie hingegen dann erhalten, wenn es ihr gelingt, weniger Länderkunde als vielmehr die exemplarische Untersuchung eines (wichtigen) Themas zu betreiben. Und das könnte heißen: am ungarischen Beispiel paradigmatisch den Übergang von einer sozialistischen zu einer kapitalistischen Gesellschaft zu analysieren.

Literaturverzeichnis

A. Ungarbezogene geographische Literatur seit 1961

- Aschauer, W.: Zum Nutzen von "Ethnizität" und "Regional-" oder "Heimatabewußtsein" als Erklärungskategorien geographischer Theoriebildung. Wien 1990 (=Kritische Geographie 7)
- Aschauer, W.: Zur Produktion und Reproduktion einer Nationalität - Die Ungarndeutschen. Stuttgart 1992a (=Erdkundliches Wissen, Bd. 107; auch Diss. Göttingen 1991)
- Aschauer, W.: Ethnische Identität bei den Ungarndeutschen - Formen und Faktoren. In: (Hg.) Seewann, G.: Minderheitenfragen in Südosteuropa. München 1992b (=Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas 27; auch: Veröff. d. Südostdt. Kulturwerks. Reihe B: Wissenschaftliche Arbeiten 52); S. 157-174
- Aschauer, W.: Europäer oder Asiate? - Zur Produktion räumlich-geencalogischer Stereotypen nationaler Abgrenzung in Südosteuropa und welche Rolle die Kirchen dabei spielen. In: Abhandlungen zur Geschichte der Geowissenschaften und Religion/Umweltforschung (in Vorbereitung), ca. 1993a
- Aschauer, W.: Bedeutung und regionale Verteilung von Joint Ventures in Ungarn. In: (zur Veröffentlichung angenommen vom GI der Uni Heidelberg - Konferenz "Regionale Arbeitsmarktstrukturen in Ungarn"), ca. 1993b
- Aschauer, W. und Heller, W.: Nationalität als Faktor der Siedlungsgestaltung? Eine Fallstudie deutscher Minderheitensiedlungen in Ungarn 1945-1988. In: Geographische Zeitschrift 77/1989; S. 228-243

- Asztalos, I.: Die regionalen Unterschiede in der Viehwirtschaft Ungarns. In: Petermanns Geographische Mitteilungen 111/1967; S. 115-123
- Balzer, M. und Weltin, B.: Räumliche Disparitäten und die Entwicklung des Siedlungsgefüges in mittel- und südosteuropäischen sozialistischen Staaten seit 1970. In: Geographische Zeitschrift 70/1982; S. 35-55
- Bárány-Kevei, I.: Karst soils as indicators of karst development in Hungarian karsts. In: Geomorphology and Geoecology - Karst. Berlin/Stuttgart 1992 (=Zeitschrift für Geomorphologie N.F. Suppl. 85); S. 101-110
- Bariss, N. und Bronger, A.: Natürliche und anthropogene Owragibildung in verschiedenen Klimazonen. Ein Beitrag zur Morphodynamik in Lößgebieten. In: Zeitschrift für Geomorphologie N.F. 25/1981 (2); S. 180-202
- Barta, Gy.: Industrialisierung des ländlichen Raumes in Ungarn. In: Industrialisierung und Urbanisierung in sozialistischen Staaten Südosteuropas. Kallmünz/Regensburg 1981 (=Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie 21); S. 81-85
- Beluszky, P.: Hierarchie der Siedlungen in Ungarn. In: Petermanns Geographische Mitteilungen 119/1975; S. 40-53
- Beluszky, P.: Gebiete in ungünstiger Lage in Ungarn. Territoriale Nachteile in den Lebensbedingungen der Bevölkerung. In: Petermanns Geographische Mitteilungen 125/1981; S. 221-227
- Beluszky, P.: Die ländlichen Siedlungstypen des Bezirkes Borsod-Abaúj-Zemplén. In: Petermanns Geographische Mitteilungen 127/1983; S. 25-35
- Berényi, I.: Die Änderung der räumlichen Struktur der Landwirtschaft in der Umgebung von Kiskörös. In: Sozialgeographische Probleme Südost-europas. Kallmünz/Regensburg 1973 (=Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie 7); S. 105-113
- Berényi, I.: Die geographischen Typen der Brache in Ungarn. In: Erdkunde 34/1980; S. 36-46
- Berényi, I.: Abgrenzung der Zonen des Ballungsgebietes Budapest aufgrund der Flächennutzungsstruktur. In: Petermanns Geographische Mitteilungen 125/1981a; S. 103-106

- Berényi, I.: Einige Gedanken zur Landnutzung in einem Budapester Naherholungsgebiet. In: Industrialisierung und Urbanisierung in sozialistischen Staaten Südosteuropas. Kallmünz/Regensburg 1981b (=Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie 21); S. 87-95
- Berényi, I.: Die Anwendung sozialgeographischer Arbeitsmethoden in der Raumordnung am Beispiel einer nordungarischen Siedlungsgruppe. In: (Hg.) Schaffer, F. und Poschwatta, W.: Angewandte Sozialgeographie. Karl Ruppert zum 60. Geburtstag. Augsburg 1986 (=Beiträge zur Angewandten Sozialgeographie 12); S. 205-228
- Berényi, I.: Sozialgeographische Aspekte in der Forschung der Grenzgebiete. In: (Hg.) Maier, J.: Raum und Grenzen III. Einfluß und Auswirkungen von Grenzen in einem sozialistischen Land - das Beispiel Ungarn. Bayreuth 1993 (=Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung 83); S. 43-48
- Berényi, I. und Simó, T.: Umwandlung der Gesellschaft des ungarischen Dorfes - Tard. In: Industrialisierung und Urbanisierung in sozialistischen Staaten Südosteuropas. Kallmünz/Regensburg 1981 (=Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie 21); S. 107- -114
- Bernát, T.: Ökonomisch-geographische Aspekte der Bewertung von Naturressourcen, dargestellt am Beispiel der Ungarischen Volksrepublik. In: Petermanns Geographische Mitteilungen 131/1987; S. 163-170
- Bora, Gy.: 25 Jahre Entwicklung der ungarischen Volkswirtschaft. In: Geographische Berichte 16/1971; S. 102-118
- Bronger, A.: Zur Mikromorphologie und zum Tonmineralbestand von Böden ungarischer Lößprofile und ihre paläoklimatische Auswertung. In: Eiszeitalter und Gegenwart 21/1970a; S. 122-144
- Bronger, A.: Zur quartären Klimageschichte des Karpatenbeckens auf bodengeographischer Grundlage. In: Deutscher Geographentag Kiel 1969. Tagungsbericht und wissenschaftliche Abhandlungen. Wiesbaden 1970b (=Verhandlungen des Deutschen Geographentags 37); S. 233-247

- Bronger, A.: Zur quartären Klima- und Landschaftsentwicklung des Karpatenbeckens auf (paläo-)pedologischer und bodengeographischer Grundlage. Kiel 1976 (=Kieler Geographische Schriften 45)
- Compton, P. A.: Is fertility in Western industrial countries amenable to geographical study? In: (Hg.) Bähr, J. und Gans, P.: The Geographical Approach to Fertility. Kiel 1991 (=Kieler Geographische Schriften 78); S. 73-93
- Eckart, K.: Umstrukturierungsbemühungen in der Industrie der europäischen RGW-Länder. In: 47. Deutscher Geographentag Saarbrücken 1989. Tagungsbericht und wissenschaftliche Abhandlungen. Stuttgart 1990 (=Verhandlungen des Deutschen Geographentages 47); S. 235-249
- Enyedi, Gy.: Die landwirtschaftliche Bodennutzung in Ungarn. In: Petermanns Geographische Mitteilungen 112/1968; S. 81-91
- Enyedi, Gy.: Industrie in ungarischen landwirtschaftlichen Großbetrieben. In: Industrialisierung und Urbanisierung in sozialistischen Staaten Südosteuropas. Kallmünz/Regensburg 1981 (=Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie 21); S. 67-80
- Enyedi, Gy.: Der Einfluß der modernen Landwirtschaft auf die rurale Siedlungsstruktur in Ungarn. In: Petermanns Geographische Mitteilungen 126/1982; S. 1-4
- Erdösi, F.: Territoriale Aspekte der Pendelwanderung in der Ungarischen Volksrepublik. In: Geographische Berichte 33/1988; S. 171-178
- Erdösi, F.: Entwicklungspolitik in den Grenzgebieten Ungarns. In: (Hg.) Maier, J.: Regionalpolitik in und für periphere, grenznahe Gebiete. Bayreuth 1990a (=Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung 86); S. 85-94
- Erdösi, F.: Entwicklungspolitik in den Grenzgebieten Ungarns. In: 47. Deutscher Geographentag Saarbrücken 1989. Tagungsbericht und wissenschaftliche Abhandlungen. Stuttgart 1990b (=Verhandlungen des Deutschen Geographentages 47); S. 334-340
- Erdösi, F.: Grenzraumforschung in Ungarn - ein Überblick. In: (Hg.) Maier, J.: Raum und Grenzen III. Einfluß und Auswirkungen von Grenzen in einem sozialistischen Land - das Beispiel Ungarn. Bayreuth 1993a (=Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung 83); S. 1-15

- Erdösi, F.: Strukturen und Entwicklungsprobleme in den Grenzgebieten Ungarns. In: (Hg.) Maier, J.: Raum und Grenzen III. Einfluß und Auswirkungen von Grenzen in einem sozialistischen Land - das Beispiel Ungarn. Bayreuth 1993b (=Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung 83); S. 17-41
- Fassmann, H.: Phänomene der Transformation - Ökonomische Restrukturierung und Arbeitslosigkeit in Ost-Mitteleuropa. In: Petermanns Geographische Mitteilungen 136/1992; S. 49-59
- Fischer, H. (Hg.): Ungarnexkursion 1983. Materialien und Protokolle. Hamburg 1984 (=Universität Hamburg, Finnisch-Ugrisches Seminar. Materialien-Mitteilungen-Forschungsergebnisse)
- Fischer, H.: Raum- und Stadtplanung in Ungarn. In: Südosteuropa 35/1986; S. 491-518
- Fischer, H.: Geographische Grundlagen. In: (Hg.) Grothusen, K.-D.: Ungarn. Göttingen 1987a (=Südosteuropa-Handbuch 5); S. 13-35
- Fischer, H.: Raum- und Stadtplanung. In: (Hg.) Grothusen, K.-D.: Ungarn. Göttingen 1987b (=Südosteuropa-Handbuch 5); S. 469-483
- Fischer, H.: Die nichtagrare Nebenbetriebstätigkeit der landwirtschaftlichen Großbetriebe - LPG's und Staatsgüter - Ungarns. Saarbrücken 1989a (=Schriften zur Wirtschaftsgeographie und Wirtschaftsgeschichte 2)
- Fischer, H.: Nebenbetriebstätigkeit der LPGs in Ungarn. In: Südosteuropa 38/1989b; S. 118-172
- Fischer, H.: Karten zur räumlichen Verteilung der Nationalitäten in Ungarn. Darstellungsmöglichkeiten und Grenzen ihrer Interpretation am Beispiel von ungarischen Nationalitätenkarten des 19. und 20. Jahrhunderts. In: (Hg.) Hösch, E. und Seewann, G.: Aspekte ethnischer Identität. München 1991 (=Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 35); S. 325-393
- Fischer, H.: Räumliche Aspekte des sozio-ökonomischen Wandels der ungarndeutschen Minderheit im 20. Jahrhundert. In: (Hg.) Seewann, G.: Minderheitenfragen in Südosteuropa. München 1992 (=Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas 27; auch: Veröff. d. Südostdt. Kulturwerks. Reihe B: Wissenschaftliche Arbeiten 52); S. 236-264

- Förster, H.: Wirtschaftsreform, Raumplanung und Regionalentwicklung in Ungarn. In: Ostmittel- und Osteuropa. Beiträge zur Landeskunde. Festschrift für Adolf Karger, Teil 1. Tübingen 1989 (=Tübinger Geographische Studien 102); S. 301-316
- Gazdag, L. und Vuics, T.: Die Entwicklung von Produktionssystemen im Gartenbau sowie im Obst- und Weinanbau Ungarns. In: (Hg.) Maier, J.: Herausforderung für die Geographie: Verstärkte internationale Zusammenarbeit der EG-Länder mit Südosteuropa. Bayreuth 1990 (=Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung 84); S. 99-115
- Gertig, B.: Die Entwicklung und geographische Verteilung des Fremdenverkehrs in Ungarn unter besonderer Berücksichtigung des Erholungsbezirkes Balaton. In: (Hg.) Ruppert, K. und Maier, J.: Der Tourismus und seine Perspektiven für Südosteuropa. München 1971 (=WGI-Berichte zur Regionalforschung 6 und Südosteuropastudien 17); S. 129-147
- Greif, F.: Auswirkungen der offenen Grenzen zwischen Österreich und Ungarn. In: (Hg.) Maier, J.: Regionalpolitik in und für periphere, grenznahe Gebiete. Bayreuth 1990 (=Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung 86); S. 49-66
- Grimm, F.: Die Donau und ihre Nutzung. In: Geographische Berichte 15/1970; S. 1-14
- Hantschel, R.: Zur Industrialisierung im ländlichen Raum - Das Beispiel Ungarns. In: 45. Deutscher Geographentag Berlin 1985. Tagungsbericht und wissenschaftliche Abhandlungen. Stuttgart 1987 (=Verhandlungen des Deutschen Geographentages 45); S. 415-421
- Holzmann, G.: Die Sozialstruktur Ungarns. In: Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie 8/1964 (8); S. 253-255
- Kocsis, K.: Wirkungen der Grenzgebietslage auf die demographischen Verhältnisse einer Region. In: (Hg.) Maier, J.: Raum und Grenzen III. Einfluß und Auswirkungen von Grenzen in einem sozialistischen Land - das Beispiel Ungarn. Bayreuth 1993 (=Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung 83); S. 49-71
- Kolta, J.: "Dorfkreise" im Komitat Baranya/Ungarn. In: Sozialgeographische Probleme Südosteuropas. Aspekte raumdifferenzierender Prozeß-

- abläufe. Kallmünz 1973 (=Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie 7); S. 115-125
- Kovács, Z.: Veränderung des Siedlungsnetzes der Grenzregionen in Ungarn von der Jahrhundertwende bis heute. In: (Hg.) Maier, J.: Raum und Grenzen III. Einfluß und Auswirkungen von Grenzen in einem sozialistischen Land - das Beispiel Ungarn. Bayreuth 1993 (=Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung 83); S. 73-86
- Lacay, I.: Hydrographische Kartierung der Flüsse in der Volksrepublik Ungarn. In: Petermanns Geographische Mitteilungen 123/1979; S. 135--137
- Lettrich, E.: Urbanisierungsprozesse in Ungarn. Kallmünz/Regensburg 1975 (=Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie 13)
- Lettrich, E.: Beiträge zum Urbanisierungsprozeß in Ungarn. In: Industrialisierung und Urbanisierung in sozialistischen Staaten Südosteuropas. Kallmünz/Regensburg 1981a (=Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie 21); S. 115-126
- Lettrich, E.: Beiträge zum sozialgeographischen Wandel in der Gemeinde Tihany. In: Industrialisierung und Urbanisierung in sozialistischen Staaten Südosteuropas. Kallmünz/Regensburg 1981b (=Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie 21); S. 127-139
- Lovász, Gy.: Die ungarische Physische Geographie und die gesellschaftlich-wirtschaftliche Entwicklung. In: (Hg.) Maier, J.: Herausforderung der 90-er Jahre für die Geographie: Verstärkte internationale Zusammenarbeit der EG-Länder mit Südosteuropa. Bayreuth 1990 (=Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung 84); S. 91-98
- Maier, J. (Hg.): Gemeinsames Forschungsprojekt der Universität Bayreuth und der Universität Pécs: "Harkány, Heilbadplanung in Ungarn". Bayreuth 1993 i.V. (=Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung 101)
- Markos, Gy.: Wandlungen der Siedlungsstruktur in der Volksrepublik Ungarn. In: Geographische Berichte 8/1963; S. 225-245
- Markos, Gy.: Die Bauxit- und Aluminiumindustrie Ungarns. In: Geographische Berichte 10/1965; S. 183-201

- Markos, Gy.: Strukturwandlungen und Spezialisierung der Landwirtschaft Ungarns. In: Geographische Zeitschrift 56/1968; S. 18-57
- Meusburger, P. und Schmude, J.: Regionale Disparitäten in der Feminisierung des Lehrerberufes an Grundschulen (Volksschulen), dargestellt an Beispielen aus Österreich, Baden-Württemberg und Ungarn. In: Geographische Zeitschrift 79/1991; S. 75-93
- Nemerkényi, A.: Die Staustufe Gabčíkovo-Nagyymaros. Räumliche Konsequenzen veränderter Wertvorstellungen. In: Geographische Rundschau 42/1990; S. 346-350
- Németh, K.: Die genetische Gliederung der Böden Ungarns. Gießen 1962 (=Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschafts-Forschung des europäischen Ostens 23)
- Palotás, Z.: Der Raumordnungsplan Ungarns. In: Institut für Raumforschung, Informationen 15/1965a (6); S. 196-203
- Palotás, Z.: Der Pendelverkehr Ungarns. In: Raumforschung und Raumordnung 23/1965b; S. 222-235
- Pécsi, M.: Die periglazialen Erscheinungen in Ungarn. In: Petermanns Geographische Mitteilungen 107/1963; S. 161-182
- Pécsi, M.: Factors affecting slope evolution and formation of slope sediments in Hungary. In: Argumenta Geographica. Festschrift Carl Troll zum 70. Geburtstag. Bonn 1970 (=Colloquium Geographicum 12); S. 193-199
- Pécsi, M.: The development of the Hungarian Section of the Danube Valley. In: Geoforum 2/1971 (6); S. 21-32
- Perger, É.: Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften in peripherer Lage. In: (Hg.) Maier, J.: Raum und Grenzen III. Einfluß und Auswirkungen von Grenzen in einem sozialistischen Land - das Beispiel Ungarn. Bayreuth 1993 (=Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung 83); S. 105-122
- Pongrácz, P.: Der Umweltschutz in Ungarn. In: Raumforschung und Raumordnung 30/1972; S. 216-218
- Próbáld, F.: Das Schulfach Geographie in Ungarn. In: (Hg.) Haubrich, H.: Geographische Erziehung im internationalen Blickfeld. Braunschweig 1982 (=Studien zur internationalen Schulbuchforschung 32); S. 237-241

- Próbáld, F.: Die sozialistischen Länder im Geographieunterricht Ungarns. In: 45. Deutscher Geographentag Berlin 1985. Tagungsbericht und wissenschaftliche Abhandlungen. Stuttgart 1987 (=Verhandlungen des Deutschen Geographentages 45); S. 458-461
- Reith, Th. J.: Die industriell nutzbaren Mineralien (Bodenschätze) der Ungarischen Volksrepublik. In: Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie 11/1967a (3); S. 65-69
- Reith, Th. J.: Die ökonomische Landesgliederung der Ungarischen Volksrepublik. In: Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie 11/1967b (8); S. 245-247
- Reith, Th. J.: Die Industrie der ungarischen Wirtschaftsbezirke. In: Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie 14/1970; S. 11-17
- Sárfalvi, B.: Die Agglomeration von Budapest. In: Industrialisierung und Urbanisierung in sozialistischen Staaten, Südosteuropas. Kallmünz/Regensburg 1981 (=Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie 21); S. 141-151
- Sárfalvi, B.: Neue Tendenzen der Agglomeration Budapest. In: Geographische Rundschau 43/1991; S. 724-730
- Schilling, H. v.: Zur Kategorisierung der ungarischen Siedlungen. In: Raumforschung und Raumordnung 24/1966a; S. 65-70
- Schilling, H. v.: Bevölkerungsstruktur und Arbeitskräftevolumen in Budapest. In: Institut für Raumforschung, Informationen 16/1966b; S. 198-206
- Schmidt, R. u.a.: Aktuelle Entwicklungsprobleme von Territorialstruktur und Urbanisierung in der DDR, CSSR und UVR. Leipzig 1987 (=Institut für Geographie und Geoökologie der Akademie der Wissenschaften der DDR. Wissenschaftliche Mitteilungen 21)
- Sperling, W.: Die Tschechoslowakei und Ungarn. In: (Hg.) Sperling, W. und Karger, A.: Europa. Frankfurt/M. 1978 (=Fischer-Länderkunde 8); S. 406-432
- Stefanovits, P.: Angewandte Bodengeographie und Bodenschutzregelung der erodierten Gebiete. Beispiel: Ungarn. In: Wissenschaftliche Veröffentlichungen des Deutschen Instituts für Länderkunde, NF. 23-24/1966; S. 185-190

- Szabó, P. Z.: Über den Verkarstungsprozeß in zwei ungarischen Inselgebirgen. In: Geographische Berichte 6/1961; S. 169-182
- Szabó, P. Z.: Neue Daten und Beobachtungen zur Kenntnis der Paläokarsterscheinungen in Ungarn. In: Erdkunde 18/1964; S. 135-142
- Székely, A.: Die verschiedenen Einebnungsflächen des Mátra-Gebirges. In: Beiträge zur Reliefigenese in verschiedenen Klimazonen. Würzburg 1977 (=Würzburger Geographische Arbeiten 45); S. 155-176
- Tietze, W. (unter Mitarbeit von Gy. Enyedi, S. Marosi, B. Sárfalvi und J. Szilárd): Ungarn. In: Westermann Lexikon der Geographie Bd. IV. Braunschweig 1973; S. 749-752
- Tiner, T.: Verkehrsgeographische Besonderheiten der Grenzgebiete - Untersuchungen im Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén. In: (Hg.) Maier, J.: Raum und Grenzen III. Einfluß und Auswirkungen von Grenzen in einem sozialistischen Land - das Beispiel Ungarn. Bayreuth 1993 (=Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung 83); S. 87-103
- Vatter, A.: Die Volksrepublik Ungarn. In: Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie 19/1975; S. 219-222
- Vuics, T.: Wirkungen der lokalen Agrarzentren auf die soziale Umwelt. In: (Hg.) Maier, J.: Herausforderung der 90-er Jahre für die Geographie: Verstärkte internationale Zusammenarbeit der EG-Länder mit Südosteuropa. Bayreuth 1990; S. 117-136

B. Bibliographien

- Grothusen, K.-D. (Hg.): Südosteuropaforschung. Boppardt 1979
- Karger, A. und Sperling, W.: Die Entwicklung der geographischen Osteuropaforschung. In: Osteuropa 30/1980; S. 747-752
- Rostankowski, P./Degenhardt, B./Liebmann, C.C.: Aktuelle Bibliographie deutsch-, englisch- und französischsprachiger Arbeiten zur Geographie Osteuropas. Berlin 1978 (=Bibliographische Mitteilungen des Osteuropa-Instituts an der Freien Universität 17)
- Rostankowski, P./Luber, S./Krüger, D.: Aktuelle Bibliographie deutsch-, englisch- und französischsprachiger Arbeiten zur Geographie

Osteuropas Teil II. Berlin 1982 (=Bibliographische Mitteilungen des Osteuropa-Instituts an der Freien Universität 23)

Stadelbauer, J.: Regionalforschung über sozialistische Länder. Darmstadt 1984a (=Erträge der Forschung 211)

Stadelbauer, J.: Wege, Möglichkeiten und Grenzen der Regionalforschung in sozialistischen Ländern: Bestandsaufnahme der 70er Jahre und Ausblick. In: 44. Deutscher Geographentag Münster 1983. Tagungsbericht und wissenschaftliche Abhandlungen. Stuttgart 1984b (=Verhandlungen des Deutschen Geographentages 44); S. 295-304

C. Sonstige zitierte Literatur

Faas, O.: Deutsches Bauerntum im Bergland der Schwäbischen Türkei. Eine siedlungs- und bevölkerungsgeographische Untersuchung im Mecsek-gebirge (Südungarn). Schramberg 1936

Günther, S.: Die Donau in verkehrsgeographischer und weltwirtschaftlicher Bedeutung. In: Geographische Zeitschrift 22/1916; S. 233-249

Hard, G.: Die Geographie. Eine wissenschaftstheoretische Einführung. Berlin/New York 1973

Holder, G.: Das Deutschtum in der unteren Baranya. Stuttgart 1931 (=Schriften des Deutschen Ausland-Instituts Stuttgart. A. Kulturhistorische Reihe, Bd. 29)

Isbert, O.-A.: Das südwestliche ungarische Mittelgebirge. Bauernsiedlung und Deutschtum. Langensalza/Berlin/Leipzig 1931 (=Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung. Abhandlungen Nr.1)

Kiesewetter, J.: Die Meerfernen und Hafenfernen von Österreich-Ungarn. In: Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt 56/1910, 1. Halbband; S. 187-188

Rieth, A.: Die geographische Verbreitung des Deutschtums in Rumpf-Ungarn in Vergangenheit und Gegenwart. Stuttgart 1927 (=Schriften des Deutschen Ausland-Instituts Stuttgart, A. Kulturhistorische Reihe, Bd.18)

Rungaldier, R.: Die Pušta Hortobágy und die Frage der Puštenbildung in Ungarn. In Geographische Zeitschrift 34/1928; S. 401-411

- Schultz, H.-D.: Die deutschsprachige Geographie von 1800 bis 1970. Ein Beitrag zur Geschichte ihrer Methodologie. Berlin 1980 (=Abhandlungen des Geographischen Instituts - Anthropogeographie - der Freien Universität Berlin, Bd. 29)
- Schuon, G.: Die nordöstliche Schwäbische Türkei. Ein Beitrag zur Geographie des deutschen Bauerntums im heutigen Südungarn. Schramberg 1936
- Sieger, R.: Das Ende der österreichischen Kanalprojekte. In: Geographische Zeitschrift 16/1910; S. 701-703
- Uhlig, C.: Die Entwicklung der auslanddeutschen Siedlungen im Südosten Europas in der Abhängigkeit von ihrer Umwelt. In: Wissenschaftliche Abhandlungen des Einundzwanzigsten Deutschen Geographentages zu Breslau 1925. Berlin 1926 (=Verhandlungen des Deutschen Geographentages 21); S. 151-168
- Zemmrlich, J.: Die Sprachgebiete in den Ländern der ungarischen Krone. In: Geographische Zeitschrift 5/1899; S. 643-644

Gerhard Seewann

Der Beitrag der deutschen Geschichtswissenschaft zur ungarischen Geschichte 1981-1990.*

Die Informationsgrundlage für die nachfolgende Untersuchung bilden folgende drei bibliographische Auskunftsmittel: Das *Jahrbuch der historischen Forschung* (München 1975ff.), das vom Osteuropa-Institut München jährlich herausgegebene *Verzeichnis der in Vorbereitung befindlichen Universitätsschriften aus der Geschichte Osteuropas und Südosteuropas* (München 1963ff.), das naturgemäß vorwiegend Dissertationen erfaßt, sowie die vom Südost-Institut (Karl Nehring) in einem Fünfjahres-rhythmus in den *Südost-Forschungen* publizierte Übersicht über die *Veröffentlichungen zur Geschichte Südosteuropas in der Bundesrepublik Deutschland* (über den Berichtszeitraum 1981-1985 in Band 45/1986, S. 241-265 und 1986-1990 in Band 50/1991, S. 259-302). Zusätzlich wurden noch folgende Zeitschriften durchgesehen: *Ungarn-Jahrbuch*, *Südostdeutsches Archiv*, *Südost-Forschungen*, alle München, und schließlich die Bibliographie von Jozo Džambo: *Südosteuropa-Veröffentlichungen aus der Bundesrepublik Deutschland 1984-1988* (München 1989).

Nun einige Bemerkungen zur inhaltlichen und formalen Abgrenzung: Erfaßt wurden alle Arbeiten, die in der Regel schon in ihrem Titel inhaltlich ausdrücklich auf Ungarn Bezug nahmen und Perioden bis zur oberen Zeitgrenze von 1945 behandelten. Arbeiten, die sich thematisch auf Siebenbürgen bezogen, blieben in dem Fall unberücksichtigt, wenn sie ausschließlich der Geschichte der Siebenbürger Sachsen und damit nur einer bestimmten Gruppe gewidmet sind und aufgrund eines gleichsam "landsmannschaftlichen Standpunktes" eine Einordnung in übergeordnete historische Zusammenhänge vermissen lassen. Arbeiten ungarischer Autoren einschließlich ungarischer Emigranten, die in Deutschland im Berichtszeitraum veröffentlicht wurden, blieben unberücksichtigt mit Ausnahme der Beiträge, deren Verfasser ungarischer Herkunft in Deutschland studierten und die im übrigen häufig ein Dissertationsthema wählen, die die ungarische Geschichte in irgendeiner Form betreffen.

* Für die Jahre bis 1980 vgl. den Überblick von Karl Nehring: *Studia Hungarica. Forschungen zur ungarischen Sprache und Kultur in der Bundesrepublik Deutschland*. In: *Südosteuropa-Mitteilungen*. 20,1 (1980) 63-69.

Eine quantitative Analyse der publizierten Arbeiten im genannten Dezennium kommt zu dem folgenden Ergebnis: Insgesamt wurden 134 Arbeiten zu Themen der ungarischen Geschichte vorgelegt: 84 Aufsätze und 50 Monographien, davon 15 Dissertationen. Dabei ist seit 1985 eine deutliche Zunahme von Arbeiten zur ungarischen Geschichte festzustellen. (Das Verhältnis beträgt 78: 56).

Eine qualitative Analyse soll hier nach mehreren Gesichtspunkten vorgenommen werden. Unter dem Aspekt der Periodisierung ist festzuhalten, daß sich 22 Arbeiten mit der Geschichte des ungarischen Mittelalters (Nr. 1, 2, 3, 24, 26, 30, 42, 43, 67, 72, 73, 84, 86, 92, 103, 104, 120, 123, 126, 130, 132, 133), 29 mit der frühen Neuzeit (Nr. 4, 6, 12, 14, 25, 44, 45, 46, 50, 53, 54, 55, 60, 68, 69, 70, 71, 78, 81, 82, 83, 107, 110, 113, 124, 127, 128, 129, 131), 18 mit dem 19. Jahrhundert (1830-1914) (Nr. 7, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 56, 58, 59, 62, 74, 85, 87, 105, 119) und 38 mit dem 20. Jahrhundert (Nr. 8, 9, 11, 13, 16, 27, 31, 38, 39, 41, 48, 49, 51, 52, 61, 66, 75, 76, 77, 88, 90, 94, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 109, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 122, 125) beschäftigen. 27 Arbeiten sind periodisch übergreifenden Themen gewidmet (Nr. 5, 10, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 40, 47, 57, 63, 64, 65, 79, 80, 89, 91, 93, 95, 99, 106, 108, 121, 134), die größte, thematisch einheitliche Gruppe dieser Art stellen die vom Autorenpaar Heller-Nehring vorgelegten 9 Bände des Historischen Ortsnamenslexikon zu Randgebieten in den Ländern der ungarischen Krone. Unter den Zeitaltern dominiert - wie bereits ersichtlich - ganz eindeutig das 20. Jahrhundert.

Unter dem Aspekt der fachlich-thematischen Ausrichtung nach historischen Teildisziplinen sind eigentlich keine so eindeutigen Schwerpunkte auszumachen. Es finden sich sowohl einige Titel aus dem Bereich der Kirchen-, als auch der Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Vertreten sind auch mehrere biographische Arbeiten über Sándor Wekerle, Bajcsy-Zsilinszky, Bocskay, Dénés von Pázmándy u.a.. Überraschend wenig, nur knapp 10 % aller Arbeiten sind Fragen der deutsch-ungarischen Beziehungen gewidmet (insgesamt sind es 11 Titel, nämlich Nr. 4, 14, 15, 57, 72, 77, 87, 90, 121, 124, 125). Diese spielen am ehesten noch bei der Wahl der Dissertationsthemen eine stärkere Rolle. Vier Monographien (Nr. 48, 76, 114, 117) arbeiten zentrale Bereiche der ungarischen Parteiengeschichte auf, hervorzuheben ist hier neben der lexikalischen Zusammenfassung von Adalbert Toth die bei Professor Ritter in München entstandene Dissertation von Szölössi-Janze über die Partei der ungarischen Pfeilkreuzler, weil diese auch die Fragestellungen der internationalen Faschismusforschung in die Auseinandersetzung über Entstehung und programmatische Entwicklung des ungarischen Faschismus einbringt. Einen

deutlichen Schwerpunkt mit insgesamt 37 Titeln (Nr. 7, 11, 19, 20, 21, 22, 28, 29, 30, 40, 47, 51, 52, 75, 78, 79, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 94, 97, 98, 100, 101, 102, 105, 122, 128, 129, 130, 131, 132, 133) bilden auch die Arbeiten zu Nationalitäten- und Minderheitenproblemen innerhalb der ungarischen Geschichte, die in zunehmendem Maß darauf ausgerichtet sind, den sozialgeschichtlichen Hintergrund der Nationalitäten- und Minderheitenproblematik in Ungarn und seinen Nachbarländern vergleichend und interdisziplinär herauszuarbeiten. Eine Pionierrolle hat hier das von Edgar Hösch und Gerhard Seewann geführte Forschungsprojekt "Deutsche und Magyaren als Nationalitäten im Donauraum von 1900 bis 1990" übernommen, aus dem heraus bisher drei Monographien und über 30 Aufsätze hervorgegangen sind. (Siehe dazu die bibliographische Übersicht auf S. 7-10 in: Aspekte ethnischer Identität. Hrsg. von Edgar Hösch und Gerhard Seewann. München 1991).

Verdienstvoll ist ferner die von Göckenjan vorgelegte Quellenedition über den Mongolensturm in der Reihe der *Ungarischen Geschichtsschreiber*. Ähnliches läßt sich auch zu dem von zwei Autoren, Holger Fischer und Gerhard Seewann vorgelegten Versuch sagen, die Entwicklung der ungarischen Geschichtswissenschaft nach 1945 bis zum Anfang der 80er Jahre analytisch aufzuarbeiten. Die moderne Sozialgeschichtsschreibung mit ihrem Bestreben, die hinter den Ereignissen liegenden, langfristig wirksamen Strukturen und deren Wandel sichtbar zu machen, sind eigentlich nur durch die Aufsätze von Monika Glettler und Holm Sundhaussen vertreten.

Es mag verwundern, daß im Berichtszeitraum nur eine einzige Gesamtdarstellung zur ungarischen Geschichte über drei Perioden hinweg erarbeitet wurde, nämlich die *Geschichte Ungarns von 1867-1983*, verfaßt vom Inhaber des Lehrstuhles für osteuropäische Geschichte in Saarbrücken, Jörg K. Hönsch. Diese Arbeit erschien vier Jahre später, 1988 auch in einer englischen Ausgabe, die zeitlich bis zum Jahre 1986 fortgeführt wurde. Angesichts der beschämenden Tatsache, daß es seit 1945 erst die zweite Synthese der ungarischen Geschichte in deutscher Sprache ist, auch wenn sie sich im Gegensatz zu den von Thomas von Bogyay bereits in mehreren Auflagen vorgelegten *Grundzügen der Geschichte Ungarns* zeitlich ganz auf das 19. und 20. Jahrhundert beschränkt, kann die Arbeit von Hönsch nur uneingeschränkt begrüßt werden. Wie der Autor in seiner Einleitung ausführt, galt sein "Hauptinteresse neben der Aufbereitung und Interpretation der politischen Entwicklung vor allem der sozial- und wirtschaftsgeschichtlichen Komponente... aus Platzmangel mußten die kulturgeschichtlichen Aspekte leider vernachlässigt werden." (S.6) So sehr man diese gravierende Einschränkung bedauern muß, so bleibt doch

hervorzuheben, daß als eine der Hauptverdienste dieses Buches die gelungene Einordnung der ungarischen Geschichte in die größeren Entwicklungszusammenhänge Ostmitteleuropas und Osteuropas anzusehen ist. Das ist gerade für die Periode nach 1945 von großer Bedeutung.

Wie kann man nun die kritische Frage nach dem Wert des deutschen Beitrages zur ungarischen Geschichtsschreibung im Untersuchungszeitraum beantworten? Inwieweit vermochte er innovativ zu sein, die Geschichtswissenschaft in Ungarn selbst anzuregen, neue Aspekte und Forschungsansätze aufzuzeigen, neue Fragestellungen aufzuwerfen? Es wäre vielleicht zweckdienlicher, wenn auf solche Fragen von ungarischer Seite eine Antwort kommen würde. Dennoch möchte ich eine solche zusammenfassende Wertung wenigstens ansatzweise versuchen. Dazu muß ich freilich etwas weiter ausholen und zuerst einen konzeptionellen Rahmen ziehen, um meine kritischen Bemerkungen daran festzumachen.

Holm Sundhaussen, der einzige deutsche Ordinarius für Geschichte Südosteuropas an der Universität Berlin, hat 1988 in seinem Aufsatz über *Defizite und Aufgaben einer historischen Balkanforschung* (Nr. 112) eigentlich so etwas wie einen Paradigmenwechsel vorgeschlagen. Ihm zufolge führte die Neigung, ein aus den historischen Erfahrungen West- und Mitteleuropas abgeleitetes Evolutionsschema auf die Länder des östlichen Europa zu übertragen, zu einer überzogenen Konzentration ihrer Historiographie auf Staat und Nation, obwohl deren Nationalstaatsbildung erst im Verlauf des 19. Jahrhunderts eingesetzt und in einigen Fällen erst in jüngster Zeit ihren Abschluß gefunden hat. Wenn dies freilich auf Ungarn in dieser Form keineswegs zutrifft, worauf auch Sundhaussen selbst hinweist, so ist sein Vorschlag dennoch bedenkenswert, die historische Entwicklung dieser Länder intensiver als bisher von ihrer Gesellschaft her zu analysieren, die über längere Zeiträume hinweg oft als das einzige Element beständiger Kontinuität gewissermaßen die Subjektrolle im Fluß des Geschehens übernommen hat.

Trotz des festzustellenden Pluralismus in der Themenwahl ist auch im deutschen Beitrag zur ungarischen Geschichte eine wenn auch abgeschwächte Neigung nicht zu übersehen, sich doch vorwiegend auf den Staat (und vielleicht weniger auf die Nation) zu konzentrieren. Sollte man dies als Zeichen dafür auffassen, daß damit der deutsche Beitrag konzeptionell geschehen eher den Bahnen folgt, den die ungarische Geschichtswissenschaft und deren Geschichtsschreibung vorgezeichnet hat? Es liegt freilich in der Natur der Sache, daß ein solcher bilateraler Beitrag innerhalb der Historiographie - wie er hier thematisiert wird - eine vermittelnde Funktion übernimmt, die sich auf den gegenseitigen Austausch der Forschungsergebnisse konzentriert oder sich sogar damit begnügt. Eine

solche Funktion kann jedoch auch souverän, d.h. dem Inhalt, der Methode, dem Forschungsansatz nach eigenständig ausgeübt werden. Gerade das aber scheint mir nur auf einige wenige Arbeiten eingeschränkt der Fall zu sein. Der Rückschluß auf die Qualität der Universitätsausbildung deutscher Historiker ist sicherlich zulässig, wenn der kritische Hinweis erlaubt sein soll, daß keine einzige der vorliegenden Arbeiten Themen und Methoden der *Nouvelle Histoire* der französischen Annales-Schule aufgreift und den Versuch wagt, solche einmal auch auf die ungarische Geschichte anzuwenden. Geschichte langfristig wirksamer Strukturen, Ausgrabung und Erhellung tief liegender Mentalitäten, die von älteren Schulen der Historiographie häufig mit der Volksseele verwechselt oder gleichgesetzt wurden und über die in Ungarn bezeichnenderweise nur in medizinischen Fachzeitschriften zu lesen ist, sind dies nicht wirklich aufregendere Fragestellungen als die Legendenschmiede um Bocskay, Rákoczi, Thököly oder Széchényi gleichsam als eine "unendliche Geschichte" fortzuführen, wobei letzterer angesichts des angesagten Konservatismus wieder mehr in Mode zu kommen scheint?

Um es kurz zu sagen, der innovatorische Beitrag der deutschen Geschichtswissenschaft zur ungarischen Geschichte ist wahrlich nicht sehr hoch zu veranschlagen. Gerade in diesem Zusammenhang möchte ich noch einen weiteren Aspekt hervorheben: Der Prozeß der Nationalstaatsbildung ist im östlichen Teil Europas ohne die Hebammenfunktion der Geschichtsschreibung nicht zu denken. Die Übernahme einer solchen Funktion hat freilich dazu geführt, daß in diesen Ländern der Nationalstaat selbst zum mehr oder weniger ausschließlichen Paradigma der dortigen Geschichtsschreibung geworden ist und ihr ein entsprechendes Kategorienschema aufgezwungen hat, das unter vielen Aspekten ein nüchternes, an den Tatsachen orientiertes Herangehen an die historische Wirklichkeit eher erschwert und behindert. Denn eine solche Historiographie ist primär parteilich, in ihren Werturteilen fühlt sie sich ganz dem jeweiligen Nationalstaat verpflichtet und ihre entsprechende politische Ausrichtung geht zu Lasten ihrer Wissenschaftlichkeit. Diese selbst kann (bzw. könnte) bei manchen Themenstellungen somit besser noch von jenen Historikern gewahrt werden, die jenseits der betreffenden nationalstaatlichen Grenzen die Möglichkeit haben, ihren Forschungen diesbezüglich freier und ungebundener nachzugehen und die gerade deshalb die verdienstvolle Aufgabe übernehmen sollten, ihre Kollegen von den Scheuklappen nationalstaatlicher Historiographie zu befreien. Solche Chancen eines nichtungarischen, möglicherweise übergeordneten Standortes in der Geschichtsbetrachtung eines von außen an die Sache herangehenden Geschichtsforschers sind meiner Überzeugung nach viel zu wenig genutzt

worden. Darüber hinaus glaube ich feststellen zu können, daß auch hier in Ungarn solche nationalstaatliche "Scheuklappen" wieder in eine Wachstumsphase eingetreten sind; - vielleicht gerade deshalb, weil die ungarische Geschichtswissenschaft seit dem Ende der 50er Jahre über längere Perioden hinweg in diesem Punkt viel selbstkritischer geworden ist, als man dies vergleichsweise von den Nachbarländern sagen kann. In der jetzt Mode gewordenen Absetzbewegung von allem, was an die 40 Jahre der jüngsten Vergangenheit erinnert, geht ja auch manch kritisches Potential über Bord. Die Revitalisierung der Nationalstaatsbildung in ganz Ost- und Südosteuropa stellt freilich eine Herausforderung dar und es wird in Zukunft wieder schwerer werden, Wissenschaft und Politik auseinanderzuhalten, die kritische Distanz zwischen beiden Bereichen zugunsten der Wissenschaftlichkeit unserer Disziplin zu wahren.

Lassen Sie mich abschließend noch einen letzten Gesichtspunkt in die Diskussion einbringen. In den einleitend genannten Bibliographien wird Ungarn stets unter dem Begriff SÜDOSTEUROPA subsumiert. Im *Jahrbuch der historischen Forschung* taucht Ungarn als eigener Staat überhaupt erst im Abschnitt über das 20. Jahrhundert auf, in den die vorhergehenden Perioden betreffenden Abschnitten sind hier auf Ungarn bezogene Titel nur unter den Länderrubriken OSMANISCHES REICH, ÖSTERREICHISCHE LÄNDER und SÜDOSTEUROPA zu finden. Eine derartige Einsichtigkeit dieser Zuordnung Ungarns zu Südosteuropa läßt sich weder historisch und aus der Sicht von heute auch politisch nicht begründen. Ich führe den politischen Aspekt hier nur deshalb an, weil er meiner Meinung nach ganz wesentlich zur Begriffsbildung SÜDOSTEUROPA beigetragen hat. Man hält sich zwar in der BRD Einiges auf Vergangenheitsbewältigung zugute, und das sicherlich auch zu Recht; doch dieses aus der Zeit nationalsozialistischer Raumordnungspläne stammende begriffliche Instrument deutschen Hegemonialstrebens haben die deutschen Historiker nach 1945 bedauerlicherweise unbeschen übernommen. "Nem tartozunk a Südostraumba!" (Wir gehören nicht zum Südostraum) - das ist der Titel eines Plädoyers, das bezeichnenderweise am 20. April 1941 in der ungarischen Zeitschrift *Egyedül vagyunk* (Wir sind allein) erschienen ist. Diese Feststellung hat bis heute wenig von ihrer Gültigkeit verloren, auch wenn sie der damalige Autor, György Oláh, Ghostwriter von Béla Imrédy, mit Argumenten zu untermauern sucht, die weniger der Wissenschaft als vielmehr dem "gesunden Volksempfinden" entnommen sind, Zeugnisse einer Mentalität, die sicherlich heute noch anzutreffen ist: "Wie wenig kann man uns mit den Völkern gleichsetzen, die in der deutschen Raumtheorie die geopolitische Einheit des sogenannten Südostraums bilden. ... Jawohl, südlich, südöstlich und östlich der Donau und Karpaten gibt es ein von uns

völlig abweichendes Leben..." ("Mennyire nem lehet tehát minket egy napon emlegetni mindazokkal a népekkel, amelyek az új német térelméletben az ugynevezett Südostraum geopolitikai egységet alkotják! ..Igen, a Dunától és a Kárpátoktól délre, délkeletre és keletre egy tőlünk mindenben élesen elhatárható élet van.")

Es ist hier nicht der Ort, die Debatte um den historischen Standort Ungarns in Europa mit alten oder neuen Argumenten zu bereichern. Es soll hier nur selbstkritisch auf eine mittlerweile schon ziemlich verbreitete Begriffsbestimmung hingewiesen werden, mit der man sich als Historiker und insbesondere als sich mit Ungarn beschäftigender Zeitgeschichtler nicht unbedingt abfinden sollte.

Bibliographie 1981-1990

- 1) **Adriányi**, Gabriel: Der Beitrag der Kirchen zur ungarischen Kultur zur Zeit der Staatsgründung und der Reformation. In: *Südostdeutsches Archiv* 24 /25 (1981/82) 19-30.
- 2) - : Magyarország belépése a keresztény nyugati népközösségbe. In: *Gesta Hungarorum I. Történelmünk a honfoglalástól Mohácsig*. Szerk. Saáry E. Zürich 1984. S. 48-61.
- 3) - : Pelbárt von Temesvár (ca. 1435 bis 1504) und seine trinitarischen Predigtvorlagen. In: Im Gespräch mit dem dreieinen Gott. Festschrift zum 65. Geburtstag von Wilhelm Breuning. Hrsg. von M. Böhnke u. H. Heinz. Düsseldorf 1985. S. 276-284.
- 4) - : Luthers Beziehungen zu Ungarn. In: Martin Luther im Spiegel heutiger Wissenschaft. Hrsg. von K. Schäferdiek. Bonn 1985. S.159-182.
- 5) - : Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns. München: Trofenik 1986. 213 S. (Studia Hungarica. 30)
- 6) **Auerbach**, Inge: Auswanderung aus Hessen nach Ungarn. In: *Südostdeutsches Archiv* 28/29 (1985/86) 71-86.
- 7) **Binder**, Ludwig: Deutschtum und Protestantismus in Ungarn im 19. Jahrhundert. In: *Südostdeutsches Archiv* 30/31 (1987/88) 11-28.
- 8) **Farkas**, Márton: Die ungarische kriegsgeschichtliche Forschung zum Ersten Weltkrieg. In: Neue Forschungen zum Ersten Weltkrieg. Koblenz 1985. S. 345-362.

- 9) **Fischer, Holger:** Politik und Geschichtswissenschaft in Ungarn. Die ungarische Geschichte von 1918 bis zur Gegenwart in der Historiographie seit 1956. München: Oldenbourg 1982. 177 S. (Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas. 19)
- 10) -: Ungarn - Deutschland. Studien zu Sprache, Kultur, Geographie und Geschichte. Wissenschaftl. Kolloquien d. Ungarischen Wirtschafts- u. Kulturtage in Hamburg 1982. Hrsg. von W. Bachofer u. H. Fischer. München: Trofenik 1983. 370 S. (Studia Hungarica. 24)
- 11) -: Die Deutschen in Ungarn. Deutsch-ungarisches wissenschaftliches Symposium der Südosteuropa-Gesellschaft und des Internationalen Kulturinstituts Ungarns, 25.-27. Juli 1989 in Szekszárd. In: *Südosteuropa-Mitteilungen* 29, 3 (1989) 244-251.
- 12) **Fischer, Karl A.:** Die Kaschauer und Tyrnauer Jesuiten-Universitäten im 17. und 18. Jahrhundert. Namenslisten der Professoren. In: *Ungarn-Jahrbuch* 15 (1987) 117-185.
- 13) **Fischer, Rolf:** Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn, 1878-1939. Die Zerstörung der magyarisch-jüdischen Symbiose. München: Oldenbourg 1988. 206 S. (Südosteuropäische Arbeiten. 85) [Diss.]
- 14) **Futaky, István:** Die Ungarn betreffenden Beiträge in den Göttingischen Gelehrten Anzeigen 1739-1839. Budapest: MTA Könyvtára 1987. 290 S.
- 15) -: Die Universität Göttingen und ihre Studenten aus dem Karpatenraum im 18. und 19. Jahrhundert. In: Die ungarische Sprache und Kultur im Donauraum. Band 1: Beziehungen und Wechselwirkungen an der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts. Budapest, Wien 1989. S.69-76.
- 16) **Geyr, Géza von:** Die Wekerlesiedlung in Budapest. Staatliche Arbeitersiedlung und Gartenstadt. In: *Ungarn-Jahrbuch* 17 (1989) 71-94.
- 17) **Glettler, Monika:** Zentrale Städte und ihr Umland. Wechselwirkungen während der Industrialisierungsperiode in Mitteleuropa. Hrsg. von M. Glettler u. a. Sankt Katharinen: Scripta Mercaturae Verlag 1985. 337 S.

- 18) -: Stadt und Land. Bemerkungen zur vergleichenden Regionalgeschichte im Zeitalter der Industrialisierung. In: *Österreichische Osthefte* 27 (1985) 476-491.
- 19) -: Slowakische Rückwanderung aus den USA nach Ungarn vor dem 1. Weltkrieg. In: *Migration. An European Journal of International Migration and Ethnic Relation* 2 (1987) 23-46.
- 20) -: Ethnische Vielfalt in Preßburg und Budapest um 1910. In: *Ungarn-Jahrbuch* 16 (1988) 46-71; 17 (1989) 75-152.
- 21) -: Die Slowaken in Preßburg und Budapest um 1900. In: *Slowakei* 21 (1989) 121-183.
- 22) -: The Hungarian government position on Slovak emigration, 1885-1914. In: *Overseas migration from East Central and Southeastern Europe, 1880-1940*. Ed. by J. Puskás. Budapest 1990. S.107-118.
- 23) **Gneiß**, Bettina: István Széchenyis Kasinobewegung im ungarischen Reformzeitalter (1825-1848). Ein Beitrag zur Erforschung der Anfänge der nationalliberalen Organisation im vormärzlichen Ungarn. Frankfurt/Main u.a.: Lang 1990. 382 S. (Europäische Hochschulschriften. Reihe 3 Geschichte und ihre Hilfswissenschaften. 443) [Diss.]
- 24) **Göckenjan**, Hansgerd: Der Mongolensturm. Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen 1235-1250. Übers., eingel. und erl. von H. Göckenjan u. J.R. Sweeney. Graz, Wien, Köln: Styria 1985 335 S. (Ungarische Geschichtsschreiber. 3)
- 25) **Greszl**, Franz: Ofen-Buda. Entwicklungsgeschichte der königlichen Residenzstadt Ungarns im 18. Jh. Eine kirchen-, pastoral-, kultur- und kunstgeschichtl. Untersuchung im Lichte d. Graner (Esztergomer) erzbischöfl. Visitationsprotokolle im Zeitraum zwischen 1686 und 1822. München: Südostdeutsches Kulturwerk 1984. 144 S. m. Abb. (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks. Reihe B: Wissenschaftliche Arbeiten. 43)
- 26) **Grieger**, Rudolf: Filipecz Johann Bischof von Wardcin. Diplomat der Könige Matthias und Wladislaw. München: Trofenik 1982. 535 S. (Studia Hungarica. 20) [Diss.]
- 27) **Gündel**, Annerose: Ausprägung der revolutionären Situation und Entfaltung der volksdemokratischen Revolution in Ungarn im Herbst

1944. In: Befreiung und Beginn der revolutionären Umgestaltung in Mittel- und Südosteuropa. Halle-Wittenberg 1987. S. 172-178.
- 28) **Gündisch, Konrad** Gustav: Die deutsche Siedlung in Südosteuropa. Ein Überblick. In: Die Donauschwaben. Deutsche Siedlung in Südosteuropa. Ausstellungskatalog. Bearb. von Immo Eberl u.a. Sigmaringen 1987. S.11-22.
- 29) -: Deutsche Siedlung im Reich der Stephanskrone. Von den Anfängen bis zu den Schwabenzügen. In: *Deutsche Ostkunde* 36 (1990) 3-10.
- 30) -: Zur Entstehung der sächsischen Nationsuniversität. In: Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität. Hrsg. von Wolfgang Kessler. Köln, Wien 1990. S. 63-92.
- 31) **Hauszmann, János**: Bürgerlicher Radikalismus und demokratisches Denken im Ungarn des 20. Jahrhunderts. Der Jászi-Kreis um "Huszadik Század" (1900-1949). Frankfurt/Main u. a.: Peter Lang 1988. 367 S. (Europäische Hochschulschriften, Reihe 3: Geschichte und ihre Hilfswissenschaften. 352) [Diss.]
- 32) **Heller, Georg**: Die historischen Ortsnamen von Ungarn. Comitatus Zempliniensis. München 1981. 238 S. (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Ser. A, 13)
- 33) -: Comitatus Szathmariensis. München 1982. 201 S. (Ibid. 14)
- 34) -: Comitatus Bereghiensis. München 1983. 187 S. (Ibid. 15)
- 35) -: Comitatus Unghensis. München 1984. 151 S. (Ibid. 17)
- 36) -: Comitatus Marmarosiensis. Comitatus Ugocsiensis. München. 1985. 236 S. (Ibid. 18)
- 37) -: Comitatus Bihariensis. München 1986. 395 S. (Ibid. 19)
- 38) **Höller, Armin**: Die tschechoslowakische Historiographie der siebziger und achtziger Jahre. Ihre Auseinandersetzung mit der ungarischen Geschichtsschreibung. In: *Ungarn-Jahrbuch* 17 (1989) 211-226.
- 39) **Hoensch, Jörg K.**: Geschichte Ungarns 1867-1983. Stuttgart: Kohlham-mer 1984. 288 S.
- 40) -: Ungarische Nation und nationale Minderheiten im Stephansreich 1780-1918. In: *Deutsche Ostkunde* 33, 1 (1987) 29-44.

- 41) -: A history of modern Hungary 1867-1986. London u. a.: Longman 1988. XIII, 320 S.
- 42) **Horedt, Kurt**: Siebenbürgen im Frühmittelalter. Bonn: Habelt 1986. 225 S. (Antiquitas. Reihe 3: Abhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte, zur klassischen und provinzialrömischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums. 28)
- 43) -: Zur Entstehung mittelalterlicher Städte im Karpatenbogen. In: Stadtkernforschung. Hrsg. von Helmut Jaeger. Köln, Wien 1988. S. 197-211.
- 44) **Josupcic-Neitzel, Elke**: Die Reformen Josephs II. in Siebenbürgen. München: Trofenik 1986. 325 S. (Studia Hungarica. 33) [Diss.]
- 45) **Jügelt, Karl-Heinz**: Die Lage der ungarischen Bauern und der ungarischen Landwirtschaft im Spiegel der "Allgemeinen Literatur-Zeitung" (1785-1803). In: *Berliner Beiträge zur Hungarologie* 1 (1986) 17-33.
- 46) -: Einige Bemerkungen zu den ungarischen und Ungarn betreffenden Beständen des 16. - 18. Jahrhunderts in der Universitätsbibliothek Rostock. In: *Berliner Beitrag zur Hungarologie* 3 (1988) 61-71.
- 47) **Klaube, Manfred**: Deutschböhmische Siedlungen im Karpatenraum. Marburg: Herder-Institut 1984. XXVI, 168 S. (Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas. 120) [Diss.]
- 48) **Krusenstjern, Benigna von**: Die ungarische Kleinlandwirte-Partei (1909-1922/29). München: Trofenik 1981. VIII, 316 S. (Studia Hungaria. 18) [Diss.]
- 49) -: Endre Bajcsy-Zsilinszky (1886-1944) in der historischen Literatur. In: *Ungarn-Jahrbuch* 16 (1988) 193-201.
- 50) **Kutschera, Rolf**: Landtag und Gubernium in Siebenbürgen 1688-1869. Köln: Böhlau 1985. X, 409 S. (Studia Transylvanica. 11)
- 51) **Lengyel, Zsolt K.**: Kulturverbindung, Regionalismus, föderativer Kompromiß. Betrachtungen zur Geschichte des frühen Transsilvanismus 1918-1928. In: *Ungarn-Jahrbuch* 15 (1987) 50-73.
- 52) -: Der Briefwechsel zwischen Oszkár Jászi und Emil Isac. Zu den Plänen einer donauuropäischen Kulturföderation nach dem Ersten

Weltkrieg In: *Kurier der Bochumer Gesellschaft für Rumänische Sprache und Literatur* 15 (1990) 78-90.

- 53) **Matuz, Josef:** Die Steuerkonskription des Sandschaks Stuhlweißenburg aus den Jahren 1563 bis 1565 (unter Mitw. von István Hunyadi). Bamberg: Aku 1986. VIII, 396 S. (Islamwissenschaftliche Quellen und Texte aus deutschen Bibliotheken.)
- 54) -: Buda visszafoglalása - török szemmel. In: *Katolikus szemle* (1986) 120-135.
- 55) -: Bericht des Dragoman Qasim über seine Mission beim ungarischen Königshof in Ofen. In: *Ural-Altäische Jahrbücher* 60 (1988) 101-109.
- 56) **Mavius, Götz:** "Der Todesstrafe Ziel ist nicht die Rache". Ferenc Deák über die Todesstrafe. In: *Ungarn-Jahrbuch* 13 (1984/85) 53-74.
- 57) -: Bayerisch-ungarische Beziehungen im Spiegel biographischer Fakten. In: *Ungarn-Jahrbuch* 15 (1987) 186-198.
- 58) -: Dénes von Pázmándy der Jüngere 1816-1856. Ein Beitrag zur Geschichte des Parlamentarismus in Ungarn. München: Trofenik 1986. 159 S. (Studia Hungarica. 29) [Diss.]
- 59) **Melville, Ralph:** Gesellschaft, Politik und Verwaltung in der Habsburgermonarchie 1830-1918. Hrsg. von Ferenc Glatz und Ralph Melville. Stuttgart: Steiner 1987. 378 S. (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Beiheft 15)
- 60) **Molnár, Andrea:** Fürst Stefan Bocskay als Staatsmann und Persönlichkeit im Spiegel seiner Briefe 1598-1606. München: Trofenik 1983. 417 S. m. Abb. u. Kt. (Studia Hungarica. 23) [Diss.]
- 61) **Nebelin, Manfred:** Deutsche Ungarnpolitik 1939-1941. Opladen: Leske u. Budrich 1989. 255 S. [Diss.]
- 62) **Nehring, Dorothee:** Christian Heinrich Nebbien und der Városliget in Pest. In: *Agrártörténeti Szemle* 25 (1983) Suppl. S. 27-44.
- 63) **Nehring, Karl:** Die historischen Ortsnamen von Ungarn. Comitatus Gemerensis. München 1981. 100 S. (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Ser A, 12)
- 64) -: Comitatus Comaromiensis. München 1983. 41 S. (Ibid., 16)

- 65) -: Comitatus Jaurensis et Mosoniensis. München 1985. 71 S. (Ibid., 19)
- 66) -: Flugblätter und Flugschriften zur ungarischen Räterepublik 1919. Deutschsprachige Drucke aus Budapester Sammlungen. München 1981. 174 S. (Ibid., Ser. C, 12)
- 67) -: Ungarn in Europa im Zeitalter von Matthias Corvinus. In: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541. Katalog Schallaburg '82. Wien 1982. S.33-38, 227f. 738f.
- 68) -: Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606). München: Oldenbourg 1983. 231 S. (Südosteuropäische Arbeiten 78)
- 69) -: Hungary and the Treaty of Zsitvatorok, a short outline. In: Hungarian history - world history. Ed. by Gy. Ránki. Budapest 1984. S.27-30.
- 70) -: Die Bocskai-Krone als Objekt des patrimoine intellectuel. In: *Südost-Forschungen* 43 (1984) 123-133.
- 71) -: Magyarország és a zsitvatoroki szerződés 1605-1609. In: *Századok* 119 (1985) 1401-1448; 120 (1986) 3-50.
- 72) -: Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum. 2., erg. Aufl. München: Oldenbourg 1989. XV, 244 S. (Südosteuropäische Arbeiten. 72)
- 73) -: Mátyás külpolitikája. In: Mátyás király 1458-1490. Szerk. Barta Gábor. Budapest 1990. S. 104-117.
- 74) **Pieper, Hans**: Ungarn und Nachbarstaaten. Telegraphische Entwicklung mit Formularwesen von 1847 bis 1918. aus dem Nachlaß Hans-Pieper-Sammlung Telegraphie. München: Arbeitsgemeinschaft Ungarn im Bund Deutscher Philatelisten 1987. XVII, 229 S.
- 75) **Pietsch, Walter**: Trianon és a magyar zsidók. In: *Múlt és Jövő. Zsidó kulturális folyóirat* 1990/4, S.40-51.
- 76) **Reinert-Tárnoky, Ilona**: Radikale Bauernpolitik in Ungarn. Eine gesellschaftspolitische Alternative in der Zwischenkriegszeit. München: Trofenik 1985. 168 S. (Studia Hungarica. 26) [Diss.]
- 77) **Riemenschneider, Michael**: Die deutsche Wirtschaftspolitik gegenüber

Ungarn 1933-1944. Ein Beitrag zur Interdependenz von Wirtschaft und Politik unter dem Nationalsozialismus. Frankfurt/Main u. a.: Lang 1987. 453 S. (Europäische Hochschulschriften. Reihe 3: Geschichte und ihre Hilfswissenschaften. 316) [Diss.]

- 78) **Roth, Erik**: Die planmäßig angelegten Siedlungen im Deutsch-Banater Militärgrenzbezirk 1765-1821. München: Oldenbourg 1988. XVIII, 381 S. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. 33) [Diss.]
- 79) **Roth, Harald**: Repertorium Transylvanicum. Eine Einführung in die wissenschaftliche Literatur über Siebenbürgen. Hrsg. von H. Roth. München: Südostdeutsches Kulturwerk 1990. ca. 170 S. [Loseblattsammlung] (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks. Reihe B, 52)
- 80) **Schaller, Irmgard**: Archivalien zur ungarischen Geschichte in bayerischen Archiven und Bibliotheken (15.-18. Jh.) In: *Ungarn-Jahrbuch* 12 (1982/83) 243-252.
- 81) **Schaser, Angelika**: Josephinische Reformen und sozialer Wandel in Siebenbürgen. Die Bedeutung des Konzivilitätsreskriptes für Hermannstadt. Stuttgart: Steiner 1989. 285 S. (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa. 29) [Diss.]
- 82) -: Siebenbürgen unter der Habsburger Herrschaft im 18. Jahrhundert. In: *Siebenbürgische Semesterblätter* 1 (1989) 25-40.
- 83) -: Die Juden Siebenbürgens vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. In: *Südost-Forschungen* 49 (1990) 57-94.
- 84) **Schmitt, Jürgen**: Die Balkanpolitik der Arpaden in den Jahren 1180-1241. In: *Ungarn-Jahrbuch* 17 (1989) 25-52.
- 85) **Schödl, Günter**: Varianten deutscher Nationalpolitik vor 1918. Zur politischen Organisation und Programmbildung deutscher Minderheiten in Ost- und Südosteuropa. In: *Südostdeutsches Archiv* 22/23 (1979/80) 104-127
- 86) -: Ungarns Städtewesen im Spätmittelalter. Zum deutschen Anteil an Entfaltung und Krise. In: Stadt und Landschaft im deutschen Osten. Hrsg. von F. B. Kaiser u. B. Stasiewski. Köln, Wien, Graz: Styria 1982. S. 127-149.

- 87) -: Zur Forschungsdiskussion über allddeutsch-deutschnationale Politik in der Habsburgermonarchie und im Deutschen Reich. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 36 (1983) 374-408.
- 88) -: Trianon-Ungarn und die deutsche Minderheitenpolitik. Zu den "Lebenserinnerungen" von Gustav Gratz. In: *Südostdeutsches Archiv* 26/27 (1983/84) 139-151.
- 89) -: Formen und Grenzen des Nationalen. Beiträge zu nationaler Integration und Nationalismus im östlichen Europa. Erlangen 1990. (Erlanger Osteuropa-Studien. 2)
- 90) **Schönfeld, Roland**: Exportförderung und Verrechnungsprobleme im deutsch-ungarischen Handel während der Weltwirtschaftskrise. In: *Südost-Forschungen* 42 (1983) 231-280.
- 91) **Schubert, Gabriella**: Die Rolle der Ungarn bei den Aufklärungs- und Emanzipationsbewegungen der Nachbarvölker (unter Berücks. sprachlicher Gegebenheiten). In: *Vermittlung und Rezeption. Beiträge zu den geistesgeschichtlichen Berührungen in der Aufklärungszeit*. Hrsg. von B. Fehlig. Frankfurt/Main 1987. S.155-184.
- 92) -: *Methods Werk in Pannonien und die Magyaren nach der Landnahme*. In: *Symposion Methodianum. Beiträge der Internationalen Tagung in Regensburg (17.-24.4.1984) zum Gedenken an den 1100. Todestag des hl. Method*. Hrsg. von Klaus Trost u.a. Neuried: Hieronymus 1988. S.292-305
- 93) -: Ungarische Einflüsse im Handelswesen der Nachbarvölker. In: *Märkte und Warenaustausch im pannonischen Raum. Vorträge des 4. Internationalen Symposiums "Ethnographia Pannonica" in Székesfehér-vár 1987*. Székesfehér-vár 1988. S.51-63.
- 94) **Seewann, Gerhard**: Das Ungarndeutschtum der Zwischenkriegszeit im Spiegel der internationalen Nachkriegsliteratur. In: *Südostdeutsches Archiv* 22/23 (1979/80) 128-151.
- 95) -: *Geschichtswissenschaft und Politik in Ungarn 1950-1980. Die Historiographie zu Mittelalter und Neuzeit*. In: *Südost-Forschungen* 41 (1982) 261-323.
- 96) -: *Ungarische Mittel- und Osteuropaforschung. Ihre politischen und historiographischen Besonderheiten*. In: *Osteuropa* 37 (1987) 704-712.

- 97) -: Zur Entwicklung der ungarischen Minderheiten in den Nachbarländern seit 1918. In: 16. ABDOSD-Tagung Ljubljana, 25.-26. Mai 1987. Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz. Veröffentlichungen der Osteuropa-Abteilung Band 9, Berlin 1987. S. 167-183.
- 98) - (mit Kathrin Sitzler): Nationalitätenpolitik und Geschichtsschreibung. Zur Reinterpretation der Geschichte der deutschen Minderheit Ungarns in den Jahren 1938-1948. In: *Südosteuropa* 37,4 (1988) 142-170.
- 99) -: Bemerkungen zu einem neuen Standardwerk der siebenbürgischen Landesgeschichte: Erdély története három kötetben. In: *Südost-Forschungen* 47 (1988) 241-247.
- 100) -: Das Ungarndeutschtum als Ethnikum. Einige Grundlinien seiner Entwicklung von 1918 bis 1945. A magyarországi németiség mint ethnikum. Fejlődésének néhány alapvonása 1918-tól 1945-ig. In: 300 Jahre Zusammenleben. Aus der Geschichte der Ungarndeutschen. Internationale Historikerkonferenz in Budapest, 5.-6. März 1987. Red. W. Hambuch. Budapest 1988, Bd. 2, S.101-115.
- 101) -: Ungarische und deutsche Minderheiten im Donau-Karpatenbecken 1918-1980. Ein typologischer Vergleich ihrer Entwicklung. In: *Plurilingua VIII. Historische Sprachkonflikte*. Hrsg. von Peter Nelde. Bonn 1989. S. 119-128.
- 102) -: A nyelv és a hagyomány megőrzésének lehetőségei. A magyarországi németiség fejlődése. In: *Regio* 1, 2(1990) 52-63.
- 103) **Silagi**, Gabriel: Die Ungarnstürme in der ungarischen Geschichtsschreibung. Anonymus und Simon von Kéza. In: *Popoli delle steppe: Unni, Avari, Ungari. Settimane di studio del Centro Italiano di Studi sul l'Alto Medioevo* 35 (1988) 245-272.
- 104) -: Zum Text der Gesta Hungarorum des anonymen Notars. In: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 45 (1989) 173-180.
- 105) **Steinacker**, Ruprecht: Betrachtungen zur nationalen Assimilation des deutschen Bürgertums in Ungarn. In: *Südostdeutsches Archiv* 22/23 (1979/80) 62-89.

- 106) **Steindler, Larry**: Ungarische Philosophie im Spiegel ihrer Geschichtsschreibung. München, Freiburg: Alber 1988. 449 S.
- 107) **Stopp, Klaus**: Die Handwerkskundschaften mit Ortsansichten. Beschreibender Katalog der Arbeitsattestate wandernder Handwerks-
gesellen 1731-1830. Bd. 13: Ungarn (2. Hälfte) - Rumänien- Polen.
Stuttgart: Hiersemann 1988. 318 S.
- 108) **Stromer von Reichenbach, Wolfgang**: Kammergrafen der Stefansk-
krone. In: *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 27/29 (1982) 85-106.
- 109) **Sundhausen, Holm**: Der Einflußfaktor Sowjetunion in der
ungarischen Innenpolitik des Jahres 1945. In: *Ungarn-Jahrbuch* 12
(1982/83) 189-205.
- 110) -: Zur Wechselbeziehung zwischen frühneuzeitlichem Außenhandel
und ökonomischer Rückständigkeit in Osteuropa. Eine Auseinander-
setzung mit der "Kolonialthese". In: *Geschichte und Gesellschaft* 9
(1983) 544-563.
- 111) -: Neue Literatur zu Problemen der Industrialisierung und der
nachholenden Entwicklung in den Ländern der europäischen
Peripherie. In: *Südost-Forschungen* 43 (1984) 287-303.
- 112) -: Defizite und Aufgaben einer historischen Balkanforschung. In:
Südosteuropa-Mitteilungen 28 (1988) 333-339.
- 113) -: Der Wandel in der osteuropäischen Agrarverfassung während der
frühen Neuzeit. Ein Beitrag zur Divergenz der Entwicklungswege von
Ost- und Westeuropa. In: *Südost-Forschungen* 49 (1990) 15-56.
- 114) **Szölössi-Janze, Margit**: Horthy-Ungarn und die Pfeilkreuzlerbewe-
gung. In: *Geschichte und Gesellschaft* 12 (1986) 163-182.
- 115) -: Die Pfeilkreuzlerbewegung in Ungarn. Historischer Kontext, Ent-
wicklung und Herrschaft. München: Oldenbourg 1989. 499 S. (Studien
zur Zeitgeschichte. 35) [Diss.]
- 116) **Toth, Adalbert**: Ungarn. In: Lexikon zur Geschichte der Parteien in
Europa. Hrsg. von F. Wende. Stuttgart 1981. S.731-773.
- 117) -: Lexikon zur Geschichte der politischen Parteien in Ungarn von
1846 bis heute. München: Selbstverlag 1983. 212 S.

- 118) -: Le traité de paix de Trianon et les partis politiques hongrois. In: Les conséquences des traités de paix de 1919-1920 en Europe centrale et sud-orientale. Colloque de Strasbourg, 24-26 mai 1984. Strasbourg 1987. S. 147-157.
- 119) -: Die Genehmigungspraxis politischer Vereine und Parteien in Ungarn 1892-1896. In: *Ungarn-Jahrbuch* 18 (1990) 75-105.
- 120) **Türr, Stefan**: Die Rückwirkungen der Herrschaft der neapolitanischen Anjou auf Ungarn. In: *Ungarn-Jahrbuch* 12 (1982/83) 51-70.
- 121) **Völkl, Ekkehard**: Bayern und Ungarn. Tausend Jahre enge Beziehungen. Beiträge e. Symposiums der Südosteuropa-Gesellschaft u. d. Osteuropa-Instituts Regensburg-Passau, Passau, 1.-19. April 1986. Hrsg. von E. Völkl. Regensburg 1988. 135 S. (Schriftenreihe des Osteuropa-Instituts Regensburg Passau. 12; Südosteuropa-Studien. 39)
- 122) -: Deutsche und Ungarn im West-Banat (1941-1944). In: Die Deutschen in Ungarn. Hrsg. von Georg Brunner. München 1989. S. 87-96.
- 123) **Waldmüller, Lothar**: Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn. Von der Völkerwanderung bis zum Ende der Arpaden (1311). Paderborn: Schöningh 1986. XXIII, 242 S. (Konziliengeschichte. A: Darstellungen.)
- 124) **Weber, Georg**: Luther und Siebenbürgen. Ausstrahlungen von Reformation und Humanismus nach Siebenbürgen. Hrsg. von Georg Weber u. Renate Weber. Köln: Böhlau 1985. VIII, 353 S. (Siebenbürgisches Archiv. F.3, 19)
- 125) **Wechselwirkungen**. Ungarische Avantgarde in der Weimarer Republik. Neue Galerie, Kassel, 9. Nov. 1986 - 1. Jan. 1987. Museum Bochum, 10. Jan. -15. Febr. 1987. Hrsg. von Hubertus Gassner. Marburg: Jonas 1986. 589 S.
- 126) **Weithmann, Michael W.**: Lingustik und Paläobotanik. Neue Methoden in der ungarischen Urheimatforschung (1950-1970). In: *Ungarn-Jahrbuch* 12 (1982/83) 231-242.
- 127) **Wollmann, Volker**: Pioniere der siebenbürgischen Bergbautechnik im 18. Jh. Ein Beitrag zur Technikgeschichte im vorindustriellen Zeitalter. In: *Südostdeutsches Archiv* 32/33 (1979/80) 129-158.

- 128) **Zach, Krista**: Fürst, Landtag und Stände. Die verfassungsrechtliche Frage in Siebenbürgen im 16. und 17. Jahrhundert. In: *Ungarn-Jahrbuch* 11 (1980/81) 63-90.
- 129) -: Zur Geschichte der Konfessionen in Siebenbürgen im 16. bis 18. Jahrhundert. In: *Südostdeutsches Archiv* 24/25 (1981/82) 40-89.
- 130) -: Begriff und Sprachgebrauch von *natio* und Nationalität in Siebenbürgen aus vorhumanistischen Texten des 13. bis 16. Jahrhunderts. In: *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn*. Bd. 1, München 1987. S. 1137-149.
- 131) -: Bevölkerungsstruktur Siebenbürgens im Wandel, 17.-19. Jh. In: *Siebenbürgische Semesterblätter* 1 (1989) 41-51.
- 132) **Zimmermann, Harald**: Der Deutsche Ritterorden in Siebenbürgen. In: *Die geistlichen Ritterorden Europas*. Hrsg. von Josef Fleckenstein u. Manfred Hellmann. Sigmaringen 1980. S. 267-298.
- 133) -: Siebenbürgen in der europäischen Geschichte. In: *Siebenbürgen. Eine europäische Kulturlandschaft*. Hrsg. von Horst Kühnel. München 1986. S. 9-36.
- 134) **Zlinsky, János**: Die Rolle der Gerichtsbarkeit in der Gestaltung des ungarischen Privatrechts vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. In: *Ius comune* 10 (1983) 49-68.

NYELVTUDOMÁNY, OKTATÁSMÓDSZERTAN

Nemes Gábor

A sajtónyelv a magyartanításban. Az újság szókincse és ami mögötte van

1. Milyen nehézségekkel találkozunk hallgatóink a magyar újságok olvasása során? Hogyan irányítsuk őket, hogy ebből a különleges nyelvi képződményből a legtöbbet profitálják? E kérdések megközelítését a hallgatóság nyelvi szintjének és az újságnyelv specifikumainak vázolásával szeretném kezdeni.

A párizsi egyetem magyar szakán a *Média nyelve* c. tárgy a negyedévesek tanrendjébe tartozik. A hallgatók ekkor már túl vannak a két éves alapképzésen és legalább két magyarországi nyári kurzuson. Beszédképességük középhaladónak mondható; rendszeres nyelvtani ismereteik vannak; harmadéven már elég sok szépirodalmi szöveget olvasnak, stílusgyakorlatokon vesznek részt, tehát kialakulóban van a nyelvi változatok felfogására irányuló alapvető készségük. Mindez, kiegészülve a történelmi és országismereti stúdiumaikkal, elvileg képessé teszi őket az újságok megértésére.

Ami pedig ezt a különleges nyelvi képződményt, a sajtónyelvet illeti: mindig adott társadalmi-kulturális feltételek között naponta létrejövő produktum. Tágabb és szűkebb világunk életének időszerű eseményeit, legfontosabb problémáit mutatja be, mindennapjaink nyelvi tükré. Érzékenyen reagál a valóság változásaira: minden történést, minden jelenséget meg kell neveznie. A huszadik század második felében óriási szörnyeteggé növekvő média nemcsak a politikai vélemények hatékony alakítására képes, hanem a nyelvi tudat befolyásolására is. Ipari jellege és tömegmértékű termelése folytán felgyorsította a szóalkotás ütemét, nyelvi divatok terjesztője lett. Ha az újítások nem is válnak minden esetben maradandóvá, egy adott időszakra mindenképpen jellemzőek. Vinokur[1] szerint az újságnyelv abban különbözik az írásban megvalósuló nyelvhasználat leggyorsabb formáitól ("az írott beszédétől"), hogy az előbbi maximális közönségre, a legkülönbözőbb stilisztikai készséggel bíró olvasókra számít. A tömegtájékoztatás funkcionális stílusa a kollektív nyelvi tudat több területét egyesíti. Az újság "termelése" és "fogyasztása" a nyelvezetet mechanizálja, kész sablonokból állítja össze. Működik ezzel

szemben egy másik erő, amely a nyelvi kifejezőeszközök újszerűségével, stilisztikai színezetükkel, erős érzelmi-tartalmi töltésükkel kívánja az olvasó figyelmét fölkelteni. Ezt a nyelvi anyagot lexikájában és frazeológiájában át meg átszövik az olvasók számára közismert történelmi-kulturális vonatkozások és az éppen aktuális nyelvi divatok.

2. A valóságban a fentiekből eredő nehézségek jóval egyszerűbb formában jelennek meg: az idegen újságolvasónak fennakadást jelent mindaz, amit szótár segítségével sem tud megfejteni. Az újság természetéből fakadóan pedig az ilyen nehézségek napról napra újratermelődnek.

2.1. A neologizmusok megértéséhez, felfedeztetéséhez sorra kell vennünk a mai magyar sajtónyelv legjellegzetesebb szóalkotási módjait.

2.1.1. Első pillantásra megállapíthatjuk, hogy az összetétel a legeleveníbb és leggyakoribb újítási eszköz. Ez természetes is, mert a kifejezendő fogalmak többnyire bonyolultak, illetőleg fogalomkapcsolatok. A társadalmi változások különösen felélénkítették ezt a folyamatot. Ezen a téren is nyomon követhetők az események. Az utóbbi négy évnek, - de a legutolsó napoknak is -, megvan a maga jellegzetes, a konkrét valóság szülte lexikája.

2.1.1.1. E csoport első típusának a már korábban is létező összetételeket tekinthetjük. Tetszhalálukból keltek életre sokáig nem használt szavak: *honatya*, *alkotmánybíróság*, *konzorcium* stb. Mások jelentése felerősödött, ártelmmeződött, tartalmuk időben és térben korlátozódott. Ugy érezzük, mintha csak ránk vonatkoznának a *rendszerváltozás*, *hatalomváltás*, *anyaország*, *kárpótlás*, *pénzmosás* stb.

2.1.1.2. Az aktualitások új életre keltik az *olajügyet*, *olajbotrányt*, *olajmaffiát* és újakat is szülnek melléjük: *olajbeszerzés*, *olajhamisítás*, *olajátalakító*, *olajezredes* stb. A mindennapi politikai élet kitermeli az *atomvitát*, *atomegyezséget*, *csúcskölcsönzést*, a gazdasági élet a *nyugtaháborút*, *deficitcsapdát*, a szociális kérdések pedig a *putrirendszert*, *bérekoldulást* stb.

2.1.1.3. Különleges alcsoportot képeznek azok az összetételek, amelyeknek első eleme mozaikszó. Az újságok szógyártásának gazdagon burjánzó kertje ez: szinte hemzsegek a lapok az *ENSZ-jelentés*, *NATO-beavatkozás*, *EK-csúcs*, *ÁVÜ-tervek*, *MOB-elnök*, *HIV-fertőzöttek*, *RMDSZ-küldöttség* stb. típusú újításoktól. Ezen a téren nehézséget jelent az írásképp alapján történő

felismerésben, ha köznévi előtagú a betűszó: *áfész-raktár, áfa-korrekció, tb-székház stb.*

2.2. A szóképzés már jóval szegényesebb. Élő főnévképzőként működik a *-ság/-ség* : *szétaprózódottság*, (egy napos) *újságnélküliség* stb. és az *-ás/-és*: *magánosítás, szobordöntögetés* stb.; meglepően gyakori a ritkaságszámba menő *-sdi*: *kiszorítósdí, átülősdí* stb. Az újabb keletkezésű melléknévek között sok a jelzős szerkezetből képzett két elemű alak: *használati díjas* (új Duna-híd), *előnyös helyzetű, stratégiai fontosságú* stb., vagy egybeírva, melléknévi és főnévi használatban: *szabadelvű, kisnyugdíjas* stb. Egészen ritkán még három elemű is akad: *dollártízmilliós* (korrupció). Az igeképzés terén a legkisebb a mozgás. Viszonylag aktív az *-ít*: *nevesít, torgyántalanít* stb. és az *-odik/-edik*: *elszárszósodik* (az ország).

2.3. Jelentéstapadással jött létre a hosszú nevű pártokhoz tartozók egyszerűbb megnevezése: *kereszténydemokraták, fiataldemokraták* stb. Rejtélyesebb és bővebb magyarázatot igényel a *visegrádi négyek, kizgazda harminchatok* stb. típus.

2.4.1. Már az eddigi példákba is be-bevillant az újságnyelvi szókinés másik termékeny gyarapodási lehetősége: a mozaikszó-alkotás. A sajtó értésének első számú követelménye e rébuszok ismerete. Gyakoriságuk folytán a politikai pártok és sportegyesületek nevei a legalapvetőbbek. A jelentések tisztázása mellett a kiejtésükre is fel kell hívunk hallgatóink figyelmét: különbséget téve a betűző ejtésűek és az egybeejtettek között. A Független Kizgazdapártból származó *FKGP* kapcsán azt állapíthatjuk meg, hogy ez a betűszó eddig még nem vert gyökeret a beszélt nyelvben. A sportegyesületek nevének feloldásánál jóval többet mond a hovatartozásuk és a rájuk vonatkozó háttérismeretek megadása.

2.4.2. A mozaikszók másik nagy csoportja államokat, intézményeket, szervezeteket jelöl. Egyszerűbb esetet jelentenek a már régóta létező nemzetközi és magyar betűszók felismerése (*ENSZ, NATO, MÁV, IBUSZ, OTP* stb.). Az élet azonban napról napra hoz létre rövidítendő neveket. Az *MU* (Magyar Út), *APÜSZ* típusú újabb keletűek értéséhez már valóban a rendszeres újságolvasás, a napi események figyelemmel kísérése adhat csak eligazítást. Ha tetten érjük az először megjelenő mozaikszót egy-egy névkigyó után, helyzetünk könnyebbé válik. Ekkor már kevésbé csodálkozunk a *CSNP*-n (Csehszlovák Néppárt), a *KDU*-n (Kereszténydemokrata Unió), az *RMFSZ*-en (Repülőgép-műszakiak

Független Szakszervezete), a *KMDSZ*-en (Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége) stb. Kissé bonyolultabb a helyzet, amikor a külföldi intézmény vagy szervezet magyar nevét az idegen nyelvi rövidítéssel azonosítják: *Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank* = *EBRD*, *Horvát Védelmi Tanács* = *HVO* stb. Szerencsére, csak ritkán találkozunk értelemzavaró következetlenséggel. Ha egy cikkben *Képviselők Tanácsa* és *Kisebbségi Tanács* is szerepel, még az anyanyelvi olvasó is elbizonytalanodik, hogy mire vonatkozik a *KT* rövidítés. Az 1989 előtti betűszók pedig olyan "távoli" múltba tartoznak, amelyek feltárása már "történelmi lecke" lehet (lásd Fenákel Judit *MHK* c. novelláját.)

2.5. És ez a "történelmi lecke" más téren is folytatódik: a nyelvi gazdaságosság metaforikus és metonímikus jelentéssűrítése létrehozott olyan kifejezéseket, amelyek a kollektív tudatba mélyen bevéődött történelmi eseményekre, tapasztalatokra utalnak. A *koalíciós korszak*, *szalámitaktika*, *padlásleseprés*, *gulyáskommunizmus*, *hatalomátmentés*, *taxis bloká*d stb. szótárakban nem található meg, az összetétel elemeiből sem lehet az egész értelméhez eljutni. Hasonlóan sűrített történelmi tartalmat hordoz *Mohács*, *Világos*, *Tiszaeszlár*, *Trianon*, *Szárszó*, *Lakitelek* stb. E kifejezések igazi jelentését csak hosszabb történelmi-művelődéstörténeti magyarázatokkal fejthetjük ki.

Napjaink jelenségeinek jelzésére is működik ez a technika: a politikai mozgalmakat, irányzatokat az azokat megtestesítő személyek nevéhez kötik (*Csurka-hívók*, *az Orbán-féle párt*, *Thürmerék* stb.) vagy a külső jegyekkel azonosítják az egészet (*tulipános mez*, *Mérleg utca* stb.). Ennek a típusnak a megvilágosítása a mai magyar politikai paletta bemutatását igényli.

3. Az újság funkciójából következik, hogy nyelve érdekességre, újszerűségre, változatosságra, szemléletességre, raffinált manipulációra törekszik. Az expresszivitás fokozását elsősorban a köznyelvtől való eltéréssel igyekszik elérni [2].

3.1. Meglehetősen következetességgel alkalmazzák a sajtónyelvben azt a hatáskeltő eszközt, amikor a választékos és művelt köznyelvbe más, alacsonyabb vagy magasabb stílurétegből emelnek át elemeket [3]. A "normától" való eltérés megértése, természetesen, nehézségeket okoz.

3.1.1. Itt most nem a zsargonszavak, jasszkifejezések, diáknyelvi fordulatok szülte fennakadásokról szeretnék szólni, hanem a másik oldalról:

a keresett igényesség szavairól. Modoros értékük felderítése, "megérzése" legalább olyan nehéz, mint az előbbié. Régies szavak, tájnyelvi kifejezések kaptak esztétikai többletet a "szépírássra" törekvő újságírók szövegeiben. A *jószérivel, immár, kiváltképp, a minap, úgyszólván, úgy vélte*, vkinek a *hitvесе* stb. többnyire csak az írott nyelvben használatosak, sok esetben az irodalmi igényű újságnyelv öncélú díszítőelemei.

3.1.2. Ugyanitt kell megemlíteni a szaknyelvekből kölcsönvett terminusokat. Ezek a szóképek átértelmeződnek és a szövegösszefüggésben kapják meg az új tartalmukat. Nem szakmai szövegben a *szakítópróba, rövidzárlat, gellert kap* stb. kifejezésektől nem az első szótári jelentésüket kell várnunk. (Ezen az alapon születnek a HVG címlapjának szellemes blickfangjai, melyek - sajnálatosan - még megfeythetetlen rejélyek maradnak hallgatóink számára.)

3.2. Az újságok felfokozott öngerjesztéséből származó szóalkotások első-sorban a hangzatos címekben jelennek meg. Ezek nagyobb része tiszavirágéletű. Ki tudja már, mi volt a *taps-forduló, kortyszellem, sávdagasztás* stb.? Az események összefüggéséből kiragadva nem sokat kezddhetünk a *kártyapénz, székház-ügy, adótop* stb. szavakkal: - egy-két napos aktualitásokhoz kötődnek.

3.2.1. Az aktualitásokhoz kötődő szókinsnek egy különleges esete az, amikor olyan szavak, kifejezések jönnek létre, amelyek soha azelőtt nem léteztek és kizárólag csak a napvilágra hozó eseményre alkalmazhatók. Pontosan datálható a *Duna-gate, cápalátogatás* stb. megjelenése. Érdekes gyűjtési feladat lehet ezeknek a konkrét időhöz és eseményhez kötött újításoknak a felkutatása. (Egy módszertani megjegyzés: ne a régebbi szenzációkra kitalált szavak egyedi voltát próbáljuk megbecsülnetni, hanem a napi sajtó olvasása során igyekezzünk tetten érni ezeket a nóvumokat.)

3.3. Nyelvtanárok jól tudják, hogy mennyire megkeserítheti az idegen nyelvvel foglalkozók életét a szólás, a közmondás, az idióma. Ez a frazeológia és a hozzátapadó jelentések egy nyelvközösség közkinse. Az anyanyelvi olvasó jól érti a *ne együk meg az arnytojást tojó tyúkot, a kutyából nem lesz szalonna* szólásokat. Érti azt az elsődleges jelentését, amelyet a nem magyar olvasó szótárakban vagy szólásgyűjteményekben megtalál, és ért még mást is: tudja, kinek volt kedvenc mondása, melyik korhoz kötődik. (Továbbfolytatva: *az élet nem habostorta* nemcsak a modern városi nyelv szentenciája, hanem a Tanú c. film után az előbbi államfői

bölcsességek paródiájának is érezzük.) E jelentésrétegek felfejtése szélesre tághatja a nyelvi óra kereteit.

3.3.1. Hasonlóan nehéz helyzetbe kerülnek hallgatóink, ha közismert szállóige vagy irodalmi idézet színesíti a stílust. Jóllehet, a megelőző három évben nem kevés verset, szólást és közmondást ismertek meg, az átlagos műveltségű anyanyelvi olvasó nyelvi kultúrájával még nem vetekedhetnek. E cél felé segíthetjük hallgatóinkat, ha az irodalmi szövegek olvasásakor felhívjuk figyelmüket a közismertté vált sorokra, versszakokra, sőt ha lehetőség van rá, még memoriterként "beléjük is vessük".

3.3.2. Annál is inkább szükség van az idiomatikus alakok erőteljes bevézésére, mert a hatáskeltő fogalmazás kedvelt eljárása a szólások, idézetek, címek elferdítése. Ha nem ismerjük az eredeti alakot, teljesen értelmetlenek az *Áfa, te drága!, Kis ország, kis elhárítás, Idegenből szakadtak* lelemények. A szállóigévé vált könyv- és filmcímek megfejthetetlen talányt jelentenek. Különösen akkor, ha az elferdített változatban csak a mondat szerkezet és egyetlen szó utal a kiinduló alakra. (*A modellek a popsztárokat szeretik, úgye?*, Kurir, 1993. aug. 13.; *A törvény kijátszva, a pénz mosva jó*, Magyar Nemzet, 1993. aug. 13.)

3.4. Az újságfrazeológizmusok számos esetben nemzetközi jellegűek és fordíthatók [4]. Ez elsősorban a külpolitikai életre vonatkozó szókincsre jellemző. A belpolitikaiban korlátozottabb az "átjárás". Francia-magyar viszonylatban a legjellegzetesebb események legfrappánsabb újításai kerülnek át sajtónkba (big ban = /politikai/ *ösrobbanás*, cohabitation = /politikai/ *társbérlet*). E párhuzamosságok számontartása még tudatosabbá teszi a sajtónyelvi ismereteket.

4. Annak ellenére, hogy az újságnyelv nagyfokú expresszivitásra törekszik, van e nyelvnek egy másik sajátossága is: a szűkös szókészlete. Ez abból adódik - ahogy Vinokur megállapítja[5] - , hogy az újságtémák köre minden időszakban meglehetősen korlátozott és az újságbeszédnek ezt a szűkre szabott szókészletét a teljes mechanikusság jellemzi. Kosztomarov[6] a sajtónyelv megkülönböztető jegyeit abban a "beszédellettétben" látja, amely a kifejező erejű elemek és a tájékoztató jellegű és ismétlésre szánt jelek ("az expresszív és az informatív standardizált egységek") konstrukciós ellentétéből származik. Ez utóbbira az idiomatikus jelleg, a stabilitás és ezzel összefüggésben a reprodukálhatóság a jellemző. A vak automatizmussá váló mechanikus ismétlés termeli ki a standard legállandóbb részét, a nyelvi

sablont. Ezeket a kész elemeket az érzelmileg telített, metaforikus szöveggörnyezet nem tűri meg: a szándékosan semleges tényközlés eszközei, az újságírói rohammunka megkönnyítói. Esztétikai értelemben - a jobbik esetben - színtelenek, de még gyakrabban szegényesek. Nyelvtanítási szempontból azonban mindenképpen hasznosak: a beszélt nyelv is ezekből az automatikus fordulatokból építkezik. A kifejező erejű elemeket felismerni és értelmezni illő (*díjszököár* = víz- és csatornadíjak emelése, *Nyugati légtérterv* = a Nyugati pályaudvar átépítésével kapcsolatos elképzelések, stb.), az újságírói panelek nagyobb részét beszédünkben is alkalmazhatjuk (*a művészek/együttesek/zenekarok fellépnek; filmeket vetítenek/bemutatnak; kiállítást megnyitnak/rendeznek, konferenciát tartanak/rendeznek vmiről, vmilyen címmel, vkinek a részvételével* stb.). A szokásos tematikus szöszedetek mellett külön dossziét szentelhetünk ezeknek a nyelvi építőköveknek. Az anyanyelvi lektornak, ebben az esetben is, az az egyik feladata, hogy pontosan megjelölje e panelek stílusértékét (a szóban kevésbé használatos alakokat, a dagályosságot stb.).

5. Végezetül megállapíthatjuk, hogy az aktuális újságszövegekből kiváló szöveggyűjteményt válogathatunk a magyartanításunknak azon a fokán, amikor a nyelvismeret kezd "mindenevővé" válni. Egyrészt lépést tarthatunk a napi eseményekkel, másrészt a nyelv hordozta kulturális-történelmi mögöttes tartalom szinte határtalanná tágítja a lehetőséget az országismereti-művelődéstörténelmi-nyelvészeti ismeretek bővítésére. Nagy segítséget jelentene ebben hallgatóinknak egy konnotációs szótár (a teljesség reménye nélkül), valamint egy magyar újságnyelvi frazeológia-gyűjtemény. Addig is hallgatói feladatnak adhatjuk a különböző szempontú szójegyzékek összeállítását.

Jegyzetek

1. G.O. Vinokur: A nyelv kultúrája, ismerteti Róka Jolán: Az újságszövegek szerkesztési és stílustipológiája, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 171. old.
2. Károlyi Andrea: Expresszivitás a német sajtónyelvben, Nyelvoktatás Felsőfokon, Külkereskedelmi Főiskola, Budapest, 1987. 185. old.

3. Károlyi A.: i.m. 191. old. 4. Róka J.: i.m. 128. old.
5. Vinokur: i.m. 171. old.
6. V.G. Kosztomarov: Az orosz nyelv az újsághasábon, ismerteti Róka Jolán: i.m. 175. old.

Mayer Klára

Vázlatok egy készülő frazeológiai szótár kapcsán

1. Az 50-es évek közepétől kezdve kisebb-nagyobb szünetekkel Moszkvában egymás után jelentek meg a különböző kétnyelvű frazeológiai szótárak főként idegennyelv-orosz, de orosz-idegennyelv párosításában is.¹ A "Russzkij Jazik" Kiadó kérését örömmel fogadva szerzőtársammal együtt (Tóthné Litovkina Anna) 1987-ben hozzá is láttunk egy magyar-orosz frazeológiai szótár megszerkesztéséhez, melynek kiadására egyre kevesebb a reményünk, pedig szükségességéhez nem férhet kétség. E szótár szervesen beilleszkedhet az imént bemutatott sorozatba, s ugyanakkor új színfoltot jelenthet a magyarországi szótárak seregében is, ahol tudomásom szerint a magyar mint alapnyelv csak Földes Csaba: "Magyar-német-orosz beszédfordulatok" c. munkájában szerepel.

Mint a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem tanára, sokéves munkám során elég gyakran éreztem hiányát egy ilyen típusú segédeszköznek, ugyanis magyar nyelvű szövegek fordításakor tantványaim hozzám fordultak segítségér, mert a jelenleg létező kétnyelvű magyar-orosz szótáraknak nem tudják hasznát venni, amikor frazeológiai szókapcsolatokkal találták magukat szembe. Egyrészt e szótárak frazeológiai anyaga közel sem teljes, másrészt a magyar frazeologizmusok bennük feltüntetett megfelelői nem minden esetben pontosak. Pl. a *majd kiugrik* (majd kibújik) *a bőréből* szólásunk O. Nagy Gábor értelmezése szerint három alapjelentéssel bír: a.) nagyon örül ; b.) roppant türelmetlen, izgatott ; c.) nagyon bosszankodik. A Hardovics-Gáldi féle magyar-orosz szótárban csak az első jelentésnek van feltüntetve a pontos orosz nyelvi megfelelője.: не ломит себя от радости. Лезть из кожи вон formailag közel áll ugyan a magyar kifejezéshez, de szemantikai ekvivalenciáról szó sem lehet, mivel az orosz kifejezés jelentése inkább 'töri magát' (ld: Klaudy Kinga: Orosz szólások és közmondások)

¹ A német és az orosz nyelvre vonatkozó adatokat А.Д. Райхштейн: Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии Москва, 1980. c. tanulmányából merítettem.

14/2-0. Vagy: a *vége a pünkösdi királyságnak* egyik fordítása остаться у разбитого корыта szerintem helytelen, mivel ennek magyar megfelelője: 'ismét ott vagyunk, ahol a part szakad' (Klaudy ,188.o.) hasonló pontatlanságok bőven akadnak, de most nem erről szándékozom írni.

A Magyar-Orosz Frazológiai Szótár (továbbiakban MOFSZ) magyarul tanuló orosz anyanyelvű olvasók számára íródott, de haszonnal forgathatják az oroszul tudó magyar anyanyelvűek is. Az irodalmi példák pedig élvezhetővé teszik azok számára, akik megfelelő beszédssituációkban biztonságosabban szeretnék alkalmazni azokat a kifejezéseket, amelyek jelentését nem érzik eléggé világosan.

2. A MOFSZ anyagát O. Nagy Gábor mintegy 20 ezer szólást és közmondást tartalmazó gyűjteményéből válogattuk ki, s bizonyos szűrőmunka elvégzése után kb. 3000 szólást és 1500 közmondást vetettünk be. Metodikai okokból kihagytuk a régi nyelvi kifejezések és a népnyelvi, illetőleg a nyelvjárási kifejezések nagyrészét, különösen azon esetekben, ha sem köznyelvi, sem irodalmi példát nem tudunk rájuk találni. Megjegyzem, A. Molotkov egynyelvű orosz frazeológiai szótára kb. 4000 állandósult szókapcsolatot tartalmaz (közmondások nincsenek benne), így a két nyelv frazeológiai alapállománya mennyiségre nézve megközelíti egymást.

Szótárunkban a frazeológiai kifejezéseket az egymás után betűrendben következő közös címszavak (vezérszavak) alatt közöljük. Ismeretes, hogy egy-egy nyelv frazeológiai állománya bizonyos belső logikán alapszik, ami abból is látható, hogy a vezérszavak világosan kivehető lexikai rétegeket alkotnak. (ld: Tolnai Vilmos fogalmi körök szerinti osztályozási rendszerét). Nagyságát és fontosságát tekintve az első helyen a testrészek elnevezését tartalmazó csoport áll. Ez nyelvi univerzálénak tekinthető, mivel a nyelvek többségére vonatkozik. Az egyes vezérszavak gyakoriságát figyelembe véve magyar-orosz-német egybevetésben a sorrend a következő:

magyar	orosz		német	
1. sze	глаз(a)	(szem)	Hand	(kéz)
m				
2. fej	рука	(kéz)	Kopf	(fej)
3. kéz	голова	(fej)	Auge(n)	(szem)
)	
4. kuty	дело	(dolog)	Herz	(szív)
a				
5. szó	нога	(láb)	Wort	(szó)
6. láb	душа	(lélek)	Ohr	(fül)
7. nyelv	ум	(ész)	Weg	(út)
v				
8. iste	язык	(nyelv)	Fuß	(láb)
n				
9. léle	нос	(orr)	Hals	(nyak)
k				
10. nya	ухо	(fül)	Mund	(száj)
k				
11. ujj	сердце	(szív)	Bein	(láb)
12. ész	черт	(ördög)	Teufel	(ördög)
13. száj	слово	(szó)	Nase	(orr)
14. orr	день	(nap)	Tag	(nap)
15. sziv	свет	(fény)	Finger	(ujj)
16. bőr	кровь	(vér)	Wasser	(viz)
17. ló	плечо	(váll)	Boden	(talaj, föld)

A 17 leggyakoribb főnévi alkotóelemből az egyes nyelveknek megfelelően 11-9-11 szolgál testrészek megnevezésére. Az első három helyen más-más sorrendben a legfontosabb testrészek: a *szem*, *fej*, *kéz* állnak mindegyik

nyelvben. A magyar frazeológiai készletben több mint 50 szomatikus elnevezés szerepel: *áll, arc, begy, bél, boka, borda, bőr, bajusz, csont, derék, epe, ér, ész, fej, fog, fül, gyomor, haj, has, hát, homlok, hús, ideg, in, iny, kéz, kisujj, könyök, köröm, láb, máj, mell, nyak, nyelv, orr, ököl, sarok, száj, szakáll, szem, szív, talp, tenyér, térd, test, torok, ujj, váll, vér, vese*. Ezek közül az *áll, begy, boka, derék, epe, ér, gyomor, hús, in, iny, talp, vese* az orosz nyelvben nem alkot állandó szókapcsolatokat. Helyszűke miatt ezúttal csak az ekvivalens szomatikus kifejezéseket veszem számba, de így is érzékelhető, hogy e két nyelvben viszonylag kevés formai és tartalmi szempontból megegyező frazeologizmus van.²

3.

² Részletesebben az ekvivalencia problémáiról ld: Földes i.m. 27-49. o. Formai azonosságon nem a grammatikai, szerkezeti formák egybeesését értem, hanem a kifejezést alkotó lexikai egységek különböző mértékű hasonlóságát.

csak/csupa csont és bőr
beletörik a foga vmibe
a füle botját sem mozdítja
elereszti a füle mellett
fülig szalad a szája
az egyik fülén be, a másikon ki

hegyezi a fülét
fél füllel hall vmit
nem hisz a fülének
a kis ujja is többet ér vkinél
tépi a haját
égnek áll a haja
a háta mögött vkinek
hátat fordít
az egyik lábad itt legyen, a másik ott
alig áll a lábán
nagy lábon él
bcteszi a lábát vhova
bal lábbal kelt fel
a nyakán lóg vkinek
kitekeri vkinek a nyakát
a nyelvén a lelke
csípős a nyelve

кожа да кости
сломать зубы на чем-л.
и ухом не ведет
пропускает мимо ушей
ротдо ушей
в одно ухо влетает, из другого
вылетает
навестить уши
слшать краем уха
ушам свaim не поверить
кто-л. и мизинца не стоит кого-л.
рвать на себе волосы
волосы становятся дыбом
за спиной у кого-л.
поворачиваться спиной
одна нога здес, другая там
ног не чувствовать
жить на шиюкую ногу
ноги не будет здесь
вставать с левой ноги
вешаться на шею кому-л.
свернуть шею кому-л.
что на уме, то и на языке
острый язык у кого-л.

hosszú a nyelve
 lóg a nyelve
 megered a nyelve
 vigyáz a nyelvére
 a nyelvét koptatja
 inkább elharapná a nyelvét
 jól felvágta a nyelvét
 megtalálja a közös nyelvet vkivel
 lóg az orra
 csak az orráig lát
 az orránál fogva vezet vkit
 beleüti az orrát vmibe
 fennhordja az orrát
 az orra előtt van vmi
 becsukják az orra előtt az ajtót
 a sarkában van vkinek
 a szájába rág vkinek vmit
 vkinek a száján kicsúszik vmi
 a száját tátja
 meghasad a szíve
 a szívére vesz vmit
 kiönti a szívét vki előtt
 nagy kő esett le a szívéről
 talpon van/áll
 a tenyerén hordoz vkit
 úgy ismeri, mint a tenyerét
 térdre kényszerít vkit
 sokat leeresztett a torkán
 torkig van vmivel
 megfagy a vér benne
 vkinek a vérében van vmi
 vérrel mos le vmit
 az ujjá köré csavart vkit
 az ujjából szopta
 ujjal mutatnak rá

длинный язык у кого-л.
 язык на плече у кого-л.
 язык развязывается
 держать язык за зубами
 чесать языком
 скорее язык проглотит, чем ...
 язык хорошо подвешен у кого-л.
 находить общий язык с кем-л.
 вешать нос
 не видеть дальше своего носа
 водить за нос кого-л.
 совать нос во что-л.
 задирать нос
 находиться под самым носом
 захлопнуть дверь перед носом
 ходить по пятам за кем-л.
 разжевать и в рот класть
 сорваться с языка у кого-л.
 разевать рот
 сердце надрывается
 принимать блузко к сердцу
 изливать душу перед кем-л.
 камень с души свалился
 быть на ногах
 носить на руках кого-л.
 знать как свои пять пальцев
 поставить на колени кого-л.
 промочить горло
 сыт по горло
 кровь стынет
 это у него в крови
 смывать кровью
 оброодить вокруг пальца кого-л.
 высосать из пальца
 показывать пальцем на кого-л.

4. A magyar mint idegen nyelv oktatásában a frazeológiai egységeknek is méltó helyet kell biztosítani. Célszerű lenne összeállítani egy többnyelvű frazeológiai kasszótárt, amelyben tematikus - szitu - aktív szempontból csoportosítanánk a leggyakoribb és legszínesebb kifejezéseket. Meggyőződésem, hogy már kezdő nyelvcsoportokban is lehetséges, sőt szükséges a szólások és közmondások elsajátítása a különböző nyelvtani és beszédtechnikák gyakorlásakor.

1. *Színek*: vörös, mint a paprika; fehér, mint a fal; fekete, mint a korom
2. *Ételek, ízek*: édes, mint a méz; savanyú, mint az ecet; se íze, se bűze; több nap, mint kolbász; lesz még szőlő, lágy kenyér.
3. *Számok*: Három a magyar igazság; kettőn áll a vásár; heten vannak, mint a gonoszok.
4. *Külső és belső tulajdonságok*: csúf, mint az éjszaka; kövér, mint egy disznó; vékony, mint a nádszál; okos, mint a tavalyi kos; buta, mint a tök; irigy, mint a kutya; kanállal ette a tudományt; fenn hordja az orrát.

5. Végezetül szeretnék bemutatni egy kis részletet a MOFSZ-ból a GALAMB vezérszóval alkotott szócikkek példáján. (Az irodalmi példák gyűjtése kb. hét évet vett igénybe és 1990-ben befejeződött. Így az idézett művek jelenlegi irodalomtörténeti és kritikai értékelését természetesen nem tudtuk figyelembe venni, de nézetünk szerint a Szótár értékét ez a tény nem ronthatja.)

GALAMB

olyan (gömbölyű; kövér), *mint a töltött galamb* фам. молодая, полноватая, но достаточно привлекательная женщина. "пышечка"

Ambrus örült, hogy a felesége mégis megszólal. Egy kis pillantást vetett a párjára, aki úgy guggolt még mindig a tűzhely előtt, *mint egy töltött galamb*. (Móricz Zs.: Ugorka és paradicsom)

Амбруш был рад, когда супруга наконец загорелива. Он взглянул мельком на свою круглую упругую жену, присевшую на корточки перед печуркой.

A konyhában egy lány állt, *kövér, mint a töltött galamb*. (Kosztolányi D.: Édes Anna)

На кухне стояла девушка, кругленькая, как фаршированный голубок.

A keskenyarcú úgy ül, hogy térde összesimuljon az asszonyéval:

- Jót tett a tíz kiló soványodás. Nem sovány, nem túl kövér, *amolyan töltött galambnak* tetszik lenni. (Sásdi S.: Városszélen)

Мужчина с узким лицом старается сесть подлиже, чтобы прижаться коленями к ее коленкам:

- То, что вы похудели на десять килограммов, толко в польз у. Вы и не худая и не толстая, скорее всего пышечка.

olyan szelíd, mint a (kezes) galamb миролюбвый, кроткий человек; кроткий как голубь

- János, harap ez a kutya?

- Á, nem. *Szelíd, mint a galamb.*

- Янюш, твоя собака кусается?

- Да нет. Кроткая, как голубь.

úgy élnek úgy szeretik egymást, mint a galambok жить в мире и согласии, в любви друг к другу; жить как голубки

Vezetőm megszólal.

- Mint a galambok. *Úgy élnek, mint a galambok...* Még a galamb se él ilyen szépen, mint a Tivadar úrék - marad meg véleménye mellett az altiszt. (Móricz Zs.: Gyerektelenek)

Человек, показывающий мне дорогу, вдруг заговорил.

- Они словно пара голубей, живут в согласии и любви ... Нет, господин Тивадар с женой любят друг друга даже сильнее, чем голуби-повторил свое мнение посыльный.

- Van egy ismerős házaspár, ahová sokszor járok teázni. Nagyon aranyosak, szeretik egymást. Szinte *úgy élnek, mint a galambok*. (MTV)

- У меня есть знакомая супружеская пара, я часто хожу к ним на чашку чая. Они очень милые, и очень любят друг друга. Живут как голубки.

Várja, hogy a sültgalamb a szájába repüljön; а sült galambra vár

ждать, что жареные голуби сами в рот полетят кому-л.

(По всей вероятности это выражение появилось из старинной, ныне забытой сказки. У многих народов существуют легенды о волшебной стране, где без труда можно жить в довольствии (см.

например представление древних греков и римлян о золотом веке, библейский рай и т.п.)

- Egyikünk sincs valami pompás színben - mondotta Piblinger hegyezés közben. - Mi elpenészedünk, a panamisták meg pirosodnak. Akinek van esze, nem is várja itt a sültgalambot, hanem megy, fog magának, és maga süti meg.

Mama inkább sóhajtott, mint kérdezte:

- Hol várja magát az a galamb...

- Hol? Talán Kanadában... (József Jólán, A város peremén)

Никто из нас не может похвалиться хорошим здоровьем-сказал Пиблингер пока точил палочку. - Мы чахнем, а у аферистов щеки румяные. Кто хоть немножко соображает, не ждет, пока ему принесут жареного голубя на тарелочке, а сам его хочет поймать и зажарить.

Мама спросила еле слышно, со вздохом:

- А где можно найти такого голубя?

- Где? Может быть, в Канаде ...

- Az új szomszédasszony igen lusta fajta, nem csinál semmit naphosszat. Várja, hogy a sült galamb a szájába repüljön. Pedig tudhatná, így nem mennek az ötről a hatra. (MTV)

- Новая соседка такая ленивая, целыми днями ничего не делает, ждет, пока жареные голуби сами ей в рот полетят. А ведь известно, что так свои дела не поправишь.

Кунин А.В.: Англо-русский фразеологический словарь. Москва, "ГИС". 155. перерад. и доп. Москва, Русский язык, 1984.⁴

Гак В.Г.: Французско-русский фразеологический словарь. Москва, "ГИС". 1963.

Бинович Л.Э. - Гриппин Н.Н.: Немецко-русский фразеологический словарь. "Русский язык", Москва, 1975.²

Левинтова Э.З.: Италиянско-русский фразеологический словарь. Москва, "Русский язык", 1985.

Черданцева Т.З.: Италиянско-русский фразеологический словарь. Москва, "Русский язык", 1982.

Кошелев А.К.: Болгарско-русский фразеологический словарь. Москва, "Русский язык", София "Наука и искусство", 1974.

Блахов С.: Русского-болгарский фразеологический словарь. Москва, "Русский язык", 1980.

² М.И. Дубровин, К.Клауди: Русские фразеологизмы в картинках. "Русский язык", Москва, 1990. M.I. Dubrovin-K.Klaudy: Orosz szólások és közmondások képekben. "Tankönyvkiadó", Budapest, 1990.

Hegedűs Rita

Módszertani tapasztalataim a jegyzetírásban

1.1. Az egyetemi oktatás elengedhetetlen segédeszköze a jegyzet. Ha mi-benlétét pontosan akarjuk definiálni, elég különös, gyakran triviális, de min-denképpen negatív jellemzőit tudjuk felsorolni:

- külsejében igénytelenebb, szerényebb
- rövidebb időre, kisszámú felhasználói rétegnek szól.
- legtöbbször egy-egy oktatónak /oktatócsoportnak egy-egy tanegységre tervezett előadás- vagy gyakorlatsorozatot tartalmazza vázlatos(abb) formá-ban.

Önmagában tehát nem áll meg, az élő, szóbeli háttérrel nem nélkülözhető al-kotás, egyértelműen *segédeszköz*. Igazán jó példákat a jegyzetek klasszikus megjelenési formájára a történelem vagy irodalomtanítás területéről tudnánk hozni, de a természettudományok oktatásában szintúgy jelentős szerepet ját-szik.

Mi a helyzet a nyelvoktatásban, pontosabban az egyetemi magyarnyelv oktatásban?

Különösen kezdő szinten mindenképpen el kell feledkeznünk a jegyzet *vázlat-mivoltáról* - miután a mai napig sem rendelkezünk minden igényt ki-elégítő, külföldieknek szóló nyelvleírással, amire a diák szükség esetén tá-maszkodhat, amiben visszalapozhat. Rendkívül hiányos, alapokkal alig-alig rendelkező nyelvtudásnál teljesen értelmetlen, megvalósíthatatlan a rövidítés, a vázlatos megfogalmazás. A jegyzetszerűség egyedül abban je-lentkezik, hogy ezek a segédeszközök is csak rövidebb időre, szűkebb fel-használói körnek szólnak, aktualitásukat hamar elveszítik.

1.2. E gondolatok előrevetésével kezdeném három jegyzet bemutatását, amelyekről előrebecsajtom: amit jónak tartok bennük, az nem felel meg a jegyzet kritériumának, s ami jegyzet, annak csak töredékét fogadom el ma is. Időben egymás után, öt év különbséggel születtek - így természetes, hogy a legfrissebbet ítélem a legjobbnak.

Az időbeli különbség mellett nem szabad figyelmen kívül hagyni a társad-almi-politikai változásokat sem, amelyek bizony nem hagyták érintetlenül az egyetemi oktatást sem. 1987-88-ban lehetett ragaszkodni a szakma sze-rinti csoportosításhoz: biztosnak látszott, hogy amíg a világ világ, minden ősszel megjelenik pl. az a 7-8 bolgár művészettörténész, 4-5 dél-jemeni filo-zófus hallgató, akik szinte önmagukban is kitesznek egy csoportot: méghozzá nyelvi tudásszint, előképzettség és szakirányultság tekintetében rendkívül

homogént. Így adódott, hogy a *Magyar nyelv I.*¹ (továbbiakban MnyI.) szöveggyűjteménye a következő részekre oszlik:

- szövegek a történelem és a filozófia,
- szövegek a nyelvészet, a pszichológia és a szociológia, valamint
- szövegek a művészettörténet, a néprajz és a könyvtartudomány tárgyköréből.

A MnyI. szöveges részének összeállításakor rögtön beleütköztünk a szaknyelv problematikájába. Tudjuk jól, hogy a szaknyelv nem egyszerűsíthető le a szakszókincsre: ennél fontosabbak azok a nyelvi-nyelvtani eszközök, amelyek az illető szaknyelv terminusalkotásában valamint produktív nyelvhasználatában szerepet játszanak (vö. Szöllősy-Sebestyén 1987. 302)². A fent felsorolt területeken ehhez még hozzájárulnak az általános szaknyelvi problematikán kívül a különböző korú, stílusú szövegek feldolgozásának nyelvi sajátosságai is. Itt nem egy egységes szaknyelvről van tehát szó.

1.2.1. Kiindulási szintnek elfogadtuk az egykori NEI-s végzős hallgatók nyelvi szintjét: egy félévnyi alapozó tanfolyamot követ egy második félév, amelyben a diákok szakosodnak - tehát a választott szakiránynak megfelelő alapismeretanyagot magyarul tanulják, ismétlik. Közismert tény, hogy a kikerülő hallgatók egyszerűen a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt képtelenek maradéktalanul elsajátítani a nyelvi alapokat, emellett az általános kommunikációs készségük sem tökéletes. Így az egyetemi oktatás során sem koncentrálhatunk kizárólag a szaknyelvre - ez egyébként lehetetlen és értelmetlen is lenne.

Az autentikus, tehát nem átdolgozott, könnyített szövegeket szótárrész követi. Ez azokat a fontosabb szavakat, kifejezéseket tartalmazza, amelyeket érdemesnek tartottunk a bővebb magyarázatra. Érdekes módon ezek nem mindig ismeretlen szavak - inkább olyanok, amelyeknek jelentésével, kapcsolódásaival, nyelvtani ill. kommunikációs tulajdonságaival, rendszerben elfoglalt helyükkel szükséges foglalkozni. Fontos szempont volt a kiválasztásban a gyakoriság vagy a szakszókincsben és a mindennapi nyelvhasználatban eltérő jelentés. A kiemelt egységeket sohasem szakítottuk ki a nyelvi közegből: a szótár bal oldalán mondatokba ágyazva jelennek meg, a jobb oldalon a szótári jellemzőket soroltuk fel. Különösen nagy sújt fektettünk a vonzatok jelölésére.

A szövegek és a szótárrész között minden leckében a szövegértést kontorolláló feladatok, kérdések találhatók, s itt kaptak helyet az önálló felkészülést igénylő, a témával kapcsolatos kiselőadások, hosszabb lélegzetű beszámolók témái is. A szótárrész után a szóanyagra s a leckében előforduló nyelvtani problémákra támaszkodó gyakorlatokat találunk.

Sokat gondolkoztunk a nyelvtani anyag elhelyezésén, beosztásán és kiválasztásán is. Mindenképpen meg akartuk őrizni a rendszerszerűségnek legalább a látszatát - ugyanakkor tudatában voltunk annak, hogy hiánypótló funkciót kell betöltenünk. Rá kell mutatnunk az eddig elsajátított nyelvi-nyelvtani jelenségek rendszerben elfoglalt helyére, funkciójuk sokféleségére; ugyanakkor mindezeket rendezni kellett a kommunikációs cél szerint is. Felmerült az a hagyományos megoldás is, hogy egy-egy lecke egy vagy több nyelvtani kérdésre koncentráljon, de ezt el kellett vetni az eredeti szövegek épségének megőrzése érdekében. Világossá vált, hogy összegző-összefoglaló feladatnak kell eleget tennünk, rendszerezésre van szükség. Tulajdonképpen új nyelvtant nem adunk, csak a korábbi ismereteket tárgyaljuk újra, magasabb szinten, más megvilágításban.

A nyelvtani rész középpontjába az ígét, az igehasználattal kapcsolatos nyelvi jelenségeket állítottuk. Az eddigi gyakorlattal szemben rendszerben - a mondaton belüli egyeztetés rendszerében - tárgyaltuk a határozott és határozatlan igeragozás rendszerét. Itt, ebben a kötetben egyelőre csak a gyakorlatok között bukkan fel a kettős igeragozás szövegkohéziót biztosító szerepe. Külön nyomatékot kap az aspektualitás, s ezzel összefüggésben az igeekötők használata. Kiemelném még a felszólító mód/konjunktívusz kommunikációközpontú feldolgozását, mely ugyanakkor nem nélkülözi a leíró grammatikai kérdések aprólékos magyarázatát sem.

Új szempontból, a grammatikai formát kifejezetten a funkciónak alárendelve tárgyaljuk pl. a *birtoklás, valamihez tartozás* kategóriáját vagy pl. az *idő, időviszonyok* kifejezésének komplex kérdéskörét.

1.3. A sorozat második része, a *Magyar nyelv II.*³ egyszerre tükrözi azokat a változásokat, amelyek a budapesti Bölcsészkaron bekövetkeztek, másrészt a változtatások az előző kötet kritikáját is jelentik.

Megszűnt a korábbi időszakok elvárásainak megfelelően szaknyelvek szerint tagolt csoport- és órabeosztás - az előre már alig-alig kiszámítható hallgatócsoportoknak általánosabb témájú és a tudományos szinten történő kommunikációra felkészítő segédeszközzé lett szükségük. Ezért a két nagy téma: *Szemelvények a magyar történelemből* és *Szemelvények a főváros történetéből* megkísérelte befoltozni azokat a lyukakat, amelyek a külföldről érkező, Magyarországon bölcsészkedő hallgatók művelődéstörténeti, történelmi, irodalmi tudásán éktelenkednek. A történelmi rész szorosan kapcsolódik a történelemhallgatók első szigorlati követelményeihez, így némi előzetes ismeretet is feltételez ill. annak megszerzésére ösztönöz (ld. a szövegek utáni feladatok). A második rész tematikai egység nyelvezete nehezebb, ugyanakkor színesebb, érdekesebb. A tankönyvívíű szövegek után az irodalmi

művekből, újságcikkekből összeállított fejezetek célja egyrészt az irodalomban és a publicisztikában való jártasság kialakítása, elmélyítése: másrészt a szórakoztatás, a kedvcsinálás, hogy a külföldi diákok szabad idejükben magyar szépirodalmat is olvassanak.

Minden szöveg után találunk nyelvtani feladatokat - ugyanúgy, mint az első kötetben. Hiányzik azonban a szótárrész, ennek kidolgozását órai közös munkaként a tanár-ra-diákra bízta. A külön részben elhelyezett nyelvtan két nagy témát, a *szóképzést* (ennek elméleti háttérét -az azóta végrehajtott változtatásokkal együtt - a *Hungarológia* I. számában található cikkem tartalmazza)⁴ és a *szórendet* dolgozza fel. A jegyzet-műfajnak nagy érdeme, hogy szerzője kedvére elmerülhet az őt éppen érdeklő speciális kérdések tárgyalásában, leírhatja, kipróbálhatja azokat. Sajnos, ennek megvan az a veszélye is, hogy túlságosan részletezően, túlzott alaposággal taglalja az elméleti hátteret. Az Előszóban hangsúlyoztam, hogy mind a szövegek, mind a nyelvtan feldolgozása a tanár-ra van bízva: a csoport színvonala szerint válogasson, szűrje meg a tárgyalandó anyagot. Ezt megkönnyítendő a nyelvtani gyakorlatoknál külön jelöltem a nehézségi fokot. A gyakorlatokat formájukban is szerettem volna némileg színesebbé tenni: a *szórend* fejezetet tesztyszerűen építettem fel. A megoldások kulcsa - melynek véleményem szerint schonnan sem szabadna hiányoznia - a kötet végén megtalálható.

Külön felhívom a figyelmet arra az alapszabályra, hogy számonkérni csak azt szabad, amit már elmagyaráztunk, megtanítottunk. Ezért legalább a rendszeres nyelvtanban megtalálhatók a szabályok, magyarázatok. Sajnos, nem sikerült tökéletesen áthidalnom a nyelvészeti szaknyelv és a nem nyelvész érdeklődésű hallgatók ismeretszintje közötti távolságot. Ezért hangsúlyozom, hogy a nyelvtant tanári segítség, magyarázat nélkül nem szabad a diákok egyéni feldolgozására bízni.

1.4. Amíg a bölcsészkar i jegyzetekben valahogyan sikerült kikerülnöm a *szaknyelv* vitatott és nehezen definiálható kérdését, szemtől-szembe találtam magam ennek komplex gyűjteményével a *Magyar nyelv külföldi joghallgatóknak* (Mnyj.)⁵ c. jegyzet összeállításakor. Ez a tananyag valóban kimeríti a jegyzet kritériumait: a hallgatók egy bizonyos csoportjának (izraeli diákok 80 fős csoportja) a részére íródott, egy meghatározott oktatási formát (nagyreszt angol nyelven történik az oktatás, csak néhány tantárgyat kell magyar nyelven hallgatniuk) feltételezett, egyben pedig rendkívül rövid idő alatt készült el. A hallgatók egy féléves intenzív nyelvtanfolyamon vettek részt; ezalatt a nyelvi alapok elsajátításán túl a szaknyelv tanulmányozására nem volt lehetőségük. A *Hungarian in Words and Pictures*⁶ c. tankönyvet használták - az oktatók tájékoztatása szerint ennek utolsó leckéire már nem jutott idejük.

Kézenfekvő volt, hogy a hiányzó grammatikai kérdések (konjunktívusz, szóképzés) alkotják a külön részben tárgyalandó nyelvtani anyagot. Szintén az oktatók kérésére született *A mondat és a szöveg szerkesztése a magyarban c.* "kísérleti" fejezet, amelyben megpróbálhattam valamilyen rendszerbe foglalni azokat a szétszórt ismereteket, amelyeket elaprózva, látszólag mindenféle összefüggés nélkül és öncélúan közlünk a hallgatókkal. Ahhoz, hogy idegen nyelven kommunikálni tudjunk, meg kell ismernünk azokat a szabályokat, amelyek segítségével az adott nyelven gondolatainkat mondattá formálhatjuk - erre szolgál a szintaxis -, majd ezen túllépve azt, hogy hogyan állnak össze a mondatok összefüggő szöveggé. A *redundancia* és az *ökonómia* az a két, egymásnak ellentmondó, de mégis egymás mellett fellépő tendencia az a lánc, amelyre megkíséreltem felfűzni a legjellemzőbb szövegalakotási műveleteket.

1.4.1. A feldolgozott témák a következők⁷:

I. A *szórend* szabályai - a szórend a szintagmán, a mondaton és a szövegen belül; a nyomatékos és nyomatéktalan mondat szórendi szabályai; a hangsúlyozás mibenléte; az igekötők és a határozószók hangsúlyozási sajátosságai. Meggyőződésem, hogy nemcsak egy nyelvtan megírásánál kellene prioritást biztosítani a szórendnek, hanem a gyakorló nyelvkönyvekben is állandóan jelezni kellene a különbséget az egyes szövegfajták funkciója között. Nem szabad hagyni, hogy összekeveredjenek a narratív és a topikalizált szöveg sajátosságai a tanuló tudatában. A topikalizáció eszköze nyelvenként más és más. Ennek figyelmen kívül hagyása súlyos hibákhoz és félreértésekhez vezethet. A jogi nyelvben ennek megkülönböztetése különösen fontos.

II. A koherenciát biztosító eszközök sorában a következő az *egyeztetés*. Ide soroltam a hagyományos szám- és személybeli egyeztetésen kívül a határozottság és a logikai minőség tekintetében történő egyeztetést. Ez utóbbihoz tartozik a kettős tagadás, amely a hagyományos grammatikákban semmiféle rendszerhez nem tartozik, a levegőben lóg.

III. *névelőhasználat c.* fejezetben külön súlyt fektettem a más nyelvekkel való összevetésre, a határozott névelő anaforikus és a határozatlan névelő kataforikus használatára, a névelő elhagyásának eseteire.

IV. A magyar nyelv sűrítő tendenciája legjobban a *névmasítás*nál érvényesül, ez a jelenség egyike a leggyakoribb hibaforrásoknak. Külön pontokba rendeztem a személyes-, a mutatónévmás használatát valamint a törlés szabályait, kitértem az *ez-az* mutatónévmás utalószói és kötőszói szerepére.

V. Röviden, a teljesség igénye nélkül, a szükség szülte igények szorításábam foglalkoztam az indoeurópai nyelvek *passzív szerkezeteinek* magyarításával, az *infinitívuszos szerkezetek* fordítási lehetőségeivel, s általában az *alárendelő mondatokkal*.

A jogi nyelvben gyakori mondat szerkezetekre, a többszörösen összetett mondatokra, ismétlődő szókapcsolatokra mindig az előfordulás helyén tértem ki.

A nyelvtani anyag feldolgozására, a magyarázatokra és a gyakorlatokra jellemző - összehasonlítva a bölcsészek számára írt jegyzetekkel - az egyszerűbb megfogalmazás, kevesebb a részletezés. Egyszerűen: igyekeztem rövidebben, tömörebben, nem nyelvészek számára összefoglalni a mondanivalót, minél távolabb akartam kerülni az öncélú grammatizálásnak még a gyanújától is.

A nyelvtani példákban, gyakorlatokban lehetőség szerint a szakszövegek mondatait, de legalábbis szókincsét igyekeztem felhasználni.

1.4.2. A szövegek összeállításánál komoly segítséget kaptam jogász kollégáktól - kb. 5 kilónyi, részben tankönyvekből, részben jogi példatárakból, folyóiratokból összegyűjtött anyag formájában. Ebből aztán sikerült húsz lecke úgy összeválogatnom, hogy figyelmet fordíthattam a könnyebbtől a nehezebb felé haladásra, a szövegek növekvő terjedelmére, a szókincs egyre inkább nehezedő és specializálódó tendenciájára.

A szövegeket közös órai feldolgozásra szántam - ezt megkönnyítendő egy jogász kolléga angolra fordította a szöveget. Ahol a gyakoriság miatt szükségesnek ítélt, külön foglalkoztam az egyes kifejezések nem szaknyelvi használatával is.

Mivel tudtam, hogy a hallgatók közvetítő nyelve az angol, a fordítás és fordíttatás lehetőségét, az összevetést igyekeztem kiaknázni.

A szövegek megértésének és feldolgozásának módszere és eszköze a kérdés, amelyeknek segítségével a legbonyolultabb mondatot is visszavezettetek egy alany-állítmányi szerkezetre, majd újból - most már tudatosan - felépítettem.

A szövegek adta nyelvtani problémákat - mint már említettem - az előfordulás helyén dolgoztam fel. Hogy a tanároknak megkönnyítsem a tájékozódást, a célirányos keresést, a jegyzethez nyelvtani tárgymutatót mellékeltem. Ez sajnálatos módon a nyomtatásnál kimaradt, ugyanúgy, mint a tartalomjegyzék.

2. Emiatt az idő- és odafigyelés hiányából eredő hiba miatt a jegyzet sajnos sokat veszített használhatóságából. Milyennek is kellene lennie egy korszerű jegyzetnek? Elsősorban variálhatónak, egy éppen adott tudásszinten belül az éppen adott csoport speciális igényének megfelelően. A szöveges rész természetesen szakmánként, szakmacsoportonként elkülönül - nyilvánvaló, hogy az orvosi szakirányú csoport szövegeit nem használhatja jogász, de a nyelvészt sem a történetész.

A mai egyetemi és egyetemen kívüli oktatási formák sokfélesége megköveteli, hogy szinte minden csoport számára külön tananyagot állítsunk össze. Ugyanakkor idő hiányában erre nincs mindig mód - használjuk ki a lehetőséget, ragadjuk meg a közös pontokat, s legalább a nyelvtant alakítsuk úgy, hogy többen is használhassák.

En igazán korszerűnek a jól variálható jegyzetet tartom - ezt akár külsejével, kötésével is hangsúlyoznám. Nem tartanám túlzásnak a kivehető lapokat, amelyeket könnyen lehet sokszorosítani, s igény szerint bővíteni. Akár a mindennapi társalgási témákban, akár a szakszövegekben így biztosítani tudnám az aktualitást, a naprakész anyagot.

Nincs két olyan oktatóhely, amely azonos követelményeket állítana, azonos körülmények között dolgozna. Ugyanakkor vannak olyan közös pontok - nyelvtani ill. kommunikációs "csomópontok", megegyezések, gyakorlatok és gyakorlatsorok, amelyekkel mindenki találkozik, amelyek semmiféle tananyagból nem hiányozhatnak. Az oktatók mindenütt elkészítik, összegyűjtik a tananyagot. Miért ne lehetne egy-egy időszak munkájának terméke közkincs? Ilyen értelemben továbbra is szükség van a jegyzetre - természetesen korszerűbb, használhatóbb, s az eddigi gyakorlatnál sokkal jobban használható, variálható módon.

Jegyzet

1. Hegedűs Rita - Kálmán Péter - Szili Katalin: Magyar nyelv I. elsőéves külföldi bölcsészhallgatóknak. Kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 262 oldal
2. Szöllősy-Sebestyén András: A szaknyelvkutatástól a szakmai kommunikáció és nyelvhasználat kutatásáig. Folia Practico-Linguistica. XVII. 1-2. 1987: 299-327.
3. Hegedűs Rita: Magyar nyelv II. külföldi bölcsészhallgatóknak. Kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. 225 oldal
4. Hegedűs Rita: Az igerendszer összefüggései a magyar mint idegen nyelv szempontjából. in: Hungarológia 1. Nemzetközi Hungarológiai Központ. Budapest, 1993. 77-90.
5. Hegedűs Rita: Magyar nyelv külföldi joghallgatóknak. Haladó fok. ELTE Jogi Tudományi kar. Budapest, 1992. 200 oldal
6. Erdős-Kozma-Prileszky-Uhrman: Hungarian in Words and Pictures. Magyar nyelvkönyv. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986. 608 oldal

- 7.. A jegyzet idevágó fejezetének részletes ismertetése elhangzott a Harmadik Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián 1993. áprilisában Miskolcon, s megtalálható a konferencia anyagát tartalmazó kötetben (megj.alatt) *Szövegtan a magyar mint idegen nyelv oktatásában* címmel

Peter Sherwood és Váradi Tamás
School of Slavonic and East European Studies, London

A londoni magyar tanulói szótárról

Jelen dolgozat célja, hogy vázlatos ismertetést adjon egy új típusú magyar-angol tanulói szótárról, mely a Londoni Egyetem School of Slavonic and East European Studies magyar tanszéki csoportján készül. Mielőtt azonban magáról a szótárról szót ejtenénk, nem érdektelen talán egy rövid történeti kitekintést tennünk a magyar nyelv iránti angliai érdeklődés előzményeire. (E témáról bővebben lásd Sherwood 1993)

Másfél évszázad távlatából visszatekintve már teljesen egyértelmű, hogy a szabadságharc leverése is fontos szerepet játszott abban, hogy Magyarország s népe ismertebbé vált a nagyvilágban. Hiszen a Világos után világgá széledt harcosok sok helyütt még éveken át táplálták a magyarság ügye iránti érdeklődést környezetük közvéleményében, és sajtójában, — így például Angliában is — ezáltal megteremtve egy modernebb magyarságkép alapjait. A magyar nyelv iránti komoly érdeklődés is csak egy ilyen intenzív, szinte propagandisztikus folyamat szerves részeként képzelhető el. Nem meglepő tehát az első angolnyelvű magyar nyelvtannak sem megjelenési helye és éve, sem a szerző hovatarozása: a magát Kossuth volt szárnysegédjének nevező Wékey Zsigmond kis kötete Londonban, 1852-ben látott napvilágot. Noha Csink Jánosnak az egy évvel később ugyanott megjelent nyelvtana jóval komolyabb mű, Wékey tankönyvének utolsó, számozatlan lapján érdekes angol nyelvű hirdetésre bukkanunk: előkészületben egy teljes magyar-angol, angol-magyar szótár. Tudjuk, hogy ekkortájt Magyarországon már Dallos Gyula tervezett magyar-angol szótárat, de inkább Bizonfy Ferenc 1878-ban, illetve 1881-ben megjelent szótárainak első híradását gyaníthatjuk az anonim szöveg mögött: ő 1851-ben Londonban a fiatalabb menekült honvédtisztek részére nyitott — azonban csak néhány hónapig működő — hadiiskolában tanárkodott (ld. Magay 1967).

Tény azonban, hogy e magyar-angol kétnyelvű szótárak, valamint századunkban a Yolland Arthur nevét viselő szótárak s Országh László kitűnő művei, mind Magyarországon jelentek meg és érthető módon főleg magyarok — angolul tanuló-olvasó magyarok — számára (Sherwood 1990). Ezt aligha kell bizonygatni, nem felesleges azonban ennek egy-két gyakorlati következményét kiemelni.

- A címszavak kiválasztásában az *Angol—Magyar Nagyszótár* előnyben részesíti az irodalmi angol szókincset, a *Magyar—Angol Nagyszótár* címszavait azonban nem a klasszikus vagy akár a modernebb magyar irodalom olvasása szempontjából válogatták össze.
- Természetesen a szótárak használója a legjobb angol megfelelőt keresi, illetve az általa olvasott angol szöveget óhajtja minél gyorsabban s világosabban megérteni. Mivel a legtöbb használó magyar anyanyelvű, a szótárak minden szócikken belüli segítséget is magyar nyelven nyújtanak, beleértve a zárójelbe helyezett kisegítő szavakat is.
- Még a nagyobb Ország-hozótárak közül is csupán a *Magyar—Angol Kéziszótár* közöl angol nyelvű bevezetőt, az *Angol—Magyar Nagyszótár* nem magyarázza meg angolul szimbólumait és rövidítéseit, s általában véve is e szótárak sokkal több rendszerezett nyelvtani információt adnak az angolról, mint a magyarról,
- Meggyőző bizonyíték az is arra, hogy ez a kérdés mennyire nem foglalkoztatja a magyarországi lexikográfiát, hogy Magay Tamás rendkívül hasznos, az Ország-hozótáraknak szentelt kandidátusi értekezése nem is említi ezt a szempontot (Magay 1979).

Mindezek az arányeltolódások érthetők, és nem vonnak le semmit e szótárak kiváló minőségéből. Ugyanakkor határozottan le kell szögezni, hogy az eddigi magyar-angol kétnyelvű szótárak magyarközpontúsága nem kedvez annak, aki az angol nyelv közvetítésével óhajt magyarul tanulni.

Hadd indokoljuk részletesebben e kicsit nyakatekertnek tűnő állítást. 1988-89 eseményei legalább olyan fontosnak tekinthetők a térség számára, mint a száznegyven évvel előbbieik, s a komolyan megnőtt érdeklődés Magyarország, és a magyar nyelv iránt most zömmel a valóban világnyelvnek mondható angolon keresztül nyilvánul meg. Ennek következtében az angol nyelvű információkat, tananyagokat nemcsak angolok, és amerikaiak igénylik, hanem azok is, akik (mondjuk) norvég vagy indonéz létükre anyanyelvükön nem is várnának segítséget a magyartanulás terén, angol másod- vagy harmadnyelvükön azonban annál inkább. Minderre a mindenható piac könyvkiadással foglalkozó szakembereinek a figyelmét feltétlenül fel kell hívni.

Egy másik, témánk szempontjából lényeges új fejlemény a modern technológia hatása a könyvkiadásra, ezen belül a szótárakra. A számítógépes szövegszerkesztés, kiadványszerkesztés és fényszedés több nyugati országban nemcsak forradalmasította a szótárírás gyakorlatát és lehetőségeit, hanem

megsokszorozta magának a szótárnak a piacát, kelendőségét. Tette ezt azért, hogy egyrészt a nyelvben végbemenő változások egyre gyorsuló ütemét az adatok, statisztikák és egyéb rohamos információbeli változások állandó felújításával hozta kapcsolatba, s így a szótár utánnyomásai, javított kiadásai az új technikai megoldások és lehetőségek következtében tulajdonképpen átvehetik, s egyre inkább át is veszik, a modern kommunikációhoz szinte nélkülözhetetlen *évkönyv* vagy *almanach* jellegét. Másrészt, míg Magyarországon még mindig gyakorlatilag csak egyetlen kiadó foglalkozik a szótárkészítéssel, kiadással, addig pl. Angliában az Oxford University Press, a Collins és a Longman cégek — hogy csak a legnagyobbakat említsük — hatalmas adatbázisainak egymással versengő kiaknázása az utóbbi évtized folyamán komoly szótárkultúrát hozott létre, ami a szerényebb mennyiségben megjelenő kétnyelvű szótárak minőségében is messzemenően megnyilvánul.

Szótárunkban a sajátos — az angol nyelv s az angol nyelven magyarul tanuló felőli — megközelítési mód ezzel az új technikával, az e technika nyújtotta lehetőségek kihasználásával párosul. A dolgozat további részét tehát e két témának, a szótár koncepciójának, szerkezetének, valamint a technikai megvalósításnak szenteljük.

I.

A készülő mű csak első állomása egy nagyobb szabású tervnek. Ugyanis a londoni egyetem School of Slavonic and East European Studies magyar tanszéki csoportján dolgozó kollégák — akikhez még rajtunk kívül Dr. Hollósy Béla (1992-ig), valamint Dr. Daniel Abondolo sorolható — voltaképpen az angol nyelven magyarul tanulóknak számára a tananyagok egész sorozatát szeretnék létrehozni, így a szótár jelen, tanulói változata egy tanulói nyelvtan, nyelvkönyv, valamint különböző szintű olvasókönyvek összefüggő kontextusában válik igazán értelmezhetővé.

Elsődleges célunk egy kb. 10 000 címszónyi, magyar vezérnyelvű anyag összeállítása (ami később továbbfejleszthető), a következő elvek szerint:

- 1) A címszavak számát úgy határoztuk meg, hogy figyelembe vettük a Grétsy László és Kemény Gábor szerkesztette, igen hasznos s részben a "magyarul tanuló idegen ajkúak" számára is készült *Képes Diákszótár*-at (1992, a továbbiakban KDSZ), mely 14 000 címszót tartalmaz, valamint az 1990-ben megjelent új Magyar-Ország(-Sherwood) féle *Magyar-angol kéziszlótár* (MAKSZ) gazdagabb címszóanyagát. Itt

jelezzük azonban, hogy a hagyománytól eltérően az igekötős igéket az illető igéhez soroljuk, nem az igekötőhöz, hogy minél világosabban kitűnjék az igekötő jelentésmódosító szerepe. Ezért tulajdonképpen tízezernél jóval több, hagyományosan címszónak tartott "szó" fordítását nyújtja a szótár. Ezzel szemben a szóösszetétel egyre burjánzó terén inkább a KDSZ gyakorlatát vesszük irányadónak: míg a MAKSZ-ban pl. 43 *állat*-előtagú szóösszetétel található, addig a KDSZ egyet sem közöl. Nálunk a gyakoribb, az angolban vagy egymorfémás vagy egyébként "nem összeállítható" megfelelőjű összetételeket közöljük, ebben az esetben pl. *állatkert* 'zoo' megfelelést feltüntetjük.

- 2) A szócikk felépítése kétféle szótárhasználót, pontosabban kétféle szükségletet szeretne kielégíteni. Azok számára, akik például olvasás közben csupán az ismeretlen szó szerepére, jelentésére kíváncsiak, a szócikk legelején megadjuk a címszó morfológiai szerkezetét, esetleges változásait mutató alalakjait (tárgyeset, 3. birtokos, ill. a 3. sz. múlt alakjait, stb.), valamint legfontosabb angol ekvivalenseit. Ezek az információk kb. egy intelligensebb zsebszótár követelményeinek felelnek meg. Jelenleg nyitott kérdés, hogy egy ilyen zsebszótár, az alább részletezendő anyagtól függetlenül is, esetleg önállóan megjelenik-e.

A szócikk java természetesen az információra éhes komoly tanulóhoz szól. A törzsanyag több részre tagolódik.

- 3) Minden címszó gondosan, mnemonikus értékkel bíró grammatikai kóddal van ellátva, melynek segítségével a kötet végén a megfelelő paradigmatablázat megtalálható s így minden alakja megalkotható. Ez az információ tehát kiegészíti és explicitté teszi a zsebszótári részben megadott alalakokat.
- 4) Minden külön jelentést a legvilágosabb szintaktikai tudnivalókkal ellátva különítünk el. Pl. ige esetén ha a címszó AD, az első jelentésmegkülönböztetés szintjén már VKI AD VMIT VKINEK szerepel, későbbi szinteken pedig VKI AD VMIT VMENNYIÉRT, VKI AD (VMENNYIT) VMIRE, stb. Ezt mindig az ekvivalensek lehető leggazdagabb sorával párosítjuk, pl.itt SY GIVES SY SG, SY GIVES SG TO SY, ill. SY SELLS SG FOR AN AMOUNT, SY IS WILLING/PREPARED TO SELL SG FOR AN AMOUNT, ill. SY ATTACHES (A CERTAIN AMOUNT OF) IMPORTANCE TO SG. A

szó rendszeres környezetének maximális kiaknázását célozza ez a szint, mivel a magyarban a szuffixumok nyújtják a leghasználhatóbb mondattani/szemantikai fogódzót. Angol mutató segítségével az angolul tanuló magyar anyanyelvű használó is haszonnal forgathatja majd a kötetet, melynek gazdag idiomatikus angol nyelvű anyagát nagymértékben fel fogjuk használni az angol-magyar társzkötet elkészítésekor.

- 5) Minden külön jelentést legalább egy teljes mondat, ill. annak idiomatikus fordítása illusztrálja. Tehát nem csupán szótárat, hanem *mondattárat* is hozunk létre. Ezt a kb. 20000 mondatból álló példatárat tekintjük művünk gerincének. A példamondatokat szintaktikai kódokkal is ellátjuk, de mivel ennek közreadása már jóval meghaladná a szótár hagyományos kereteit, jelenleg ezt csak a szótár készítéséhez belső műhelyinformációként használjuk fel. Azonban, amint ezt rövidesen részletezzük, a szótár tervezett gépi, interaktív változatában illetve a mondattárra épülő további oktatóanyagban e kódok fontos szerephez jutnak. Milyen jól is jön majd az, ha a szótár bármelyik részéről össze tudunk állítani, mondjuk, ötven felszólító módjeles mondatot, vagy húsz eldöntendő kérdést.
- 6) Stilisztikai hovatartozást, ill. szakterületre vonatkozó megszorítást is adunk, szükség esetén. Továbbá űrlapunkon van még egy USAGE rovat, ahová a használatra vonatkozó megjegyzések kerülnek. Itt javarészt olyan nyelvtani, szemantikai, ill. kontrasztív jellegű jegyzeteket adunk, amelyek nyelvtani, fordítástechnikai órákon hangzanak el s egybeült nem vagy nehezen találhatók meg a viszonylag gyér pedagógiai szakirodalomban. Pl. a MAKSZ nem különbözteti meg az óhajt kifejező *bár* szót a *bárcsak* szótól : *bárcsak* = *bár* II., s az olyan példák, mint a felkiáltójeles *bár gyakrabban jönne!* illetve a felkiáltójel nélküli *bárcsak velünk jönne* sem érzékeltetik a különbséget. Nálunk e rovatban a *bárcsak* esetében angolul azt írjuk, hogy "erőtlen, de reménytelen óhaj".
- 7) Külön részbe helyezzük a kollokációkat, a szövegben a címszóval gyakr(abb)an együtt előforduló lexikai egységeket. Ez növeli a tanuló biztonságérzetét és segít abban, hogy a normát jobban érzékeld. Például *nagy ember* ugyan van, de nem ekvivalense a *big man* ('nagydarab ember') kollokációnak (jelentése inkább 'great man'), a *nagy* címszónál ezt itt kell megadni. Ugyanakkor pl. *nagy barátom*

nincs (vö. az angol *a great friend of mine*), helyette itt kell megadni: 'jó/benső/bizalmas/öreg (stb) barát' értelmezést.

- 9) Ismét külön rész illeti az egyedibb kifejezéseket, idiómákat, ill. megkövülőben lévő közhelyeket, sőt megkövült közmondásokat. Pl. *áll(ó)* alatt: *egy álló esztendeig*, a *bátor* címszónál: *a bátraké a szerencse*. A kollokációktól ezeket elvileg az választja el, hogy amazok produktívak, normatív mondatépítő elemek, míg emezek egyedi, egyszeri, néha megkövült alakulatok. A gyakorlatban azonban nem olyan könnyű ezek között megvonni a határt, helyenként bizonyára nem is mindig sikerül.

A szócikk legvégén utalunk a vele lexikailag vagy morfológiailag kapcsolatban álló fontosabb egyéb címszóra.

A különböző szófajok természetesen más-más szerkezetű szócikket igényelnének, a szótárszerkesztő örök gondja azonban az, hogy a szótár formai konvencióinak eleget téve, gyakorlatilag egyazon keretben kell kezelnie az egész anyagot. Különös figyelmet szentelünk a grammatikalizálódott szócskáknak, szavaknak, mint pl. *csak, is, még, már*, hiszen ezeket sem a magyar nyelvtanok, sem a magyar szótárak nem tárgyalják oly módon, hogy azok megértését, ill. használatát akár elvileg is megtanulhatóvá tennék. Mivel e szótár a példamondatokat szisztematikus módon használja fel a jelentés lexikailag nehezebben megragadható részeinek érzékeltetéséhez, az ilyen szócskák jelentését — melyet amúgy is csak mondatszerű környezetben lehet megadni — a törzsanyaghoz jól illő formában adhatjuk meg. Az illusztráló anyag persze meglehetősen "peldamondat igényes", ez azonban a leggyakoribb igékre s főnevekre is áll — és épp ezért ugyanolyan fontos.

Végző soron szándékunk szerint szótárunkban a nyelv *mélyiségének* adjuk a keresztmetszetét, nem a felületéről gyűjtöttünk egy válogatást.

II.

Most pedig a szótár készítésének néhány gyakorlati kérdéséről. Az, hogy szótárunk számítógép segítségével készül, manapság minden túlzás nélkül természetesnek tekinthető. A számítógép kézenfekvően kínálkozik, mint szövegszerkesztő eszköz. Sokoldalú, rugalmas szövegkezelési lehetőségei rengeteg fáradságos munkaszakaszt rövidítenek le, és ez minőségi változást hoz a munka intenzitásában. Ugyanakkor azonban a szótár szövegszerkesztővel való írása bizonyos korlátokat is felvet, amelyek különös

hangsúllyal jelennek meg egy olyan rendkívüli módon tagolt szöveg esetében, mint amilyen egy szótár. A kötöttség lényege az, hogy akármilyen rugalmasan is tudjuk kezelni a szöveget, a szótár *mint folyamatos szöveg* áll előttünk, azaz alapjában mint egy betűfolyam. A szövegszerkesztő kereső és behelyettesítő műveleteivel ugyan ki tudunk keresni sok mindent, ami a papír változatból szinte lehetetlen lenne, de a keresés is csak a szöveg adott pontjától szekvenciálisan halad, és a bejárt szöveg teljes egészét érinti. Ez tehát azt jelenti, hogy nem lehetséges x szónak csak a példamondatokban való előfordulásait kigyűjteni. Ráadásul általában nem is *kigyűjtésről* van szó valójában, hanem *megtekintésről*: a képernyőn egyesével megnézhetjük a szöveg azon részeit, amely tartalmazza a keresett kifejezést.

Nyilvánvaló tehát, hogy a szótár gazdag hierarchikus szerkezete ennél a monolitikus reprezentációnál jobb feldolgozást kíván. Az egyik megoldás az, hogy a szótár strukturáját a szövegben külön kódokkal megjelöljük. A szövegek strukturájának számítógépes megjelentítésének egységesítésére intenzív erőfeszítések folynak (TEXT ENCODING INITIATIVE, Oxford) stb. és kialakulóban van egy nemzetközi szabvány, amely az ún. SGML (Standard Generalised Mark-Up Language) notációját alkalmazza. Ilyen eljárással készül tudomásunk szerint a Nyelvtudományi Intézetben egy, a mienkhez hasonló célkitűzésű magyar-francia szótár (ld. Pajzs 1991). E módszer előnye, hogy elméletileg tetszőleges szövegszerkesztő alkalmas hozzá, és így nem jelent külön erőfeszítést a szótáriró program kezelésének elsajátítása. Hátrányának azt látjuk, hogy a szövegbevitel ugyan viszonylag egyszerű művelet, azonban a meta-kódok szintaktikai helyességét, illetve a szöveg további feldolgozását speciális programok segítségével lehet csak végezni.

Mi egy másik lehetséges eljárást követtünk, melynek lényege, hogy a szótárat, mint egy adatbázist építjük fel. Persze egy bizonyos, hétköznapi értelemben a szótár természetszerűleg adatbázis, azaz adatok halmaza. Ahhoz azonban, hogy a szó szoros értelmében adatbázisként legyen kezelhető, az szükséges, hogy szigorúan azonos szerkezetű elemek halmazából épüljön fel, és e halmazok, adattáblák, között jól definiált kapcsolat legyen. Így meggondolva a feladat nem is olyan triviális, mivel első benyomásra a szótár elemi egységei, a szócikkek, rendkívül változatos szerkezetűek. Azt nagyjából még meg lehet jósolni, hogy egy szócikk milyen elemekből áll, vagy állhat, de már azt, hogy miből, hány szerepeljen kötelezően minden szócikkben, teljesen reménytelen előre meghatározni.

Anélkül, hogy a technikai részletekben elmélyednénk, az általunk kidolgozott adatbázisban a szócikket alkotó elemek (címszavak, definíciók, példamondatok, utalások, kollokációk stb. alkotják az elemi egységeket, a szócikk egésze pedig ezek összekapcsolásából előálló *származtatott* egység, s mint ilyen tehát nem rendelkezik előre megadott merev struktúrával, mint a fenti egységek. Miután ily módon elhárítottuk a tetszőlegesen ismétlődő elemek kezelésének elvi problémáját, kihasználhatjuk az adatbáziskezelő rendszerek minden előnyét: az adatbevitel hasonló űrlapok vagy még inkább cédulák kitöltéséhez, az adatbázisban definiált elemi egységek közvetlenül elérhetők, tetszőlegesen csoportosíthatók, az adatok visszakeresése gyakorlatilag független az adatbázis méretétől, stb. Ugyanakkor az is tetszőlegesen szabályozható, hogy a szótár milyen alakot kapjon a munka végeredményeként. Az adatbázis kezelő programból a szótár átvihető egy kiadványszerkesztő programba, ahol nyomdakész alakot kaphat, vagy előállíthatunk akár a fent említett SGML kódokkal ellátott szöveget is.

A cikk végéhez csatolt néhány ábra előzetes illusztrációt kíván nyújtani mind a II. részben ismertetett elvek megvalósításáról, mind a számítógépes feldolgozás menetéről. Amint az 1. ábra mutatja, a szócikk egyes részei önálló ablakban szerkeszthetők, melyek azonban összehangolva működnek, azaz pl. egy-egy új definíció felvételekor a program gondoskodik arról, hogy az az éppen aktuális címszó alá kerüljön. A részletekből bármikor előállítható egy külön ablakban a címszó eddigi szövege összeállított, sorba rendezett alakban. Ezt láthatjuk a 2. ábrán. A 3. ábra egy összetettebb címszót illusztrál. Ennek szöveges alakját láthatjuk a 4. ábrán. Itt pusztán emlékeztetőül grafikai jelekkel határoltuk el a szócikk egyes elemeit. Ugyanígy akár szedőkódokkal vagy `<EXPR>...</EXPR>` alakú SGML kódokkal is elláthatjuk ezeket az egységeket.

Bár eddig mindvégig a szótár készítéséről beszéltünk, ideje rámutatnunk, hogy az elektronikus változat felveti magának a szótár fogalmának az átértelmezését is. Az adatbázisként szervezett szótár egy bizonyos rend szerint van ugyan felépítve, de az anyag tetszőlegesen átrendezhető, bizonyos részhalmaza kiemelhető stb. Ilyen értelemben a jelen munka magában foglal, és könnyen előállíthatóvá tesz több "végterméket" is. Például, mint fentebb már utaltunk rá, az egyes szócikkek elején lévő vázlatos tájékoztató anyag kivonásával máris nyerhetünk egy zsebszótár változatot. Hasonlóképpen értékes lehetőség a példamondatok kiaknázása egy önálló mondatár számára vagy pedig a tervezett egyéb tananyagok háttér segédanyagaként. És végül korántsem az utópia világába tartozik az interaktív elektronikus változat,

melynek segítségével a szótár használói közvetlenül a számítógéptől kaphatnák meg a választ kérdéseikre. ("Számítógép" alatt pedig nem feltétlenül asztali masinát kell értenünk, de még csak nem is a már ma nagyon divatos A/4-es lap méretű gépeket, hanem a tenyérnyi célgépeket, mint amilyet nemrégiben a Sony cég hozott forgalomba éppen könyvek, reference munkák használatához.)

Hivatkozások

Magay Tamás 1967: *Angol-magyar és magyar-angol szótárak hazánkban 1945 előtt*. Nyelvtudományi értekezések 57. Budapest.

Magay Tamás 1979: *A kétnyelvű szótárírás törvényszerűségei /Ország László szótárai/* Kandidátusi értekezés. Budapest..

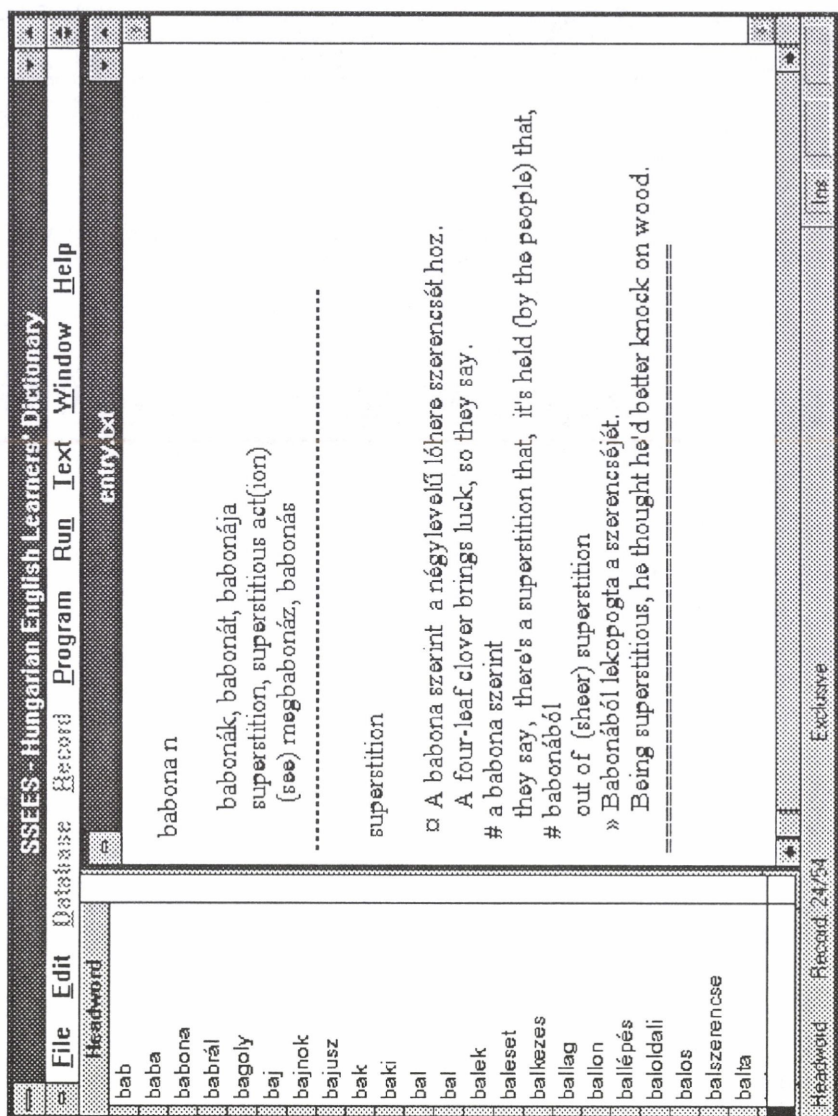
Pajzs Júlia 1991: *A számítógép szerepe az új magyar-francia/francia-magyar szótár készítésében*. kézirat, MTA Nyelvtudományi Intézet

Peter Sherwood 1990: *Grammar in the bilingual dictionary, with special reference to English and Hungarian*. In: T Magay, J Zigány (eds) BudaLex 88 Proceedings. Papers from the EURALEX Third International Congress. Budapest. pp. 129-140.

Peter Sherwood 1993: *Magyar stúdiumok Londonban* Hungarológia I.(Budapest).

SSEES - Hungarian English Learners' Dictionary	
File Edit Database Record Program Run Browse Window Help	
Headword	Quick Ref
bab	Morph_anal
baba	Key_forms babonák, babonát, babonája
babona	Equivalent superstition, superstitious act(ion)
babrál	Cross_ref megbabonáz, babonás
bagoly	Definitions
bej	Sense
bejnök	Equivalent superstition
bejusz	Style
bak	Usage
baki	Examples
bal	Example A babona szerint a négylevelű lóhere szerencsét hoz.
bal	Transl A four-leaf clover brings luck, so they say.
balek	Exmno_1
baleset	Collocations
balkezes	Hung_coll a babona szerint
ballag	Engl_coll they say, there's a superstition that, it's held (by the people) that,
ballon	Coll_order
ballépés	Expressions
baloldali	Expression Babonából lekapogja a szerencséjét.
balos	Expr_order 1
balszerencse	Equivalent Being superstitious, he thought he'd better knock on wood.
balta	
Headword	Record EOF/24
	Exclusive
	File

1. ábra A szótárszerkesztő képernyő

2. ábra Az aktuális címszó szövege nyers formában

SSEES - Hungarian English Learners' Dictionary	
File Edit Database Record Program Run Browse Window Help	
Headword	Quick Ref
balta	Morph_anal bán/ik
balzsam	Key_forms bánni, bántam, bánt
bamba	Equivalent treat, handle, deal with
báb	Cross_ref bánásmód
bácsi	
bágyadt	Definitions
báj	Sense vki (vhogyan) bánik vkivel/vmivel
bájos	Equivalent sy treats/handles/deals with sy/sg (somehow)
bál	Style
bálna	Usage
Examples	
Example	Example Jól bántak a menekültekkel
Az apa rosszul bánt	Transl The refugees were well treated (treated well)
Jól bántak a menek	Exmp_ord 2
Nem tud bánni az en	Code
bánik	Engl_coll treat sy well/ badly/roughly
bánásmód	Coll_order
kap	Coll_code
kikérdez	
kérdez	Expr_order 1
nyit	Equivalent What a way to treat a human being!
Examples Record 113/122 Exclusive Ins	

3. ábra A bánik címszó szerkesztés alatt

bánik
 bán/ik
 bánni, bántam, bánt
 treat, handle, deal with
 (see) bánásmód

vki (vhogyan) bánik vkivel/vmivel
 sy treats/handles/deals with sy/sg (somehow)

- Az apa rosszul bánt a gyerekeivel
The father treated his children badly, He gave his children a hard time
- Jól bántak a menekültekkel
The refugees were well treated (treated well)
- Nem tud bántani az emberekkel
He is no(t) good with people, She does not know how to handle people
- Nem tud bántani a pénzzel
Money just runs through his fingers, sp She is hopeless with money
- # jól/rosszul/durván bántani vkivel/vmivel
treat sy well/badly/roughly
- # (nem) tud bántani vmivel
knows (does not know) how to treat/handle/deal with sg
- » Így bántani egy emberrel!
What a way to treat a human being!

4. ábra A *bántani* címszó nyers alakban
(□ = példamondat, # = kollokáció, » = kifejezés)

Az alanyi és a tárgyas ragozás bevezetése angolul beszélő külföldiek számára

Szint: kezdő

Csoport: angol anyanyelvű vagy angolul tudó külföldiek

Időtartam: 45-60 perc

Könyv: Jerry Payne: Colloquial Hungarian (Unit 4)

Óramenet: I Mi a tárgy?

II Milyen (lenne) a határozott és határozatlan tárgy - angolul

III Milyen a határozott és határozatlan tárgy - magyarul

Baloldal:

tanári magyarázatok,

instrukciók,

táblai rajzok,

táblázatok

Jobboldalt:

módszertani megjegyzések,

egyéb észrevételek

A szöveg az 1993 márciusában Philadelphiában, USA, elhangzott szóbeli előadás rögzítése

(A Konferencia címe: Conference on Hungarian Language Pedagogy)

Introducing the Definite and Indefinite Conjugation to English-speaking Students

Level: Beginner
Group: English native speakers or English-speaking foreigners
Time: 45 - 60 minutes
Book: Jerry Payne: Colloquial Hungarian (Unit 4)
Steps: I The(Direct)Object
II What would be definite an indefinite objects - in English
III What are definite and indefinite objects - in Hungarian

To the left:
teacher's explanations,
instructions,
board work,
tables

To the right:
comments on methodology,
general notes,

The following is the text of the presentation delivered in March 1993 in Philadelphia, USA, at the PENN Language Center. It was part of a Conference on Hungarian Language Pedagogy. The oral character of the presentation has been preserved.

A magyar mint idegen nyelv tanításának egyik fénypontja az alanyi és tárgyas ragozás tanítása. Felvezetése, első rendszeres bemutatása maradandó élményt hagy a diákokban, ezért érdemes rá igen nagy gondot fordítani. Ismertebb nyelvkönyvek anyagainak áttanulmányozása után az embernek az az érzése, hogy e nyelvi anyag tálalása nem a legmegfelelőbb: hol túl rövidre fogják a bemutatást ("csak legyünk már túl rajta!"), hol nehéz kivételek tucatjait zúdítják rögtön a gyanútlan nyelvtanulóra, hol azt föltételezik, hogy megannyi képzett nyelvész ül a padokban, akik a magyar igeragozás lényegét minden különösebb magyarázat nélkül fölfogják, megértik s akár máris használni tudják.

Két évtizedes angol nyelvtanári, s közel egy évtizedes magyar mint idegennyelv tanítási tapasztalataim alapján adom közre az alábbi módszert, nem mint egyetlen üdvözítőt, de mint olyat, amely többszörösen bizonyította használhatóságát, hatékonyságát. A módszertani leírást egyaránt szánom nyelvészetileg képzett tanároknak, de kevésbé képzett kollégáinknak is, ezért szándékosan tartózkodom a nyelvészeti szakkifejezések túlzott használatától.

Jerry Payne: Colloquial Hungarian c. tankönyvének idevágó fejezetéből (Unit 4) sokat tanultam magam is. Lényeges különbség viszont, hogy az általam kidolgozott módszerben egészen más logikai rendben követik egymást a magyarázatok.

Egy intenzív nyelvtanfolyamon kb. a második hét elején érünk el az alanyi és a tárgyas ragozás tárgyalásához. Már tudjuk a magánhangzóilleszkedést, a létige ragozását, s már számos igealakot (főként egyes szám 1. és 2. személyűt) ismerünk az első héten tanult minidialógusokból, énekekből. A magánhangzóilleszkedés már rabul ejtette a tanítványokat, így jogosan kezdhetjük így az órát:

One of the highlights of teaching Hungarian as a foreign Language is teaching the definite and indefinite conjugations of verbs. The first encounter with this important part of the Hungarian language can leave a lasting impression on the student, and it is well worth devoting time and effort to its presentation. After examining many language texts' treatments of this material, one is left with the sense that their explanations are not entirely adequate. Sometimes it is glossed over, as if to say, "Oh, how I wish this was over!" Other times the explanation burden the unsuspecting language learner with dozens of irregular exceptions. Still other times the authors seem to assume that their students are all highly trained linguists who are able to comprehend and utilize the complex Hungarian verbal system right away.

After two decades of teaching English to Hungarians, and nearly ten years of teaching Hungarian as a foreign language, I would like to submit the following method, not as the only way, but as one which has proved both useful and efficient in the teaching of definite and indefinite verb conjugations. I will try to avoid using too much technical terminology, so that this article may be useful to colleagues without much formal training in linguistics.

The following lesson plan is based in part on Chapter 4 of *Jerry Payne's* text, *Colloquial Hungarian*, although I have reorganized some material to put it into a more logical order.

Around the second week of an intensive language course, we arrive at the question of definite and indefinite verb conjugations. We have already learned the concept of vowel harmony, the conjugation of the verb „to be”, and we have become familiar with the present tense first and second person conjugations through mini-dialogues and songs.

The students have been enchanted by the beauty of the Hungarian vowel harmony system, so we begin the class this way:

Most egy olyan nyelvi jelenséggel ismerkedünk meg, amely fontosságában csak a magánhangzóilleszkedéshez fogható.

Mielőtt nekilátnának, ismételjük át egy kicsit, amit a középiskolában tanultunk a TÁRGY-ról.
Ki mire emlékszik, ha ezt a nyelvtani terminust hallja: TÁRGY?
(Párokban vagy kiscsoportokban)

* Ha az előző órák jó légkörében zajlottak le - azaz nem azt hallották egyfolytában a diákok, hogy a magyar milyen nehéz nyelv, hanem azt, hogy az eddig általuk ismert nyelvi jelenségek a magyarban máshogy rendeződnek el, s így a magyar tanulásával egy új világ tárult föl előttük -, akkor most olyan figyelemnek kell lennie az osztályteremben, mint egy varázslat előtt.

* Az angolszász világából jövő átlagdiák, igen kevésre emlékszik! Tehát nagyon az alapoknál kell kezdeni! Ritka, hogy egy csoportban megemlítsék mind a három féle (angol) tárgyat.
A diákok által előadott információktól el kell jutnunk a következőkig:

Now we will start getting acquainted with a language phenomenon that is only rivalled by vowel harmony in its importance in Hungarian.

Before we can start, we need to spend some time remembering what we learned in high school about objects.

Who remembers what the language term „object” means?
(in pairs or small groups)

*if the first classes have gotten off the right foot - i.e., the students have not been brain-washed into thinking Hungarian is an impossibly difficult language, but rather are convinced that studying language phenomena in Hungarian can open new worlds to them - then they will be paying very close attention.

*Most students in the English-speaking world may remember very little about objects, and it is rare that one small group will recall all three types of objects in English. By putting together the information compiled by the students, we arrive at the following:

Az angolban van
 direkt tárgy: I'm reading a book.;
 indirekt tárgy: I'm giving John a
 book.;;
 és előljárós tárgy:
 I'm interested in this
book.

A magyarban csak az ún. direkt
 tárgy számít tárgynak:
I am reading a book.
 (Én) olvasok egy könyvet.

Tomorrow I'm giving a book to
 Peter at school.
 Holnap adok egy könyvet Péternek
 az iskolában.

Holnap		
		<u>egy</u>
<u>könyvet</u>		
	<u>adok</u>	
		az iskolában
Péternek		

alany
állítmány
tárgy

* Már a kezdet kezdetén
 lehet egy dinamikusabb
 ábrázolási módot használni,
 ahol az ige van a közép-
 pontban, s a csatlakozó
 elemek így vizuálisan is
 jobban jelzik a kötetlenebb
 szórendi lehetőségeket.
 A horizontális leírással
 nehezebben lehet elmozdulni
 a szórendi variációs
 lehetőségek felé.

In English we have
direct objects: I'm reading a book.;
indirect objects: I'm giving John a
book.;

and prepositional objects:
I'm interested in this
book.

In Hungarian however, we only
consider
so-called „direct objects” as
objects:

I am reading a book.
(Én) olvasok egy könyvet.

Tomorrow I'm giving a book to
Peter at school.

Holnap adok egy könyvet Péternek
az iskolában.

Holnap

egy

könyvet

adok

az iskolában

Péternek

subjects
predicate
(direct) objects

*Already in the very
beginning it is possible to
use a more dynamic style of
sentence diagramming,
where the verb is in the focus
and the joining of other
elements around the verb
better indicate in a more
visual sense the flexibilities
of Hungarian word order.

Mi a különbség a következő tárgyak között?

I'm giving a book to John.

I'm giving my book to John.

I'm giving this book to John.

Nyilvánvaló: az a book (egy könyv) határozatlanabb, mint

a my__book (az én könyvem)

vagy a this book! (ez a könyv)

A magyarban a tárgynak kiemelt szerepe van: attól függően, hogy mennyire meghatározott a tárgy, másféle igealakokat (másféle végződésekkel!) kíván meg maga mellett.

* Esetleg megemlíthetjük, hogy a magyarban az „I'm giving”, rész tehát változik, tárgyának határozottságától függően.

What is the difference between the objects of these sentences?

I'm giving a book to John.

I'm giving my book to John.

I'm giving this book to John.

Clearly there is a direction between a book and my book or this book!

In Hungarian the distinction between

egy könyv versus az én könyvem or ez a könyv is crucial. In Hungarian the objects play an important role in the language: depending on how well-defined they are, the endings of their corresponding verbs change !!

*It can also be mentioned that what is the same verb form in English, „I'm giving”, may therefore be different verb forms in Hungarian.

Most már felismerjük a tárgyat, és tudjuk, hogy az lehet határozott vagy határozatlan.

Következő feladat: Mindegyik tanuló pár kap 2-3 angol mondatot. El kell dönteniük, hogy a mondatban szereplő tárgy (ha van!) mennyire meghatározott.

Azokat a mondatokat, amelyekben határozott tárgy van, egy kék mezőbe kell fölragasztani.

Azokat a mondatokat, amelyekben nincs tárgy, vagy van, de határozatlan, egy piros mezőbe kell fölragasztani.

* Célszerű, hogy ez a két mező két egymástól távoli falon legyen - hosszú távon ez lesz a helye az alanyi (piros) ill. a tárgyas (kék) paradigmának.

A kiosztott mondatokat az angolul beszélő diákok általában így szokták elrendezni:

A kék falra:

- (1) The Hungarian failed to win the World Cup in 1954.
- (2) I haven't seen Kate for 3 years.
- (3) I like this language.
- (4) I'll take 6 bottles of wine.
- (5) I want 2 cakes please.
- (6) Betty! Bill is inviting you to dinner.
- (7) Mrs Brown! Mr White is inviting you to dinner.
- (8) He likes me better each time we meet.
- (9) I like him better each time we meet.

A piros falra:

- (10) My sister doesn't eat much.
- (11) Did you sleep well last night?
- (12) Where can I buy some bread in this hour?
- (13) I want a coke please.
- (14) I do not understand.
- (15) Which one do you choose?
- (16) What did he say to you?

Now that we know what objects are, we also know that they can be well-defined (definite) or less well-defined (indefinite).

The next task: Each pair of students receives two or three English sentences, and they must decide how well-defined the direct object is, if there is a direct object at all!

The sentences which have well-defined direct objects must be taped to the blue wall, and those sentences with less well-defined direct objects, or no direct objects must be taped to the red wall.

*It will be helpful if the two walls are far apart, as the distance between the walls as well as the colours will help reinforce this definite - indefinite paradigm.

English - speaking students usually divide the given sentences in this way:

On the blue wall:

- (1) The Hungarian failed to win the World Cup in 1954.
- (2) I haven't seen Kate for 3 years.
- (3) I like this language.
- (4) I'll take 6 bottles of wine.
- (5) I want 2 cakes please.
- (6) Betty! Bill is inviting you to dinner.
- (7) Mrs Brown! Mr White is inviting you to dinner.
- (8) He likes me better each time we meet.
- (9) I like him better each time we meet.

On the red wall:

- (10) My sister doesn't eat much.
- (11) Did you sleep well last night?
- (12) Where can I buy some bread in this hour?
- (13) I want a coke please.
- (14) I do not understand.
- (15) Which one do you choose?
- (16) What did he say to you?

Nézzük meg a mondatokat!
Egyetért-e mindenki ezzel az
elrendezéssel?

Tudjuk, mi a tárgy.
Tudjuk, melyik tárgy határozott
vagy határozatlan - ANGOL
ÉSZJÁRÁS SZERINT!

A következő lépés: megtanulni,
melyik tárgy határozott, melyik
határozatlan - MAGYAR
ÉSZJÁRÁS SZERINT!

* A diákok gyakran
rákérdéznek a (15) Which
(Melyik?) és a (16) What
(Mit?) mondatokra. Ezeket
egyelőre levesszük a piros
falról.

* Másik gyakran kérdéses
mondat a (11) Did you sleep
well? ahol a tárgynak
gondolják a "well" határozót.
Meg kell magyarázni, hogy
nem az. Ha a diákoknak -
mint általában - kevés
fogalmuk van az intranszitiv
igékről, csak azt kell tuda-
tosítani bennük, hogy nem
MIT aludtál?, hanem
HOGYAN? aludtál.

Let's look at the sentences.
Does everyone agree with this organization?

We know the direct objects is. We know which direct objects are definite and which are indefinite according to the English way of thinking.

The next step is to find out which direct objects are definite or indefinite - in the Hungarian way of thinking!

*The students will often ask questions about the correct placement of the last examples - (15) Which and (16) What - and we will take these two off the wall temporarily.

*Another common problem is (1) „Did you sleep well?” where the students confuse „well” with a direct object. We have to explain that it is not. If the students do not remember intransitive verbs as such, all we have to clarify is that it is not WHAT did you sleep, but HOW did you sleep.

Nézzük először azokat a mondatokat, ahol a diákok is bizonytalanok voltak a tárgy határozottságát illetően.

A (16) What did you say? (Mit mondtál?) a piros falra megy, hiszen a MIT?-re válaszolhatunk bármit, s így az határozatlannak számít.

Mit? Mit? Mit?

Mit?

Mit? Mit? Mit?

A (15) Which one do you choose? (Melyiket választod?) a kék falra megy, mert a MELYIKET? azt feltételezi, hogy korlátozott számú, s ezért jól körülhatárolt dolgok közül választhatunk. (Gyakran két dolog közül az egyiket, s így az egyik meghatározza a másikat).

Melyiket?

Melyiket?

A (8) He likes me és az (9) I like him (Ő szeret engem) (Én szeretem őt) mondatok angolul nagyon hasonlítanak egymáshoz. Magyarul nem!

Ha a tárgy 1. vagy 2. személyű névmás,

alanyi ragozása mellett az ige.

Ha a tárgy 3. személyű névmás, tárgyas ragozása az ige.

Mi a logika ebben? Miért van ez így?

* Tehát: a kék falról látványosan elveszük a (8) He likes me mondatot, s rögzítjük a piros falon, miközben a diákok sűrűn csóválják a fejüket: - Hogy mik vannak!

* Egyes könyvek csak mechanikusan tanítják meg ezt a szabályt, s így válaszunk a MIÉRT?-re "CSAK".

First let's look at those sentences where the placement was unsure.

(16) What did you say? goes on the red wall, because the answer to the question WHAT? can be anything, and therefore it is indefinite:

what? what? what?

what?

what? what? what?

(15) Which one do you choose? goes on the blue wall, because WHICH? implies that we have a limited, and therefore well-defined, number of things to choose from. (Often we use WHICH? when we have to choose between two things, one being defined by the other:

which one?

which

one?

In English (8) He likes me and (9) I like him are very similar to each other, but not in Hungarian! If the direct object is 1st or 2nd person pronoun, then it is indefinite. If the direct object is a 3rd person pronoun, then it is definite.

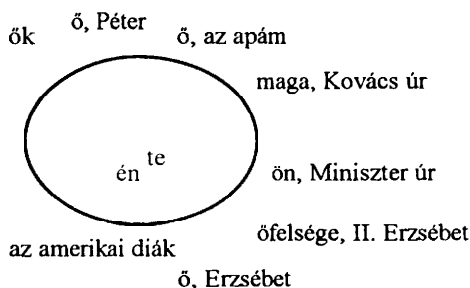
What's the logic in this?

Why is it this way?

*With this, we ceremoniously remove (8) He likes me from the blue wall, and place it on the red wall, to the surprise of the students - Oh my goodness!

* Some books simply teach this role mechanically, answering the question WHY? with a „BECAUSE”, but we can explain the role this way:

Ha kommunikálunk, szorosabb viszony van két jelenlévő beszélő: ÉN és TE (1. és 2. személy) között, míg az Ő (3. személy) gyakran (fizikailag is) kívül esik a két beszélő körén, más kategóriában van.

A (6) Betty! Bill is inviting you és a (7) Mrs Brown! Mr White is inviting you tárgyai angolul nem térnek el egymástól. Kis transzformációval azonban kiderül, hogy az első mondat tárgya: you → Betty, azaz

baráti megszólítás (2. személy);

a második mondat tárgya: you - Mrs Brown vagyis

hivatalos megszólítás ami 3. személynek

számít!

Ha a tárgy 2. személyű névmás - alanyi ragozás,

ha a tárgy 3. személyű névmás - tárgyas ragozás.

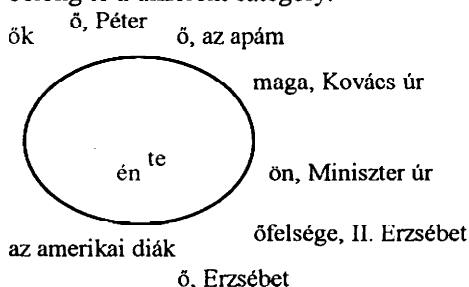
* Ha nem is tudományosan, de szemléletesen mutatja az ábra, hogy egy nyelvben sok furcsa határvonal húzódhat; ez esetünkben az 1. és 2. személy, illetve a 3. személy között húzódik.

* Ilyenkor már többen észre szokták venni, hogy a (6) Betty!, ill. a (7) Mrs Brown! megszólítású - látszatra nagyon hasonló - mondatpár szerepeltetése sem lehet véletlen.

*(6) Betty! ... tehát átvándorol a piros falra, míg (7) Mrs Brown! ... egy látszólag hasonló vacsorameghívással a kék falon marad.

Erre a jelenetre a diákok fognak emlékezni!

When we communicate, there is a close relationship between the speakers, that is the 1st and 2nd persons. However when the object is the 3rd person, the object is more distinct, often physically as well, from the two interlocutors. Therefore, the 3rd person objects belong to a different category.

The objects in the examples
 (6) Betty! Bill is inviting you and
 (7) Mrs Brown! Mr White is inviting you seem to be identical. But with a small transformation it turns out that the object in the first sentences: you - Betty, is a friendly address, and therefore 2nd person, while the object is the second sentences: you - Mrs Brown, is a formal address, and therefore 3rd person. Again, if the object is 2nd person, it is indefinite and goes on the red wall, and if the object is 3rd person, it is definite and goes on the blue wall.

*It may not be entirely scientific, but the diagram may be enlightening. It is also worth noting that different languages divide the world in different ways. In our case, one dividing line is between the 1st and 2nd persons, and the 3rd person respectively.

*At this point several students may notice that there is a reason why we have two seemingly very similar examples: (6) Betty! and (7) Mrs Brown! We look at these next.

*(6) Betty! ... therefore travels across the room to the red wall, while (7) Mrs Brown! ... with an apparently similar invitation to dinner stays on the blue wall. This scene will certainly be remembered by the students!

Nézzük tovább a mondatokat, magyar szemmel! Bármilyen határozottnak is tűnik angolul a tárgy ebben a mondatban:

(4) I'll take 6 bottles of wine.
a magyarban a szám- és mennyiségjelzős tárgy alanyi ragozást kíván maga mellé! (Igazán határozott így lenne:

I'll take those/all/these 6 bottles of wine.

Elviszem azt/mind/ezt a 6 üveg bort.)

A (4) I'll take 6 bottles of wine és az (5) I want 2 cakes please is átrepül a túlsó (piros) falra.

* Ez volt ám a meglepetés!
Ezt sem felejtik el!

Még egy változtatni való van: a piros falon az (14) I don't understand mondatnak látszólag nincsen tárgya. Pedig könnyen rekonstruálható:

I don't understand [it/this thing/what you said.]

A felszínen meg nem jelenő, de beleértett (3. személyű) határozott tárgy miatt ennek a mondatnak a kék falon a helye.

Körülbelül itt szokott véget érni az az óra, amelyen először vizsgáljuk az alanyi és tárgyas ragozás mibenlétét. Most már a diákoknak van fogalmuk a tárgyról, annak határozott vagy határozatlan voltáról, s megjegyezhetnék azt is, hogy a tárgy határozottságának megítélésekor magyar logikával kell gondolkodniuk.

Let's look further at the sentences, but with Hungarian eyes! However well-defined the object in the English sentence (4) I'll take 6 bottles of wine may seem, in Hungarian objects with number and quantity adjectives demand and indefinite conjugation! The sentence can only be truly definite this way: I'll take those/all/these 6 bottles of wine. The examples (4) I'll take 6 bottles of wine and (5) I want 2 cakes please migrate to the opposing red wall.

* This was a real surprise to the students, who will not soon forget it!

We have one more thing to change. On the red wall, (14) I do not understand does not seem to have a direct object. However, it can be easily reconstructed: I do not understand it/this thing/what you said. Although it is not explicitly stated, the implied direct object is 3rd person, and therefore this example must be on the blue wall.

In class in which we have first examined the definite and indefinite object as such, tends to end around this time. Now the students have some knowledge of objects, their definite or indefinite character, and they have also noticed that in order to determine whether an object is definite or indefinite, one must think with Hungarian logic.

Magyarul ezen az órán még nem sokat beszéltünk, (de hisz még csak a második héten vagyunk!), mégis ilyen, FŐLEG ANGOL NYELVŰ bevezetés után az angolul beszélő diákok jobban fogják érteni a MAGYAR igeragozás lényegét.

Nem minden esetet tárgyaltunk meg, de ami ezután jön majd, az az eddigiekből levezethető, ezek után érthető lesz.

Közös munkánk gyümölcse, a közös gondolkodás eredménye ott díszlik a falakon.

A kék (tárgyas) falon:

- (1) The Hungarian failed to win the World Cup in 1954.
- (2) I haven't seen Kate for 3 years.
- (3) I like this language.
- (4) I ll take 6 bottles of wine.
- (5) I want 2 cakes please.
- (6) Betty! Bill is inviting you to dinner.
- (7) Mrs Brown! Mr White is inviting you to dinner.
- (8) He likes me better each time we meet.
- (9) I like him better each time we meet.

A piros (alanyi) falon:

- (10) My sister doesn't eat much.
- (11) Did you sleep well last night?
- (12) Where can I buy some bread in this hour?
- (13) I want a coke please.
- (14) I do not understand.
- (15) Which one do you choose?
- (16) What did he say to you?

Néhány napig még ott olvashatók ezek a mondatok a falakon, de aztán lekerülnek, hogy átadják helyüket sok-sok magyar mondatnak, igeragozási táblázatnak.

A koncepció már a helyén van.

We have not spoken much Hungarian during the class, but after all, we are only in the second week! Interestingly, we can learn a lot about a genuinely Hungarian structure by examining it in English first.

We have not yet examined every case, but everything that follows is comprehensible given what we have already said.

After much collective thinking, fruits of our labour should adorn the walls like this:

On the blue wall:

- (1) The Hungarian failed to win the World Cup in 1954.
- (2) I haven't seen Kate for 3 years.
- (3) I like this language.
- (7) Mrs Brown! Mr White is inviting you to dinner.
- (9) I like him better each time we meet.
- (14) I do not understand.
- (15) Which one do you choose?

On the red wall:

- (10) My sister doesn't eat much.
- (11) Did you sleep well last night?
- (12) Where can I buy some bread in this hour?
- (13) I want a cake please.
- (16) What did he say to you?
- (4) I'll take 6 bottles of wine.
- (5) I want 2 cakes please.
- (6) Betty! Bill is inviting you to dinner.
- (8) He likes me better each time we meet.

These sentences will be visible on the walls for several more days, but then will be removed to make room for many, many more Hungarian sentences and verb conjugation tables.

The concept is already in place.

Cs. Nagy Lajos

A felvidéki alapiskolák felső tagozati magyar nyelvtankönyveinek néhány grammatikai sajátossága

A tankönyvek szerepéről, fontosságáról mindig megoszlottak a vélemények. Sokan úgy gondolják, hogy elegendő a diákok kezébe tantárgyanként egy-egy könyv, esetleg hozzá még egy-egy munkafüzet, s az átlagosan képzett tanító, tanár vezetésével elégséges ismeretekre tehetnek szert tanulóink. Mások úgy vélik, hogy teljesen fölösleges a tankönyv. Jó könyvtár kell, kiváló oktatási programra van szükség, valamint minden tárgyból magas szinten fölkeszített pedagógusra. Azt hiszem, hogy valahol a két nézet között van az igazság. A diákok tanulásának az irányítására használható tankönyvekre, egyéb segédletekre, jól felszerelt könyvtárakra és megfelelő tanítóra, tanárookra van szükség. Különösen érvényes ez akkor, ha nemzetiségi környezetben anyanyelvünk tanításáról van szó. Nagy felelősség hárul az ilyen területeken működő pedagógusképző intézményekre, egyetemre, pedagógusokra. E felelősség tudatában, a felvidéki magyar anyanyelvi nevelés segítésének a szándékával vettem a kezembe a jelenleg érvényben lévő általános iskolai (itt alapiskolai) felső tagozatos és a középiskolai magyar nyelvtankönyveket, illetőleg — amelyekhez egyáltalán van — a módszertani segédkönyveket.

A tankönyvek többsége a nyolcvanas évek elején, közepén készült, de vannak frissebbek is.

Vizsgálatom az alapiskolai tankönyvek grammatikai anyagának a szaktudományos háttérre irányult, de olykor módszertani észrevételeket is teszek.

A következő könyvek elemzésével foglalkoztam: *Szuchyné Sz. Magdolna—Simonné L. Rózsa: Magyar nyelv az alapiskola 5. osztálya számára* (Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1989), *Szuchyné—Simonné—Némethné: Módszertani kézikönyv a magyar nyelv és irodalom tanításához az alapiskola 5. osztályában* (Uo. 1989), *Szuchyné Sz. Magdolna—Martákné V. Katalin: Magyar nyelv az alapiskola 6. osztálya számára* (Uo. 1990), *Kovács László—Martákné V. Katalin—Szuchyné Sz. Magdolna: Magyar nyelv az alapiskola 7. osztálya számára* (Uo. 1991), *Kovács László—Martákné V. Katalin—Szuchyné Sz. Magdolna: Magyar*

nyelv az alapiskola 8. osztálya számára (Uo. 1983), Kovács László—Kyliánné H. Éva—Martákné V. Katalin—Némethné G. Éva—Szuchyné Sz. Magdolna—Dr. Tankó László—Dr. Varga Erzsébet: *Módszertani kézikönyv a magyar nyelv és irodalom tanításához az alapiskola 8. osztályában* (Uo. 1987).

5. osztály

A tankönyv az alsó tagozatban szerzett ismeretek rendszerezésére szolgáló fejezettel kezdődik. Ebben a részben alapvető tudnivalókat fogalmaz meg a szövegről és a mondatok szerkezetéről, tartalmáról. A hangsúly, hanglejtés, valamint a szórend kérdését külön is kiemeli.

A további négy nagyobb fejezetben az ötödik osztály új nyelvtani anyagával ismerkedhetünk meg.

Mindjárt az első a **mondat bővítésménycit** tárgyalja. A *tárgy* föllevenítése után a *hely*-, *idő*-, *mód*-, *eszköz*-, *társ*-, *részes*-, *ok*- és *célhatározókat*, valamint a *minőség*-, *menntiség*- és *birtokos jelzőt* tanítja a fölismerés és a megnevezés szintjén, bár a módszertani kézikönyv szerint "A tanulók az első évben megismerték az állítmányt, az alanyt, a bővítésménycit közül a tárgyat, a hely- és időhatározót, valamint a minőségjelzőt." (Kiemelés tőlem — Cs. N. L.). Ezzel szemben a ma forgalomban lévő negyedik osztályos tankönyv a mondat fő részeivel foglalkozik, s a bővítésménycit közül mindössze a tárggyal. (Vö. *Anyanyelvünk 4*; Slovenské pedagogické nakladatel'stvo — Bratislava 1985. 114—116. p.) illendő lenne/lett volna összhangot teremteni az alsó és a felső tagozat tananyaga, illetőleg az ötödik osztályos tankönyv és az ahhoz készült módszertani kézikönyv között.

Az említett kézikönyv szerint minden órán gyakorolnak, s a gyakorlás kiterjed az olvasásra, a szövegértésre, a helyes kiejtésre, a helyesírásra, a mondatalkotásra és rövid szöveg szerkesztésére. (Vö. Módszertani kk. 65. p.). A határozók témakörében az első óra anyagának a következőket javasolja a segédlet: "A helyhatározó, az időhatározó és a módhatározó. A határozók felismerése kérdéseik alapján; a határozós szerkezet fogalma. Gyakoroljuk a helyes mondat szerkesztést — a ragok és a névutók helyes alkalmazása szóban és írásban." A javasolt tanmenet szerint minden órán két-három határozó elsajátítása a feladat. Véleményem szerint az ilyen gyors

haladás ötödik osztályban nem biztosíthatja a megfelelő szintű grammatikai, nyelvhelyességi, helyesírási stb. ismeretszerzést.

Ezen általános megjegyzések után álljon itt néhány szakmai észrevétel *A mondat bővítményei* című fejezettel kapcsolatban.

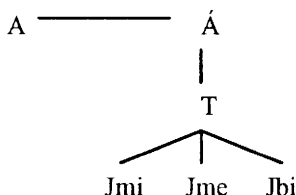
A határozók bemutatása, a velük kapcsolatos nyelvhelyességi ismeretek mennyisége és mélysége megfelel az életkori sajátosságoknak, bár lényegesen hosszabb időre van szükség a megtanításukra. A feladatok és a gyakorlatok változatosak, alkalmat adnak a legfontosabb határozóragok megismertetésére. E folyamatban azonban bizonyos következetlenség tapasztalható, ugyanis csupán a helyhatározó irányhármasságát szemléltetik a ragokkal, az időhatározóé már teljesen elsikkad. A helyhatározók e jellegzetességét is megzavarják a 26. lap 7. gyakorlatában olyan határozószók, amelyek egyszerre több kérdésre is válaszolhatnak a táblázatos szedésben. (Igaz, itt a helyesírás gyakorlása az elsődleges feladat.) Például a *messze* határozószó nemcsak hol? kérdésre válaszol, hanem *hová?* kérdésre is: *Messze lakik?* (Hol lakik?), de: *Messze menő vándorok ...* (Hová? Meddig menő?). Hasonló a helyzet a *beljebb*, *feljebb*, *lejjebb*, *kijebb* fokozott határozószókkal is. *Hol?* és *Hová?* kérdésre egyaránt használhatók: *Feljebb van még cseresznye.*, *Menj feljebb a létrán!* stb. Tehát helytelen ezeket csupán a *hová?* kérdés alatt feltüntetni. Megjegyzendő, hogy az egész oldal tördelése ebben a tekintetben meglehetősen zavaros. Ez abból is adódhat, hogy — a címtől eltérően — az idő- és a módhatározóval az előbb említett helyesírási gyakorlaton kívül nem is foglalkoznak. A 25. oldal 4. gyakorlatában olyan határozók szerepelnek tanulói kiegészítés után, amelyek képletes helyet fejeznek ki. "... és mély álomba merültek. Álmukban néha még mosolyognak is." Az órai anyaghoz kapcsolódó öt feladat közül kettő önálló szövegalkotás, egy csoportosítási feladat, egy másolás mondatelemzéssel összekötve, valamint egy szövegkiegészítés (megfelelő határozóragok keresése, beírása). A szövegalkotási feladatokban teljesen esetleges a tanult határozók alkalmazása, a többiekben a hely- és az időhatározó dominál. Mindössze egy mondatban fordul elő módhatározó (27/1. feladat), viszont állapothatározóból kettő is belekeveredik a 27/4. feladat szövegébe: *Holnap nyugodtan, felkészülten szeretnék iskolá... menni.* (Itt a feladat a helyhatározónak megfelelő ragokkal való kiegészítése volt.)

A további határozók tárgyalása, gyakorlása jóval megnyugtatóbb, arányosabb. Mind a felismertetésre, mind pedig az alkalmazásra nagyobb

gondot fordít a könyv. Szóvá kell azonban tenni, hogy az *eszköz-*, a *társ-* és a *részeshatározó* fejezetébe került egy olyan gyakorlat, amely a módhatározók keresésére irányul. Az utasításban a tanuló már a feladat megoldásának legalább a felét megtalálja, ugyanis ezt olvashatja a 30/6. gyakorlat a/ (részében: *"Írjátok ki azt a két módhatározót, amelyet s végű melléknévvel és határozóraggal fejezünk ki!"*) A megoldás második felét a gyakorlat b/ kérdése adja: *"Hogyan írjuk helyesen az s-re végződő melléknévek -(a)n, -(e)n ragos alakjait?"* Ez a gyakorlat tartalmi szempontból egyáltalán nem illik ebbe a témakörbe, s a diákot sem készíti komoly erőfeszítésre.

A 30/5. gyakorlat szövegében nem szerencsés az *öregember* szónak kétféle írásmódja, ugyanis mindkét esetben ugyanarról az aggastyánról van szó: *"Egyszer egy fiú találkozott egy öreg (ember)."* (A zárójelbe tett szót a tanulónak kell kiegészítenie a *-val*, *-vel* rag megfelelő formájával.) A szöveg negyedik mondatában már egybe van írva a kérdéses szó: *"Az öregember hálásan köszönte a segítséget..."*

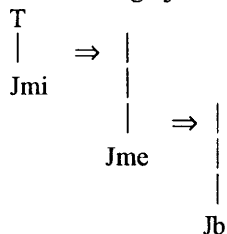
A *jelző* eddig szinte teljesen ismeretlen mondatrész a tanulók előtt. Ezért meggondolandó a háromféle jelző egy mondatba tömörítése és a mondat szerkezetének vizsgálata. A 36. oldalon közölt szerkezeti rajzok nem felelnek meg a megadott mondatnak, ugyanis a kérdéses mondatban (*"Márti megvette Gárdonyi két szép könyvét."*) a birtokos jelző és a mennyiségjelző nem közvetlenül kapcsolódik az alaptaghoz, hanem jelzős szintagmáknak a jelzője. A könyv ábrája szerint egymástól teljesen független jelzők tartoznak a mondat tárgyához:

Pedig ha tartalmilag is megvizsgáljuk a mondatot, akkor egyértelműen kiderül, hogy csak a *szép* jelzője közvetlenül a tárgynak, a számnévi jelző az előbbi jelzős szerkezetnek (ha tetszik: szerkezetes tárgynak) a mennyiségjelzője, s az előbbieknak együttesen birtokos jelzője a tulajdonnév (*Gárdonyi*):

szép ————— könyvét : Jmi ————— T
 két ——— (szép ————— könyvét) : Jme ————— (Jmi ——— T)
 Gárdonyi [két — (szép ————— könyvét)]: Jb — [Jme — (Jmi — T)]

A tankönyvéhez hasonló ágrajzzal ezt a szerkezetet nehézkes ábrázolni:

A fentiekre tekintettel ebben az osztályban ilyen szerkezetű mondatot a jelzők fogalmának, valamint a jelzős szintagmának a megismerésére nem ajánlatos adni. Mindegyik jelzőfajtára külön-külön állhatnának itt tiszta példák. S ha majd azokat fölismerik a tanulók, később léphetünk tovább a bonyolultabb szerkezetek felé. Ezzel egyszersmind diákjaink tudatos szövegalkotását is jobban segítjük.

Grammatikailag nem helytálló a 38/4. gyakorlat szerkezeti ábrájának az a része, amelyben a tárgyhoz a mennyiség- és a minőségjelző azonos szinten kapcsolódik. A fentebb kifejtettek alapján ilyen mondat nincs. Olyan azonban sűrűn előfordul, hogy a minőségjelző alkot szószerkezetet az alaptaggal, majd ezek együttesét determinálja a mennyiségjelző: *Két gyönyörű lovat láttam.* Jóval ritkábban — a jelzett szó valamely tulajdonságának a kiemelése végett — a melléknévi jelző megelőzheti a számnevet: *Gyönyörű két lovat láttam.* Tehát az említett szerkezeti rajz akkor lenne helyes, ha a jelzők egymás alatt lennének.

A mondattani fejezetek egy jól áttekinthető, az ismétlést, rendszerezést segítő táblázat zárja. Ezért különösen sajnálatra méltó, hogy a hiányos mondatra adott példák egyike sem nevezhető igazából hiányosnak. Az *Esik.* éppoly alanytalan mondatnak tekinthető, mint a *Villámlik., Dörög., Havazik., Hajnalodik.* stb. A másik példa (*Nagyon.*) ugyancsak nem hiányos mondat, hanem **teljes, tagolatlan és szerkesztetlen**, s mint ilyen, ennek nincs helye a táblázatban. Félreértés ne essék, nem az előbbi fogalmakat hiányolom ötödik osztályból, hanem a megnevezésekhez valóban illő, a grammatikai rendszer későbbi, árnyaltabb megismerésekor is helytálló példákat. E tételt meg is fordíthatjuk. Úgy tanítsuk meg az alapiskolában a nyelvtani fogalmakat, hogy ne kelljen évek múlva (felső tagozatban, közép-

iskolában, esetleg később) e fogalmak tartalmát állandóan módosítani, a terjedelmét — természetesen — igen!

Az ötödik osztályos könyv következő fejezete a **szó jelentésével és szerkezetével foglalkozik**. Ezen belül tárgyalja a hangalak és a jelentés viszonyát (egy- és többjelentésű szavak, azonos alakúság, rokon értelmű szavak), a hangutánzó és hangfestő szavakat és a szólásokat, szóláshasonlatokat, közmondásokat, valamint a toldalékos szavak alkotórészeit, a toldalékokat s az egyszerű és az összetett szavakat. A fejezet fölépítése világos, az egyes tartalmi egységek egymásra épülnek. Ebből a részből elsőként a rokon értelmű szavak tárgyalását kifogásolhatjuk, mivel ez nem teljesen felel meg a tudományosság elvének.

A fogalom meghatározása többé-kevésbé jó, a gyakorlatok és a feladatok azonban nem az azonos, hanem a hasonló jelentést erősítik. A görögök azt mondták a szinonimáról, hogy *u g y a n a z t m á s k é p p e n n e v e z i m e g*. A nyelvtudományban később elterjedt a szinonimáknak egy meglehetősen tág szemléletű értelmezése, s ez hatott a 19-20. században (pl. *Balassa László: Garmada* 1958). Az iskolai tankönyvek sorra ezt fogadták el, vagyis a hasonló jelentésű szavakat is rokon értelműnek minősítették. A modern jelentéstan a szinonima szűkebb (eredeti) értelmezéséhez tért vissza: feltételül szabja a **denotatív** jelentés egyezését, s csak az **emocionális** vagy a **konnotatív** jelentés eltérését engedi meg. "A mondat fogalmi tartalmának nem szabad változnia, ekvivalensnek kell lennie." (A magyar nyelv könyve Trezor, Budapest, 1991)

A Módszertani kézikönyv a rokon értelmű szavak két típusáról ír: az azonos és a hasonló jelentésűekről (Vö. 77—78. p.). A fokozati különbséget kifejezőket sorolja az utóbbiak közé: *halom, domb, hegy* (Vö. uo.) Valójában ezek nem szinonimái egymásnak, csupán egy fogalomkörbe (jelentésmezőbe) tartoznak. Egymásnak mellérendeltjei (kohiponimái). Fölérendelt fogalmuk (hiperonimájuk) a *földfelszíni kiemelkedés*. A fölérendelt fogalmukhoz képest tehát az említett szavak alárendelt fogalmak (hiponimák).

Az elmondottak szellemében a rokon értelmű szavak lényegének a megtanításához nem járul hozzá a 2., 3. gyakorlat, valamint a 2., 4., 10. feladat. Semmiképpen sem fogadható el szinonimasornak például a 4. feladat mondatait kiegészítő igék halmaza (*érkezik, felfaltak, zabáltak, falatozik, csipeget, eszel, kóstolgotod, fogyaszt, táplálkozol*).

Megoldásként javasolható, hogy az iskolában a hasonló jelentésű szavakról szóló részt emeljük ki a rokon értelmű szavak anyagából, s külön tárgyaljuk pl. *jelentésmező* címen. Ezáltal az előbb hibáztatott gyakorlatok és feladatok kiválóak annak érzékeltetésére, hogy a hasonló jelentésű szavak a mondatban nem cserélgethetők önkényesen.

A *szavak szerkezete* című fejezettel kapcsolatban két kisebb kifogás említendő meg. Az első a 74. oldal következő kijelentéséhez fűződik: "Ha a szó a mondatban tárgy, határozó vagy birtokos jelző, a szótőhöz ragok kapcsolódnak." Innen kimaradt az állítmány (legalábbis az igei állítmány), pedig ugyanezen az oldalon legalul felsorolja a könyv az igékhez járuló személyragokat.

A másik megjegyzés a 76/7. gyakorlatra vonatkozik. A gyakorlat a következő:

"Szótagoljátok!

édesanyámért, gémeskútig, gyalogúton, tolltartómat, edzőtáborban, mindig, hegységekkel, barátságos, orvosért

—Mit állapítottatok meg?"

A gyakorlathoz fűzött módszertani kommentár: "A gyakorlat tanulsága, hogy a szótagoláskor a szótagolás szabályai szerinti (kiemelés tőlem — Cs. N. L.) járunk el (a toldalékos szavakat nem a szóelemek szerint választjuk el; pl. hegységekkel: hegy-sé-gek-kel; orvosért: or-vo-sért)." (Módszertani kézikönyv 82. p.)

Két fogalom, nevezetesen a **szótagolás** és az **elválasztás** keveredik egymással. A módszertani kommentár nem ad segítséget a tanárnak ezzel az idem per idem magyarázattal.

A gyakorlat helyes utasítása a **Válasszátok el!** lenne. Ekkor ugyanis azt lehetne megállapítani, hogy

a/ az egyszerű szavak alapformáját és toldalékos alakját a szótagolás szerint választjuk el,

b/ csak összetett szavak elválasztásakor kell figyelembe venni az alkotóelemek (az összetételi tagok) határát,

c/ az összetett szavakat alkotó tagok a szótagolás szerint választandók el (Vö. A magyar helyesírás szabályai 11. kiadás 223—238. pontjai).

Jelenlegi megfogalmazásában sem a gyakorlat, sem pedig a segédkönyvbeli megjegyzés nem irányítja igazán a grammatikai tanulásra a figyelmet.

A tankönyv 83. lapja 4. gyakorlatában a fogalmi zavar egy téves utasítás következtében megismétlődik. A gyakorlat kérdése jó: **"Miben különbözik a toldalékos szavak és az összetett szavak elválasztása?"** Az utasítás annál kevésbé: **"Írjátok le szótagolva, majd válaszoljatok szóban!"** A szótagolandó szavak: *gépész, gépszíj, zsebek, zsebóra, növények, növényevő, vasat, vasút, rendes, rendőr, vizeket, vízesés*. Ha valamelyik diák valóban szótagolva írja le a fenti szavakat, a feltett kérdésre nem tud válaszolni, illetőleg azt mondhatja, hogy semmiben. Az utasítás szerint helyes megoldás (csupán a kritikus eseteket emelem ki): *zse-bó-ra, nö-vé-nye-vő, va-sút, ren-dőr, ví-ze-sés*. Hiába szerepel tehát az összetett szavak helyesírására vonatkozó szabály helyesen a tankönyv 79. oldalán, ha a pontatlanul megfogalmazott gyakorlatok és feladatok azt legalábbis megkérdőjelezzik, az ismeretszerzés kezdeti lépéseit tevő ötödikest elbizonytalanítják. Ezt a fogalmi zavart a következő nagy fejezet (*A hangok és a betűk*) alfejezete (*A szótagolás — elválasztás*) még fokozza az előbbiekben már szóvátett félrevezető utasításokkal (121/3. gyakorlat, 122/1., 2. feladat).

A hangok és a betűk témakörének a tárgyalása hangulatos. Sok szép költői példa található a hangfunkciók bemutatására, a hangképzés gyakorlására. Szervesen kapcsolódik egymáshoz a helyesíjtés és a helyesírás. Az egész fejezetet áthatja a nyelvhasználat-központúság. A mássalhangzók egymásra hatásával talán túlságosan is mélyen foglalkozik a tankönyv. Nem tartom indokoltnak, hogy például a képzés helye szerinti részleges hasonulásnak az elméleti háttérét ennyire részletesen elmagyarázzuk ebben az osztályban, hiszen a mássalhangzók képzés helye szerinti csoportosítása nem megtanulandó anyag. Megtanulandó viszont bizonyos hangkapcsolatok írásbeli rögzítése. A teljes hasonulás jelenségének a magyarázatában (108. p.) Tévesen szerepel az **nj** hangkapcsolat. Az **nj** az összeolvadáshoz tartozik, mint ahogy később (112. p.) ott meg is található.

Az ötödikes tankönyv legterjedelmesebb fejezete az **igével** foglalkozik. Rendszerezi, elmélyíti a korábbi ismereteket, bővíti a fogalomkört, s gondot fordít a nyelvhasználat fejlesztésére is. A gyakorlatok és a feladatok az elméleti anyag elsajátítását szolgálják. A további évfolyamok tankönyveit — egész az érettségiig — áttekintve megállapíthatjuk, hogy ilyen mélységben többet ez a szófaj nem kerül elő. Egyes részek ismétlésként, más szempontú rendszerezések során azonban előfordulnak. A fejezetben található

táblázatok, valamint a 185. oldalon lévő összefoglaló táblázat alapján sokkal könnyebb eligazodnia a tanulónak az ige bonyolult világában.

Ehhez a fejezethez két szakmai megjegyzés kívánkozik. Az egyik a 128/4. gyakorlatra vonatkozik. A szinonimitás téves értelmezése itt is érvényesül. Egymásnak nem rokon értelmű megfelelői a következő igék: *dolgozik, járadozik, igyekszik, küszködik, sűrög-forog, tesz-vesz*. A másik észrevétel a tananyag mélységét érinti. Nem tartom föltétlen szükségesnek ötödik osztályban elsajátíttatni a klasszikus hármas felosztás szerinti ige-fajtákat (a cselekvő és a cselekvés egymáshoz való viszonya, a cselekvés irányulása, valamint a cselekvés lefolyása, minősége), sőt a régies igealakokra való utalást sem (154/8. gyakorlat).

Az év végi összefoglalás táblázata tömör, jól eligazító föltárása az ötödikes grammatikai anyagnak. Kár, hogy a beszédhangok csoportosítása heterogén. A *beszédhangok* nem lehetnek egy-, két- vagy háromjegyűek, csak a betűk. Tehát a betűket külön kellett volna csoportosítani.

6. osztály

Ebben az osztályban az év eleji rendszerezés után a szófajokra vonatkozó ismereteket tárgyalják. Külön csoportban foglalkoznak a névszókkal, az egyéb önálló szófajokkal, ezt követően pedig a nem önálló szófajokkal,

Az ismétléskor a szerzők — nagyon helyesen — szövegből indulnak ki, ezen keresztül mutatják be a egyes nyelvi elemek funkcióját a mondatoktól kezdve a toldalékokon keresztül egészen a hangokig. Ehhez a fejezethez három apró megjegyzés kívánkozik.

1. A 8. lapon a szó jelentését mutatja be a táblázat. A rokon értelmű jelentésre két példa olvasható: *nevet, lepke*. Ilyen formában ez a sor érthetetlen, különösen, ha összevetjük a táblázat következő sorával, az ellentétes értelmű szavakkal: *hoz, visz*. Az előbbi két szó egymásnak nyilvánvalóan nem szinonimája. Esetleg ezekhez kerestetnének rokon jelentésű szavakat? Ez azonban nem derül ki az említett részből.

2. Ugyanezen az oldalon kiemelt részben szerepel a szóról az alábbi két, a valóságot kissé torzító megállapítás. Az egyik: "A szavak összességét a szótárak őrzik." A másik: "A szó a szótárban toldalék nélkül szerepel." Az elsővel kapcsolatban emlékeztethetünk arra, amit szinte minden, a szókincs nagyságával foglalkozó tanulmány kijelent, hogy tudniillik nincs olyan

szótár, amely akár a köznyelvnek, akár valamely nyelvjárásnak vagy szaknyelvnek a szóanyagát felölelné. Azt várni sem lehet, hogy valaki összegyűjtse egyszer valamely nyelv teljes szókészletét. A második féligazságról elmondhatjuk, hogy szótári szó a jel és a rag nélküli szóalak, általában. Toldaléknak tekintjük, az 5. osztályos tankönyv is annak tekinti a képzőt (ld. 72. oldal). Képzett szó pedig jócskán szerepel a szótárakban. Az Értelmező kéziszótár 509. lapján például többek között az alábbiakat találjuk: *hamisítás, hamisítatlan, hamisítvány, hamiskás, hamiskodik, hámlás, hámlaszt, hámlik, hamus, hamvas, hamvaz* stb.

Ebben az osztályban is visszatér a szótagolás és az elválasztás fogalmának a keveredése az ismétlődő rész 12 oldalán az l/h/ gyakorlatban. A fogalmak keveredésének az elméleti alapjául szolgálhat/szolgálhatott a főiskolai hallgatók számára 1991-ben megjelent **Magyar nyelv I.** jegyzetben is élő alábbi megállapítás is: "Összetett szó tagjainak határán szótaghatár van. Tehát: fel-ad, fel-a-dat, tév-út, épp-oly, csak-is, a-rany-em-ber (nem: fe-lad, fe-la-dat, té-vút, ép-poly, csa-kis, a-ra-nyem-ber)." (Idézett mű 108. lap) Ezzel szemben **A magyar helyesírás szabályai** 233. pontjában ezt olvashatjuk: "A mai átlagos magyar nyelvérzék számára felismerhető összetételeket (...) az alkotó tagok szerint választjuk el akkor is, ha az összetevők határa nem esik egybe a szótaghatárral." Amit tehát az említett jegyzet zárójelben közöl, az az illető szavaknak a **szótagolt formája**, vagyis a szótaghatárok feltüntetése, az ezt megelőzők pedig a helyes **elválasztási formák**.

A szófajok tárgyalására a maximalizmus a jellemző. Éppoly részletességgel találhatjuk meg a főnevek, a melléknevek, a számnevek és a többi szófaj bemutatását is, mint egy magasabb szinten (például főiskolain) tanuló hallgató jegyzetében. A szerzők alaposságra törekedtek. Arra gondolhattak, hogy magasabb iskolafokokban kevesebbet foglalkoznak a magyartanárok grammatikával. Főiskolai jegyzetet megszégyenítő részletességgel és pontossággal mutatja be a könyv tulajdonnevek fajtáit (26 —36. p.), a melléknevek jelentésárnyalatait (44. p.), a számnevek típusait, a névmások rendszerét, a határozószókat, az igeneveket és a nem önálló szófajokat. Az előbb említett maximalizmus tulajdonképpen követendő, s a követelményrendszer az órakeretek adta lehetőségekkel összhangba hozható. Példamutatóan szemléletesek a tananyag elsajátítását

segítők a táblázatok. Külön érdeme a szófaji fejezeteknek a szófajok funkcionális megközelítése.

Mindössze két lényegesebb észrevételt tehetünk a szófajok tárgyalásával kapcsolatban.

1. Nyilvánvaló elírás, hogy a *néhány* névmás a határozatlan számnevek közt szerepel (52. p.), ugyanis később igazi helyén is megtalálható (76. p.).

2. A vonatkozó névmásoknál fordul elő a **főmondat** szakkifejezés. Aligha tudják ezt korábbi ismeretekhez kötni a tanulók.

7. osztály

A tankönyv első néhány lapján a korábbi mondattani, szótani, jelentéstani, szófajtani ismeretek összefoglalása található. Ebben a részben is megismétlődnek a korábban már kifogásolt hibák: a szavak alakja a szótárban (7. p.), a szinonimitás értelmezése (8. p.), valamint a szótagolás és az elválasztás problémaköre (9. p. 5. gyakorlat, 10. p. 6. feladat). Egészében véve azonban elméleti háttérét tekintve megnyugtató a fejezet fölépítése, mert a szövegből kiindulva ismételteti a tanult grammatikai anyagot a mondaton keresztül a szavakig.

Az új anyag bevezető fejezetei a beszéd és a nyelv viszonyával, a magyar nyelv életével, változásával, a nyelvújítással, a szókincs rétegződésével foglalkoznak. Ezekhez a részekhez is kapcsolódnak feladatok, melyeknek a többsége a hetedikes diákok számára motiváló, megfelelő erőfeszítést igénylő. Ilyen szempontból csupán a 19. oldal 1. feladatát kifogásolhatjuk: "Olvasd el a Halotti Beszédet, s állapítsd meg:

- hogyan változott meg az egyes szavak ragozása,
- mely szavaknak és toldalékoknak változott meg valamely hangja?"

Célszerűbb lenne e jelentős nyelvemlékünkéből néhány mondatot kiemelni, s azt tanári irányítással elemezni, ugyanis kiváló nyelvtörténészeink (pl. Pais Dezső, Bárczi Géza, Mészöly Gedeon, Szinnyi József, Benkő Loránd stb.) olvasatai is eltérnek egymástól (vö. Magyar nyelvemlékek Tankönyvkiadó, Bp., 1980; 26—33. p., 280—282. p.). Nem a feladat ellen van kifogásunk, hanem annak mennyisége ellen.

A tanév további részében az egyszerű mondatokkal foglalkoznak a tanulók. Főlelevenítik és rendszerezik a mondat fő részeiről és bővítményeiről tanultakat, majd a korábbi ismereteket kiegészítik.

Világos, jó felépítésű fejezet a **Szavak és mondatrészek** (23—36.), **A mondat fő részei** (27—40.), **A bővítmények** (41—89.), valamint a az azonos mondatrészekről és a szórendről szóló is (90—94.).

Nem mehetünk azonban el tartalmi megjegyzés nélkül néhány feladat vagy mondatelemzés mellett.

1. A 37/1. gyakorlatban a hiányzó alanyok fajtájának a megállapítása a cél az igei állítmány személyragja alapján. Az a/ és b/ mondatban helyes a tankönyv minősítése, a c/-ben már legalábbis vitatható. Az "*Ott leszünk.*" mondat alanyának "*Ki lesz ott?*" kérdésére rendszerint a *Mi* a válasz, s nem a "*mindenki*". Az említett gyakorlatban ez utóbbi áll, s ennek megfelelően általános alany lesz a minősítés. Az igaz, hogy az általános alany szerepét kifejezhetjük állítmány többes szám 1. személyű személyragjával is, de leginkább olyan esetekben, amikor a mondat általános érvényű megállapítást tartalmaz, mint például a közmondások (a 37/2, gyakorlatból: *Arnyékaért becsüljük a vén fát.*).

2. A 37/2. gyakorlat (**Óvatosságra intő közmondásait**) utasításait bővíteném átrendezném úgy, hogy több nyelvtani tanulságot lehessen leszűrni belőle, tehát így;

A b-t (Értelmezzétek az egyes közmondásokat!) tenném első helyre, utána következne az a/ Állapítsátok meg, hogy a egyes mondatokban hányadik személyű lenne az alany!), legvégül pedig az új utasítás állna: Milyen alanyt fejeznek ki az igei állítmány személyragjai? Ez azért fontos, mert mindössze egy gyakorlat foglalkozik az alany fajtáinak a megállapításával, s a 38/3. feladat már alkotó munkát kér a diákoktól; "*Írj két-két mondatot határozott, határozatlan és általános alannyal!*" Bár minden mondatban általános alanyról van szó, mégsem érdektelen a gyakorlat, mert más-más személyű igei állítmányok fejezik ki: *Szólj igazat, betörik a fejed!* (E/2, T/3), *Járt utat járatanért el e hagyj!* (T/2), *Ha hallgattál volna, bölcs maradtál volna.* (E/2), *Nem eszik a levest olyan forrón, ahogy főzik.* (T/3), *Arnyékaért becsüljük a vén fát.* (T/1).

3. A bővítmények közül a t á r g y feldolgozása nem teljesen kifogástalan. A 43/5. gyakorlat a **kettős tárggyal** foglalkozik. Az alábbi két mondatnak közli a könyv a szerkezeti ábráját. *A gyerekek szeretnek mesét olvasni. Nem kell hívni a szakácsot!* Azt gondolnánk, hogy legalább az egyik mondatban van kettős tárgy. Sajnos, egyikben sincs. Vegyük sorra a mondatokat! Íme a szerkezeti rajzuk;

szeretnek ————— a gyerekek

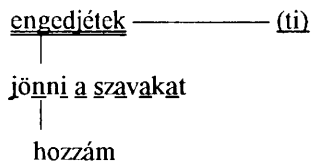
|
olvasni

|
mesét

nem kell ————— hívni

|
szakácsot

Az első mondatban az igei állítmányhoz tartozó főnévi igenévi tárgynak van egy alárendelt tárgya, vagyis a tárgynak van tárgya. Így is kérdezzük rájuk: Mit szeretnek (a gyerekek)? — O l v a s n i. Mit olvasni? — M e s é t. Ez tehát semmiképpen sem kettős tárgy, még ha két tárgy is van a mondatban. Az alábbi mondatban viszont kettős tárgyat találunk; *Engedjétek hozzám jönni a szavakat!* (Sütő A.) Ábrázolva:

A kettős tárgyat arról ismerhetjük föl, hogy mindkét tagja az igei állítmánynak van alárendelve, a névszói rész az igenévben kifejezett cselekvésnek a logikai alanya. A kettős tárgy tárgyi mellékmondat predikatív szerkezetévé alakítható át, amelyben a főnévi igenévi tárgynak megfelelő szó állítmány, a névszói tárgynak megfelelő pedig alany lesz: *Engedjétek, hogy hozzám jöjjenek a szavak!* Ez a tárgyfajta leginkább a *lát, hall, érez, enged, hagy* stb. igék mellett fordul elő (vö. A mai magyar nyelv rendszere II., 151 — 152., A magyar nyelv könyve 345 — 347.).

A gyakorlatban szereplő második mondatot egyszerűbben elintézhethetjük, hiszen abban a főnévi igenév alanyként áll, s ehhez kapcsolódik a névszói tárgy.

E helyett a gyakorlat helyett tehát a fent elmondottaknak a szellemében új mondatokat kellene adni. Azt is elképzelhetőnek tartom, hogy hetedik osztályban ne foglalkozzunk ezzel a tárgyfajtaival.

A hetedik osztályos tankönyvnek is előnye, hogy igen sok táblázattal (rész- és összefoglaló táblázatokkal) segíti a tanulókat az ismeretszerzésben és a rendszerezésben.

8. osztály

Ez a tankönyv — bár 1983-as kiadású — beillik az alsóbb osztályok később (1990 — 1991-ben) készített sorozatába. Nyilvánvalóan ez határozta meg a korábbi tananyagokat is.

Nyolcadik osztályban az összetett mondat tanulmányozásával, valamint a szóalkotással foglalkoznak az év eleji rendszerezést követően. Ismételten a legnagyobb egységből, a szövegből indulnak ki, majd a mondatokat csoportosítják szerkezetük, tartalmuk és minőségük szerint. Ezután a mondatrészeket, szókapcsolatokat majd pedig a szavakat vizsgálják meg.

A mondatok tartalmi osztályozásában jelentősen eltér a könyv a korábban megismerttől, ugyanis előzőleg egyik osztályban sem találkoztak a **közlő**, **kérdő** és a **kívánó**, egyébként a szakirodalomban szokásos megnevezésekkel. A tanulók eddigi ismereteit tehát új összefüggésben kell rendszerezni.

Az összetett mondat fogalmának a kialakítása megnyugtató, bár szokatlan, s indokolatlan a mellérendelő összetett mondatok tagmondatait főmondatnak nevezni. Így fordul ez elő a 19. és a 20. lapon is. Az alárendelő összetett mondatok esetében van ennek létjogosultsága, mert viszonyít a megnevezés.

Az alárendelő összetett mondatok elemzéséhez kellő segítséget ad a könyv (23. lap), ugyanakkor túlzás alapiskolai szinten 23 fajttal megismertetni a diákokat. Az alárendelő mondatok sorozatának a belső logikája is megkérdőjelezhető. A feltételes, a hasonlító, és a megengedő mellékmondatok a klasszikus grammatikában megszokott helyen maradhattak volna mint olyanok, melyek több alárendelésnek is jellemzői lehetnek.

A mellékmondatok bemutatása egyes esetekben túlságosan is részletező (pl. az időhatározóinál a háromféle időviszony bemutatása), más esetekben pedig kissé félrevezető. A 72. oldalon azt találjuk az állítmányi mellékmondatról, hogy "... mind az élőbeszédben, mind írásban a legritkábban használt mondatfajta." Akkor vajon hogyan értékelhetnénk a fok- és mértékhatározói, az eredethatározói vagy éppen az eredményhatározói mellékmondatokat?

Az alárendelő összetett mondatokat egy jól szerkesztett összefoglaló táblázat segítségével tekinthetik át a tanulók. A táblázatban megtalálhatók a legjellemzőbb utalósók, kérdések és kötőszók, valamint egy-egy példamondat. Sajnálatos, hogy a részeshatározói mellékmondatokhoz írt példa birtokos jelzői: *Aki szorgalmasan tanul, annak a tudása gyarapodik.* Onnan lehet felismerni a birtokos jelzői mellékmondatot, hogy az utalósónak a jelzett szava mindig birtokos személyjeles. Elemzésekor az ehhez kapcsolt kérdéssel kérdezzünk a mellékmondatra: *Kinek a tudása?* Egy kis átalakítással talán alkalmassá tehető a kritikus mondatunk a részeshatározói alárendelésre is: *Aki szorgalmasan tanul, annak gyarapodik a tudása.* A mellékmondatot szó szerkezetiileg elemezve birtoklást kifejező részeshatározóhoz (datívus possessivus) jutunk. (*Kinek gyarapodik ? — Annak.*)

Igazából a létige mellett találkozhatunk az előbb említett részeshatározóval, ha a létige birtoklást fejez ki: *Péternek lesz kutyája*. DE: *Ez lesz Péter kutyája*. (Itt birtokos jelző a *Péter*.)

A fentiek alapján legjobb, ha tiszta példát adunk az előbbi alárendelésre is. Például ezt: *Aki a legtöbbet ígérte, annak adták a lovat*.

A továbbiakban a könyv a mellérendelő összetett mondatok fajtáit mutatja be a hagyományos sorrendben, ezt követi a nyelvrokonságról szóló fejezet, majd pedig a szóalkotási módok zárják a grammatikai rész új ismereteit.

Az **Év végi áttekintés** három oldalnyi táblázata és az azt követő feladatok az egész alapiskolai nyelvtani anyagot kívánják átfogni.

Elszomorító általános sajátsága a 8. osztályos könyvnek, hogy igen sok benne a helyesírási hiba. A gyakorlatok, feladatok utasításaiban központoszási hibák (pl. 10/3/d stb.), címben, utasításban különírási hibák (14. p. *építő elemei*, 27/2. gyak. *mondat végi* írásjelek), táblázatban földrajzi név hibás írásai (117. p.: *Petőfi-híd*, *Petőfi-hídi*) találhatók.

További általános jellemző, hogy a szövegek jelentős része nem időtálló, túlzottan kötődik bizonyos eseményekhez, korokhoz, eszmearamlatokhoz. Ez utóbbi alól az az ötödikes, hatodikos és hetedikos tankönyvek sem kivételek.

Mindegyik felsős tankönyvnek kisebb-nagyobb mértékben erénye az, hogy különféle feladatokon keresztül alkalmat ad a tanulóknak a szlovák nyelvi összehasonlításra.

A felsős tankönyvek áttekintése után álljon itt befejezésül néhány javaslat.

1. Mindenképpen szükségesnek tartom a tananyag mennyiségének és mélységének a felülvizsgálatát. A felső tagozatban rohamosan csökkenő óraszám kérdésessé teszi anyanyelvi ismereteket oly magas szintű elsajátítását, s főként gyakorlását.

2. A tankönyvek felülvizsgálata, szükség esetén új tankönyvek készítése bizassék a felvidéki kollégákra, hiszen ők ismerik leginkább a két nyelv kölcsönhatásából adódó feladatokat. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy magyarországi szakembereket ne lehetne, sőt ne kellene segítségül hívni.

3. Ha új könyvek írására sor kerül, figyelembe kellene venni a nyelvészeti szakirodalomban olvasható frissebb kutatási eredményeket, illetve az azokra épülő legújabb kézikönyveket.

4. Ha új tankönyvek írására még különböző okok miatt nem lehet gondolni, akkor Magyarországról célszerű lenne minél több segédkönyvet, tankönyvet áthozni a tananyag korszerűbbé tétele végett.

HUNGARIKUMOK

László Tarnói

Historische, kulturelle und politische Voraussetzungen für die Entstehung deutschsprachiger Hungarica- Drucke in Ofen und Pest um 1800 und ihre Bedeutung in der Kulturgeschichte des Königreichs Ungarn¹

In Ungarn angesiedelte Deutsche spielten im wirtschaftlichen, geistigen und politischen Leben des Landes bereits seit der Staatsgründung um das Jahr 1000 eine bedeutende Rolle. Am Ende des 18. Jahrhunderts betrug ihre Zahl in den damaligen Vielvölkerstaaten Ungarn und Siebenbürgen mehr als eine Million. Gleichzeitig lebten in demselben geographischen Raum etwa 3,5 Millionen Magyaren, und auch die anderen größeren Nationalitäten (in zunehmender Reihenfolge: Ruthenen, Serben, Kroaten, Slowaken und Rumänen) bereicherten seine Einwohnerzahl jeweils nur um 0,3-1,5 Millionen.²

Die deutschsprachige Bevölkerung Ungarns unterschied sich um 1800 aber nicht nur in Sprache, Bräuchen und Kultur von den übrigen Nationalitäten. Erstens lebte sie (außer an wenigen Stellen an der österreichisch-ungarischen Grenze) auf Sprachinseln, getrennt von den Herkunftsländern und von allen sprachlichen „Mutterstaaten“. Zweitens wies sie nach Herkunftsland und Ansiedlungszeit eine große Differenziertheit auf, die durch Religionsunterschiede noch weiter verstärkt wurde: Die vor der Türkenzeit eingewanderten Deutschen wurden im 16. Jahrhundert größtenteils protestantisch, die nachher angesiedelten kamen aus den katholischen deutschen Gebieten. Diese Heterogenität vertiefte sich zusätzlich auch dadurch, daß das Städtebürgertum, das sich vom Mittelalter bis zum Ende des 18. Jahrhunderts etappenweise in Ungarn niedergelassen hatte, und die neuzeitlichen, seit der Befreiung des Landes von den Türken entstandenen vielen deutschen Bauernsiedlungen auf dem Lande zueinander keine adäquaten - für die Entwicklung des Nationalitätenlebens fruchtbaren - Kontakte entwickeln konnten. Somit bildete die deutsche Nationalität im feudalen Ungarn um 1800 ohne eigenen Landadel und ohne Kontakte zwischen Bürgerstand und Bauerntum eine „Rumpfsozietät“³. Hinzu kam die historische, sprachliche und kulturelle Isoliertheit der seit dem 13. Jahrhundert im damaligen Königreich Ungarn ansässigen Siebenbürger Sachsen, die durch die seit der Türkenherrschaft erfolgte territoriale und staatliche Trennung Siebenbürgens von Ungarn noch stärker wurde.⁴

Andererseits intensivierten sich von der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts an unter den deutschsprachigen Bürgern der verschiedenen Städte Ungarns Tendenzen zu ihrer Integration. Zur Spezifik der Geschichte der deutschen Minderheit in Ungarn gehört, daß sie den historischen Grundstock des Bürgertums in Ungarn bildete. In den meisten ungarischen Städten wurde um 1800 deutsch gesprochen, geschrieben und publiziert. Als Ernst Moritz Arndt im August 1798 von Wien auf der Donau bis Ofen und Pest reiste, galt nicht nur für die Stadt Preßburg, was er über deren Bewohner schrieb: „Die meisten Ungarn sprechen deutsch [...]. Ihr Sommer- und Wintertheater, ihre Lektüre und selbst ihre Buchhandlungen sind fast ausschließlich deutsch [...]. Auf den Kaffehäusern, Billards, Promenaden hört man fast nichts als deutsch sprechen.“⁵

Ungarndeutsche Bürger und deutschsprachige ungarische Adlige veröffentlichten deutsche Zeitungen, Zeitschriften und Anthologien, Kalender, Schulbücher und Stadtführer, Gedichte, Dramen, Reisebeschreibungen und wissenschaftliche Abhandlungen. In den bedeutenderen Städten wurden regelmäßig deutschsprachige Schauspiele aufgeführt, in Ofen und Pest sogar auf drei Bühnen. Um dem zunehmenden Interesse für das deutsche Drama entgegenzukommen, eröffnete man in Pest am 9. Februar 1812 nach einer Bauzeit von nur vier Jahren „das größte deutsche Theater der Welt“.⁶ Integrierend wirkten dabei vor allem der bürgerliche Stand der Bewohner der verschiedenen Städte in Ungarn, ihr zunehmendes Interesse an der deutschsprachigen Kultur des In- und Auslands sowie die aufgeklärte Bildung ihrer Intellektuellen. Durch sie wurden die religiösen Unterschiede und ehemalige Differenzen, die aus den verschiedenen Herkunftsländern, Ansiedlungszeiten und Mundarten resultierten, weitgehend eliminiert. Die gemeinsamen Standesinteressen schlugen zwischen den einzelnen Städten und Autoren immer mehr Brücken, und die an der deutschsprachigen Kultur meistbeteiligten größeren Städte zogen mit ihrem geistigen Leben ungarndeutsche und deutschsprachige ungarische Intellektuelle aus allen Regionen des Königreichs an.

*

*

*

Die Schwerpunkte dieser städtischen ungarndeutschen Literatur verlagerten sich um 1800 von den Randgebieten - z.B. von den Zipser Städten in Ober-Ungarn sowie allmählich sogar von so bedeutenden westungarischen Zentren wie Preßburg und Ödenburg - in das Innere des Landes. Ihre Bedeutung nahm besonders in den beiden Brennpunkten der damaligen ungarndeutschen Literatur, in Ofen und Pest, den miteinander

auf das engste verbundenen und sich äußerst schnell entwickelnden Verwaltungs- und Kulturzentren Ungarns zu.

Ofen war vor seiner Besetzung durch die Türken (1541) Haupt- und Residenzstadt des Königreichs Ungarn. Nach seiner Befreiung (1686) wuchs es mit Pest (am gegenüberliegenden Ufer der Donau) und Altofen, dem ehemaligen römischen Aquincum (nördlich von Ofen) allmählich zu einer einzigen großen urbanischen Einheit zusammen, wobei das demographische Wachstum über ein Jahrhundert lang infolge wiederholter starker Einwanderungsströme größtenteils aus Deutschland (vorwiegend den süddeutschen Ländern), Österreich und seinen Erbländern sowie aus Ungarn (in erster Linie aus ungarndeutschen Ortschaften) den natürlichen Zuwachs vielfach überbot. Während die Einwohnerzahl der drei Städte 1700 lediglich 15.650 betrug (Ofen: 11.000; Pest: 3.900; Altofen: 750), vervielfachte sie sich bis 1787 auf 53.094 (Ofen: 24.873; Pest: 22.417; Altofen: 5.804) und bis 1813 auf 76.045 (Ofen: 27.268; Pest: 41.979; Altofen: 6.798)⁷.

*

*

*

Schon damals betrachteten Zeitgenossen des In- und Auslandes diese bis 1872 getrennt verwalteten Städte als *eine* Stadt. Arndt berichtete darüber unter anderem mit den folgenden Worten: „Man könnte *diese beyden Städte* mit eben dem Rechte, *wie Eine* ansehen, als manche andre, die durch einen großen Strom in zwey Hälften getheilt werden.“⁸ (Hervorhebungen, L.T.) Ähnlich äußerte sich darüber im literarischen Brief *Pesth und Ofen an sich: und ihre Environs* im Jahre 1805 der mit F. unterzeichnete ortsansässige ungarndeutsche Autor in den *Ungrischen Miscellen*: „Vor allem muß ich dir sagen, daß, wenn von der Lage dieser beyden Städte die Rede ist, nie eine für sich genommen werden darf, sondern daß *beyde als eine einzige Stadt* betrachtet werden müssen [...]“⁹ (Hervorhebungen, L.T.)

Die urbane Einheit von Pest, Ofen und dem mit letzterem in nördlicher Richtung über den Ofner Außenbezirk Neustift bereits untrennbar zusammengewachsenen Altofen repräsentierte um 1800 mit ihren 60.000 Einwohnern die weitaus größte Stadt Ungarns¹⁰. Interessant ist in diesem Zusammenhang, wie der durch Ungarn reisende Graf Johann Centurius von Hofmannsegg aus Rumenu/Oberlausitz im Jahre 1793 das alte deutsche Pest-Ofen mit Städten in Deutschland verglich: „Beide Städte zusammen sind viel größer als Dresden und Neustadt; Pest ist auch viel schöner. Dasselbst werden jetzt eine Menge neue Häuser aufgeführt in sehr guter Gestalt und Ordnung, so daß es mit der Zeit ein kleines Berlin werden kann, so groß und geräumig sind die Plätze und Straßen. Da eben jetzt in Pest Markt ist, so vermehrt dieses die Lebhaftigkeit sehr; es ist völlig so viel

Lärm und Gedränge, als auf der Leipziger Messe, nur ist der Marktplatz viel schöner. So viel Gewölbe und ausgesuchte, besonders ausländische Waren giebt's aber freilich nicht. Das Kaffeehaus in Pest ist das schönste, was ich noch gesehen habe [...].¹¹

*

*

*

Noch wichtiger ist aber, daß die Zeitgenossen in den zusammengewachsenen Städten Pest und Ofen, wie Baron von Pongraz 1805 in Ofen schreibt, in „diesen durch ihre Volkszahl, durch die höchsten politischen, gerichtlichen und militärischen Behörden; durch den Zusammenfluß des hohen Adels; durch Flor, Wohlstand und Kultur ersten 2 Städten Ungerns“¹² jeweils die „Hauptstadt“ des Landes sahen.¹³ Mit allem Recht, denn hier befanden sich damals nicht nur die höchsten gerichtlichen und exekutiven Verwaltungsorgane des Landes¹⁴, hier kulminierten am Ende des Jahrhunderts auch die historischen Ereignisse Ungarns mit der Rückführung der Stephanskronen von Wien nach Ofen im Februar 1790, mit der Krönung von Franz I. im Jahre 1792 auf der Burg, dem Prozeß und der Hinrichtung der Anführer der Jakobiner-Verschwörung von 1794/1795 und den drei Landtagen in den Jahren 1790, 1792 und 1807.

Gleichzeitig entwickelte sich in diesen drei zusammengewachsenen Städten die Industrie mit einer ständig zunehmenden Zahl an Handwerkerbetrieben und Manufakturen, und bereits um die Jahrhundertwende wurde Pest am linken Ufer der Donau zum eigentlichen Handelszentrum des Königreichs. Darauf bezog sich der Palatin in seinem Brief vom 14. II. 1801 an den König, als er für eine streng kontrollierte Städtebauplanung argumentierte: „Es kann E. M. nicht unbekannt sein, wie sehr die königl. Freistadt Pest seit dem Jahre 1787 sowohl in Rücksicht seiner Größe als auch des *Handels und Verkehrs* zugenommen habe. Bey dieser Aufnahme, bey der immer zunehmenden Größe der Stadt vermißt man jedoch [...] alles, was zugl[eich] zur Verschönerung derselben gehöret, welches doch in der *Hauptstadt Hungarns*, in einer blühenden Handelsstadt [...] nicht eine Nebensache ist“.¹⁵ (Hervorhebungen, L.T.)

*

*

*

Vor und nach 1800 wurden auch die ersten städtebaulichen und architektonischen Grundzüge der späteren Metropole geprägt. In der Folge josephinischer Stadtplanung entwickelten sich recht schnell Stadtteile außerhalb der Stadtkerne (so in Pest: die Leopoldstadt, Theresienstadt,

Josephstadt und Franzstadt; in Ofen: Neustift, Landstraße, Christinenstadt und Raitzenstadt), entstanden das Stadtwäldchen und der Orczy'sche Garten, die ersten Alleen zwischen den Stadtzentren und den Villenvierteln, und der mit seiner Familie von Wien nach Pest übersiedelte begabte Architekt Johann Hild entwarf nach den von Palatin Joseph 1801 initiierten Plänen zur „Verschönerung“ der „Hauptstadt Hungarns“ seine großzügigen Städtebauprojekte für Pest, denen u.a. der architektonische Ausbau der Promenade, des kleinen Rings, der radialen Hauptstraßen sowie die unterirdische Kanalisation der Innenstadt zu verdanken sind. Die zeitgenössische Architektur war bereits vom Klassizismus geprägt. Seine bedeutendsten Vertreter in Pest und Ofen waren vor 1800 und in den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts Johann und Joseph Hild, Matthias und Johann Zitterbarth, Fidel und Franz Kasselik, Joseph Hofrichter, Michael Pollack und Carlo Eberl.

*

*

*

Ofen und Pest entwickelten sich vom letzten Drittel des 18. Jahrhunderts bis 1812 auch zum kulturellen und Bildungszentrum des Landes. 1777 wurde die Ungarische Universität von Tyrnau nach Ofen und 1784 von Ofen nach Pest verlegt. Sie verfügte über vier Fakultäten (theologische, philosophische, juristische und medizinische). Im Jahre 1810 waren 566 Studenten immatrikuliert (die Hälfte davon an der philosophischen Fakultät). Die meisten Lehrstühle wurden von deutschsprachigen Professoren aus Österreich, Deutschland und Ungarn geleitet. Zu den bedeutenden Lehrstühlen gehörten: Deutsche Sprache und Literatur (ab 1784 Ludwig Aloys Hoffmann; ab 1792 Andreas Friedrich Halizky), Ästhetik (ab 1784 Friedrich August Werthes; ab 1792 Johann Ludwig Schedius), Philosophie (1785-1795 Anton Kreil), Geschichte (1777-1803 Béla Barics), Universalgeschichte (1784-1795 Karl Koppi), Diplomatie und Heraldik (ab 1788 Martin Schwartner). Auch außerhalb der Landesgrenzen bekannte Naturwissenschaftler waren u.a. Jakob Joseph Winterl (Chemie, Botanik), György Stähly (Medizin) Michael Ignatius Linoschegg (Anatomie, Biologie). 1782 wurde in Ofen das Institutum Geometricum (Vorläufer der Technischen Universität) gegründet. Außerdem gab es in Ofen und Pest einige Zeichen- und Musikschulen. Die Ofner „Zeichnungsschule“ hatte 1808 190 Schüler. Im Mittelpunkt des musikalischen Lebens der beiden Städte standen zwischen 1790 und 1811 die zahlreichen Konzerte im königlichen Schloß, die vielen Opern-Aufführungen der deutschen Theater. (Allein von Mozart wurden bis 1811 *Die Entführung aus dem Serail* 50mal, *Die Großmutter des Titus* 68mal, *Die Hochzeit des Figaro* 57mal, *Die Schule*

der Liebe 48mal und die Zauberflöte 139mal aufgeführt.) Musikalische Höhepunkte waren Haydns und Beethovens Auftritte in der Burg im Jahre 1800 sowie Beethovens 1812 zur Eröffnung des neuen Deutschen Theaters komponierte Schauspielmusik zu den Uraufführungen der Kotzebue-Stücke *Ungarns erster Wohltäter*, *Belas Flucht* und *Die Ruinen von Athen*. In Pest verbanden sich die beiden bedeutendsten Bibliotheken des Landes, die bereits seit 1779 öffentliche Universitäts-Bibliothek und die 1803 vom Grafen Ferenc Széchényi der Öffentlichkeit übereignete *Nationalbibliothek*, außerdem eine ganze Reihe von europaweit bekannten Verlagen.

Es ist kein Zufall, daß Karl Anton Gruber, der begabteste ungarndeutsche Dichter dieser Zeit, der zwischen 1790 und 1810 wiederholt mehrere Jahre hindurch in Ofen und Pest wirkte, in seinem großangelegten *Hymnus an Pannonia*¹⁶ Pest und Ofen mit den folgenden feierlichen Worten darstellte (die Nummern und das Sternchen im Zitat verweisen auf die fortlaufenden Anmerkungen des Dichters):

„Siehst du dort am Gestade des stolz sich wälzenden Isters.
Pesth beherrscht die Gegend umher; der Tempel des Wissens¹⁸
Raget leuchtend empor und Themis führet das Wort hier¹⁹.
Schätze der Weisheit trug Kronions göttliche Tochter
In drey prunkende Hallen²⁰, von meinen Söhnen entrichtet.
Ausser den Mauern der Stadt prangt Ortzys hesperischer Garten²¹.
Komme genieße mit mir; uns locken die ländlichen Szenen.
Welche Natur im Bunde der Kunst im Garten geschaffen [...].
Blicke Mutter, um dich, dort winken Sicambria's²² Reben
Ort der Heroen lass mich dich scheuen! Es klopfet das Herz mir!
Träufle Thräne herab! - Wo sind die Schätze von Büchern²³,
Welche der göttliche König aus Pallas Händen empfangen,
Stambuls Beherrscher entriß dem Lande die lehrenden Schriften,
Trockne die Thrän! - dir lächelt der musengeliebte Battháni;²⁴
Männer sitzen am Ruder des menschenlenkenden Staates²⁵
Und der verehrte Fürst, von Göttern zum Lenker erkoren,
Joseph* bedeckt das Reich mit Österreichs schützendem Schilde.

18 Die königliche Pesther Universität.

19 Die zwey Landes-Tribunale.

20 Die Universitäts Bibliothek, die Széchényische Landes-Bibliothek und jene des Grafen Teleky. Letztere war einst Eigenthum des unvergeßlichen ungrischen Literators Cornides.

- 21 Der engl. Garten des Herrn Vicepräsidenten der kön. ungrischen Hofkammer, Freyherrn v. Ortzy.
 - 22 Ofens Name unter den Römern nach einer alten Inschrift.
 - 23 Die berühmte Bibliothek des Corvinus, deren Verlust die gelehrte Welt immer fühlen wird.
 - 24 Der Herr Staathaltereyrath Graf Vincenz v. Batthány, ein in Rücksicht seiner Kenntnisse und seines edlen Herzens verehrungswürdiger Cavalier. Die Zeitschrift von und für Ungern enthält redende Beweise seines forschenden Geistes.
 - 25 Die königliche ungarische Staathalterey, mit der ungrischen Hofkammer und dem General Commando
- # Seine königliche Hoheit, der Erzherzog Joseph, unser allgeliebter Palatinus.”

Schon wegen dieses hauptstädtischen Charakters und der vielen zentralen Behörden und Institutionen war die Sprache des alten Pest-Ofens heterogener als die der anderen deutschsprachigen Städte. Das zeigte sich besonders zu Marktzeiten der Landtage oder sonstiger historischer Ereignisse wenn die Bevölkerungszahl vorübergehend durch den Besuch von nicht ortsansässigen Adligen, Händlern, Bauern sowie auch verschiedenen Künstlern bzw. Spielzeugen answoll. Dennoch läßt sich der Anteil der deutschsprachigen Bevölkerung von Ofen und Pest um 1800 anhand zeitgenössischer Bürgerlisten, kirchlicher Matrikeln, von Stadtprotokollen, Ansiedlungsvermerken mit der jeweiligen Angabe des Herkunftsortes sowie mittels Rückfolgerungen von der Volkszählung von 1851¹⁷, die zum ersten Mal Angaben zu den Nationalitäten lieferte, im Durchschnitt auf etwa 80 Prozent schätzen.

Dabei gab es (vor allem in Ofen) auch etliche homogene Stadtteile: Das Zentrum von Ofen, d.h. die Altstadt auf dem Festungsberg, war z.B. nahezu 100%-ig deutschsprachig im Gegensatz zur südwestlich liegenden sogenannten Raitzenstadt. Wesentlich heterogener waren die Pester Stadtteile. Mit großer Sicherheit kann man dabei vermuten, daß um 1800 viele Bewohner von Ofen und Pest ausschließlich deutsch sprachen, während solche die des Deutschen nicht mächtig waren, die ganz seltene Ausnahme bildeten. Mangelnde Ungarischkenntnisse der Ofner Schauspieler belegt z.B. eine Aufzeichnung des Hallenser Buchhändlers Friedrich Christoph Dreyßig, der 1784 während einer Geschäftsreise durch einen Zufall den mehr als fragwürdigen Erfolg der möglicherweise ersten ungarischen

Aufführung eines Dramas in der späteren Landeshauptstadt¹⁸ erlebte. Er schrieb: „Am Fuße des Festungsberges steht noch ein Comödienhaus. Ich besuchte es, verließ es aber bald wieder, da heute ungarisches Schauspiel war. Für einen echten Ungarn soll dies aber eine wahrhafte Comödie sein; denn da viele Schauspieler gar nicht ungarisch sprechen können und doch ihre Rolle herbeten, so sollen sich die größten Mißverständnisse daraus ergeben, welche die Zuschauer im traurigsten Trauerspiel lachen machen.“¹⁹

Tatsache ist allerdings, daß die städtische deutsche Nationalität in Ungarn mit ihrem fehlenden deutschen Nationalbewußtsein, mit ihrem ungarnerverbundenen Patriotismus, der eine Art deutschsprachiger Ungarn-Identität zeitigte vom zweiten Viertel des 19. Jahrhunderts an der ungarischen Assimilation am meisten ausgesetzt war. Dies trifft auf Ofen und Pest wegen ihrer zentralen Funktion innerhalb des ganzen Landes besonders zu. Um die Jahrhundertwende gab es dafür aber noch keinerlei auffällige Anzeichen. Ganz im Gegenteil hatte damals auch ein erheblicher Teil des dort ansässigen oder sich zeitweilig aufhaltenden Adels - bedingt durch Bildung, Erziehung, persönliches Interesse, Beziehungen zum Hof und zur königlichen Statthalterei - schriftlich und mündlich vor allem deutsch kommuniziert. Diese deutschsprachigen ungarischen Adligen meint Arndt, wenn er in seinem Reisebericht behauptet: „[...] ich habe es selbst von gebornen Ungern gehört, daß es ihnen zum Theil schwer wird, ihre Muttersprache geläufig zu sprechen, so fremd hat die lange Gewohnheit sie ihnen gemacht.“²⁰ Der in dem Hymnus von Gruber genannte ungarische Graf Batthyány schrieb und veröffentlichte seine wissenschaftliche Abhandlung über seine Reise in die Türkei in der Zeitschrift von Professor Schedius ebenso deutsch wie der Sekretär der königlichen Statthalterei in Ofen, der Ungar Franz von Boross seine Gedichte, mit denen er um 1805 ohne Zweifel zu den bedeutenderen Ofner deutschen Almanach-Dichtern zählte.

*

*

*

Ofen und Pest wurden in den ersten Jahren des 19. Jahrhunderts zum Zentrum des ungarndeutschen literarischen Lebens und damit auch zum bedeutendsten Anziehungspunkt deutsch schreibender Autoren aus dem ganzen Land. Ihrem Stand nach waren die deutschen Schriftsteller größtenteils Stadtbürger, Universitätsprofessoren (z. B. Martin Schwartner, Johan Ludwig Schedius, Andreas Friedrich Halizky), Ärzte (Johann Paul Köffinger, Johann Karl Lübeck), Beamte (u.a. Johann Jung), Schauspieler (u.a. Franz Xavier Girzik, Karl Herdt, Joseph Meister) und mehr oder weniger freischaffende Literaten (wie z. B. Cristophorus Rösler) sowie

deutsch schreibende ungarische Adlige (z. B. Franz von Boross). Gleichzeitig lebten nur wenige ungarisch schreibende Autoren in den beiden Städten (u.a. Ferenc Verseggy, Benedek Virág und András Dugonics).

Das Gewicht des deutschsprachigen geistigen Lebens nahm in Ofen und Pest besonders in den Bereichen der Wissenschaft, der tagespolitischen Information, der Kunst und Unterhaltung, des Theaters und des Verlagswesens vor und nach 1800 von Jahr zu Jahr zu: Beide Zeitschriften von Johann Ludwig Schedius, sein *Literärischer Anzeiger für Ungern* in den Jahren 1798/1799 und seine *Zeitschrift von und für Ungern* von 1802 bis 1804, überwand den Provinzialismus der früheren in Ungarn erscheinenden deutschsprachigen Presseerzeugnisse. Sie wundern durch ihren aufgeklärten, europäischen Geist zu den auch vom Ausland weit und breit anerkannten Sprachrohren der ungarischen und ungarndeutschen Wissenschaft und Kultur. Auch das Niveau und die Breitenwirkung der *Ofner Zeitung* und des *Pester Neuen Kuriers* nahmen durch ihre Vereinigung im Jahre 1800 unter dem Titel *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* und besonders durch die Redaktion von dem gewandten ungarndeutschen Literaturorganisator und seinerzeit erfolgreichen Dichter Christophorus Rösler in hohem Maße zu.

Ein Zeichen für die plötzlich gewachsene Rolle von Ofen und Pest im geistigen Leben der Ungarndeutschen war auch, daß der Röslersche Almanach als erster von vielen, der in seiner Art bereits nationale Bedeutung errang, im Jahre 1804 nicht mehr in Preßburg²¹, dem früher so wichtigen ungarndeutschen Zentrum, sondern bereits in Pest²², und zwar bei dem im ganzen deutschen Sprachraum bekannten Verleger Konrad Adolph Hartleben erschien, der ein Jahr zuvor auch dort eine Niederlassung gegründet hatte, wobei ein großer Teil der Autoren dieses Almanachs bereits in Ofen und Pest ansässige Dichter waren. Von besonderem Belang war, daß die deutschen Dichter und Literaten Ungarns ab 1805 - wenn auch nur für eine verhältnismäßig kurze Zeit - mit den von Dr. Johann Karl Lübeck redigierten und ebenfalls bei Hartleben in Pest verlegten *Ungrischen Miscellen* ein zentrales ungarndeutsches Organ erhielten. Interesse für das deutschsprachige geistige Leben bekundeten aber nicht nur solche ausgesprochen kulturellen und literarischen Zeitschriften wie z.B. - außer den genannten - Lübecks kurzlebiges *Patriotisches Wochenblatt für Ungern zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse*²³, Joseph Leyrers *Zeitung für Damen und Zeitung für Herren und Damen*²⁴ oder Röslers *Kritischer Anzeiger der neuesten Literatur*²⁵, sondern auch solche, die wie z.B. das *Pester Kundschaftsblatt*²⁶, an sich wenig mit Kunst und Literatur zu tun hatten.

Hinzu kam das um die Jahrhundertwende stets rege deutschsprachige Theaterleben in Ofen und Pest mit der wiederholten Aufführung von

deutschen Klassikern und ins Deutsche übertragenen französischen und englischen Dramen sowie von unterhaltenden Stücken vor allem aus Deutschland und Österreich, aber auch von einer Reihe ungarbezogener oder anderer dem zeitgenössischen Trend gerechter dramatischer Werke ausländischer oder ungarndeutscher Autoren.

*

*

*

Weder früher noch später hatte das deutschsprachige kulturelle und literarische Leben in Ungarn so eine geistige Tragweite erlangt wie in den beiden Jahrzehnten um 1800 in Ofen und Pest. Dieser deutschsprachigen Literatur in der sich rasch profilierenden eigentlichen Hauptstadt Ungarns kam damals um so mehr eine besondere Bedeutung zu, als das ungarische literarische Leben gleichzeitig unter dem Druck der politischen Ereignisse während und nach dem Jakobiner-Prozeß von 1794/95 nahezu vollständig zum Erliegen kam. Viele der ungarischen Autoren wurden im Mai und Juni 1795 auf der Generalswiese in Ofen hingerichtet oder für Jahre eingekerkert, manche verstarben im Gefängnis oder auch unter bis heute ungeklärten Umständen. Die übrigen waren unter dem nie zuvor gekannten Druck der Zensur in der künstlerischen, politischen und wissenschaftlichen Kommunikation sehr stark eingeschränkt. Man fand kaum noch die früher offenen Wege zum Publikum. Die unter Joseph II. und Leopold II. einst vielversprechenden Initiativen und Pläne zur Herausgabe von ungarischen Periodica, zur Gründung einer Akademie sowie eines ständigen ungarischen Theaters verliefen sich am Anfang der Herrschaft Franz I. nach und nach im Sande.

Selbstverständlich unterlagen auch die deutschsprachigen Publikationen strengster Kontrolle. Doch hatten sie auf der Basis des regen deutschsprachigen bürgerlichen Städtelebens um die Jahrhundertwende vorübergehend bei aller notwendigen Rücksichtnahme auf die Zensurverordnung jeweils größere Chancen, ihre deutschsprachigen Leser zu erreichen als die ihrer führenden Persönlichkeiten und Organe beraubte ungarische Literatur. Dank dem raschen, zwei Jahrzehnte währenden Aufstieg der ungarischen Literatur vor der Jakobiner-Verschwörung und ihrem überzeugenden Anschluß an die europäische Aufklärung entstanden vor und nach 1800 neben belletristischen Adaptionen west- und mitteleuropäischer Werte bereits poetische Spitzenleistungen, die den modernsten Leserinteressen entsprachen und durch künstlerische Originalität allen europäischen Wertvorstellungen gerecht wurden. Es mangelte allerdings an literarischen Organen, Institutionen und Zentren, sie entstanden in den verschiedensten

Ecken und Provinzen des Landes und fanden keinen ihrem Wert angemessenen Zugang zum Publikum.

Die echten Repräsentanten der ungarischen Literatur dieser Zeit, wie z.B. Mihály Csokonai Vitéz, der aus der Gefangenschaft erst Mitte 1801 entlassene Ferenc Kazinczy, der angehende Lyriker Dániel Berzsenyi sowie die von den Zeitgenossen hoch anerkannten Sándor Kisfaludy, János Kis u.a.m. lebten und wirkten nicht in der Hauptstadt Ungarns, sondern auf dem Lande, der ehemalige Jakobiner János Batsányi sogar im Ausland. Kontaktlosigkeit und Isoliertheit belasteten so das Rezeptionssgefüge von ungarischen Autoren, Werken und Adressanten. Als Resultat der regen ungarischen Anfänge vor 1795 entstand danach für anderthalb Jahrzehnte ein eigenartiges literaturhistorisches Phänomen: Es entfaltete sich eine hochrangige Literatur ohne entsprechendes literarisches Leben.

Im Gegensatz zur ungarischen Literatur hatte um 1800 die sich allmählich immer stärker in Ofen und Pest konzentrierende deutschsprachige Literatur Ungarns wesentlich größere Möglichkeiten, im Kreislauf eines literarischen Lebens in- und außerhalb der Grenzen Ungarns fruchtbar zu werden. Es ist kein Zufall, daß in Ofen und Pest zwischen 1790 und 1810 lediglich am Anfang der neunziger Jahre, also vor der Jakobiner-Verschwörung, und dann erst wieder um 1807 ein adäquates Mit- und Nebeneinander von ungarischen und deutschen literarischen und kulturellen Bestrebungen sichtbar wurde. Nicht nur die Ofener und Pester Publikationen aus dieser Zeit liefern dafür Beweise, sondern auch die Theatergeschichte: Ungarische Schauspiele wurden z. B. programmatisch und regelmäßig nur 1792 (während des Landtags und danach) in Ofen und dann erst wieder ab 1807 (ebenfalls zur Zeit des Landtags) in Pest mit mehreren Unterbrechnungen bis 1815 (jeweils vor allem in den Gebäuden der deutschen Theater sowie in einigen anderen provisorischen Räumlichkeiten) gespielt. Bezeichnend ist auch, daß der von Rösler bei Hartleben veröffentlichte *Kalender von Ofen und Pest*²⁷ noch 1809, als die neuen Anfänge für den Aufstieg der ungarischen Literatur in Ofen und Pest bereits deutlich wurden, innerhalb der äußerst genauen Erörterungen über die beiden Städte mehr als zweimal so viele deutschsprachige Literaten als ungarisch bzw. lateinisch schreibende Autoren verzeichnete. Die Leseinteressen des deutschsprachigen Städtebürgertums förderten auch in der politisch und kulturell äußerst bedrückenden Zeit nach 1795 unaufhaltsam die Vermarktung des geschriebenen Wortes in den Zeitungen und Zeitschriften und beständig zunehmend auch die der belletristischen Produkte. Parallel dazu stieg das Interesse für wahres Kunsterlebnis und für Unterhaltung durch das deutschsprachige Theater und sorgte im ganzen Zeitraum für kontinuierliche Aufführungen.

Von den bedrückenden Zensurmaßnahmen blieben auch die deutschsprachigen Publikationen nicht verschont. Ungarndeutsche aufgeklärte Kritiken über die Kolonialisierung des Königreichs Ungarn durch Österreich, wie sie von Gregor Berzeviczy²⁸ oder von dem vor der Jahrhundertwende noch jakobinisch gesinnten Jakob Glatz verfaßt wurden, konnten natürlich nur außerhalb der Landesgrenzen erscheinen. Aber die Herausgabe von Zeitschriften in deutscher Sprache schien im Lande unvergleichbar einfacher zu sein als die ungarischer Periodica, und nichts schien der Befriedigung der schöngeistigen Interessen des ungarndeutschen Städtebürgertums im Wege zu stehen. Es ist kein Zufall, daß z.B. der ungarndeutsche Professor Schedius nach dem Jakobinerprozeß die ihrerzeit bedeutendsten Zeitschriften Ungarns in seiner *deutschen* Muttersprache redigierte und veröffentlichte, davor aber mit seiner Mitarbeit die *ungarische* und der Aufklärung verpflichtete Zeitschrift *Urania* des 1795 verstorbenen Ungarn József Kármán unterstützte und erst zwei Jahrzehnte später (1817) erneut zum engagierten Mitarbeiter der *Tudományos Gyűjtemény* (= wissenschaftliche Sammlung), der damals maßgebenden *ungarischen* wissenschaftlichen Zeitschrift, wurde.

Diese Umstände sind von besonderer Bedeutung, wenn man bedenkt, daß das städtische ungarndeutsche literarische Leben eine Zeit überbrücken half, in der die ungarischsprachige Literatur trotz ihres hohen poetischen Niveaus bei weitem keine annähernd vergleichbare kommunikative Rolle spielen konnte. Das ist um so beachtenswerter, als die weltanschaulichen, politischen, kulturellen und sogar nationalen Bestrebungen der ungarndeutschen Autoren sowie die Tendenzen der deutschsprachigen Literatur nicht nur in Ofen und Pest, sondern im ganzen Königreich von denen der ungarischen Schriftsteller inhaltlich weitgehend untrennbar waren. Maßgebend ist dabei, daß sich die ungarndeutschen und deutschsprachigen ungarischen Intellektuellen bis auf wenige Ausnahmen nicht minder für Ungarn hielten als ihre ungarisch sprechenden Landsleute. Das „Hungarus“-Gefühl der Ungarndeutschen, auch derer, die in der jüngsten Zeit eingewandert waren, dominierte und erstickte jedes - damals recht selten aufkeimende - deutsche Nationalitäten-Bewußtsein. Ihre *nicht nationale* weltoffene Sichtweise im Sinne eines *ubi bene ibi patria* wurde von einem der damaligen bedeutendsten aufgeklärten ungarndeutschen Professoren an der Universität Pest, von Martin Schwartner, als eine hervorragende *nationale* Eigenschaft aller Deutschen apostrophiert: „Keine Nation“ - so schrieb er - „weder der alten noch der neuen Welt, ist so zerstreut in allen Welttheilen, und unter jeder Zone zu finden, und denkt und handelt in diesem Verstande mehr *cosmopolitisch*, als die deutsche. Sogar auf die

Enkel der Teutonen in Ungarn, scheint sich dieser allgewaltige Trieb [...] verpflanzt zu haben.”³⁰

Die Interessen eines ungarndeutschen Stadtbürgers und eines ungarischen Adligen mögen zwar in vieler Hinsicht divergiert haben, doch verband sie der entschiedene Widerwille gegen die in unterschiedlichem Maße bedrückenden wirtschaftlichen und politischen Kolonialisierungsmaßnahmen durch Österreich, der unter protestantischen Ungarndeutschen durch die erlittene religiöse Intoleranz verstärkt wurde. Andererseits verband bürgerliche und adlige Literaten auch der kosmopolitische Geist der Aufklärung, der Ende des 18. Jahrhunderts noch ihrer aller Erziehung prägte, der die möglichen Interessenunterschiede von Nationalitäten noch weitestgehend eliminierte und in ihnen einen gemeinsamen Unmut über die weltanschauliche Borniertheit und kulturelle Engstirnigkeit der höfischen Zensurbehörden aufsteigen ließ. Um 1800 stand die romantische nationalistische Intoleranz der Jahre nach 1820 noch aus, die dann berühmte Repräsentanten der Magyaren immer entschiedener gegen deutsch schreibende Ungarn ins Feld führte, im nationalen Übereifer für die Ausschließlichkeit der ungarischen Landessprache plädieren ließ und vielseitig gebildete klassisch aufgeklärte supranationale Geister wie den ungarndeutschen Karl Georg Romy aus der Zips dem Hohn der Öffentlichkeit preisgab, wie dies z. B. in folgenden Versen Mihály Vörösmarty seinen Ausdruck fand³¹:

„Was du slowakisch denkst, das erzählst du küchenlateinisch
Gibst es in schlechtem Deutsch schließlich auch noch in den Druck
Möge Apoll dich auch fürder in deiner Weisheit erhalten,
Die ein Babel auf neu bietet dem Menschengeschlecht.”

Um 1800 hatten derartige Nationalitäten-Spannungen im kulturellen Leben Ungarns noch keinen Nährboden. Auseinandersetzungen, wie sie von den anonymen Autoren der Aufsätze in der *Zeitung für die elegante Welt*³² und des *Neuen Teutschen Merkur*³³ aus den Jahren 1802-1803 geführt wurden, gehören zu den wenigen Ausnahmen und erweisen sich als Fremdkörper unter Zeugnissen der kulturellen Zusammenarbeit zwischen Ungarn und Ungarndeutschen wie auch unter denen der engagierten Auslandspropaganda für Ungarn seitens der Ungarndeutschen, die auch seither nie versiegte.

*

*

*

Die geistigen und persönlichen Beziehungen der fortschrittlichen und sich bis zum Jakobinismus radikalisierenden Literaten-Kreise des ungarischen Adels und einer neu entstandenen nicht adligen ungarischen Intelligenz zum deutschsprachigen Städtebürgertum in Ofen und Pest waren am Anfang der neunziger Jahre äußerst spärlich. Die wenigen Kontakte entstanden gewiß in erster Linie zu den europaaffenen deutschen und ungarndeutschen Intellektuellen der Universität Pest. Zu ihnen gehörte vor allem der aus der oberungarischen Zips stammende lutheranische Ungarndeutsche Schwartner der nach einem Studium der Geschichte, Diplomatie und Statistik in Göttingen sowie nach einer vierjährigen Lehrtätigkeit in Kesmark, seiner Zipser Geburtsstadt, und Ödenburg 1788 zum Professor für Diplomatie und Heraldik an der Universität Pest ernannt wurde. Dem Anfang der neunziger Jahre noch wirksamen josephinischen Geist war es zu verdanken, daß es 1792 möglich war - wenn auch nicht mehr ohne alle Schwierigkeiten³⁴ - für einen zweiten evangelischen Ungarndeutschen, Schedius als Nachfolger des Dramatikers Friedrich August Werthes aus Stuttgart zum Professor für Ästhetik zu ernennen. Der aus Raab stammende Schedius studierte in Ödenburg bei Schwartner, schloß seine Universitätsstudien wie sein Lehrer in Göttingen ab, promovierte ebenda unter der wissenschaftlichen Betreuung von Ch. G. Heyne und J.G. Eichhorn wurde mit den höchsten Auszeichnungen geehrt und heiratete nach seiner Rückkehr aus Deutschland die Tochter des Wegbereiters der ungarndeutschen Aufklärung, des Preßburgers Karl Gottlieb Windisch.

Die Tatsache, daß gerade diese beiden aufgeklärten Ungarndeutschen so wichtige Positionen einnahmen, war vor allem später, in der für die ungarische Literatur so kritischen Zeit um die Jahrhundertwende, als der deutschsprachigen Kultur in Pest und Ofen auch eine Art Ersatzfunktion zukam, von ausschlaggebender Bedeutung für das deutschsprachige kulturelle und wissenschaftsorganisatorische Leben in Ungarn und in seiner Hauptstadt. Die einmaligen in- und ausländischen Beziehungen dieser beiden Persönlichkeiten zu Ungarn und zum landesweiten geistigen Leben der Ungarndeutschen in der Zips und im westungarischen Raum um Ödenburg und Preßburg sowie zum protestantischen Deutschland, zu dem Schedius bis etwa 1810 die engsten Kontakte unterhielt, ermöglichten ihnen eine kontinuierlich europäische Sicht, gaben ihnen stets wichtige Anregungen zur wissenschaftlichen und kulturellen Selbsterneuerung und schützten sie zeit ihres Lebens davor, daß ihr weltoffenes Aufklärertum unter dem Druck geistig engstirniger Zensoren und Spitzel und des Provinzialismus eines durch koloniale Verhältnisse isolierten Landes erstickte.

Nicht als Wissenschaftler, sondern als deutschsprachiger klassizistischer Pester Dichter machte sich der aus Oberungarn stammende und in Wien

studierende Andreas Friedrich Halizky um 1800 einen Namen. Wie Schedius wurde er im Jahre 1792 zum Professor für deutsche Sprache und Literatur ernannt und löste somit den in Wien geborenen Schriftsteller Aloys Leopold Hoffmann ab, einen der wenigen Deutschen in Pest, die den Ungarn wenig gewogen waren und der während seiner Amtszeit in Pest - vielleicht zum Teil aus josephinischer Überzeugung - überall antihabsburgischen Widerstand witterte und darüber dem Hof auch regelmäßig Berichte zusandte.

Zu den bedeutendsten deutschsprachigen Professoren Anfang der neunziger Jahre gehörten auch der Philosoph Anton Kreil aus Bayern sowie eine ganze Reihe von hervorragenden Naturwissenschaftlern, wie z.B. Jakob Joseph Winterl, der nach Leyden und Wien in den neunziger Jahren auch in Pest das Universitätsstudium der Botanik und der Chemie einführte. Sie alle pflegten lebhaft Kontakte zueinander und zu ihren ungarischen Kollegen und Freunden. Ihre aufgeklärte, wissenschaftlich orientierte Einstellung hob alle eventuell durch Herkunft, Nationalität, Religion und Alter gegebenen Differenzen auf. Die ungarndeutschen Protestanten Schwartner und Schedius, der Katholik Halizky, der ungarische Historiker und Piarist Károly Koppi, der deutsche Kantianer Anton Kreil, einer der wahrscheinlich wichtigsten Verbindungsmänner zwischen den deutschen Illuminaten und den Pester Freimaurern u.a. verkehrten miteinander in allerfriedlichster Eintracht. Die Wohnung von Ludwig Schedius wurde zu einem ihrer wichtigsten geistigen Zentren in Pest, und vermutlich gehen auch die regen literarischen Abende im Pester Salon der Witwe des ungarischen Generals Miklós Beleznyay, einer geborenen Baronin Podmaniczky, auf die Anregung Schedius' und seines ungarischen Freundes, des begabten, früh verstorbenen ungarischen Schriftstellers József Kármán, zurück.³⁵ Der Ungarndeutsche Schedius, der sich im Gespräch mit den Kollegen außer seiner deutschen Muttersprache vor allem der lateinischen Sprache bediente, außerdem aber auch ein akzentfreies Ungarisch sprach, regte somit in den neunziger Jahren die deutsch-ungarische wissenschaftliche, geistige und literarische Kommunikation im Pester gesellschaftlichen Leben an, verbreitete an der Universität Kenntnisse über die deutsche Literatur, eröffnete mit einem ungarischen Aufsatz Kármáns *Urania*, unterstützte mit Beratung und praktischer Anleitung die ersten Versuche regelmäßiger Aufführungen von ungarischen Schauspielen in Ofen und Pest, er engagierte sich also wie alle gebildeten Ungarndeutschen in der Geschichte und Gegenwart des ungarischen geistigen und literarischen Lebens nachhaltig als Vermittler zwischen Deutschland und Ungarn durch die wechselseitige Propagierung und Zuführung von Wissenschaft und Kultur beider Länder.

*

*

*

Die geistigen und persönlichen Beziehungen der deutschsprachigen bürgerlichen Intellektuellen zum fortschrittlich gesinnten ungarischen Adel nahmen aber vorerst, bis 1794/95 auch durch die aktive Beteiligung der deutschen und ungarndeutschen Professoren an der Bewegung der Ofner und Pester Freimaurerlogen in erheblichem Maße zu. Am 16. März 1786 begegneten sich z.B. zu einer Neugründung der Loge *Magnanimitas* in Pest György Laczkovics, Vizegespan vom Komitat Pest, Georg Millivoin, griechischer Priester, Baron Leopold Schaffrath, Direktor des Pester Piaristengymnasiums sowie die Universitätsprofessoren Béla Barics, Kreil, Hoffmann, Daniel Cornides, Koppi u.a. Zur offiziellen Sprache wurde die deutsche erklärt. Der Philosoph Anton Kreil wurde zum Großmeister, der Germanist Aloys Leopold Hoffmann zum Sekretär gewählt.³⁶ Zu dieser Zeit wurden auch Andreas Friedrich Halizky³⁷, damals noch Gymnasiallehrer, und wahrscheinlich auch Schwartner aufgenommen. Schedius nahm zur Bewegung erst in den neunziger Jahren Beziehungen auf, vermutlich durch die Vermittlung von Schwartner.³⁸ Die Aktivitäten steigerten sich besonders nach der Vereinigung aller Pester Logen zu der *Zu den 7 Sternen* unter der Leitung des Hauptmanns Aigner.³⁹

Die Enthüllung der Jakobiner-Verschwörung bereitete natürlich auch jeder Freimaurertätigkeit ein Ende. Kurz nach der Vollstreckung der Todesurteile (am 20. Mai und am 3. Juni) wurde sie am 11. Juni 1795, wie jede Art von geheimen Zusammenkünften, verboten.⁴⁰ Der Jakobiner-Prozeß markiert somit durch die danach plötzlich eintretende neue, äußerst bedrückende Ära eine Zäsur in der Entwicklung des geistigen, kulturellen und literarischen Lebens in Ofen und Pest. Davon blieb auch das deutschsprachige kulturelle Leben der beiden Städte nicht verschont. Ihre besten Repräsentanten mußten darunter leiden, so wenig sie auch durch ihre aufgeklärten, politisch gemäßigten, humanistisch toleranten und ausgesprochen evolutionären Ansichten mit der Verschwörung in Zusammenhang gebracht werden konnten. Dennoch geriet in der zweiten Hälfte des Jahres 1795 nach einer erneuten Durchsicht der Geständnisse der bereits Hingerichteten eine ganze Reihe von Universitätsprofessoren und Gymnasiallehrern unter Verdacht. Es fielen nun, in der Zeit der großangelegten Vorbereitung der Unterdrückungsmaßnahmen zur Vorbeugung aller nur möglichen revolutionären Aktivitäten, auch manche, damals angesichts der schwerwiegenden Anklage unbeachtete oder für belanglos gehaltene Passagen auf. Z.B. habe nach Ferenc Szentmarjay Prof. Anton Kreil die *Marseillaise* ins Deutsche übertragen, nach Sándor Szolártsik hätten sich die Professoren Kreil, Koppi, Barics sowie Halizky oft mit Ferenc Abaffy über

heikle politische Fragen unterhalten, und der ebenfalls hingerichtete Pál Óz habe in seiner Apologie Schedius seinen Freund genannt.⁴¹ Da aber nach geltendem Recht auf Grund von Erklärungen von Verstorbenen kein Urteil gefällt werden konnte und eine nachträgliche Untersuchung keinerlei brauchbare Ergebnisse versprach, wurden die meisten Verdächtigen nach langem Zögern pensioniert.

Über Schedius und Halizky sollte nach Ansicht des Palatins „eine genauere Beobachtung ihrer künftigen Benachrichtigungsart“ entscheiden⁴². Die vorgesehene Geheimhaltung ihrer Beobachtung sickerte über die ungarische Kanzlei äußerst schnell in die Ofner und Pester Öffentlichkeit durch. Hierzu schrieb der Palatin an seine Majestät am 7. 10. 1795, daß „wir [...] mit der Zeit vielleicht mehr Proben gegen die Professoren ausfindig machen werden. Eine einzige Bitte habe ich, [...] Euer Majestät möchten nicht meine Vorstellung derer hungarischen Kanzley übergeben, da bey dieser nichts geheim gehalten werden kann [...]“⁴³. Nur ein einziger Tag verging bis zum folgenden Brief des Palatins, datiert vom 8. Oktober, in dem u.a. folgendes stand: „Überdieß weis man auch hier schon, daß Euer Majestät befohlen haben, daß die Professores untersucht werden sollen. Wie kann man dieses wissen, wenn nicht ein Membrum der Kanzley [...] ausgeschwätzt hat [...]“⁴⁴.

So begannen Schedius und Halizky ihre deutschsprachige literarische Tätigkeit in der besonders bedrückenden Zeit des Winters 1795, als das rege zweisprachige geistige Leben in Ofen und Pest bereits völlig eingefroren war, unter der schweren Last des Wissens, von den allerhöchsten Stellen verdächtigt und in allem, was sie nur unternahmen, beobachtet zu werden.

*

*

*

Das literarische Leben repräsentiert sich stets im Kreislauf des „Rezeptions-Dreiecks“ von Autoren, Werken und Lesern: Je stärker und markanter die Bewegung innerhalb dieses Gefüges ist und je vielfältiger darin die Ausdrucksformen des wechselseitigen kommunikativen Stromes sind, um so intensiver und wirksamer wird dieses literarische Leben. In Ofen und Pest waren um die Jahrhundertwende nicht einmal die Perspektiven für so eine wirksame bunte Vielfalt des literarischen Lebens vorhanden, wie sie noch im josephinischen Jahrzehnt und danach für eine Weile erhofft werden durften. Aber deutsche Leser von Büchern und Zeitungen und deutsche Zuschauer der Theaterstücke gab es in der 60.000 Einwohner zählenden Stadt reichlich, mochten auch die Durchschnittszahlen damals noch nicht die von Wien, Dresden, Berlin, Leipzig oder Weimar erreicht haben. Auch an mehr oder weniger talentierten deutschen

Schriftstellern, Wissenschaftlern, Künstlern und Schauspielern mangelte es nicht. Falls man die Qualität und den Reichtum des Angebotes dieser einheimischen und ortsansässigen Autoren bemängelt, so muß dieser Umstand nicht unbedingt auf deren individuelle Begabung zurückgeführt werden und auch nicht in erster Linie durch möglicherweise geringere Publikumserwartungen hervorgerufen worden sein. Wenn auch das literarische Leben - d.h. das Gefüge von literarischer Konsumtion und Produktion - einerseits und der ästhetisch-poetische Wert der literarischen Erzeugnisse andererseits zweifelsohne manche korrelative Beziehungen zueinander aufweisen, so ist das Niveau der kommunizierten Werte und der ihnen entgegengebrachten Aufnahmebereitschaft an sich hinsichtlich der *Dynamik* des literarischen Lebens nicht unbedingt ausschlaggebend. Auch ein literarisches Leben mit einem zeitweilig niedrigeren ästhetischen Niveau im literarischen Angebot und in der entsprechenden Nachfrage schafft letzten Endes im Laufe der Zeit durch die dynamische und vor allem freie Entfaltung der literarischen Kommunikation und deren eigengesetzliche natürliche Intensivierung notwendigerweise alle Voraussetzungen für die fortwährende Bildung der Schriftsteller und ihre natürliche Auswahl sowie für die Steigerung des Niveaus der poetischen Werte und Wertempfindungen.

*

*

*

Diesen natürlichen regionalen Kreislauf des Rezeptionsgefüges belastete um 1800 in Ofen und Pest vor allem ein literatur- und kunstfremdes Phänomen, das den freien Strom innerhalb der wechselseitigen Beziehungen von literarischen „Absendern“, „Adressaten“ und „Botschaften“ recht willkürlich und für das gesunde literarische Leben mit größtem Nachteil hemmte. Es ist durchhaus wahr, daß z.B. zwischen 1800 und 1810 in Ofen und Pest klassische Stücke durch die Eingriffe des Zensors - falls man ihre Aufführung überhaupt erlaubte - oft haarsträubend entstellt wurden.⁴⁵

Eines der größten Hindernisse für die Entfaltung des literarisch-geistigen Lebens in Ofen und Pest war um die Jahrhundertwende außerdem das Verbot aller Gesellschaften und Vereinigungen bis hin zur Verfolgung des Besuchs der erfolgreichen „Lese-Cabinets“, wodurch Zusammenkünfte aller Art unterbunden werden sollten und die Kommunikationsmöglichkeiten über literarische und wissenschaftliche Werte wesentlich beschnitten wurden. Am Anfang des 19. Jahrhunderts wurde nicht einmal eine naturwissenschaftliche Gesellschaft zugelassen.⁴⁶

In den „Lese-Cabinets“ konnte man bis Mitte 1798 Bücher lesen, ausleihen, kaufen und sich über das Gelesene unterhalten. Besonders

aufschlußreich für diese damals äußerst wichtigen Stätten der literarischen Konsumtion und für ihre somit bedeutende Rolle im literarischen Leben ist ein Brief des Palatins an den König⁴⁴, in dem er 1798, nachdem er die Konsequenzen einer „Visitation“ „in dem Gleixnerischen Lese-Cabinet zu Pest“ erwogen hatte, die sofortige Schließung des letzteren vorschlug und gleichzeitig auch für ein mögliches allgemeines Verbot argumentierte. Die Funktion der „Lese-Cabinets“ schätzte der Palatin folgendermaßen ein: „Diese sind ursprünglich zur Verbesserung des Geschmacks und zur Erzielung einer natürlichen Aufklärung errichtet worden. Die Erfahrung lehret uns aber, daß dieselben anstatt diesen Endzweck zu erreichen, vielmehr dadurch, daß die darinn enthaltene Bücher in die Hände von verschiedenen Classen von Menschen gekommen sind, im allgemeinen geschadet haben.“ Der folgende Absatz beleuchtet die Zusammensetzung des (dem Palatin nach durch die Bücher gefährdeten) Lesekreises: „Der geringe Preis, um welchen man alle in einem dergleichen Cabinet enthaltene Bücher haben kann, verursacht, daß junge Studenten, Bürgersöhne und Töchter, Dienstleute u.s.w. Bücher aus demselben nehmen und öfters solche Werke in Händen bekommen, die bey ihnen unbekannte Leidenschaften erregen, dieselben, da sie den wahren Sinn davon nicht verstehen, verführen und allerlei üble Folgen nach sich ziehen.“ Der König schrieb am 26. Juni 1798 eigenhändig auf die Akte: „Da der Erfahrung gemäß die sogenannten Lesekabinete, statt einigen Nutzen zu verschaffen, vielmehr schädlich geworden sind, so will Ich, daß selbe in Meinen gesammten Erbstaaten von nun an ohne weitem eigestellt werden.“

*

*

*

Die Hemmnisse durch Verbote und Zensurmaßnahmen führten in Ungarn - wie auch überall und immer, wo man sich die Grenzen des kulturellen Lebens abzustecken vornahm - im Vergleich zu einer theoretisch vorausgesetzten natürlichen Entfaltung des literarischen Lebens zu erheblichen Entstellungen in der literarischen Produktion. Sie sorgten aber gleichzeitig auch für die Entstehung von eigenartigen Erscheinungsformen der Gedanken, des Stils, der Metaphorik, der Gattungen und überhaupt der Tendenzen, die auch von einer unabhängigeren Literaturkritik sowie einer souveränen Literaturgeschichtsschreibung keineswegs als etwas kulturhistorisch oder ästhetisch Irrelevantes abgetan werden kann. Die Idee des gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Fortschritts und der vorerst nur schwach aufkeimende Gedanke der nationalen Selbstbestimmung der Ungarn fanden in vielfältig variierten poetischen Bekenntnissen der ungarndeutschen Schriftsteller ihren Ausdruck. Sie durchzogen die

patriotische Lyrik von der ruhmreichen Vergangenheit Ungarns genauso wie die Preislieder auf hervorragende Männer der Jahrhundertwende, die wie z.B. die Grafen Ferenc Széchenyi und György Festetics die kulturelle und wirtschaftliche Entwicklung des Vaterlandes tatkräftig förderten und prägten, und sogar die poetischen Landschaftsbilder sowie die religiösen Gedichte. Unter dem Eindruck der in Ungarn gewonnenen erschütternden historischen Erfahrungen flocht Schedius z.B. in die biblische Metaphorik seines Weltuntergang-Oratoriums Motive einer individuell aktualisierten Gesellschaftsmoral ein, indem er sich von den Bildern der Offenbarung des Johannes immer stärker loslöste und schließlich sämtliche Sünden der Menschheit auf zwei konzentrierte: auf den *Mißbrauch der Macht* und die *Ermordung der Gerechten*. Traditionen der politisch engagierten protestantischen Dichtung aus dem 16. Jahrhundert wurden lebendig, als er z.B. die Mörder der Gerechten mit folgenden Worten geißelte:

- „1. Chor: Der Bosheit und des Frevels *Mörderbrut*
Entflieht, zur Hölle hin verstossen:
2. Chor: Und Rache schreyet der *Gerechten Blut*,
Das ihr mit ungerührtem Blick vergossen
(...)
Alle Chöre: Zittert, ihr des Satans Geweihte!
Bebet, euer Reich stürzt ein.
Sehet, wie Gehenna's Geister, sich der Beute,
Und des jammervollen Sieges freun.“⁴⁸

(Hervorhebungen, v. L.T.)

Nicht selten wurden unterdrückte Gedanken auch unter dem Deckmantel wissenschaftlich angelegter Erörterungen und Fragestellungen verborgen. Politische Stellungnahmen gegen die Kolonialisierung und Unterdrückung des Landes durch Österreich beinhaltete auch der von einem unbekannten J* R** unterzeichnete Aufsatz im *Literarischen Anzeiger für Ungern* über Fragen der Geschichtsschreibung Ungarns. Die Berufung auf abstrakte Forschungsinteressen und das Verlangen eines „historischen Pragmatismus“ enthielten politische Spannungen, die sich unter anderem in Fragen äußerten, deren Beantwortung angeblich nur der genauesten Erschließung der „systematischen und harmonischen Aneinanderkettung von Ursachen und Folgen“ dienen sollte: „Wenn und durch welche Veranlassungen befördert, äußerte sich ein trauriges Fallen unserer Ungarischen Cultur? Wenn entstanden Nationalmanufakturen und Fabriken und wie war ihr Zustand in verschiedenen Zeit-Altern beschaffen? [...] Welche Schicksale hatte unsere Ungrische Oekonomie [...]? Wenn entstand das Ungrische

National-Commerz, welche Schicksale hatte es, und was waren die Gegenstände desselben?"⁴⁹ Die Antworten auf diese und ähnliche Fragen mußten vorerst die Leser selbst geben. Schriftlich ausführlich vorgelegt wurden sie erst vier Jahre später, 1802, in der in Weimar in Fortsetzungen erschienenen Studie des ungarndeutschen Gregor Berzeviczy unter dem Titel *Ungarns Industrie und Commerz*⁵⁰. Aber was Berzeviczy hier aus dem Ausland forderte, konnte man bisweilen zwischen den Zeilen auch im Inland lesen. Einer seiner Zipser Landsleute, Johann Georg Schmitz, besaß gar die Kühnheit, solche Gedanken in eine *Ode auf seine k.k. Hoheit Joseph* einzuflechten. Nach sechs panegyrischen Strophen des Gedichtes behauptete der Dichter voll Bürgerstolz, daß die Bewohner der Zips „reich genug an Sinn für Industrie“ sind, und forderte schließlich vom Palatin und über ihn vom König im Sinne des Gregor Berzeviczy „Handels-Freyheit, Straßen und Kanäle!"⁵¹

Schon diese wenigen Beispiele beweisen, daß ungarverbundene oppositionelle Gedanken in den deutschsprachigen Hungarica auch unter dem stärksten Druck der Zensur jeweils ihre entsprechenden Erscheinungsformen fanden, was unter dem Aspekt der Beurteilung des literarischen Lebens keineswegs belanglos ist. Selbstverständlich gab es in dieser Literatur auch andere Töne, gewiß auch echte Begeisterung für den Palatin und den König und überzeugte politische Stellungnahmen gegen die Revolution und später auch gegen Napoleon und die Franzosen (dies freilich nicht nur deutsch, sondern mindestens so oft ungarisch wie auch in den Sprachen aller übrigen Nationalitäten von Ofen und Pest sowie des ganzen Königreichs). Der Unterschied ist aber nicht nur im Inhalt, sondern auch hinsichtlich der möglichen Glaubwürdigkeit seiner Wahrheit erheblich. Unter despotischen bzw. diktatorischen gesellschaftlichen Verhältnissen sind nämlich die literarischen Belege einer oppositionellen Haltung, wenn auch nicht unbedingt von adäquatem ästhetischem Niveau, doch immer authentisch, während man von denen monarchenfreundlicher Bekenntnisse selten weiß, ob sie echt, opportunistisch oder, wie am Anfang und am Ende des Schmitz-Gedichtes, lediglich notwendige Rahmenbedingungen sind, in denen oppositionelle Ideen überhaupt aufkommen können.

*

*

*

Das literarische Leben einer Region kann auch dann nicht gedeihen, wenn es nicht für geistig-künstlerische Kontakte nach außen offen ist. Der Einfuhr von geistigen Werten kommt selbstverständlich eine erhöhte Bedeutung zu, wenn die Entfaltung der eigenständigen Literatur - wie in Ofen und Pest um 1800 - durch harte Zensurmaßnahmen gedrosselt wird.

Hinzu kommt, daß der Rezeption von Literatur aus Deutschland und Österreich keinerlei sprachliche Hindernisse im Wege standen. So potenziert sich für ungarndeutsche Leser und Autoren das Gewicht des deutschsprachigen Literaturimports in besonders hohem Maße, vor allem wenn bei allen Einschränkungen der Entfaltung des internen literarischen Lebens durch die Zensur und sonstige Verbote und trotz der strengsten Kontrolle geistiger Importwaren aus dem Ausland (vor allem aus dem revolutionären Frankreich und dem protestantischen und angeklärt freigeistigen Deutschland) ein ansehnlicher Teil der deutschen Belletristik in den Buchläden von Ofen und Pest zu jeder Zeit erhältlich ist.

Deutsche Romane, Gedichte und Theaterstücke in Büchern, Zeitschriften und auf der Bühne dienten in Ofen und Pest nicht nur als Ersatz, sondern auch (in das interne literarische Leben tief eingreifend) als Inspiration, Maßstab und Muster für die eigene Produktion.

Die Buchhandlungen spielten im geistigen und literarischen Leben der beiden Städte am Anfang des 19. Jahrhunderts eine besondere Rolle. Sie gehörten zu den ganz wenigen von der Obrigkeit zwangsweise tolerierten letzten Stätten der Begegnung von Literaten. Ilona Szepessy schloß aus den Mitteilungen in der Korrespondenz von Gruber im Jahre 1806 sogar darauf, daß „der beliebteste Treffpunkt der Wissenschaftler [in Pest und Ofen, L. T.] die Buchhandlung von Eggenberger“ war⁵². Alle Buchhandlungen unterhielten auch einen eigenen Verlag. Die Autoren, Schriftsteller und Wissenschaftler trafen sich dort demnach zugleich als Käufer und „Verkäufer“. Die Buchhändler und Verleger kamen dabei nur dann auf ihre Kosten, wenn sie gleichzeitig weitverzweigte Beziehungen zu den größten europäischen Verlagshäusern und Buchhandlungen hatten⁵³. Dieser Tatsache ist es zu verdanken, daß sowohl die bereits vor der Jahrhundertwende eröffneten Buchhandlungen der Gebrüder Kilian, von Florides Diepold und Michael Weingand (ab 1801 Besitzer der letzteren: Joseph Eggenberger) als auch die neuen von Joseph Leyrer (1801) und Konrad Adolf Hartleben (1803) laut kontinuierlich erscheinener umfangreicher Angebotslisten in der *Vereinigten Ofner und Pester Zeitung* stets eine äußerst reichhaltige Auswahl an den aktuellsten literarischen Erzeugnissen Deutschlands im Angebot hatten. Der programmatischen Verbreitung der neuesten Literatur aus Deutschland und Österreich dienten auch manche Periodica. Joseph Leyrers sonntags erscheinene *Zeitung für Herren und Damen* sowie sein Mittwochsblatt, die *Zeitung für Damen*, veröffentlichten in Pest zwischen 1806 und 1809 eigentlich nur wenige Gedichte und Aufsätze sowie Dramen-Auszüge einheimischer Autoren wie Rösler, Johann Paul Köffinger, Johann Carl Unger, Georg Gaal, Schedius. Sie druckten vor allem die neuesten belletristischen Publikationen sowie literaturkritischen und -theoretischen

Abhandlungen aus den verschiedenen Periodica und Almanachen des deutschsprachigen Auslandes, von Mühler, Kotzebue, Mahlmann, Seume, Schreiber, Haug, Matthiesson, Rosenheyn, Adam Müller, Zimmermann u.a. nach. Schon der Untertitel der ersten Nummer der Damenzeitung machte dieses Programm deutlich: Danach ist der Inhalt „Prosa und Poesie sowohl in ausgewählten gut gelungenen Original-Aufsätzen bestehend, als auch in einem Auszuge aus den besten auswärtigen Journalen und Zeitschriften in Hinsicht für die gebildete Welt“. Anschließend folgt eingangs im ersten Heft die Aufzählung von 18 ausländischen Quellen, die regelmäßig ausgebeutet werden sollen, darunter die *Zeitung für die elegante Welt*, *Der neue deutsche Merkur*, das *Journal des Luxus und der Moden* und *Der Freymüthige* von Kotzebue und Merkel.

Auch das Repertoire des Theaterlebens (vor allem in den beiden Wintertheatern) wurde von den gleichen Titeln beherrscht, denen man damals in den Theaterprogrammen des ganzen deutschen Sprachraumes begegnete. Schauspiele mit typischen ungarischen Themen (z.B. *Die Korsen in Ungarn* von Kotzebue), von ungarndeutschen Schriftstellern (z.B. Johann Hirschfeld: *Das Zauberschloß in Ungarn*; Simon Peter Weber: *Die Hunyadi'sche Familie oder Auch Unschuld schützt nicht immer von Kabale*) bzw. aus Ungarn stammenden deutschsprachigen Autoren (Joseph Korompay: *Rudolf von Felsek oder Die Schwarzhäler Mühle*) und von Schauspielern der beiden Wintertheater in Ofen und Pest (z.B. Franz Xavier Girzik: *Stephann* [!], *der erste König von Ungarn*; Joseph Meister: *Die Nixe der Quelle bei Trentschin* usw.) verlichen den Pest-Ofner Theatern zwar ein gewisses Lokalkolorit, gespielt wurde aber in Ofen und Pest, wie damals in Österreich und Deutschland vor allem Kotzebue. (Allein zwischen 1800 und 1811 wurden von den Schauspielern der beiden Städte 48 seiner Stücke aufgeführt)⁵⁴.

Ihm folgten Iffland, Ziegler, Johanna von Weißenthurn, Schröder, Kratter und die dramatischen Feenmärchen, so z.B. *Das Donauweibchen* von Hensler, das gleichzeitig in Weimar einen ähnlichen Erfolg verbuchen konnte. Von den Klassikern spielte man in erster Linie Schiller und Lessing.

So kam das deutschsprachige literarische Leben Ungarns und vor allem seines immer stärker werdenden Zentrums in Ofen und Pest durch Importe und die sich an den Normen der deutschen Literatur orientierende eigene Produktion mit dem Kreislauf der multiregionalen Literatur des deutschen Sprachraumes in engste Berührung. Die eigenen regionalen literarischen Erzeugnisse dienten dabei selbstverständlich der belletristischen Konsumtion in Ungarn. Einiges davon wurde damals aber auch in Österreich und Deutschland - wenn auch oft nur durch ungarndeutsche Vermittlung - zur Kenntnis genommen. Man war durchaus bemüht, die eigenen Leistungen im

deutschsprachigen Ausland publik zu machen⁵⁵. Schließlich wurde eine ganze Reihe von ungarndeutschen Werken auch (oder *nur*) im Ausland, vor allem in Wien, Leipzig und Weimar, herausgegeben.

*

*

*

Der Zensur, mit der dieses literarische Leben so schwer belastet war, versuchten in Ofen und Pest die theoretisch fundierten Programme von Schedius und die praktische literaturorganisatorische Tätigkeit von Rösler und Lübeck zu entgehen. Was Eigenständigkeit, kommunikative Effekte und Niveau anbelangt, konnte man um die Jahrhundertwende in diesen zwei Städten bereits mehr Ergebnisse erwarten als in den kleinen an sich recht aktiven Zipser Städten Nordungarns oder im kulturell enger an Österreich gebundenen westungarischen Raum um Ödenburg und Preßburg.

Schedius entwickelte sein literarisches und wissenschaftliches Programm zum ersten Mal in seinem *Literarischen Anzeiger*, den er als wöchentliche Beilage zur politischen Tageszeitung *Neuer Courier aus Ungarn von Kriegs- Staats und Gelehrten Sachen* herausgab. Eigentlich summierte er in der programmatischen Vorrede die gleichen aufklärerischen Normative, wie er und seine in- und ausländischen Freunde sie auch schon vor der Martinovics-Verschwörung oder der Französischen Revolution vertreten hatten. Politische Aussagen enthält die Zeitschrift expressis verbis nicht. Solche zu formulieren, war aber auch früher kaum Schedius' Absicht gewesen, und in einem „literarischen“ Blatt wird man sie auch kaum vermissen. Und doch weckt sein Einsatz für die vaterländische Kultur und Literatur *nach 1795* politische Vorstellungen, wie sie durch diesen Text, wenn er sie 1792 geschrieben hätte, keineswegs aufgekommen wären. Denn die Worte, in denen er z.B. ein zu widerlegendes Argument gegen seine Zeitschrift niederschrieb, wonach „Andere“ behaupten, „allein in dem gegenwärtigen Zeitpunkt, wo die literarische Tätigkeit in unserem Vaterlande so gering ist, und nur so gering seyn kann, wäre der Stoff für so eine Zeitschrift viel zu unbedeutend [...]“⁵⁶ (Hervorhebungen, L.T.), enthalten einen äußerst hohen Anteil kulturpolitischer Zeitkritik. Wissenschaft und Kultur hatten im Rahmen der aufgeklärten Argumentation für den Fortschritt am Ende des Jahrhunderts in Ungarn ohnehin ein größeres politisches Gewicht denn je. Im Widerstand gegen die Kolonialisierung durch Österreich blieb dies um 1800 für Ungarn und Ungarndeutsche gleichermaßen das einzige Feld, auf dem man das eigene Gesicht wahren konnte, wenn in jedem Buch staatsfeindlicher Geist gewittert wurde und besonders, wenn man darüber so schrieb wie Schedius: „Dem Gelehrten [...] muß es äußerst wichtig seyn, zu sehen, wie viel durch

jedes neue Buch für das Reich des Wissens gewonnen ist, wie viel oder wenig jede neue Schrift *das Fortschreiten der Wissenschaften und die Aufnahme der Wahrheit befördere oder gar verhindere*"⁵⁷. (Hervorhebung, L.T.)

Was Schedius über die Wahl der deutschen Sprache schrieb, hielt er für so wichtig, daß er es in der Einleitung seiner noch bedeutenderen *Zeitschrift von und für Ungern* wörtlich wiederholte. Er entschuldigte sich dafür, verschwieg die politische Zweckmäßigkeit, betonte die größeren Absatzmöglichkeiten im vor allem deutsch lesenden Inland und die somit entstandenen Beziehungsmöglichkeiten zum geistigen Leben des Auslandes und begründete ihre Verwendung auch mit dem hohen sprachlichen Ausdrucksniveau des Deutschen.⁵⁸

*

*

*

Von den Aufsätzen, Rezensionen und Besprechungen, die alle auf einem besonders hohen Niveau das literarische Leben in Ungarn zu fördern beabsichtigten, sei hier eine kleine Rezension von Schedius hervorgehoben. Man bewundert darin das außergewöhnliche Gespür des Verfassers nicht nur für die Ende der neunziger Jahre typischen literarischen Tendenzen im In- und Ausland, sondern auch für die gegebenen Möglichkeiten der literarischen Entwicklung in der eigenen Heimat sowie für die belletristische Aufnahmebereitschaft der Adressaten und im Zusammenhang damit für die Bildungsmöglichkeiten ihres Geschmacks. Schedius erkannte 1798, welche literarische Bedeutung und kulturhistorische Funktion die Förderung der einheimischen ungarndeutschen Almanach-Dichtung unter den spezifischen Umständen in Ungarn erlangen könnte. In diesem Interesse forderte er anlässlich der kritischen Beurteilung des besprochenen Pester Almanachs hohe künstlerische Ansprüche, Originalität und planmäßig durchdachte Auswahl und Redaktion.⁵⁹

Für die Almanach-Dichtung gab es tatsächlich alle subjektiven Voraussetzungen: Dichter, Leserinteressen, Leserverständnis und inländische Nachfrage. Auch die objektiven Bedingungen schienen dafür günstiger zu sein als für andere poetische Produkte⁶⁰. Die Almanach-Dichtung bot schließlich am ehesten die Möglichkeit, sich an die modernen (Unterhaltungs-)Trends der zeitgenössischen deutschen Literatur anzuschließen.

Es ist daher kein Zufall, wenn im Königreich Ungarn ab 1800 im deutschsprachigen literarischen Leben der Almanach-Dichtung und der Lyrik generell wegen des anspruchsvolleren Angebots und der interessierten Nachfrage und des auch dadurch erhöhten Niveaus eine wesentlich

bedeutendere Rolle zukam als dem ausländischen und einheimischen Trivialroman.

Schedius hatte in allen seinen literarischen Programmen stets das ganze Land mit seiner ganzen Bevölkerung und mit sämtlichen Nationalitäten vor Augen, wenn er z.B. im *Literarischen Anzeiger* eingangs alle „in Ungern (im weitesten Sinne, d.h. Siebenbürgen, Croatien, Slavonien mitgenommen) erschienenen und künftig erscheinenden Schriften“ in sein Blickfeld zu ziehen beabsichtigte, alle „Aufsätze [...], die nur irgend unser Vaterland betreffen“⁶¹. Die Almanach-Rezension aber sprach vor allem das deutsche Publikum und die deutschen Autoren in Ungarn an. (Das ungarische Taschenbuch des János Kis wurde in der gleichen Zeitschrift nur kurz erwähnt.)⁶²

Wenige Jahre später strebten auch so bedeutende Organisatoren des deutschsprachigen literarischen Lebens wie z.B. Rösler und Lübeck in Pest an, das Almanach- und Lyrik-Programm planmäßig und mit größter Sorgfalt umzusetzen. Die deutschsprachige Lyrik wurde auf das höchste Piedestal der literarischen Schöpfung gestellt. Somit avancierte die Lyrik ab 1800 für ein Jahrzehnt zum qualitativ anspruchsvollsten Träger der literarischen Kommunikation in Ofen und Pest. In keiner anderen Gattung der deutschsprachigen Literatur Ungarns repräsentierte sich in dieser Zeit so ausdrucksvoll der Wille, hohes künstlerisches Niveau zu erreichen und gleichzeitig auch modern zu sein, sowie die poetisch vielfach variierte Absicht, das typische Hungarus-Bewußtsein mit ihrer aufgeklärten bürgerlich kosmopolitischen Weltoffenheit harmonisch zu verbinden.

Dementsprechend wurden für die Lyrik relativ höhere Maßstäbe gesetzt als für alle anderen Gattungen. Sie diene für Schöpfer wie Leser als *Aufmunterung zur höheren Bildung ihres Genies*, schrieb Rösler 1801, sie sollte auch „kein Mittel zur leichten Verdauung werden“, sondern gemäß der Norm des zeitgenössischen spätaufklärerischen Durchschnitts von Lesern und Poeten in Deutschland „auf Geist und Herz des Lesers berechnet“ sein.⁶³ Mit den Begriffen „Erheiterung“ und „Rührung“ hatte Rösler die zwei Eckpfeiler Witz und Empfindsamkeit gesetzt, auf denen auch die anspruchsvollere deutsche Almanachpraxis besierte und die z.B. in der vielgelesenen Leipziger *Zeitung für die elegante Welt* theoretisch als Grundlage für die zu fördernden Grundmuster moderner lyrischer Kommunikation propagiert wurden.⁶⁴

Da in Deutschland um 1800 das sentimentale Gedicht unter seinen urbanen Lesern gefragt und verbreitet war, so daß ihm auch literaturhistorisch repräsentative Dichter der Klassik und Romantik in ihrer lyrischen Praxis wiederholt Zugeständnisse machten, versuchte in Ungarn auch Rösler dafür die dort vermutlich noch nicht so allgemeine

Aufnahmebereitschaft zu beeinflussen, als er behauptete: „Mancher Leser (ich schreibe dieß für Ungarn) wird es tadeln wollen, daß hier zu viele Stücke [...] durch Schwermuth veranlaßt wurden [...]. Phantasie und Gefühle bilden den Dichter, und sind die Quellen seiner Thätigkeit. Phantasie und Gefühle [...] erhalten sich durch Liebe [...]. Die Schwermuth ist ein süßes Eigenthum des gefühlsvollen Leiden“⁶⁵. Normativen dieser Art werden die Ofner und Pester Anthologien und anspruchsvollere Lyrikbände und literarische Zeitschriften im ersten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts voll gerecht. Manche Gedichte hätten sich auch in der *Zeitung für die elegante Welt*, dem *Neuen Teutschen Merkur* oder sogar in den *Weimarer Kleinen Schriften* von 1801 sehen lassen können. Den essentiellen Grundmustern der sentimental Lyrik, ihren hoch sublimierten Gefühlen und Sehnsüchten, ihrer verschwommenen Gegenstandslosigkeit und dem Ineinanderfließen von Wonne und Leid mit dem Gedanken des „ich ergötze mich am Klagen“⁶⁶ wird kaum ein anderes Gedicht so gerecht wie das ungarndeutsche *An die Erinnerung* in den *Pester Ungarischen Miscellen*⁶⁷. So konzentriert findet man sonst nirgends die typischen Requisiten der empfindsamen Dichtung wie gerade hier. Der unbekannte Dichter schwelgt hier geradezu in sentimental Metaphern wie „sanfter Schauer“, „geflohne Freuden“, „ursachloses Bangen“, „das mir den Busen engt“, tief empfundnes Sehnen“, „verlohrne Thränen auf heißen Wangen“, „wollustvolles Leiden“, „sanftes Weh“, „einst empfundnes Glück“ usw. Gewiß entspricht so ein Gedicht nicht nur in jeder Hinsicht den zeitgenössischen europäischen Modetrends in der Unterhaltungsliteratur, sondern es ist auch durch die harmonische und technisch versierte Verkettung dieser sentimental Metaphern poetisch unvergleichlich anspruchsvoller als die „Höckerweib-Verse“ der von Rösler 1805 beanstandeten ungebildeten Reimemacher mit ihrer „lebenslänglichen Geistersleere“⁶⁸. Auch für die typischen „witzigen“ Gedichte der Spätaufklärung gibt es in den Anthologien reichlich Beispiele. In der Manier des in der deutschen Lyrikgeschichte vielfach nachgeahmten *Liebesliedes an die Weinflasche* des Ewald Christian v. Kleist, das auch Mihály Csokonai Vitéz zu einem ungarischen Gedicht inspirierte, veröffentlichte z.B. 1804 in Pest eine ungarndeutsche Dichterin das geistreich witzige, nicht ohne ausgezeichnete originelle Einfälle und geschickte poetische Raffinessen verfaßte Gedicht *Geständnis*⁶⁹. Das Gedicht bot (ebenfalls den Modetrends um 1800 entsprechend) mit der bis zum letzten Vers hinausgezögerten Pointe - eigentlich ist das Gedicht als thematische Variante zum Kleistschen Lied ein Liebeslied an einen wärmespendenden Kachelofen - eine ganze Serie von vergnüglichen Zweideutigkeiten. Es ist schon beachtenswert, daß Professor Schedius in seiner äußerst positiven Rezension über diesen Almanach das Gedicht als ein mustergültiges Werk

hervorhob: Gedichte, schrieb er, „wie das schalkhafte Geständnis S. 14 der ungenannten Marie, erregten in dem Ref. den Wunsch, mehrere solche schöne Produkte ihres gebildeten Geistes [...] in dem künftigen Jahrgange dieses Almanachs sehen und sich derselben freuen zu können“⁷⁰.

Für die poetischen Grundstrukturen der ungarndeutschen Almanach-Lyrik war im Grunde genommen die einerseits rationale und andererseits sentimentale Sichtweise der zeitgenössischen deutschen Durchschnitts- und Poesie bezeichnend. So setzte sich dank des bewußten Einsatzes der ungarischen Literaten in Ofen und Pest nach 1800 für die allgemeine Bildung durch Poesie eigentlich wie in Deutschland die spätaufklärerische Reproduktion aller möglichen Tendenzen der Lyrikgeschichte der deutschen Aufklärung durch. Darin fanden neben der natürlich alles überragenden empfindsamen Lyrik auch lehrreiche Fabeln, verspielte Rokoko-Arien, anakreontische und klassizistische Gedichte und sogar die poetische Landschaftsmalerei der Frühaufklärung ihren Platz.

Hierzu gehören auch die lyrischen Zeugnisse der Freundschaft von gleichgesinnten Dichtern und anderen Intellektuellen, wie sie in der deutschen Poesie um die Mitte des 18. Jahrhunderts so bedeutend waren. Letztere sind auch unter dem Aspekt der poetischen Dokumentation des ungarndeutschen literarischen und geistigen Lebens von besonderer Wichtigkeit⁷¹. Beachtenswert ist auch, daß diese Gedichte durch die Darstellung von räumlich gebundenen persönlichen Beziehungen zu denen gehören, die gleichzeitig auch regional determinierte Inhalte vermitteln.

Wie vielfältig aber die lyrische Palette dieser vor allem Ofner und Pester ungarndeutschen Dichtung war, veranschaulichen neben diesen poetischen Grundformen der Spätaufklärung auch ganz moderne romantische Attitüden in einigen Liedern mit Todessehnsüchten, wie u.a. im Lied *Sehnsucht nach dem Grabe*⁷², und am anderen Ende der poetischen Farbskala auch solche trivialen lyrischen Unterhaltungsstrukturen, wie sie z.B. in einer äußerst geschickten ungarndeutschen Guckkastenlied-Variation der bekannten deutschen Flugblattlieddrucke unter dem Titel *Raritätenkasten für Ehelustige Männer*⁷³ zum Ausdruck kamen. Für letzteres Gedicht glaubte sich der anonyme Verfasser allerdings in einer Fußnote entschuldigen zu müssen, solche Adaptationen der deutschen Dichtung bildeten nämlich die seltene Ausnahme.

Wesentlich höhere Maßstäbe wurden angelegt, wenn Rösler im ungarndeutschen patriotischen Eifer rhetorische Fragen wie die folgenden stellte: „Sollen wir deßwegen, weil Ungarn bis jetzt keinen Wieland, Schiller und Göthe[!], keinen Mathisson[!], Voß, Pfeffel u.s.w. besitzt, es nicht versuchen dürfen, ob wir in der Folge welche bilden können? Sollen wir nur immer ausländische Kunstwerke bewundern, und das Maaß unserer Kräfte

daß für nicht auch untersuchen? Ja dürfen wir in der *Hoffnung auf künftige Vollkommenheit* nicht gerne den Vorwurf vertragen, daß unser erster Auftritt sich wenig auszeichnet?“⁷⁴ (Hervorhebung, L.T.) Die für Spitzenleistungen gehaltenen Produkte der deutschen Lyrik enthielten immer wieder Vorbildfunktionen. Rösler veröffentlichte 1804 in Pest *Allgemeine Sammlungen besonderer Art aus allen Gattungen der Dichtkunst verschiedener Dichter*⁷⁵, und Schedius lobte sie als „ein charakteristisches Verzeichniß einiger vorzüglicheren deutschen Dichterwerke, das für Dilettanten und praktische Anfänger in der Dichtkunst bestimmt ist, und dazu beytragen soll, die Dichterliebe zu verbreiten und - zu leiten. Deßhalb ist jedem eine möglichst gedrängte Anzeige seines eigentümlichen Werthes beygesetzt.“⁷⁶

Diese Vorbildfunktion der deutschen Dichtung hatte schließlich in mehrerer Hinsicht negative Konsequenzen. Erstens wurden die viel zu anspruchsvollen Anstrengungen der Dichter mit einer Reihe epigonaler Nachahmungen Goethes, Schillers, Matthissons, Claudius u.a. belastet. Zweitens mußte aber auch, an diesen hohen Maßstäben gemessen, jede Bilanz negativ ausfallen. Ein allzu strenger - gewiß auch gegen die ungarndeutsche Literatur voreingenommener - Kritiker mit dem Pseudonym Q. S. übereiferte sich in seinen *Freimüthigen Erinnerungen über Ungerns deutsche Literatur* im Jahre 1805 sogar zum folgenden Urteil: „Rück-sichtlich auf die große Anzahl unserer inländischen Deutschen (worunter so viele reiche gebildete Städter) [...] auf die Menge solcher Leser, denen deutsche Lektüre Bedürfniß oder Unterhaltung ist, auf die vielen tausend Gulden, welche Deutschlands Geistesindustrie jährlich von unserem Lande gleichsam als Tribut erhebt; und verglichen mit dem Verhältniß, in welchem andere Nationen auf dieser Seite zu Deutschland stehen, muß man Ungerns deutsche Literatur geradezu für n u l l erklären“⁷⁷. Mit vollem Recht wurde dagegen die ungarndeutsche Literatur im Sommer 1807 im Intelligenzblatt der *Wiener Annalen* in Schutz genommen⁷⁸ und auch *Der neue Teutsche Merkur* berichtete bereits von den positiven Ergebnissen der ungarndeutschen Poesie sowie von dem vielversprechenden „Wetteifern“ der „teutschen Dichter in Ungarn [...] mit den ungarischen Nationaldichtern“⁷⁹.

Noch interessanter ist, daß im gleichen Heft, in dem die vernichtende Kritik erschien, auch Rösler eine Studie veröffentlichte. Rösler sah darin ganz im Gegenteil zum unbekannten Q. S. seine literaturorganisatorischen Anstren-gungen und Bemühungen aus der Zeit der Jahrhundertwende für den Fortschritt und das höhere Niveau der ungarndeutschen Dichtung durch die jungen Ofner und Pester Dichter im Jahre 1805 geradezu verwirklicht. Mit feierlichen Worten verkündete er deshalb: Die „Verfasser sind meistens noch junge heranreifende Männer, und deswegen verdienen sie, wie ich

glaube, zweifach, daß das Vaterland ihrem Werth Gerechtigkeit erzeige. Aber auch abgesehen davon sind es größtentheils vollgiltige Beweise eines ächten poetischen Talents. Nur mehr Aufmunterung desselben! und ich bin überzeugt, Ungern werde sich Sänger erziehen, die ihm Ehre machen. Bemerkungswerth ist, *daß sie alle Ofen und Pesth angehören. Gewiß ein willkommenes Zeugnis für die Kultur dieser 2 Städte.*”(Hervorhebung, L.T.) Die anschließenden Worte verraten die Kenntnis der gleichzeitig erschienenen ungerechten negativen Kritik: „Und laut spreche ich es nochmals aus, mein Urtheil über jene Kunstgenossen; ein Urtheil, das mir kein mattherziger Krittler verkümmern soll. Noch mehr; diese lieblichen Äußerungen schöner Seelen gehören zugleich edlen Menschen an [...]. Man entdecke irgend eine seltene Fliege, einen neuen Pilz. Ihr könnt Bücher darüber voll Rühmens schreiben; Niemand wird dagegen etwas haben. Aber bringt die Titellose Seelengüte eines Menschen vor die Publicität, gleich findet man es anstößig [...]”⁸⁰.

Aber weder solche Organisatoren des ungarndeutschen literarischen Lebens wie Rösler, die die hohen Maßstäbe für die Entwicklung der ungarndeutschen Lyrik gesetzt haben, noch seine unterschiedlichen Kritiker im In- und Ausland, die nach diesen Maßstäben ihre Urteile fällten, waren sich dessen bewußt, daß sich die echten poetischen Qualitäten dort konstituierten, wo die einheimischen Dichter nicht deutsche, sondern *ungarndeutsche* Gedichte schrieben: Denn - wie verlockend die Resultate der Gipfelleistungen der deutschen Lyrik auch waren, wie viel mit ihrer Nachbildung in der poetischen Selbsterziehung der Dichter sowie durch die einheimische Vermittlung dieser typischen deutschen Werte in der Geschmacksbildung der Leser auch erreicht werden konnte, - nur die Aufnahme der ungarischen Stoffe und Erlebnisse sowie deren schöpferische sprachliche Gestaltung und Einbeziehung in das moderne deutschsprachige Gedicht konnte ihnen authentische Originalität verleihen. Ohne diese „provinziellen“ Stoffe aus dem ungarischen Umfeld blieben sie - so widerspruchs voll das auch klingen mag - lediglich provinzielle deutsche Dichter am äußersten Rande der deutschsprachigen Poesie.

Nur die regionale ungarische Thematik verlieh den deutschsprachigen Dichtern Ungarns die notwendige künstlerische Authentizität und verband sie was hinsichtlich der regionalen literarischen Beziehungen noch bedeutender ist, auch mit den ungarischen Dichtern der gleichen Region, die sich gerade in dieser Zeit nicht ihrer Begabung und auch nicht ihren poetischen Leistungen entsprechend am rasch verbürgerlichenden literarischen Leben des Königreichs beteiligen konnten. Darüber hinaus, daß für die schöpferische Ausbildung von echten poetischen Werten die Einbeziehung der regionalen Stoffe unumgänglich ist, kommt also auch

dieser lyrischen Ersatzfunktion der ungarndeutschen Poesie innerhalb des Ofner und Pester literarischen Lebens eine wesentlich größere kulturhistorische Bedeutung zu als dem bewußten Versuch, lyrische Strukturen des Rokoko, des Klassizismus und Sentimentalismus, der Anakreontik und der Fabeldichtung von Deutschland nach Ungarn zu verpflanzen. Letzteres leisteten die damals noch ohne Ausnahme deutsch lesenden ungarischen Dichter auch ohne die Vermittlung durch ungarndeutsche Poeten; sie erzielten dabei sogar durch ihre fremde magyarische Sprache, die in diesen nachgeahmten Genres allein von ihnen erprobt wurde, ein wesentlich höheres Maß an Originalität als ihre deutsch dichtenden Landsleute.

Darum sind die besten Gedichte der ungarndeutschen Lyrik um 1800 vor allem unter denen zu suchen die in ihrem Inhalt - z.B. in der kulturellen oder sozialkritischen und politischen Thematik - deutlich ungarisch motiviert sind und somit scharf umrissene typologische Beziehungen zu den zeitgenössischen Gehaltsstrukturen der ungarischen Poesie aufweisen oder sich zumindest mit einem mehr oder weniger stark ausgeprägten Lokalkolorit von der großen Menge der damaligen deutschen Modestrukturen abheben. Dies fiel den meisten Dichtern um so leichter, als sie sich abgesehen von nur ganz wenigen Ausnahmen, mit Ungarn identifizierten. Oden und Hymnen an das ungarische Vaterland mit der Heraufbeschwörung der Glanzjahre der ungarischen Vergangenheit, hochschwingende Preislieder auf hervorragende Persönlichkeiten ihrer Gegenwart waren für sie deshalb genauso selbstverständlich wie der Ausdruck ihrer Beziehungen zum Stadt- und Landleben in und um Ofen und Pest. Sie gedachten mit feierlichen Worten des landnehmenden Fürsten Árpád, dessen Verehrung sie mit den größten zeitgenössischen Lyrikern Ungarns sowie miteinander verband, mögen sie voneinander auch so fern gestanden haben wie Samuel Bredeczky, der einst in Jena studierende protestantische Theologe aus der nördlichen Zips, und der im Süden des Landes, in der Stadt Szeged, geborene und in Wien studierte katholische Gruber. Die Gedichte, die Ode an das *Vaterland*⁸¹ von Bredeczky und den *Hymnus an Pannonia*⁸² von Gruber trennen nur die Gattung, die formale Gestaltung und der Umfang. Bredeczky ließ seine historischen Bilder von den Gipfeln der Karpaten auf das Land blickend in der nach Klopstockscher Art variierten sapphischen Strophe vorbeiziehen.

Gruber fleht „Mutter Pannonia“ in seinem Hymnus im elegischen Versmaß an: „Schütze Mutter dieß Volk, bewahre den Geist der Árpáden.“. Danach folgen heldenmütige Kampfvisionen wie bei Bredeczky. Die ungarische Historie wird allerdings der dichterischen Aussage gemäß in beiden Gedichten von der Warte der aufklärung gesehen. Bredeczky findet die thematische Kontrapunktion zu den „heroischen“ Metaphern der

blutigen Kämpfe („Ströme von Blut“, „Leich' auf Leichen gethürmt“ usw.) im Gedanken der idealen Zukunft des heilbringenden Friedens, und bei Gruber bildet Matthias Corvinus der Humanistenkönig, zu dem das Gedicht bis zum Schluß immer wieder zurückfindet die Achse seiner historischen Tableaus. Dieser ausgezeichnete Dichter verstand poetische Kontraste zu schaffen, wie sie erst zwei Jahrzehnte später in der romantischen Dichtung der Magyaren typisch wurden.

Rumreiche Schlachten aus der Türkenzeit feiert auch ein *Husarenlied*⁸³ von J.K. Lübeck, allerdings in der Art der Rokoko-Singspielarien, und Heroen der ungarischen Geschichte, wie die Feldherren János Hunyadi, Miklós Zrínyi u.a., zitiert der Ofner Johann Paul Köffinger in den agitatorischen Gedichten für die Insurrektionserhebung in seinen *Liedern für Bewaffnete*⁸⁴.

Von hohem kulturhistorischem Wert sind auch Gedichte, in denen sich das regionale Leben um 1800 in und um Ofen und Pest auffächert. Die poetische Beschreibung eines botanischen Sammlerausflugs durch den Ofner Norbert Purkhart in dem Gedicht *An Hrn Tobias von Koy*⁸⁵ läßt die zeitgenössischen Naturbilder von Ofen und Pest und ihren Vororten lebendig werden. Unverwechselbare Lokalbezüge weist auch die *Epistel an Ign. Frölich*⁸⁶ von Andreas Friedrich Halizky auf. In knapper Form wurden darin die typischen Pest-Ofener Modalitäten der Überquerung der Donau mit Kähnen und Booten, zu Fuß auf dem Eis und auf der Schiffbrücke verdichtet, inhaltlich einem Brief von Baron von Hofmannsegg⁸⁷ ganz ähnlich. Der zweite Teil des Gedichtes vergegenwärtigt das gemütlich-gesellige Zusammensein der Freunde in einer Altpester Wohnung beim harmonischen Genießen von Speisen, Wein, Tabak, „vertrautem Gespräch“ und dem „Trank von arabischen Bohnen“. Ofner und Pester Stadtatmosphäre von einer ganz anderen Seite bietet das Gedicht *Wie war mir da!* des Franz von Boros aus den *Ungarischen Miscellen* von 1805⁸⁸. Die skizzenhafte Einblendung des beabsichtigten Selbstmordes einer im Elend verlassenen Mutter zweier Kinder am städtischen Donauufer bereichert die zeitgenössische Pest-Ofner Poesie um die Sicht auf soziale Spannungen in einer werdenden Großstadt. Ein Bild wie dieses widerspricht um 1800 allen thematischen und gehaltstypologischen Strukturen der ungarländischen Poesie. (Es wird eigentlich erst sieben Jahrzehnte später in der Budapestester Poesie modern.)

Eine besondere typologische Kategorie repräsentieren ungarndeutsche Gedichte mit typischen Natur- und Landschaftsbildern. Hierzu gehören nicht nur solche dynamischen Bilder, wie man ihnen z. B. in einer Pußta-Darstellung Grubers begegnet⁸⁹, sondern auch die stimmungsvollen Metaphern der poetischen Landschaftsmalerei. Ihre Bedeutung ist um so

größer, da die ungarndeutsche Poesie nicht minder als die zeitgenössische deutsche Modedichtung von einer zeit- und raumlosen Naturszenerie beherrscht war. Die Naturschemata mit Hügeln, Tälern, Wiesen, Blumen, Bäumen, Bächen, Sonne, Mond und Sternen streben ihrer poetischen Funktion entsprechend lediglich danach, möglichst gegenstandslose und sublimierte Stimmungen und Regungen des Empfindsamen Geistes zu variieren und nachempfinden zu lassen. Aus der endlos eintönigen Reihe solcher ungebundenen Naturszenen der ungarndeutschen Anthologien heben sich diejenigen ab, welche das unverwechselbare pannonische Zuhause belichten, wenn etwa die Berghänge plötzlich mit hier und dort hochschießenden spitzen Pappeln, Mandelbäumen und rankenden Weinreben belebt werden, wie z. B. in folgenden Versen aus Röslers *Der Weinberg bey Acsa*⁹⁰:

Schön gereihet, Berg heran und quer,
Majestätisch auf zum Himmel strebend,
Spitzen Pappeln ihr gezweige, bebend
Flattert, rauscht, das schwanke Laub umher,
Und die Rebe mit der süßen Last
Rankt sich ihnen an ...

Zwischen Pappeln, zwischen Mandelzweigen,
Schwesterlich vereint mit ihnen steigen
Traubenvolle Reben in die Höh.

Die ungarndeutsche Lyrik wies am Anfang des neunzehnten Jahrhunderts einen wesentlich höheren Grad an Authentizität auf als alle anderen literarischen Gattungen. Die Lyrik war auch die Gattung, in der man sich bewußt nach Qualitätsmaßstäben richtete. So ist es selbstverständlich, daß ihr damals ein bedeutenderer ästhetisch-poetischer Stellenwert im literarischen Leben zuerkannt wurde als der Prosa, mit der man ausschließlich zeitgenössischen Unterhaltungsinteressen zu entsprechen beabsichtigte, oder auch als den für den stets zunehmenden Bedarf des regen Ofner und Pester Theaterlebens geschaffenen einheimischen Dramen.

*

*

*

Aus der regionalen Trivialprosa ragen nur die zweibändigen *Gedanken und Skizzen*⁹¹ des Pest-Ofner Schauspielers Karl Herdt sowie die stimmungsvollen *Tageszeiten in mahlerischen Szenen-Darstellungen*⁹² von Norbert Purkhart und Christophorus Rösler hervor. Karl Herdt verstand

besonders im ersten Band seiner Geschichten, die Erzählweise der spannenden trivialen Unterhaltung, die Gehaltsstrukturen von Nutzen versprechender aufgeklärter Lehrhaftigkeit und vorgetäuschte Harmonie-Empfindungen durch sentimentale Rührung technisch äußerst versiert miteinander zu verbinden. Die Erzählungen von Verführung (*Friederike die Verführte*), von gewaltsamer tragischer Trennung der Liebenden (*Karl und Klärchen*), von negativen Konsequenzen schlechter Erziehung (*Antonie*) sollten offenbar gleichzeitig erziehen und Freude am Lesen bereiten. Interessant sind auch manche empfindsamen Skizzen wie z. B. *Der Zweifel*, der einen sentimental meditativen Monolog in der Art des *Jünglings am Bache* oder *Des Mädchens Klage* an das Donauufer verlegt, oder auch das *Tagewerk*, in dem der sich in Kontemplation ergehende Autor die lasterhafte *vita activa* der Großstadt mit dem offensichtlichen Erlebnishintergrund von Ofen und Pest anprangert. Die pathetische Deklamation des Stils verrät dabei manchmal den Schauspieler: Im Text scheinen nicht selten Worte eines leidenschaftlich agierenden Ferdinand durch.

Moderner noch als Herdts *Skizzen* war am Anfang des neunzehnten Jahrhunderts die sentimentale Stadtidylle von Norbert Purkhart und Rösler, deren städtische Partien, ohne Konkreta von Ofen und Pest zu verzeichnen, mit allen Details die Atmosphäre dieser von Tagesanbruch bis Mitternacht geschäftig pulsierenden Städte aufkommen lassen. „[...] die Schilderungen [...] lebhaft, blühend, interessant [...]“ - wie es in einer Rezension der *Pester Ungrischer Miscellen* steht⁹³ - „[...] sind [...] in einem r e i n e n, r e i c h e n Deutsch, und in einer so wohlklingenden Prosa geschrieben, daß wir dreist behaupten dürfen, Ungarns deutsche Literatur habe nichts ähnliches aufzuweisen.“ Diese schon damals gewürdigte künstlerische Ausdruckskraft ist gewiß nicht nur der stilistischen Gewandtheit der Autoren, sondern auch ihrer Veranlagung zu verdanken, mit der sie es verstanden, das erlebte Lokalkolorit der beiden zusammengewachsenen Städte Ungarns authentisch nachempfinden zu lassen.

*

*

*

Das Ofner und Pester Theater (Gesamtpersonal im Jahre 1808: 101) spielte in beiden Städten regelmäßig alternierend (1789-1810 unter der Leitung der Direktoren Bergopzoom, Kumpf, Graf Emmanuel Unwerth, Eugen Busch, Aloys Cibulka und Anton Jandl)⁹⁴. Aufgeführt wurden deutsche Klassiker, zeitgenössische deutsche und österreichische Erfolgsstücke, ungarndeutsche Dramen, verhältnismäßig viele Opern und Singspiele. Geringere Ansprüche befriedigten die für Schaulustige nach Wiener Muster veranstalteten Aufführungen im Pester Sommer- oder Kreutzer-

Theater (darunter recht viele Stücke und Szenen mit ungarischem Lokalkolorit)⁹⁵ und vor 1800 das spektakuläre schauerliche Angebot im Pester Amphiteater, der sogenannten *Tierhatz*, sowie zu Marktzeiten die vielen Jahrmarktspiele. Aus der ungarndeutschen Dramenliteratur gehören zu den literaturhistorisch bedeutenderen Pest-Ofner *Hungarica*-Drucke Johann Jungs Lustspiel *Die Restauration*⁹⁶ und vor allem das seinerzeit wirkungsvollste deutsche historische Drama über die Anfänge der Geschichte des Königreichs Ungarn unter dem Titel *Stephann [!] der Erste König der Hungarn*⁹⁷, verfaßt und veröffentlicht von dem in Prag geborenen Franz Xavier Girzik, der zwei Jahrzehnte lang einer der berühmtesten Schauspieler, Opernsänger und Dramatiker des Pest-Ofener Theaterlebens war. Die begeisterte Ungarnverbundenheit dieses Erfolgsstückes des nach seiner Geburt Prager deutschen Autors ist für die meisten in Ofen und Pest lebenden deutschsprachigen Intellektuellen bezeichnend. Unter dem Titel des Dramas ist die folgende Widmung Girziks zu lesen: „Der edlen Nation der Hungarn in Unterthänigkeit gewidmet von ihren [!] Verehrer dem Verfasser.“ Das Stück wurde zwei Jahrzehnte später (1813) von dem damals angehenden und später zum bedeutendsten Klassiker der ungarischen Dramenliteratur avancierten József Katona in ungarischer Sprache umgearbeitet. Katonas Umgang mit Girziks Drama wurde somit zur wichtigsten dramaturgischen Vorübung für das seither bekannteste ungarische historische Drama, den 1815 geschriebenen *Ban Bánk*.

*

*

*

Die deutschsprachigen Hungarica-Drucke, Zeitschriften, Zeitungen, Almanache, Taschenbücher, Gedichte, Erzählungen, Dramen, Kalender u.a. hatten am Ende des achtzehnten und am Anfang des neunzehnten Jahrhunderts eine äußerst beachtenswerte kulturhistorische Bedeutung in Ungarn. Sie dienten nämlich damals nicht nur der *Vermittlung* der kulturellen Werte zwischen dem Vielvölkerkönigreich, den deutschsprachigen Ländern und den deutsch lesenden Intellektuellen Mittel- und Osteuropas, wie dies auch vor und nach diesen rund anderthalb Jahrzehnten von 1795 bis 1810 schon immer der Fall war und bis heute nachweisbar ist⁹⁸ Sie wurden um 1800 vor allem in den Zentren des Königreichs, in Ofen und Pest, durch das damals noch ungetrübte Hungarus-Bewußtsein ihrer Verfasser zu konzentrierten Trägern von regional und überregional höchst aktuellen Inhalten und damals modernen kultur- und literaturhistorischen Trends eines lebendig pulsierenden literarischen Lebens, an dem sich die magyarischen Literaten wegen historischer und politischer Zwänge sowie soziologischer Realitäten vorübergehend bei weitem nicht in

dem Maße wie ihre deutsch schreibenden Zeitgenossen beteiligen konnten. So erhielten die *deutschen Hungarica* in der Geschichte der ungarischen Kultur und Literatur zwischen 1795 und 1810 - vor allem in Ofen und Pest - neben ihrer kulturellen Vermittlerrolle zeitweilig auch eine außerordentlich wichtige *literaturhistorische Ersatzfunktion*.

Auf den Maximen der Aufklärung und des Patriotismus konstituiert sich nämlich in dieser Zeit der größte und vor allem der qualitativ bessere Teil der deutschsprachigen literarischen Produkte im ungarischen Königreich, nicht anders also als die der gleichzeitig ungarisch schreibenden Autoren. Inhaltlich waren sie von den Ideen der Aufklärung getragen, mit denen sich ihre Dichter durch ihre ganze Bildung, aber auch durch vielfache Kontakte zu den ausländischen Zeitgenossen in Jena, Weimar, Göttingen, Dresden, Leipzig, Wien u.a.m. auf das engste verbunden fühlten. Der weltoffene Horizont ihrer aufgeklärten Weltanschauung reichte damit weit über die eigene Heimat hinaus. Doch wenn es in ihren Gedichten, Erzählungen oder Dramen um ihre persönliche Stellungnahme ging, so galten ihre aufgeklärten Prinzipien, die große Gegenwartszuversicht, der feste Zukunftsglaube und der entschiedene Einsatz für gesellschaftlichen Fortschritt, sozialen Wohlstand, individuelle Bildung sowie für die allgemeine Durchsetzung der natürlichen Rechte der Menschen *immer Ungarn, dem Vaterland*, zu dem sie sich mit ihrem engagierten Hungarus-Bewußtsein stets bekannten. Von der Aufklärung her kommend war es für sie selbstverständlich, daß dieser Patriotismus die engen Grenzen ihrer eigenen Nationalität überschreitend den ganzen Vielvölkerstaat Ungarn umfaßte. Neben den konvergierenden ökonomischen und politischen Interessen des deutschen Städtebürgertums und des (deutsch oder ungarisch schreibenden) ungarischen Adels fühlten sich die Ungarndeutschen vor allem wegen dieses ungarnverbundenen, gleichzeitig aber auch weltoffenen Geistes aller an der Aufklärung geschulten Intellektuellen des Landes auch mit den Schriftstellern der Magyaren auf das engste verbunden. So trennt die deutschsprachigen Hungarica-Drucke um 1800 von den gleichzeitigen ungarischen lediglich die Sprache. Da sich das (haupt)städtische literarische Leben in Ofen und Pest damals (mindestens der Zahl nach) vor allem für die *deutschen Hungarica*-Drucke als tragfähig erwies, erhöht sich ihre Bedeutung sowohl in ihrer kulturellen Vermittlerrolle als auch in ihrer literaturhistorischen Ersatzfunktion in außerordentlichem Maße.

Anmerkungen:

- 1 Der Aufsatz ist Teil einer zur Zeit vorbereiteten Monographie über das deutschsprachige literarische und kulturelle Leben im Königreich

- Ungarn um 1800. Dazu sind bereits erschienen: 1. Patriotismus und nationale Identität im Spiegel der deutschsprachigen Dichtung im Königreich Ungarn um 1800. - In: Berliner Beiträge zur Hungarologie. Bd. 4. 1989. S. 7-55. - 2. Typologische Verknüpfungen deutscher und ungarischer Dichtung in der ungarndeutschen Lyrik um 1800. - In: Neohelicon. Acta comparationis Litterarum Universarum. Jg. 19. H. 1 (1992) S. 35-48. - 3. Theatervorstellungen im deutschsprachigen Ofen und Pest um 1800. - In: Im Zeichen der ungeteilten Philologie. Festschrift für Professor Dr. sc. Karl Mollay zum 80. Geburtstag. Budapest 1993. S. 369-378. -- Budapester Beiträge zur Germanistik. Bd. 24.
- 2 Zoltán Ács: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon [Nationalitäten im historischen Ungarn]. Budapest 1984. S. 178 f.
 - 3 Béla Bellér: A magyarországi németek rövid története [Kurze Geschichte der Ungarndeutschen]. Budapest 1981. S. 9-11.
 - 4 Die Siebenbürger Sachsen werden aus dieser Arbeit im weiteren wegen ihrer Sonderstellung und ihrer äußerst spärlichen Beziehungen zum literarischen Leben in Ofen und Pest ausgeklammert.
 - 5 Ernst Moritz Arndt: Reisen durch einen Theil Teutschlands, Ungarns, Italiens und Frankreichs in den Jahren 1798 u. 1799. 1. Theil. 2. verb. u. vermehrte Aufl. Leipzig 1804. S. 294.
 - 6 Robert Gragger: Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn. Von Maria Theresia bis zur Gegenwart. Wien, Leipzig 1914. S. 3. u. 9.
 - 7 Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig [Die Geschichte von Budapest von der Austreibung der Türken bis zur Märzrevolution]. Red. v. Domokos Kosáry. Budapest 1975. S. 8. u. S. 373 f. = Budapest története III.
 - 8 Ernst Moritz Arndt, a. a. O. S. 314.
 - 9 Ungrische Miscellen. Hrsg. v. Dr. Johann Karl Lübeck. Pest 1805. S. 83.
 - 10 Bevölkerungszahl im Jahre 1787 in Debrecen: 29.100.- Preßburg: 26.000. - Szeged: 21.500. - Szabadka: 20.700. Raab: 12.800. Ödenburg: 12.000. Komárom: 12.000. - die Zipser Städte: 4.000 - 10.000. Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig, a. a. O. S. 11.

- 11 Reise des Grafen Hofmannsegg in einige Gegenden von Ungarn bis an die türkische Gränze. Ein Auszug aus einer Sammlung von original-Briefen. Görlitz 1800. S. 100.
- 12 Namensfeyer Sr. Kön. Hoheit des Erzherzogs Joseph, Palatins von Ungern, zu Ofen den 19. März 1805. - Ungrische Miscellen. 1805 Bd. 2. S. 56.
- 13 Reise des Grafen Hofmannsegg, a. a. O. S. 112.
- 14 In Pest war seit 1723 die Königliche Kurie mit der sogenannten Septemvirtafel und der Königlichen Tafel (= die höchsten Organe der Rechtssprechung) angesiedelt, im Jahre 1784 zogen die „Statthalterey“, die Landeskammer sowie das „General-Commando“ (= die oberste Militärbehörde) von Preßburg nach Ofen, und vom 7. August 1791 war die königliche Burg in Ofen der Sitz des Palatins, des Statthalters des Königs (Alexander Leopold bis 19. 9. 1795, Joseph Paul bis 13. 1. 1847 - beide Brüder des in Wien residierenden Habsburgischen Herrschers Franz I.).
- 15 Sándor Domanovszky: József nádor iratai [Die Schriften des Palatins Joseph]. Bd. 1. 1792-1804. Budapest 1925. S. 437.
- 16 Karl Anton Gruber: Hymnus an Pannonia. Wien: A. Pichler 1804. S. 30 f.
- 17 Budapest története, a. a. O. S. 128-138, 397-405.
- 18 Dezső Rexa: Az első magyar színelőadások Pesten és Budán [Die ersten ungarischen Bühnenaufführungen in Pest und Ofen]. - In: Tanulmányok Budapest múltjából [Studien aus Budapests Vergangenheit]. Red. v. Albert Gárdonyi u. Károly Némethy. Bd. 3. Budapest 1934. S. 127-137.
- 19 Karl M. Kertbeny: Zur Theatergeschichte von Budapest. - In: Ungarische Revue. Bd. 1. Leipzig, Berlin, Wien 1881. S. 639. - Vgl. auch Dezső Rexa, Anm. Nr. 18. S. 129.
- 20 Ernst Moritz Arndt, Anm. Nr. 7. S. 294.
- 21 Musen-Almanach für Ungarn auf das Jahr 1801. Hrsg. v. Christ Rösler. Preßburg: Im Schauffischen Verlag (1800). 168 S.
- 22 Musen-Almanach von und für Ungern auf das Jahr 1804. Pest: Verlag bei Konrad Adolph Hartleben (1803). 190 S.

- 23 Patriotisches Wochenblatt für Ungern zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse und zur Beförderung alles Guten und Nützlichen für Leser aus allen Ständen. Hrsg. v. Johann Karl Lübeck, Doktor der Arzneikunde. Pesth bei Konrad Adolph Hartleben, Buchhändler in der Waitznergasse 1804. 4 Bde. 52 Nr.
- 24 Zeitung für Damen. Hrsg. v. Joseph Leyrer. Wochenzeitung, ersch. v. 12. 11. 1806 jeden Mittwoch, von 1809 an unter dem Titel Neue Zeitung für Damen und Leser ausgebildeter Stände.

Zeitung für Herren und Damen. Hrsg. v. Joseph Leyrer. Wochenzeitung, ersch. vom 28. Februar 1807 jeden Sonnabend. Bekannt sind 22 Nummern bis 25 Juli 1807.
- 25 Kritischer Anzeiger der neuesten Literatur. In der Ungarischen Nationalbibliothek/Budapest (OSZK Signatur: H 23828) nur 15 Hefte v. 1803 vorhanden.
- 26 Pester Kundschaftsblatt. „Nr. 1. Pest den 1. Juny 1805“. Bereits im seitenlangen Untertitel werden „interessirende und nützliche angenehme Gegenstände“ angekündigt. Laut Plan S. 2. stehen „Istens Moralische Abhandlungen, welche die Erforschung und Kenntniß des Herzens und der Leidenschaften des Menschen zum Endzweck haben.“ Die Zeitung berichtet auch hin und wieder über „die schönen Künste“ und über Moralbegriffe und veröffentlicht auch einige Gedichte.
- 27 Kalender von Ofen und Pest für 1809. Hrsg. v. Rösler. Pest, in Commission bei Konrad Adolph Hartleben [1808?]. S. 43. u. 75.
- 28 Gregor Berzeviczy: Ungarns Industrie und Commerz. - In: Neue Zeitung für Kaufleute, Fabrikanten und Manufakturisten. Hrsg. v. J. A. Hildt. Weimar 1802. Nr. 19-29.
- 29 [Jakob Glatz:] Freymüthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland. Teutschland 1799. 348 S.
- 30 Martin Schwartner: Statistik des Königreichs Ungern. Erster Theil. Zweyte vermehrte und verbesserte Ausgabe. Ofen, gedruckt mit königl. Universitäts-Schriften 1809. S. 129.
- 31 [Mihály Vörösmarty:] Rumynak [An Rummy]. - In: Kritikai Lapok. Hrsg. v. József Bajza. Pest 1834. H. 4. S. 160. - Deutsche Übersetzung v. Gusztáv Heinrich. - In: Gusztáv Heinrich: Karl Georg Rummy. Ungarische Revue. 1881. S. 359. - G. Heinrich hatte das in

- „Kritikai Lapok” anonym erschienene Epigramm fälschlich dem Herausgeber der Zeitschrift zugeschrieben. Ebenda, S. 358.
- 32 Bruchstücke über Ungarn. (Preßburg, im April 1802). - In: Zeitung für die elegante Welt. 1802. Bd. 2. H. 55. Spalte 433-436.
 - 33 Über den Charakter dre drey Hauptnationen Ungarns und den Zustand der dasigen Literatur. - In: Der neue teutsche Merkur. 1803. Bd. 3. H. 10. S. 433-458; H. 11. S. 516-526.
 - 34 Karola Doromby: Schedius Lajos mint német-magyar kultürközvetítő [Ludwig Schedius als deutsch-ungarischer Kulturvermittler]. Budapest 1933. S. 24-26. -- Német philológiai dolgozatok LVI.
 - 35 Ebenda, S. 28-31.
 - 36 Elemér Jancsó: A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szererpe a XVIII. században [Die literarische und kulturhistorische Rolle des ungarischen Freimaurertums im 18. Jahrhundert]. Cluj 1936. S. 211.
 - 37 Ebenda, S. 210
 - 38 Vgl. Karola Doromby, a. a. O. S. 28.
 - 39 Ebenda, S. 27.
 - 40 Elemér Jancsó, a. a. O. S. 235.
 - 41 Sándor Domanovszky, a. a. O. S. 32 f. u. 36-54.
 - 42 Ebenda, S. 50.
 - 43 Ebenda, S. 36.
 - 44 Ebenda, S. 54.
 - 45 Jolán Kádár: A budai és pesti német színház története 1812-ig [Geschichte der deutschen Schauspielkunst in Ofen und Pest bis 1812]. Budapest 1914. S. 74-76 -- Német philológiai dolgozatok XIII.
 - 46 Karola Doromby, a. a. O. S. 60.
 - 47 Sándor Domanovszky, a. a. O. S. 222-224.
 - 48 Ludwig Schedius: Fragment aus einem Oratorium: Das Weltgericht. - In: Musenalmanach [...] 1804, a. a. O. S. 32-33.
 - 49 In: Literärischer Anzeiger für Ungern. Pest 1798. S. 50 f.

- 50 Gregor Berzeviczy, a.a. O.
- 51 Johann Georg Schmitz: Ode auf seine k. k. Hoheit Joseph, Erzherzog von Österreich, Palatin von Ungarn, bey Gelegenheit Höchst dero Ankunft zu Großlomnitz in der Zips, im August 1806. - In: Musenalmanach von und für Ungarn auf das Jahr 1808. Hrsg. v. Karl Georg Rumi. Leutschau, gedruckt bey Joseph Karl Mayer (1807). S. 47-50.
- 52 Ilona Szepessy: Grumbenfelsi Gruber Károly Antal hazai német író élete és irodalmi működése [Leben und literarisches Wirken des ungarndeutschen Schriftstellers Karl Anton Gruber von Grubenfels]. Székesfehérvár 1918. S. 70. -- Német philológiai dolgozatok XXIV.
- 53 Albert Gárdonyi: Magyarországi könyvnyomtatás és könyvkereskedelem a 18. században [Buchdruckerei und Buchhandel in Ungarn im 18. Jahrhundert]. Budapest 1917. S. 45-50.
- 54 Jolán Kádár, a. a. O. S. 80 f.
- 55 Siehe dazu die insgesamt etwa 400 Seiten umfassenden Korrespondenznachrichten über die Literatur und Kultur im Königreich Ungarn im Neuen Teutschen Merkur von 1802 bis 1808. - Vgl. dazu L. T.: „Der Neue Teutsche Merkur“ als Quelle historisch-hungarologischer Untersuchungen für den Zeitraum 1802-1808. - In: Berliner Beiträge zur Hungarologie. Bd. 1. S. 123-151.
- 56 Ludwig Schedius: Vorbericht. - In: Literärischer Anzeiger für Ungern. 1798. Bd. 1. Nr. 1. S. 9.
- 57 Ebenda.
- 58 Ebenda. S. 12. - Sowie Ludwig Schedius: Einleitung. - In: Zeitschrift von und für Ungern zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur. 1802. Bd. 1. H. 1. S. 14 f.
- 59 Pesth, verlegt bey Kammelohr: Musenalmanach für das Jahr 1798, den Ofner und Pester Schönen gewidmet. 5 Bogen. - Berspr. in: Literärischer Anzeiger 1798. Nr. 3. S. 15 f.
- 60 Im Gegensatz dazu bittet Ch. Rösler in der Einleitung zu seinem ersten Musen-Almanach seine Leser wiederholt, „auf die Schwierigkeiten“ der Erscheinung „Rücksicht zu nehmen“. „Dieser Schwierigkeiten,, schrieb er, „waren hier nun unzählige“, und er wird noch deutlicher, als er den Satz mit folgenden Worten und folgender rhetorischer Frage

fortsetzt: „*dieß wird jeder Kenner Ungarns unbedingt zugeben. Sollten sich die Unternehmer durch sie abschrecken lassen?* (Hervorhebungen, L. T.). In: *Musen-Almanach* [...] 1801, a. a. O. S. 1 f.

- 61 Ludwig Schedius: Vorbericht, a. a. O. S. 12.
- 62 In: *Literärischer Anzeiger* 1798. Nr. 8.
- 63 *Musen-Almanach* [...] 1801, a. a. O. S. 1. u. 4.
- 64 *Zeitung für die elegante Welt* 1801. Bd. 1. H. 1. Sp. 22f. sowie ebenda H. 76. Sp. 616.
- 65 *Musen-Almanach* [...] 1801, a. a. O. S. 3 f.
- 66 Ein typischer Vers des deutschen Sentimentalismus. - Friedr. B. Hessen: Glosse. - In: *Zeitung für die elegante Welt* 1804. Bd. 4. H. 85. Sp. 680.
- 67 *Ungrische Miscellen* 1805. H.2. S. 94 f.
- 68 Christophorus Rösler: An Ungarns Dichter und die es werden wollen. - In: *Ungrische Miscellen* 1805. H. 3. S. 27-37.
- 69 *Musen-Almanach* [...] 1804, a. a. O. S. 14-16.
- 70 Ludwig Schedius: *Musen-Almanach* [...] 1804. In: *Zeitung von und für Ungern* 1803. Bd. 4. H. 5. S. 306-309.
- 71 Siehe z. B. Johann Karl Lübeck: An Rösler. - In: *Musen-Almanach* [...] 1801, a. a. O. S.163-167; - Ch.Rösler: Antwort an Lübeck. Ebenda, S. 167, 168, 169, 168 (durch Fehler in der Paginierung wiederholt sich die letzte Seitenzahl!); - Christophorus Rösler: Antwort an Theone (= die Dichterin Theresia Artner, L. T.). Ebenda, S. 42 f.; - Andreas Friedrich Halizky: Epistel an I. Frölich. - In: *Musen-Almanach* [...] 1804, a. a. O. S. 33 f.; - Norbert Purkhart: An Hrn Tobias v. Koy. - In: *Ungrische Miscellen* 1805. H. 3. S. 87-92; - Ch. Rösler: An Fr[anz] B[oross]. Ebenda 1805. H. 2. S. 99 f.
- 72 *Musen-Almanach* [...] 1801, a. a. O. S. 111-113.
- 73 Ebenda, S. 46-51.
- 74 Ebenda, S. 2.
- 75 Anhang zu *Musen-Almanach* [...] 1804, a. a. O. S. 164-190.

- 76 Ludwig Schedius: Musenalmanach [...] 1804. - In: Zeitung von und für Ungern 1803. Bd. 4. H. 5. S. 309.
- 77 Ungrische Miscellen 1805. H. 3. S. 2 f.
- 78 Vgl. dazu Marianne Zuber: A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig (Geschichte der ungarländischen Zeitschriften bis 1810). Budapest 1915. S. 95-98. = Német philológiai dolgozatok XVII.
- 79 Fortgesetzte Nachrichten über Ungarns neueste Literatur und Kultur. In: Der neue deutsche Merkur 1803. H. 3. S. 215.
- 80 Ungrische Miscellen 1805. H. 3. S. 36.
- 81 Musen-Almanach [...] 1801, a. a. O. S. 15-17.
- 82 Karl Anton Gruber: Hymnus an Pannonia. Wien: A. Pichler 1804. 48 S.
- 83 Musen-Almanach [...] 1801, a. a. O. S. 145-148.
- 84 Johann Paul Köffinger: Lieder für Ungarns Bewaffnete. Pannonien 1809. 16 S.
- 85 Ungrische Miscellen 1805. H. 3. S. 87-92.
- 86 Musen-Almanach [...] 1804. S. 33 f.
- 87 Reise des Grafen Hofmannsegg, a. a. O. S. 110-112.
- 88 Ungrische Miscellen 1805. H. 3. S. 92.
- 89 Karl Anton Gruber: Hymnus an Pannonia, a. a. O. 18 f.
- 90 Musen-Almanach [...] 1804, a. a. O. S. 57 f.
- 91 Karl Herdt: Gedanken und Skizzen. 2 Bde. Pest: gedruckt bey Matthias Trattner 1796, 1797. II/2, 146 S.
- 92 Die Tageszeiten in mahlerischen Scenen-Darstellungen. Geschildert v. Chr. Rösler u. Norb. Purkhart. Ofen 1805. 64 S.
- 93 Ungrische Miscellen 1805. H. 3. S. 85.
- 94 Siehe dazu L.T.: Theatervorstellungen im deutschsprachigen Ofen und Pest um 1800. - In: Im Zeichen der ungeteilten Philologie. Festschrift für Prof. Dr. sc. Karl Mollay zum 80. Geburtstag. Budapest 1993. S. 369-378. = Budapest Beiträge zur Germanistik 24.

- 95 Siehe ebenda, sowie Hedvig Belitska-Scholtz u. Olga Somorjai: Das Kreutzer-Theater in Pest (1794-1804). Wien, Köln, Graz 1988. 155 S.
- 96 Johann Jung: Die Restauration. Ein Lustspiel in vier Aufzügen. Ofen, gedruckt bey Anna Landerer 1806. 168 S.
- 97 Stephann [!] der Erste König der Hungarn. Ein Schauspiel in 6 Aufzügen von (Franz) Xavier Girzik, Mitglied der hochgräflichen Unwerth schen deutschen Operngesellschaft in Ofen und Pest. Pest 1792 (2. Aufl. 1803). [Ofen] Druck Johann Michael Landerer. 184 S.
- 98 Ich verweise hier auf wissenschaftliche, populärwissenschaftliche und belletristische Arbeiten sowie wissenschaftsorganisatorische Unternehmungen, Übersetzungen und Nachdichtungen von Karl Gottlieb Windisch, Schedel-Toldy, Karl M. Kertbeny, Robert Gragger, Paul Kárpáti u.a.)

**KAPCSOLATTÖRTÉNET,
KÜLFÖLDI MAGYAR
IRODALOM**

Juliane Brandt

Ungarische Exilliteratur und die ungarisch-ungarischen literarischen Beziehungen - Versuch einer Annäherung

Ungarische Exilliteratur? Emigrierte Literatur? Ungarische Literatur im westlichen Ausland? Literatur der ungarischen Diaspora? Unter all diesen Aspekten läßt sich das gemeinte Phänomen betrachten. Die Fragen verweisen auf die heterogenen Elemente, die diese Literatur konstituieren. Auf einige wichtige Bezüge zwischen ihnen soll im folgenden eingegangen werden.

Des Abwägen solcher Formulierungen, die Suche nach der rechten Wortwahl ist bei der Beschäftigung mit dem Phänomen immer wieder anzutreffen - bei ihren Vertretern ebenso wie bei denen, die von Ungarn aus ihre Entwicklung beobachteten, mitzuverfolgen suchten. Hinter der weithin verwendeten Bezeichnung "nyugati magyar irodalom" ("westliche ungarische Literatur", "ungarische Literatur im Westen") verbergen sich höchst unterschiedliche Literaturauffassungen, Lebenswege, Interessen. Hierher gehören "die, die in der erwähnten Zeit [1945-1991] ohne Unterbrechung bzw. ab den Jahrzehnten nach 1945 für längere oder kürzere Zeit außerhalb des ungarischen Sprachgebiets lebten. Hierher gehören auch jene, die aus den mit Ungarn benachbarten Ländern als Ungarn in den Westen gingen. [...] nicht nur jene, die sich nach 1945 entfernten, sondern auch die, die schon vor 1945 Emigranten waren, sowie jene, die nach in der Fremde verbrachten Jahren oder Jahrzehnten endgültig heimkehrten", schrieb Gyula Borbándi 1992 in seinem "Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia" (Lexikon und Bibliographie der ungarischen Literatur im Westen). Diese kurzen Bemerkungen zu redaktionellen Fragen lassen bereits ahnen, welch historisches Schicksal dahinter steht. Betrachtet man auch die Zeit vor dem Ersten und Zweiten Weltkrieg, wird das Bild eher noch vielschichtiger.

Schon nach der niedergeschlagenen Revolution von 1848/49 waren viele von deren Anhängern ins Ausland gegangen. Neben dieser Kossuthschen Emigration, die in Europa und Amerika politische Aktivitäten entfaltete, Zeitschriften gründete und ihre Bestrebungen auch literarisch bekundete, stand bald die wachsende Schar der Mittellosen, die, zunehmend seit den siebziger Jahren, aus Mittel- und Südeuropa in die neue Welt strömte.

Von 1867, dem Jahr des Ausgleichs zwischen Österreich und Ungarn, bis 1914 wanderten etwa anderthalb Millionen Menschen aus Ungarn aus, hauptsächlich nach Amerika (USA, Kanada, Südamerika). Um die

Jahrhundertwende lag ihre Zahl bei jährlich hunderttausend. In der Mehrzahl flohen sie vor elenden Lebensverhältnissen, neben Ungarn waren Angehörige der verschiedenen Nationalitäten vertreten, zum Teil in Proportionen, die über ihrem statistischen Anteil an der Bevölkerung lagen. In den zwanziger und dreißiger Jahren setzte sich diese Wanderungsbewegung, wenn auch abgeschwächt, fort. Nach 1919 gingen politische Emigranten, Mitkämpfer der Herbstrosenrevolution und der Räterepublik, linke Intellektuelle und Künstler ins Ausland. Einige nutzten in den zwanziger Jahren die Möglichkeit zur Rückkehr, andere blieben bis 1945 in den angrenzenden Staaten, in den westeuropäischen Metropolen - bis 1933 zahlreich in Berlin -, oder in der SU. Eine neue politische Emigration setzte 1944 ein. E. Nagy benennt die einzelnen Wellen, zusammengefaßt nach den politischen Motiven des Fortgangs bzw. der in Ungarn herrschenden politischen Situation, als die vierundvierziger, die siebenundvierziger und die sechundfünfziger, denen in den nächsten Jahrzehnten noch zahlreiche "Nachzügler" folgten (E. Nagy 1974, 1984).

(1946-1957 verließen so 360 000 Personen Ungarn, allein 1956 gingen 210 000 über Österreich in westliche Länder. "1958 - 1980 sind rund 300 000 Personen auf legalem, 60 000 auf illegalem Wege ausgewandert bzw. haben das Land endgültig verlassen. Eine statistische Angabe über das Ausmaß der Rückwanderung fehlt, eine Schätzung der Zahl der Personen, die aufgrund der auf 1956 bezogenen Amnestie zurückgekehrt sind, beziffert diese mit 50 000." /Seewann 1987, 420/) Höchst unterschiedlich waren, wenn die Ausgewanderten zur Feder griffen, folglich auch Schreibenlaß und Schreibart. Schon die Auswanderer nach Amerika vor dem Ersten Weltkrieg gründeten zahlreiche Vereine, Gesellschaften und Organisaionen und schufen sich auch eigene Zeitschriften. Literarische Werke, die in ihren Spalten erschienen, sind jedoch eher als zeitgeschichtliche Dokumente von Interesse. Sie können Material zu einer Soziographie des Lebens der Auswanderer und ihrer Integration in die fremde Gesellschaft liefern, sie dienten als Foren der Kommunikation und als Mittel zur Bewahrung und Pflege der Muttersprache. Letzteres wiederum war ein wesentliches Ziel vieler Vereine und Kulturorganisationen, in den Vereinigten Staaten, aber auch in der ungarischen Diaspora in Westeuropa bis in die Gegenwart. Als Schriftsteller erwähnenswert ist in der amerikanisch-ungarischen Literatur jener Phase wohl allein József Reményi (1891-1956), der neben literarischen und publizistischen Arbeiten auch als Übersetzer aus dem Ungarischen und als Vermittler der ungarischen Literatur und Literaturgeschichte hervortrat.

Einen ganz anderen Rang hatte das Schaffen der litararischen und künstlerischen Emigration in Westeuropa nach dem ersten Weltkrieg und den ungarischen Revolutionen. Hier sei stellvertretend nur auf Lajos Kassák

(1887-1967), Gyula Illyés (1902-1983) und Tibor Déry (1894-1977) verwiesen. Einige dieser politischen Emigranten konnten schon in den zwanziger und dreißiger Jahren nach Ungarn zurückkehren. Andere - Schriftsteller, Publizisten, Wissenschaftler, die nach 1919 bzw. in den dreißiger und vierziger Jahren Ungarn verließen, wie Oszkár Jászi (1875-1957), Ferenc Fejtő (1909-), Ferenc Molnár (1878-1952), Károly Kerényi (1897-1973) - blieben endgültig im Ausland. Eine dritte Gruppe suchte Exil in der Sowjetunion - Namen wie György Lukács (1885-1971), József Révai (1898-1959), Béla Illés (1895-1974), Andor Gábor (1884- 1953), József Lengyel (1896-1975) umreißen ihre Heterogenität in Anspruch, literarischem Rang und Schicksal. Nach 1945 nahmen hauptsächlich sie bedeutende Positionen im literarischen Leben Ungarns, in den Strukturen der Kulturpolitik ein.

Nahezu gleichzeitig begann eine neue Bewegung ins Exil, die bis Ende der vierziger Jahre, dem praktischen Undurchlässigwerden der Grenzen, andauerte. Im Herbst 1944 hatten großangelegte Evakuierungs- und Aussiedlungsaktionen begonnen, in deren Gefolge zum Ende des II. Weltkrieges neben Angehörigen von Armee, Polizei, Gendarmerie und Levente zahlreiche Beamte, Angestellte ausgesiedelter Behörden und Betriebe, zwangsweise evakuierte oder vor der herannahenden Front geflohene Zivilisten nach Österreich und Süddeutschland gelangten, zusammen mit den in deutsche KZ verschleppten Juden und politischen Aktivisten über eine Million Menschen. Vor allem führende Vertreter des Horthy-Systems, hohe Offiziere, Polizisten, Gendarmen, Vertreter des Szálási-Regimes und Mitglieder der Pfeilkreuzlerpartei versuchten, die (auch von den Alliierten beförderte) Rücksiedlung zu umgehen. Hauptsächlich aus ihnen rekrutierte sich die Emigration von 44/45, sie prägten deren politisches Profil, doch gab es daneben auch konservative, liberale, demokratische oder sozialistische Politiker, die als Antifaschisten verfolgt worden waren, in ein Land im kommunistischen Machtbereich aber gleichfalls nicht zurückkehren wollten. Zur Größenordnung dieser Diaspora: Trotz Rücksiedlung und bereits laufender Auswanderung in andere europäische Länder und nach Übersee hielten sich Ende 1949 noch ca. 130 000 Ungarn in Österreich und in der amerikanischen Besatzungszone Deutschlands auf. Bis Anfang der fünfziger Jahre ging ihre Zahl dort durch die weitere Auswanderung besonders in die USA weiter zurück.

Unter den Emigranten waren 1944-45 die Schriftsteller Géza Alföldi (1908-), István Eszterhás (1907-), Tibor Flórian (1908-1986), Béla Horváth (1908-1975), Márton Kerecsendi Kis (1917-1990), Lajos Kutasi Kovács (1920-), József Nyíró (1889-1953) und Albert Wass (1908-). Zentrum des kulturellen und literarischen Lebens der fünfundvierziger Emigration war

zunächst München. Hier und im süddeutschen Umfeld entstanden (neben politischen Institutionen) die ersten Kulturvereine, hier wurden die ersten Zeitungen und Zeitschriften gegründet, die allerdings vielfach nur kurzlebig waren und in ihrer Wirkung und Bedeutung weitgehend auf diesen Raum beschränkt blieben. Die Auswanderungsbewegung zog dann auch die Schriftsteller mit sich. Um die bedeutenderen zu erwähnen: Nyíró ging 1950 nach Spanien, Wass 1952 in die USA.

Das Ende der Koalitionszeit in Ungarn führte seit 1946/1947 zu einer neuen Welle der Emigration. Viele Politiker der Koalitionsparteien und der bürgerlichen Opposition gingen über die Grenzen, bürgerlich oder sozialistisch orientierte, aber nicht-kommunistische Exponenten des ungarischen Staates im Ausland quitierten den Dienst. Zahlenmäßig war diese Emigrationswelle wesentlich geringer als die von 44/45, in ihrer politischen Aktivität und Akzeptanz im Ausland jedoch, in Gewicht und Bedeutung übertraf sie diese. Das gilt auch für die Literaten und Journalisten, die zu diesem Zeitpunkt ins Ausland gingen.

1947 emigrierte der Führer der Bauernpartei, der Publizist und Schriftsteller Imre Kovács (1913-1980), 1948 die Romanciers Sándor Márai (1900-1989) und Lajos Zilahy (1891-1974), der Erzähler und Essayist László Cs. Szabó (1905-1984), der der Kleinen-Landwirte-Partei nahestehende Schriftsteller und Publizist Gyula Gombos (1913-), der durch seine Tätigkeit beim "Nyugat" bekannt gewordene Kritiker und Schriftsteller Miksa Fenyő (1879-1972), 1949 der Schriftsteller und Publizist Zoltán Szabó (1912-1984). Gyula Borbándi, selbst 1949 emigriert, resümiert: "Wenn wir zu diesen Schriftstellern diejenigen Autoren hinzunehmen, die längere Zeit oder seit 1945 in der Fremde lebten, sich aber politisch von der 45er Emigration absonderten (Sándor Lénárd, Bertalan Hatvany, József Reményi, Oszkár Jászi, Anna Lesznai, Ferenc Molnár, Ferenc Fejtő, László Dormándi, Menyhért Lengyel, Ottó Indig, Pál Tábori, György Mikes, Ferenc Körmendi), dann sticht ins Auge, um wieviele stärker und reicher an Werten die sich zwischen 1947 und 1947 entfaltende Emigrationsliteratur war als die sogenannte fünfundvierziger, die außer József Nyíró und Albert Wass kaum angeschene und bedeutende Mitglieder hatte." (1985, 244)

Die meisten der oben Genannten konnten bereits auf ein in Ungarn begonnenes schriftstellerisches bzw. literaturkritisches Werk zurückblicken. Zilahy war einer der beim Publikum erfolgreichsten Schriftsteller der Zwischenkriegszeit, in mehreren Romanen führte er sein Werk, das ungarischsprachige Neuauflagen und Übersetzungen erlebte, in den USA fort. Márai, schon vor dem Krieg als Erzähler anerkannt, schuf in den USA, wo er sich nach Zwischenaufenthalten und Durchgangstationen in der Schweiz und Italien niederließ, ein umfangreiches Romanwerk, für das einer

seiner Titel, die "Bekenntnisse eines Bürgers", symbolisch verstanden werden kann. Cs. Szabó begann seine Laufbahn mit der "Generation der Essayisten", als Erzähler, namentlich aber als Organisator, Kritiker und Theoretiker der ungarischen Literatur im Westen wie als ihr Vermittler der Traditionen der ungarischen Literatur sowie weltliterarischer Strömungen machte er sich einen Namen. Zoltán Szabó, der aus den Traditionen der ungarischen Volkstümpler (oder mit Borbándi: der Populisten) kam, ließ sich in Frankreich und schließlich in England nieder. Neben seinem literarischen Werk war er als Organisator des literarischen Lebens der Ungarn in Westeuropa und als dessen scharfsichtiger Kritiker und Beobachter von Bedeutung. (Wie vielfältig die Motive auch der Literaten zum Verlassen des Landes, ebenso die sich damit eröffnenden Perspektiven waren, belegt die Laufbahn Ephraim Kishons (1924-), der 1948 nach Israel auswanderte.)

In den Anfangsjahren ihrer Emigration hatten diese Schriftsteller kaum Publikationsmöglichkeiten. Abgesehen von den politischen Differenzen mit den Vierundvierzigern hatten diese auch kaum Zeitschriften von überregionaler Bedeutung geschaffen, die als Foren hätten dienen können. Doch neue Unternehmungen, ob Zeitungen oder ungarische Bucheditionen oder gar Verlage, standen Ende der vierziger Jahre vor den gleichen materiellen Problemen. Bestenfalls deckten die Einnahmen die Herstellungskosten, als Existenzsicherung für die Autoren konnten sie kaum dienen.

Die Siebenundvierziger waren es dann, die die ersten bedeutenderen literarischen Zeitschriften schufen. Ab Dezember 1948 erschien in Paris unter Leitung des ungarischen Benediktiners Román Rezek die Zeitschrift "Ahogy lehet" [Wie es geht]. Im Juni 1949 nahm die in traditionelle katholische theologische und Kulturzeitschrift "Katholikus Szemle" [Katholische Rundschau], die in Ungarn nicht mehr erscheinen konnte, in Rom ihr Erscheinen wieder auf. An die Stelle ihres ersten Redakteurs Vilmos Juhász, der 1951 in die USA ging, trat für viele Jahre der Dichter und Theologe Gellért Békés, der die deutlich literarische Orientierung der Zeitschrift prägte. Ab Januar 1950 erschien (zunächst in München, dann ab 1952 in Washington) "Új Magyar Út" [Neuer Ungarischer Weg]. Ihr Name ging auf eine Zeitschrift der Volkstümpler in der Vorkriegszeit, "Magyar Út", herausgegeben vom Protestantischen Studentenbund "Soli Deo Gloria", zurück, zu der über den Herausgeber Géza Soós und den Mitinitiator Gyula Gombos auch personelle Verbindungen bestanden, die nun jedoch bestrebt war, als interkonfessionelles Organ tätig zu werden.

Als eine der wichtigsten und einflußreichsten Zeitschriften der Emigration wurde im November 1950 "Látóhatár" [Horizont] gegründet. "Látóhatár" (später Új Látóhatár /Neuer Horizont/) erschien zunächst in der

Schweiz, dann einige Zeit in Paris, schließlich in München. "Seine Gründer", schrieb als einer der Mitbeteiligten und zugleich als Chronist der Emigration Gyula Borbándi, "stellten ihn sich als eine literarische Zeitschrift vor, die es über das Weiterdenken und die Modernisierung der Ideen der Volkstümpler hinaus als wichtige Aufgabe betrachtet, den in den Westen [gelangten] Schriftstellern eine ständige Publikationsmöglichkeit zu sichern und an der Stärkung der demokratischen Öffentlichkeit in der Emigration zu arbeiten." "Ihre Vorbilder waren der "Nyugat", "Huszadik Század", "Magyar Csillag" und "Válasz". Von Anfang an dachten sie ihrem Unternehmen die Rolle einer zentralen Zeitschrift zu, die in schöner Literatur und erörternder Prosa in erster Linie das Niveau, die Qualität abwägt, von den Streitenden jedoch Fachkenntnis, ruhigen Ton und Toleranz gegenüber anderen Ansichten verlangt." ([1985], I., 250,251) Die Form, in der "Látóhatár" dieses Programm umsetzte, wurde namentlich von der "nationalen" fünfundvierziger Emigration als linkslastig oder zumindest blauäugig kritisiert, doch auch innerhalb der Redaktion gab es Auseinandersetzungen über das notwendige Ausmaß der Anpassung an die politische Gestimmtheit des Umfeldes in jenen Jahren des Kalten Krieges und des McCarthyismus.

Als nächste literarisch-kulturelle Zeitschrift entstand - in zeitlicher Folge - die im Januar 1951 von István Csicsery-Rónay begründete "Hírünk a világbán" [Unser Ruf in der Welt]. Sie berichtete über das kulturelle Leben der Emigration, über das Schaffen ungarischer Wissenschaftler und Künstler auf der ganzen Welt, ungarischsprachige Bücher und Aufsätze u. dgl. "Hírünk a világbán" erschien bis 1964. Noch etliche andere Zeitschriften von geringerer Lebensdauer entstanden in jenen Jahren. Insgesamt gab es nach der laut Borbándi "bis heute einzigen gründlichen Aufarbeitung" der ungarischen Exilpresse durch Kálmán (Abay) Mildschütz 1962 1945 - 1962 158 Periodika mit mehr oder weniger langer Lebensdauer. (1985, 100) Zu ähnlichen Ergebnissen gelangte eine Zusammenstellung der Ungarischen Nationalbibliothek 1975, derzufolge 1945-1970 im westlichen Ausland insgesamt etwa 1 000 ungarischsprachige Periodika dokumentiert werden konnten (Béládi/Pomogáts/Rónay 1976, 36).¹

Zugleich entstanden in jenen Jahren, vornehmlich in den europäischen und amerikanischen Zentren der Emigration, zahlreiche Vereine, die sich die Pflege der ungarischen Literatur bzw. ungarischer kultureller Traditionen zum Ziel setzten. Wirkungskreis und -dauer waren oft beschränkt, als Bindeglied im literarischen Leben erlangten sie in jener Zeit kaum eine Rolle. Zu Foren literarischer Kommunikation der sich eben erst organisierenden Diaspora wurden (neben den wenigen ungarischen Bucheditionen) eher die mit bescheidenen Mitteln hergestellten Zeitschriften.

Eine wichtige integrierende Funktion und Rolle bei kulturellen Unternehmungen erfüllten darüber hinaus die Kirchen und ihnen zugehörige Gruppen und Organisationen.

Ähnlich heterogen wie die Gruppe der Siebenundvierziger, wenn auch noch anders motiviert war die Gruppe der 1956 und danach ins Exil gegangenen. Einige hatten sich zuvor als Vertreter des Sozialistischen Realismus profiliert und wichtige Positionen im literarischen Leben eingenommen, andere waren in den fünfziger Jahren Verfolgungen ausgesetzt und nutzten nun diese Gelegenheit. Tamás Aczél (1921-), Tibor Méray

(1924-) und Gyula Háy (1900-1975), Miklós Molnár (1918-) und Endre Enczi (1902-1974) sind hier für die erstere Gruppe zu nennen; Pál Ignótus (1901-1978), György Faludy (1910-) und Győző Határ (1914-) als wichtige Repräsentanten der letzteren. Wieder andere gingen noch als Gymnasiasten und Studenten und traten erst Ende der fünfziger, Anfang der sechziger Jahre als Schriftsteller hervor - so József Bakucz (1929-1990), Elemér Horváth (1933-), Pál Nagy (1934-), Tibor Papp (1936-), Vince Sulyok (1932-), Géza Thinsz (1934-1990) u.a., ebenso (1955) der tatkräftige Organisator der westeuropäischen ungarischen Literatur und Kultur, István Szépfalusi (1932-).

Aczél und Méray waren für ihr Schaffen mit hochdotierten Literaturpreisen geehrt worden, in der Emigration traten sie als erbitterte Kritiker des Nachsechsfünfziger Regimes in Ungarn auf - was wiederum die Einschätzung ihres literarischen und publizistischen Schaffens von Ungarn aus nachhaltig beeinflusste. P. Ignótus, Sohn des Nyugat-Chefredakteurs, hatte seine Laufbahn als Publizist in bürgerlich-radikalen Blättern und als Redakteur des "Szép Szó" begonnen. Bereits 1933 war er nach London emigriert, seine Tätigkeit in der Londoner Botschaft der Volksrepublik führte ihn von 1949-1956 in ein ungarisches Gefängnis, im Herbst 1956 ging er wieder nach England, wo er als Journalist und Redakteur tätig war. Auch Faludy, als Hitler-Gegner emigriert, war 1946 zunächst aus den USA nach Ungarn zurückgekehrt. 1950-53 interniert, wählte er 1956 wieder die Emigration, um in England und Kanada sein lyrisches Werk fortzusetzen. Határ, surrealistischer Erzähler und Lyriker, wurde zum Stein des Anstoßes im Literaturbetrieb, war ebenfalls inhaftiert, widmete dann Jahre faktischen Schreibverbots dem Übersetzen u.a. von Sterne und Rabelais und ging 1956 nach Westeuropa, wo er ein umfangreiches erzählerisches Werk schuf.

Als sechsfünfziger Organisationen, jedoch nicht ausschließlich von sechsfünfziger Emigranten getragen entstand im März 1957 unter maßgeblicher Mitwirkung von György Faludy, Béla Horváth, Pál Ignótus,

Imre Kovács, György Pálóczy Horváth, László Cs. Szabó, und Zoltán Szabó der Ungarische Schriftstellerverband im Ausland (Magyar Írók Szövetsége Külföldön), der bis 1961 bestand. In den ersten Jahren seiner Tätigkeit war er vor allem politisch sehr aktiv. Er versuchte u.a., das Ausland zur Stellungnahme gegen die Vergeltungsmaßnahmen der Kádár-Regierung zu bewegen und ausländische Schriftsteller zu Solidaritätsaktionen für die in Ungarn eingekerkerten Schriftsteller zu mobilisieren.

Als neue Zeitschrift der ungarischen Literatur im Westen und zugleich in Fortführung einer ungarischen Zeitschrift aus den Jahren vor 1956 wurde 1957 die "Irodalmi Újság" [Literaturzeitung] gegründet. Ihre erste Nummer erschien symbolisch am 15. März, zum Nationalfeiertag für die Revolution von 1848 (ebenso wie die erste Nummer des Nachfolgeblattes in Ungarn, "Élet és irodalom" [Leben und Literatur]). Aus Österreich verlegte sie ihren Erscheinungsort bald nach London, schließlich nach Paris. Chefredakteur war zunächst György Faludy, in der Redaktion waren neben ihm György Pálóczy Horváth, Tamás Aczél, Miklós Krassó und András Sándor tätig. Nach dem Umzug des Blattes nach Paris 1962 übernahmen zunehmend Tibor Méray und Endre Enczi die Leitung und Redaktion. Anfänglich wurde die neue Zeitschrift, ähnlich wie der Schriftstellerverband im Ausland, vom Congress for Cultural Freedom finanziell unterstützt. Ab Beginn der sechziger Jahre, als diese aktuellpolitisch motivierten Hilfen versiegtten, fand die "Irodalmi Újság" wie andere Emigrationsforen auch ihre materielle Basis in den Zuwendungen der Leser und der weitgehend unentgeltlichen, "nebenberuflichen" Tätigkeit der Mitarbeiter.

Als weiteres verbreitete und langlebige Organ der sechsundfünfziger Emigration erwies sich der "Nemzetőr" [Nationalgardist], der anfänglich in Wien, dann dauerhaft in München erschien und erscheint und der eine deutlich konservativ, nationalistisch und antikommunistisch gefärbte Interpretation des "56er Geistes" vertrat. Dem organisatorischen Leben der Emigration sowie Erlebnisberichten breiten Raum gebend, erwarb er sich bald eine breite Leserschaft und erwies sich als populärer als die literarischen Zeitschriften "Látóhatár" ("Új Látóhatár") und "Irodalmi Újság".

Neben diesen Zeitschriften entstanden in den europäischen Ländern nach 1956 noch zahlreiche weitere, die sich in einigen Fällen - wie die Wiener "Magyar Híradó" [Ungarische Nachrichten] - eine stabile Existenz aufbauen konnten oder aber, wie "Magyar Szó" [Ungarisches Wort] in London, "Eszmélet" [Besinnung], ebenfalls in England, "Magyar Kurir" [Ungarischer Kurir] in München, "Magyarok Világlapja" [Weltblatt der Ungarn] in Wien, "Magyar Hírlap" [Ungarische Nachrichten] in Kanada nur einige Jahre oder sogar nur einige Ausgaben alt wurden.

Bereits die siebenundvierziger Emigration hatte zu Beginn der fünfziger Jahre neben Zeitschriften, auf die sich ihre literarischen Aktivitäten hauptsächlich konzentrierten, auch der Pflege von ungarischer Literatur und Kultur gewidmete Vereine gegründet. In größerer Zahl entstanden solche Zirkel bzw. Institutionen nach der Emigrationswelle von 1956. Neben unmittelbar literarischen Anliegen war dabei - in unterschiedlichem Maße, mit unterschiedlicher Akzentuierung - auch die Pflege der ungarischen Kultur, der Muttersprache, die Rolle als Bildungseinrichtung und Zentrum gesellschaftlichen Umgangs von Bedeutung.

So hatte sich der Kelemen-Mikes-Kreis in Holland (gegr. 1951), gebildet von Studenten, Universitätsabsolventen, Theologen, namentlich die Pflege der ungarischen Kultur und Bildung zum Ziel gesetzt. In ähnlicher Weise wollte sich der Csombor-Szepesi-Kreis in London (gegr. 1956), geprägt durch Persönlichkeiten wie Zoltán Szabó und László Cs. Szabó, den Literaturwissenschaftler Lóránt Czigány und Dichter und Philologen István Siklós, der Pflege der muttersprachlichen Kultur widmen. In diesem Verständnis organisierte er literarische Programme und betrieb die Herausgabe von Büchern, er verlegte u.a. Werke von István Siklós, László Cs. Szabó, Eszter Forrai, Elemér Horváth, Sándor András, Endre Karátson, Tibor Hanák und Magda Czigány. Deutlicher als literarische und künstlerische Werkstatt definierte und betätigte sich die Arbeitsgemeinschaft Ungarisches Atelier (Magyar Műhely Munkaközössége, gegr. 1973) in Paris mit Pál Nagy und Tibor Papp als Gründungsmitgliedern, die auch Kontakte zu ungarischen Autoren und bildenden Künstlern außerhalb Frankreichs unterhielt.

Besonders durch ihre verlegerische Tätigkeit bekannt wurde die Europäische Protestantische Ungarische Freie Universität (Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem) (1969-), hervorgegangen aus der 1959 gegründeten Europäischen Ungarischen Evangelischen Jugendkonferenz. Ziel dieser Freien Universität "ist die Diskussion von Fragen, die das Ungartum, den Protestantismus und die ökumenische Bewegung berühren, die Beförderung des freien Meinungsaustauschs und die Pflege der ungarischen Kultur. Dies will sie durch jährlich veranstaltete Studienwochen, ihre Publikationen und die Unterstützung von Initiativen von ungarischem Interesse bewirken." (Borbándi 1992, 107) Neben László Cs. Szabó und Zoltán Szabó arbeitete István Szépfalusi maßgeblich an der Organisation dieses Vorhabens mit. Über theologische Themen hinaus wandten sich die Studienwochen der Freien Universität literarischen, sozialwissenschaftlichen, allgemein ungarnbezüglichen Fragen, besonders engagiert der Lage der ungarischen Minderheiten zu. Darüber hinaus wurde die Freie Universität seit 1973 auch verlegerisch tätig. Sie widmete sich der

Herausgabe wichtiger, in Ungarn übergangener Lebenswerke (etwa István Bibós), aber auch emigrierter und innerungarischer oppositioneller Literatur (so erschienen hier auch einige Werke des auf dieser Konferenz noch eingehender vorgestellten György Konrád). Die Freie Universität veröffentlichte weiterhin Werke von László Cs. Szabó, György Vándor, Iván Szelényi, János Tóth, Rezső Peéry, Tibor Hanák, András Domahidy, Kálmán Janics, András Sütő, Gergely Lehoczky, Lajos Ordass, István Szépfalusi und Zoltán Szabó (Borbándi [1985], II. 106). In ihrer Herausgabe erschienen auch, zusammengestellt von László Kemenes Géfin bzw. György Ferdinándy, je eine Anthologie ungarischer Dichtung und Prosa im Westen.

Als weitere wichtige Foren der ungarischen Literatur im westlichen Ausland sind die Péter-Bornemisza-Gesellschaft in Wien (ebenfalls maßgeblich von István Szépfalusi mitorganisiert) zu nennen, die Katholische Ungarische Bewegung (Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalom/Pax Romana) (gegr. 1957), die Arbeitsgemeinschaft Ungarischer Schriftsteller in Deutschland (Németországi Magyar Írók Munkaközössége) (gegr. 1971, Köln), der Kreis der Schweizer Ungarischen Literatur- und Buchfreunde (Svájci Magyar Irodalom- és Könyvbarátok Köre, gegr. 1976, Zürich), um einige der wichtigsten anzuführen.

Während in Europa relativ viele Kulturorganisationen und institutionalisierte intellektuelle Gruppen entstanden, blieb ihre Zahl in den USA, trotz der nach allgemeiner Einschätzung besseren finanziellen Lage der dortigen ungarischen Diaspora, gering. Ungarische Emigranten haben sich in größerer Zahl als in Europa einen Platz im wissenschaftlichen Leben, auch in Historiographie und Sozialwissenschaften erobert; lokalen Aktivitäten zur Pflege der Muttersprache und zur Bewahrung des ungarischen Identitätsbewußtseins (vgl. Várdy, Puskás, K. Nagy) stehen jedoch nur vereinzelt ausgesprochen literarische Initiativen gegenüber.

Ähnlich unterschiedlich wie die Motive und Umstände des Weggangs der einzelnen Autoren, die jeweiligen persönlichen Erfahrungen mit dem politischen und sozialen Leben in Ungarn waren Traditionswahl, Literaturbegriff, Schreibweise wie auch das Gebiet des vorrangigen Engagements der Vertreter dieser ungarischen Literatur im Westen. Der gemeinsame Name stellt sie in einen umfassenden Zusammenhang, der real, in der Kommunikation miteinander, in der Zuordnung zu literarischen Kreisen und diversen Gruppen, im Verhältnis zum Publikum kaum gegeben war. Mitunter wurde der Kontakt selbst vermieden. Márai schuf in der Abgeschiedenheit seines amerikanischen Exils ein Werk, dem auch die ungar(länd)ische Literaturkritik ihre Anerkennung nicht versagen konnte und das in den letzten anderthalb Jahrzehnten auch in Ungarn seine Leser fand. Zugang zum ungarischen Publikum, Wertschätzung als Lektüre

fanden aber auch die Romane von Zilahy. Győző Határs Werk führte eine Linie der ungarischen Literatur fort bzw. schuf sie überhaupt erst mit, die in Ungarn etwa im Schaffen von Szentkuthy und Hamvas wesentliche Repräsentanten hat.

Und zugleich wandte sich die ungarische Literatur im Westen an die dortige Diaspora, sprach für sie und versuchte ihrer Lebenssituation Ausdruck zu verleihen. So wurde die Bewahrung von Sprache und Kultur zu ihrem Anliegen oder sie doch in den Augen der außerungarischen Leser auch zu einem Vehikel dafür; so arbeitete sie beständig an der Infragestellung und Neudefinition des eigenen literarischen und kulturellen Standorts in dieser Doppelposition in einer anderssprachigen, aus anderen Traditionen herkommenden Gesellschaft. Und zugleich hatte die Grundsituation des Emigrantenlebens, der bewußt gewählten geographischen und politischen Distanz zum Staat Ungarn immer wieder literarische und publizistische Reflexion gefunden. Oft war es diesbezügliches publizistisches und politisches Engagement, das die Haltung der offiziellen ungarischen Kulturpolitik zu den Betreffenden (aber auch deren Werturteile übereinander) und damit auch die Möglichkeit ihrer Rezeption bestimmte.

Ähnlich unterschiedlich wie die Motive und Umstände des Weggangs der einzelnen Autoren, die jeweiligen persönlichen Erfahrungen mit dem politischen und sozialen Leben in Ungarn waren denn auch Traditionswahl, Literaturbegriff, Schreibweise wie auch das Gebiet des vorrangigen Engagements der Vertreter dieser ungarischen Literatur im Westen. Der gemeinsame Name stellt sie in einen umfassenden Zusammenhang, der real, in der Kommunikation miteinander, in der Zuordnung zu literarischen Kreisen und diversen Gruppen, im Verhältnis zum Publikum kaum gegeben war. Mitunter wurde der Kontakt selbst vermieden. Márai schuf in der Abgeschiedenheit seines amerikanischen Exils ein Werk, dem auch die ungar(länd)ische Literaturkritik ihre Anerkennung nicht versagen konnte und das in den letzten anderthalb Jahrzehnten auch in Ungarn seine Leser fand. Zugang zum ungarischen Publikum, Wertschätzung als Lektüre fanden aber auch die Romane von Zilahy. Győző Határs Werk führte eine Linie der ungarischen Literatur fort bzw. schaffte sie überhaupt erst mit, die in Ungarn etwa im Schaffen von Szentkuthy und Hamvas wesentliche Repräsentanten hat.

Und zugleich wandte sich die ungarische Literatur im Westen an die dortige Diaspora, sprach für sie und versuchte ihrer Lebenssituation Ausdruck zu verleihen. So wurde die Bewahrung von Sprache und Kultur zu

ihrem Anliegen oder sie doch in den Augen der außerungarischen Leser auch zu einem Vehikel dafür; so arbeitete sie beständig an der Infragestellung und Neudefinition des eigenen literarischen und kulturellen Standorts in dieser Doppelposition in einer anderssprachigen, aus anderen Traditionen herkommenden Gesellschaft. Und zugleich hatte die Grundsituation des Emigrantenlebens, der bewußt gewählten geographischen und politischen Distanz zum Staat Ungarn immer wieder literarische und publizistische Reflexion gefunden. Oft war es diesbezügliches publizistisches und politisches Engagement, das die Haltung der offiziellen ungarischen Kulturpolitik zu den Betroffenen (aber auch deren Werturteile übereinander) und damit auch die Möglichkeit ihrer Rezeption bestimmte.

* * *

Wie war es nun um die Rezeption dieser westlichen ungarischen Literatur in Ungarn, um das Verhältnis der ungarischen Autoren und Literaten in Ungarn und im Ausland zueinander, wie um das Verhältnis zwischen ungarischer Kulturpolitik und ungarischer Literatur im Ausland bestellt?

Zu Beginn der fünfziger Jahre fand eine Rezeption in der Emigration entstandener Werke in Ungarn praktisch nicht statt. In der kurzen Tauwetterperiode 1953-54, die auch kulturpolitische Lockerungen mit sich brachte, kam es nur zu ersten symbolischen Ansätzen. So sprach Áron Tamási, selbst jahrelang verstummt, im ungarischen Rundfunk über Sándor Márai 1951 in "Látóhatár" veröffentlichtes Gedicht "Halotti Beszéd" [Totenklage]. Tamási stellte dem düsteren Ton des Gedichts den für ihn spürbaren Neubeginn in der ungarischen Realität gegenüber und legte Márai ein Überdenken des mit dem Gedicht Prophezeiten nahe. Márai antwortete skeptisch, mit dem Verweis auf die ausweglose Situation des Jahres 1949, in der das Gedicht entstanden war.²

Dieser vorsichtige Ansatz blieb Episode. Generell blieben die Werke derer, die gegangen waren, unzugänglich und offiziell inexistent. Während gerade nach der Niederschlagung und Vergeltung des Aufstandes von 1956 westliche Literatur allmählich zugänglich gemacht wurde, um mit einer Politik der kleinen Zugeständnisse auch auf kulturpolitischem Gebiet die Bevölkerung, namentlich die Intellektuellen ruhigzustellen³, galt dies nicht für die ungarische Literatur im Westen. Umgekehrt verstanden sich die Exilautoren in jenen Jahren als Vertreter der eigentlichen ungarischen Literatur, als diejenigen, deren Aufgabe es angesichts der Bedingungen in

Ungarn nun war, für diese ganze Literatur und im Namen des seiner Äußerungsmöglichkeiten beraubten Volkes zu sprechen.

Betrachtet man das durch Zeitschriften Belegbare, so sind die Anfänge einer innerungarischen Rezeption versprengt und vorsichtig gehalten. Albert Gyergyais Artikel in "Nagyvilág", einer Zeitschrift, die sich die Vermittlung ausländischer Literatur zum Ziel gesetzt hatte, widmete sich 1961 - gleichsam dem Profil des Blattes entsprechend - drei aus Ungarn stammenden Autoren, die mittlerweile in der Sprache des Gastlandes schrieben. Unter der Überschrift "Ungarn im Ausland" berichtete er über das Schaffen von László Dormándi, Sári Megyeri und Pál Rónai. Alle drei waren noch in den dreißiger Jahren, unter einem anderen Regime, ins Ausland gegangen, und besonders Rónais Berufsjubiläum bietet Anlaß zu einem verheißungsvollen Schluß: "Als ferne Landsleute und Jugendfreunde schließen auch wir uns freudig dem Kreis der Feiernden an, um so mehr, als Pál Rónai immer dem Fortschritt diene und durch sein Schaffen eine lebendige Brücke zwischen den Völkern und Literaturen war..." (1567) Diese Auswahl ist einseitig und in ihrer Einseitigkeit zugleich mit dem Profil der Zeitschrift begründbar. Der Versuch einer ersten öffentlichen Kenntnisnahme ist aus diesen Zeilen ebenso herauslesbar wie die sehr befangene Bestimmung des Begriffs von Literatur.

Solche Bemerkungen blieben jedoch sporadisch. Grundsätzlich stellen sie an die Öffentlichkeit - an die Öffentlichkeit der Fachzeitschriften - gerichtete Berichte über individuelle, spezialistische Kenntnisnahme bestimmter literarischer Verhältnisse dar. Noch 1987 faßt Borbándi, auf einen ersten Meilenstein in der Aufarbeitung dieser Literatur in Ungarn bezugnehmend, die Situation folgendermaßen zusammen: "... die meisten im "Überblick" behandelten Bücher sind schwer zu beschaffen, sie können nicht über die Grenzen gebracht werden, die Post stellt sie nicht zu, nur illegal können sie auf den Tisch der ungarischen Leser gelangen. In den Bibliotheken stehen diese Bücher im Giftschränk, man kann sie also nur mit besonderer Genehmigung zu Forschungszwecken lesen. In letzter Zeit hat sich die Lage zweifellos gebessert, doch gibt sie immer noch Anlaß zur Klage." (Borbándi 1987, 559)

Vergleichbare Äußerungen über die faktische Unzugänglichkeit der in Ausland geschriebenen Werke, über Hindernisse der Rezeption, aber auch über deren Schleichwege sind bei den ungarischen Literaten im Ausland immer wieder nachzulesen. So äußert z.B. Tardos anläßlich des Jubiläums der Pariser "Irodalmi Újság": "Die ungarische Post beschlagnahmt auch heute die nach Ungarn geschickten Ausgaben, das Blatt gelangt nicht in das Land hinein, wo es entstand. Die Buchausgaben der "Irodalmi Újság" verschwinden spurlos, und der Pester Samisdat veröffentlicht sie in ein paar

hundert Exemplaren, in verkleinertem Format." (Tardos 1987, 5) Auch namhafte, im Ausland bekannte Vertreter der ungarischen Literatur bildeten keine Ausnahme: "Die Post händigt sie [derartige Bücher, J.B.] nicht einmal Gyula Illyés aus", berichtet József Molnár vom "Új Látóhatár. "... noch heute bewahre ich, samt Umschlag, das Buch auf, das mit unter Berufung auf die internationale Vereinbarung bezüglich des Verbots des Transports von Sprengstoffen zurückgeschickt wurde." (Molnár 1988, 574)

Während so die im Ausland erschienenen Druckerzeugnisse weiterhin im Wesentlichen als Konterbande behandelt wurden, wurden seit den achtziger Jahren in Anthologien oder in ungarischen Literaturzeitschriften Werke einzelner im Westen lebender ungarischer Autoren abgedruckt und fanden so den Weg zum Leser in Ungarn. Borbándis hoffnungsvolle Einschätzung dieser Tendenz aus dem Jahre 1987, daß sich "mit der allmählichen Besserung der ungarischen Zustände im gleichen Maße auch die Ausgegrenztheit der westlichen ungarischen Literatur mildert", ist natürlich auch als kulturpolitische Diplomatie zu lesen. (Borbándi 1987, 551) Denn: frei von belastenden politischen Begleitumständen, so der Zitierte, sei die Behandlung der westlichen ungarischen Literatur immer noch nicht. Wenn sich seit den fünfziger und sechziger Jahren die Reaktion auf diese Literatur von der totalen Ausgrenzung, Leugnung und politischen Ablehnung auch langsam auf eine (von einzelnen Autoren und Literaten vorgetragene) differenziertere Betrachtungsweise bzw. ein diplomatischeres Vorgehen der Behörden hin entwickelt hätten, blieb diese Literatur für einen sich als sozialistisch verstehenden Staat doch immer auch ein Politikum.

Wegen der Prägnanz der Formulierung sei noch einmal Borbándi zitiert: "Wenn auch nicht das Werk, so unterlag doch die Entscheidung des Schriftstellers, der aus seiner Heimat vertrieben wurde, oder der gezwungen war, sie im Interesse seiner persönlichen Freiheit oder der Ungestörtheit seiner schöpferischen Arbeit zu verlassen, in jedem Falle einer Beurteilung politischer Art seitens der Staatsmacht, vor der er emigriert war." (Borbándi 1987, 550/51)

Ansätze zu einer Rezeption, einer Beschäftigung mit dem Phänomen der ungarischen Diaspora und vornehmlich der von ihr geschaffenen Literatur blieben also zunächst selten. Das gilt auch für die ungarische Selbstdarstellung gegenüber dem Ausland. Betrachtet man etwa "New Hungarian Quaterly", so scheint das Phänomen nicht zu existieren. Bestenfalls findet man Berichte über ungarische Musik und ungarische Komponisten im Ausland - neben Liszt wird dann auch Bartók nicht übergangen. Anfang der siebziger Jahre erschienen dann etwas häufiger Artikel, die sich mit den Auslandsungarn beschäftigten. So z.B. 1971 ein Bericht in "Vigilia" über "Die ethnischen Institutionen der amerikanischen Ungarn" (Puskás 1971).

Szántós Diskussion der Lage der "Ungarische(n) Diaspora" in "Vigilia" (erneut abgedruckt in "New Hungarian Quarterly" 1972 (Szántó 1972) erörtert historische Umstände und individuelle Anlässe von Auswanderung und Emigration und tendiert eher dazu, die Barrieren zwischen der alten Heimat und der Diaspora für die Gegenwart zunehmend niedrig anzusetzen.

Deutlicher auf Literatur bezogen war dann ein Beitrag in der Kulturzeitschrift "Kritika" im Jahre 1973 (Béldi 1973). Der Artikel über die ungarische Literatur im Westen erschien eingebettet in ein ganzes Heft, das sich mit dem kulturellen Leben der Ungarn außerhalb Ungarns, mit den ungarischen Minderheiten in Österreich, der Tschechoslowakei, der SU (Karpatoukraine), in Rumänien und Jugoslawien beschäftigte. Neben grundsätzlichen Erwägungen zur Nationalitätenpolitik (der 'Leninschen Sicht der nationalen Frage') wurde über Bildungswesen, Spachpflege, Folklore, Musikleben usw. und in diesem Gesamtrahmen auch über ungarische Literatur in den angrenzenden Ländern und im entfernten Ausland berichtet.

Anzumerken ist, daß - über die grundsätzlichen Statements hinaus - das Verhältnis der ungarischen Politik zu den Ungarn in den Nachbarstaaten lange Zeit problematisch war und Stellungnahmen zur Lage der dortigen Minderheiten im Sinne der 'Nichteinmischung in die inneren Angelegenheiten anderer Staaten' äußerst verhalten ausfielen. Auf kulturpolitischem Gebiet hatte dies seine Konsequenz in einer äußerst geringen Publizität der dortigen ungarischen Literatur, die erst seit Ende der sechziger Jahre in Ungarn stärker verlegt wurde. So stellt jenes Heft der "Kritika" ein sehr komplexes "Signal" dar.

Die allmählich, besonders seit Anfang der achtziger Jahre breiter werdende innerungarische Rezeption der westlichen ungarischen Literatur - durch literaturtheoretische Kenntnisnahme, Abdrucke in Zeitschriften, Aufnahme einzelner Arbeiten in Anthologien, liberalere Behandlung an der Grenze zeichnete sich durch eine gewisse Selektivität aus, die nicht nur dem Zufall geschuldet war. Die literaturwissenschaftliche Aufarbeitung konzentrierte sich - in anscheinend plausibler Weise, aber auch unter politischem Druck (Pomogáts 1989, U.L.) weitgehend auf die westliche Belletristik. Im wesentlichen ähnlich orientiert war die Aufnahme in Anthologien (vgl. Szakolczay 1990). Auch in der Kenntnisnahme ausländischer Zeitschriften, etwa der Publikationen von "Magyar Műhely" in Paris, oder gegen Ende der achtziger Jahre in der liberaleren, formell anerkennenden Behandlung des "Új Látóhatár" kamen politische Präferenzen gegenüber sich politischen Stellungnahmen programmatisch enthaltenden Publikationen oder auch gegenüber einem vermeintlichen potentiellen Bündnispartner zum Ausdruck. Das damit immer wieder

ausgelöste Mißtrauen gegenüber der ungarischen Politik, aber auch gegenüber den so Rezipierten bringt u.a. Sztáray 1988 in Lugano geäußerte Vermutung zum Ausdruck, die feststellbare wachsende Duldung des "Új Látóhatár" erinnere "an eine frühere erfolgreiche Aktion": "an die Strategie des Weltbundes der Ungarn, der seinerzeit von der allmächtigen Partei das Monopol zur Beschäftigung mit den Auslandsungarn, zum Verbindunghalten bekam und der sich das eine oder andere zur Zusammenarbeit geneigte Mitglied des westlichen Ungarntums auserwählte und dann zum Vertreter der übrigen erklärte, während die übrigen nicht beachtet und vergessen wurden" (Sztáray 1989, 155).

Ein gewisses Nebengleis zur Rezeption der ungarischen Literatur aus dem Westen in Ungarn stellte die Tätigkeit der "Muttersprachlichen Konferenzen" dar, die der "Weltbund der Ungarn" seit 1970 organisierte. Von Budapest aus ins Leben gerufen und gelenkt, stellten diese Konferenzen eine spezifische, institutionalisierte Form des ungarisch - ungarischen Dialogs dar. Aus Budapester Sicht dienten sie dem Ziel, "den außerhalb unserer Grenzen lebenden Ungarn bei der Bewahrung ihrer Sprache, der Pflege ihrer ungarischen Kultur, der Stärkung ihres Zugehörigkeitsbewußtseins zum Ungartum zu helfen" (Lőrincze 1984, 7) ⁴.

Initiativen der Auslandsungarn zur Sprachpflege und -bewahrung bildeten einen Ansatzpunkt für die Tätigkeit der Konferenz. (Dies praktische Anliegen findet m.E. seinen Niederschlag in dem hohen Anteil, in dem namentlich in der Anfangszeit Lehrer unter den ausländischen Mitorganisatoren vertreten waren. /Vgl. A magyar nyelvért..., 1(1970)13-15/) Das Bemühen, diese Aktivitäten zu unterstützen - aus dem heraus in Ungarn u.a. auch der Komponist Zoltán Kodály, die Dichter Gyula Illyés und Mihály Váci das Anliegen der Konferenz mit Sympathie betrachteten -, und die konzeptionellen Vorstellungen der Budapester Kulturpolitik gingen dabei eine eigenwillige Symbiose ein. Ein bezeichnender Beleg dafür ist der Teilabruck von Márais schon erwähneter "Totenklage" im (in Budapest redigierten) Informationsblatt des "Kreises der Freunde der ungarischen Sprache" 1972. ⁵ Ohne Hinweis auf Entstehungszeit oder -umstände erscheint das erste Drittel des Gedichts, das sich dergestalt einfach als Klage um den Verlust der Sprache und der Erinnerung in der Fremde liest. Es bleibt Geheimnis der Mitwirkenden, ob dies damals diplomatische Geste oder gar mutige Tat zu sein meinte - man hatte Márai überhaupt "gebracht" /man hatte etwas von Márai publiziert/ -, oder vielmehr ein Versuch zur Einvernahme des Abwesenden für das eigene Anliegen.

Verständlicherweise war die Arbeit der Konferenz und die Mitwirkung daran in der Emigration umstritten, sowohl wegen der prinzipiellen Frage des Kontakts mit den offiziellen Vertretern der Volksrepublik Ungarn als

auch wegen der Gefahr, instrumentalisiert zu werden. (Wie Borbándi meint, war es nicht zuletzt die skeptische Haltung zweier Symbolfiguren der ungarischen literarischen Emigration im Westen, Sándor Márai und László Cs. Szabós, die viele andere in ihrem Zögern und ihrer Ablehnung bestärkte. (Borbándi [1985], II 233) Wie aus dem oben Zitierten anklingt, bildete die Formel vom Ungartum und der Pflege seiner - primär sprachlich, folkloristisch verstandenen - Kultur einen Anknüpfungspunkt, um vorgeblich unpolitisch bzw. frei von Politik zusammenarbeiten zu können. Doch war es umgekehrt Ergebnis der nachhaltig vorgetragenen Forderungen der westlichen Emigration, daß sich die muttersprachliche Konferenz zunehmend auch den Problemen der Ungarn in den osteuropäischen Nachbarstaaten zuwandte. Die Literatur wiederum, die Möglichkeit gegenseitiger Rezeption, genauer das Problem des Rezipiertwerdens und der praktischen Zugänglichkeit der westlichen ungarischen Literatur in Ungarn erwies sich immer wieder als unbefriedigend integriert.

Die - oft wiederholte - Klage eines amerikanischen Mitinitiators der Konferenz, publiziert in deren Mitteilungsblatt, sei hier als Beispiel angeführt: "Ein Gebiet muß ich noch erwähnen: Und zwar, daß, wer im Ausland die ungar(länd)ische Literatur und die der benachbarten Länder verfolgen will, dies tun kann. (...) wir verbreiten diese Bücher und lenken jedermanns Aufmerksamkeit auf diese Möglichkeit der gegenseitigen Verständigung (...)". In Ungarn und in den benachbarten Ländern jedoch sind "die Foren der westlichen ungarischen Literatur (...) nicht erreichbar. (...) Selbst die Titel der Zeitschriften kennen viele nicht, wie "Új Látóhatár", "Irodalmi Újság" und weitere, die ich aufzählen könnte." (K. Nagy 1979, 27) Die Beschwerde wurde in liberaler Manier mitgeteilt, eine grundsätzliche Änderung der Verhältnisse bewirkte sie vorerst nicht. So wurde die Tätigkeit der Konferenz verständlicherweise als einseitig orientiert und dominiert empfunden und vielfach mit anhaltender Skepsis verfolgt.

Anzumerken ist ein weiterer Umstand, der das ungarische Verhältnis zur ungarischen Literatur im Westen verkomplizierte. Nicht nur ließ sich diese Literatur keinesfalls nur auf Belletristik reduzieren, vielfach erschienen in den westeuropäischen und amerikanischen Verlagen auch Schriften ungarischer Oppositioneller, und nicht notwendig deckte sich die Verlagspolitik Ungarns und die seiner Nachbarländer. Die begrifflichen Schwierigkeiten, die sich in einer Situation ergeben, wo außerhalb eines Landes in den angrenzenden Staaten Minderheiten dieser Nation leben und ebenfalls literarische Werke schaffen, und zugleich zahlreiche Literaten das jetzige Mutterland oder bereits seine Vorgängerstaaten aus politischen bzw. existentiellen Gründen verlassen haben, lassen sich am Falle Ervin Sinkós und seines "Roman eines Romans" prägnant beleuchten.

Sinkó, zunächst Bürger der k.u.k. Monarchie und ungarischer Staatsangehöriger, ging als junger Mann nach Budapest als dem kulturellen Zentrum des Landes, kämpfte für die Räterepublik, emigrierte nach Westeuropa, wurde nach Trianon zum jugoslawischen Staatsbürger, schrieb in Paris auf ungarisch einen Roman über die Räterepublik und suchte nun einen Verleger, den er in der Sowjetunion, wohin er 1935 übersiedelte, zu finden hoffte. Er fand ihn nicht, er verließ die SU wieder unter abenteuerlichen Umständen, und aus seinen Aufzeichnungen über diesen Versuch und seinen Erfahrungen mit der sowjetischen Realität wurde der "Roman eines Romans", der 1955 in Jugoslawien, wohin Sinkó mit Kriegsausbruch hatte zurückkehren müssen, erschien. (Dort wurde das Werk zunächst in kroatischer Übersetzung veröffentlicht, in ungarischer Sprache wurde es 1955 in Novi Sad/ Újvidék herausgegeben (in deutscher Sprache 1962 in Köln). In Ungarn war das Werk wegen seiner Tendenz unerwünscht - war der Roman eines Romans nun Bestandteil einer universellen ungarischen Literatur, der ungarischen Literatur in Jugoslawien, der Exilliteratur der Zwischenkriegszeit, der ungarischen Literatur im Westen oder überhaupt der - mitunter synonym verstandenen - Dissidentenliteratur? 1988 erschien der "Roman eines Romans", "Egy regény regénye" in Ungarn als Gemeinschaftsausgabe des Fórum Verlags Újvidék und des Magvető Verlags Budapest - gleichzeitig mit und damit in Lesekonkurrenz zu Ribakows "Kindern des Arbat", Gides "Retour de l' U.R.S.S.", Readers aus der sowjetischen Presse der Perestroika, Biographien von Bucharin, Trotzki, Chruschtschow, der Neuauflage von Solschenizins "Ein Tag im Leben des Iwan Denissowitsch", Neuauflagen von György Konrád, Iván Szelényi,...

Doch war, wie schon angemerkt, auch im Westen das Verhältnis zur ungarischen Literatur in Ungarn - und zum verstaatlichten Kulturbetrieb, der die Kanäle zur möglichen Rezeption der im Westen erschienenen Werke kontrollierte - nicht unumstritten. Grundsätzliche politische Haltungen, häufig aber auch persönliche Verletzungen und die (berechtigte) Besorgnis, instrumentalisiert zu werden, bestimmten nachhaltig verbreitete Skepsis gegenüber derartigen Kontaktaufnahmen. So löste Borbándis "Monolog über den Dialog" im "Új Látóhatár" 1969 heftige Diskussionen aus. In der Folgezeit fand seine Deutung des "Ortes" der ungarischen Literatur und dem Kriterium der Literarizität jedoch wachsende Zustimmung. "Die heutige ungarische Literatur", hieß es da, "hat mehrere Zentren. Budapest ist das größte und bedeutendste Zentrum, aber die Situation ist nicht mehr so, daß jemand in der Hauptstadt leben und arbeiten muß, um Rang und Namen in der Literatur zu haben. Heute arbeiten in Debrecen, Szeged, Pécs, in den Nachbarländern in Újvidék, Kolozsvár und Pozsony bedeutende literarische

Zentren - mit Autorenorganisationen, Verlagen, Zeitschriften, und auch in ihnen können sich Begabungen landesweiten Ruhm erwerben.

Auch in München, Paris, London und den Vereinigten Staaten gibt es Autorengruppen - mit Zeitschriften und Verlagen - die sich, ergänzt durch in anderen westlichen Ländern lebende Schriftsteller, zu Zentren der westlichen ungarischen Literatur entwickelt haben, die den erwähnten an Rang und Bedeutung mindestens gleichkommen. Das ist eine Tatsache, die man nicht außer acht lassen darf. Die privilegierte, einzigartige Rolle Budapests ergibt sich von selbst und wird von jederman anerkannt. Diese Rolle würde kein bißchen geringer mit der Anerkennung dessen, daß auch andere Zentren entstanden sind." (Borbándi 1969) - Auch Illyés hatte in sein Bild von der ungarischen Literatur als einer fünftönigen Flöte ("ötágú síp") die ungarische Literatur im Westen als selbstverständlich einbezogen.

Etwa ab 1980 fand das bei den Lesern und bei den Literaten vorhandene Interesse an der ungarischen Literatur im Westen auch Niederschlag in nunmehr vergleichsweise häufiger erscheinenden Artikeln in den großen ungarischen Literaturzeitschriften über das Gesamtphänomen bzw. über einzelne Erzähler und Dichter (Béládi, Alföld 1981, Jelenkor 1981, Pomogáts 1981, 1982; G. Aczél 1982; Béládi/ Pomogáts/ Rónay 1986). Sogar eine Anthologie, "Vándorének" [Gesang des Wanderers, Hrsg. M. Béládi], erschien 1981. Neben die sehr knappe, gelegentliche Erwähnung des Phänomens im Kontext der muttersprachlichen Bewegung, als einem Phänomen der Bewahrung der Nationalkultur neben anderen, trat deutlicher die Behandlung als literarisches Phänomen - und die Behandlung durch Kritik und Literaturwissenschaft (eigentlich, wegen des recht Grundsätzlichen in der Herangehensweise, eher letzteres).

Wie Rückblicke der Beteiligten andeuten (aber leider nicht detaillierter ausführen), erfolgte die wissenschaftliche Annäherung durchaus mit 'höherer' kulturpolitischer Billigung. (Czigány, Pomogáts 1989) Daneben, gleichsam als Bewegung von unten, gab es Textveröffentlichungen in der Zeitschrift "Mozgó Világ" (vgl. Szörényi 1990), wo engagierte Redakteure versuchten, den Spielraum des möglichen-auszureizen und auszuweiten. Zu dem in Anthologien und Zeitschriften nunmehr Zugänglichen gehörten Werke von László Cs. Szabó, Károly Kerényi, Zoltán Szabó, Lajos Zilahy, György Faludy, Tamás Tűz, András Domahidy, László Baránszky, Géza Thinsz, Erika Dedinszky, später erschienen auch Arbeiten von Sándor Márai, Imre Kovács, Gyula Gombos, Gyula Borbándi, Péter Gosztonyi, Tibor Méray, Ferenc Fehér und Ágnes Heller.

Seit dem politischen Umbruch in Ungarn sind formale Schranken für die Rezeption der ungarischen Literatur aus dem Westen nun gefallen. Daß im Herbst 1989 in Debrecen unter Beteiligung von ungarländischen und

ausländischen Autoren und Literaturwissenschaftlern eine Konferenz zur ungarischen Literatur im Westen veranstaltet wurde, belegt den gewandelten Stellenwert des Phänomens. Dennoch kann nicht unbedingt von einer umfassenden Rezeption dieser Literatur im Mutterland gesprochen werden. Die Lektüre des nummehr zugänglichen erfolgte durchaus selektiv, und die Zirkulation der Ware "Buch" trifft auf neuartige Probleme.

Bezüglich jener Selektivität des Leserinteresses äußerte Pomogáts 1989 in Debrecen die These, daß sich die ungarländische Rezeption des ungarischen Geisteslebens im Westen in den letzten Monaten bevorzugt auf wissenschaftliche und politische Literatur gerichtet habe. Die Erklärung lautet seines Erachtens: "Es ist wahr, lange Jahrzehnte hindurch waren ihr [der ungarischen Öffentlichkeit] die Ergebnisse dieser Literatur am wenigsten zugänglich, da ein Band Gedichte oder Erzählungen wesentlich leichter in die Hände eines ungarländischen Lesers gelangte als eine historische Arbeit oder gar eine politische Fragen erörternde Studie." Und, wie hier bereits angemerkt, die ungarische Literatur im Westen besteht nicht nur aus Belletristik. Nach Pomogáts' Einschätzung richtete sich das Interesse der Leser eher stärker auf die Essays und Studien der Emigranten. (Pomogáts 1990, 48)

Das Spektrum der in ungarischen Verlagsprogrammen nummehr zugänglichen Werke, so J. Szokolczay, belege einen deutlichen Fortschritt, es sei aber dennoch noch immer unbefriedigend. (Szokolczay 1990, 59/69) 6) Und: Zwar seien die im Westen erschienenen Bücher zugänglich, z.B. die Ausgaben des mit seinem Angebot schon seit längerem präsenten Püski-Verlages New-York - aber Kultur sei nun einfach eine Ware: die Bücher lägen in den Regalen der Buchhandlungen (wie z.B., die Werke von Sándor Márai), für viele Leser seien sie einfach zu teuer. (59) Noch deutlicher benannte Tamás Kabdebó die Probleme der in Ungarn wie im Westen geschriebenen ungarischen Literatur, Probleme des ungarischen Verlags- und Vertriebswesens generell. Einige erwachsen aus dem Preis der im Westen erschienenen Bücher - sie wären in einem Tauschverkehr zwischen den interessierten Lesern in Ungarn und im Westen vielleicht lösbar. Größere Probleme ergäben sich aus der geradezu chaotischen Situation des ungarischen Buchhandels - zumal ja die Frage der Rezipierbarkeit der gesamten ungarischen Literatur auch den - früher weniger schwierigen - Zugang der nicht in Ungarn lebenden Leser zu den in Ungarn erscheinenden Büchern betrifft. Es gäbe nirgendwo einen vollständigen, aktuellen Überblick über dieses Angebot, gezielte Bestellungen oder Nachbestellungen seien schlicht nicht möglich (1990. 65/66) - eine Situation, die sich seither nicht entscheidend geändert hat.

Zu diesen Problemen, die fortbestehen, kommt hinzu, daß sich seit der zunehmenden Liberalisierung im Buchhandel und Verlagswesen seit Ende der achtziger Jahre das zahlungsfähige Leserinteresse aus verschiedenen Gründen gewandelt hat. Zunächst hatten namentlich historische und politische Schriften Konjunktur, sie füllten Lücken, erörterten die weißen Flecken in der Geschichte usw. Mit der Ausweitung des Angebots generell konnte sich auch das Interesse der Leser differenzierter äußern, das sich zunächst auf das Neue, eben noch Verbotene global gerichtet hatte. Und die Bücher wurden teurer, während auch die allgemeinen Lebenshaltungskosten stiegen. An Bücher kann aber relativ leicht gespart werden, und in einer Gesellschaft, in der die Existenzsicherung durch Zweit- und Drittjobs erfolgt, werden die aktiven Leser seltener, weil sie entweder nicht über Geld oder nicht über freie Zeit oder auch über beides nicht in ausreichendem Maße verfügen - zumal die "Schöne Literatur" mit dem Lektüreangebot der alten und neuen Unterhaltungsliteratur, der Do-it-yourself- Ratgeber, der Esoterik usw. konkurriert.

Doch die gegenseitige Kenntnisnahme - der Autoren, der Zeitschriften - trifft auch in der Diaspora auf Hindernisse. Die Ergebnisse der vielen lokalen Initiativen sind oft schwer zugänglich, und zugleich ist parallel zur Kontinuität der individuellen literarischen Produktion und publizistischen Aktivität ein Rückgang an wechselseitiger Beachtung zu beobachten, der von den Betroffenen mitunter schmerzlich konstatiert wird. Ein Indiz: als 1988 "Katholikus Szemle", 1989 "Új Látóhatár" und "Irodalmi Újság" 40 Jahre alt wurden, würdigten das jeweils nur diese Zeitschriften selber (Borbándi 1989, Ú. L.).

Für die Literaten, die Vordenker des Literaturbetriebs, die Wissenschaftler in Ungarn stellt die grundsätzliche Kenntnisnahme und Würdigung der westlichen ungarischen Literatur nun kein Problem mehr dar. Man betont die grundsätzliche Einheit aller ungarischen Literaturen, innerhalb derer die ungarländische, die slowakische, siebenbürgische, die im ehemaligen Jugoslawien oder eben auch die im Westen als spezifische Entitäten betrachtet werden können, beschreibt die früheren ärgerlichen Hindernisse ihrer Rezeption und geht daran, den Eintrag der ungarischen Literatur im Westen für die gesamte ungarische Literatur literaturhistorisch genauer abzuwägen. Dennoch, das Bild, das Sztáray einmal zur Beschreibung der ungarischen Literatur im Westen gefunden hatte, behält vorerst Gültigkeit: Diese ungarische Literatur im Westen sei ein Dschungel. Ein "Dschungel, der in kleineren oder größeren Flecken auf jedem Kontinent zu finden ist wo sich die über die ganze Welt verstreuten Ungarn angesiedelt haben". Und, was die Beiträge auf der Debrecener Konferenz, unbeschadet

der Würdigung nicht zuletzt der ungarländischen Arbeiten zur Historiographie dieser Literatur, gleichfalls belegen (Czigány, Ferdinándy, Pomogáts): "Es ist meine Überzeugung, daß jemand, der die Literatur dieses Dschungels fachgerecht, sachlich - frei von persönlichen Gefühlen und Bindungen verschiedenster Art - aufarbeiten will, die fleißige Arbeit von Jahren bräuchte." (Sztáray 1989, 145)

Neben dem Abwägen ihres Eintrags in die Gesamtungarische Literatur - in der, um wieder einmal Illyés' Bild der fünftönigen Flöte aufzugreifen, neben der ungarländischen die ungarischen Literaturen der Nachbarländer und der Diaspora selbstverständlich einbegriffen sind - gibt es nun, auch in Ungarn eine erneute Diskussion um den Begriff dieser Literatur. Ob nun die spezifische Aufgabe dieser Literatur im Wesentlichen erfüllt ist (Pomogáts) oder zumindest entscheidende Umstände, die sie konstituierten, sich gewandelt haben (Czigány), das eigentlich Trennende ist weitgehend weggefallen. Handelt es sich nunmehr also nur noch um Autoren mit Wohnsitz außerhalb der Grenzen? Denn - publizieren können die Emigranten von einst nun auch in Ungarn, und immer mehr halten sich dort immer länger auf.⁷ Freilich, auch die andere Seite der oft erwähnten doppelten Bindung ist nicht ohne weiteres wieder aufzugeben, die späte Rezeption der Werke muß nicht mit der Heimkehr der Autoren identisch sein (Ferdinándy 86)⁸. Aber wie weit kann man ungarische Literatur einfach nur an einem anderen Ort betreiben, dort einfach dasselbe schreiben, was man in Ungarn schrieb? (Major-Zala 1990, 91) Wohl nicht. Vielmehr sind mit der Situation der Autoren im Exil, mit ihrem Leben in einem anderen Umfeld besondere, bereichernde Erfahrungen in die ungarische Literatur eingegangen (Major-Zala 91, Csiky 69). Szkárosi legt in seinem Referat nahe, den Begriff dieser Literatur weiter zu fassen und ihn nicht nur auf Autoren beschränken will, die (weiterhin) ungarisch schreiben, vielmehr auch das Schaffen derer zu berücksichtigen, in deren sprachliche und kulturelle Prägung, ungarische Sprache und Kultur Eingang gefunden hätten, in die "Tiefenschichten...ihrer Kunst" (Szkárosi 75). Zentraler Punkt dieser Überlegungen ist nicht in erster Linie die Neudefinition der "westlichen ungarischen Literatur": "... es gibt eine universelle ungarische Literatur, natürlich in erster Linie an die Sprache gebunden, aber gegebenenfalls auch von der Sprache unabhängig, und zugleich gibt es eine ungarländische europäische Literatur, die auch sprachgebunden europäische Literatur ist." (73) "(...) Die europäische ungarische Weltliteratur läßt sich fortsetzen, , aufrechterhalten, pflegen, wenn die ungarische geistige Expansion von nun an von heimischem Terrain ausgehen wird, so wie es die besten Werke der ungarischen geistigen Expansion schon immer getan haben; und ihre Aktion hatte eine dezidierte Richtung: von innen nach

außen, und nicht anders. Das Selbstmitleid ist zu Ende. Wir haben uns selbst in der Hand." (75)

In diese Versuche einer neuerlichen Begriffsbestimmung bzw. einer neuen Selbstdefinition unter geänderten Umständen gehen deutlich die Erfahrungen der letzten Jahre ein. Viele Werke, die im Ausland entstehen, erscheinen in Ungarn in Druck, Zeitschriften siedeln wieder nach Ungarn um (Irodalmi Újság 1989) oder stellen als Forum der ungarischen Literatur im Westen, aber mit dem Bewußtsein, eine zeitbedingte Aufgabe erfüllt zu haben, ihr Erscheinen ein (Új Látóhatár; Molnár, Borbándi 1989, Ú. L.). So umreißt Ágnes Mária Csiky skeptisch die Perspektive: "Die ungarische schöne Literatur im Westen hat im Großen und Ganzen aufgehört, Aufgabenliteratur zu sein. Heute erhebt die Heimat bereits selbst ihre Stimme in eigener Sache, mit größerem Recht und mit größerer Zuständigkeit als die Westler. [...] Es bleibt [dem ungarischen Autor im Westen] eine einzige Aufgabe, aber die versteht sich sowieso von selbst: die Literatur. Es gibt keine Garantie dafür, daß diese Literatur, d.h. die des Landes, fähig sein wird, sie in sich aufzunehmen, sie nach so vielen Jahrzehnten noch zu ihrem lebendigen Bestandteil zu machen, nicht bloß zu einem Namen, den Lehrer büffeln lassen." (Csiky 1990, 69)

Anmerkungen

- 1) 190 davon wurden in den USA herausgegeben, 185 in der Bundesrepublik, 84 in Österreich, 58 in Frankreich und 46 in England.
- 2) Halotti beszéd. In Látóhatár 2(1951), 5-6. Erneut abgedruckt in Látóhatár 5(1954)4, 193-94. Tamásis Kritik und Márais Entgegnung: ebd., 195, 196-197. Das Gedicht sei hier noch einmal mitgeteilt (nach "Látóhatár") :

Halotti beszéd

Látjátok felcím szem'tekkel, mik vagyunk. / Por és hamu vagyunk. / Emlékeink szétesnek, mint a régi szövetek. / Össze tudod még rakni a Margitszigetet?... / Már minden csak dirib-darab, szilánk, avitt kacat. / A halottnak szakálla nőtt, a neved számadat. / Nyelvünk is foszlik, szakadoz és a drága szavak / Elporlanak, elszáradnak a szájpadat alatt. / A "pillangó", a "gyöngy", a "szív" - már nem az, ami volt, / Amikor a költő még egy család nyelvén dalolt / És megértették, ahogy a dajkaéneket / A szunnyadó, nyűgös gyerek álmában érti meg. / Szívverésünk titkos beszéd, álmunk zsványoké, / A gyerekeknek *Toldi*-t olvasod és azt feleli: *oké*. / A pap már spanyolul morogja koporsónk felett: / "A halál gyötrelmei körülvettek engemet!..." / Az ohíói bányában megbicsaklik kezed / A csákány koppan és leहुल nevedről az ékezet. / A tyrrheni tenger zúgni kezd és hallod Babits szavát, / Krúdy hárfája zengi át az ausztrál éjszakát. / Még szólnak és üzennek ők, mély szellemhangokon, / A tested

is emlékezik, mint távoli rokon. / Még felkiáltasz: *"Nem lehet, hogy oly szent akarat..."* / De már tudod! Igen, lehet... És fejtet a vasat / Thüningiában. Posta nincs. Nem mernek írni már. / Minden katorga jeltelen, halottért sirni kár. / A konzul gumit rág, zabos, törli pápaszemét, / Látnivaló, untatja a sok okmány és pecsét. - / Havi ezret kap és kocsit. A Mistress s a baby / Fényképe áll az asztalán. Ki volt neki Ady? / Mi volt egy nép? Mi ezer év? Költészet és zene? / Arany szava?... Rippli színe? Bartók vad szelleme? / *"Az nem lehet, hogy annyi szív..."* Maradj nyugodt. Lehet. / Nagyhatalmak cserélnek majd hosszú üzenetet. / Te hallgass és figyelj. Tudjad, már él a kis sakál, / Mely afrikai sírodon tíz körmével kapál. / Már sarjad a vadkaktusz is, mely elfedi neved / A mexikói fejfán, hogy ne is, / keressenek. / Még azt hiszed élsz?... Valahol?... És ha máshol nem is, / Testvéreid szívében élsz?... Nem, rossz álom ez is. / Még halod a hörgő panaszt: *"Testvért testvér elad..."* / Egy hang álétan közbeszól: *"Ne szóljon ajakad..."* / Egy másik nyög: *"Nehogy ki távol sir e nemzeten..."* / Még egy hörgő: *"Megutálni is kénytelen legyen."* / Hát így. *Keep smiling.* És ne kérdjed senkitől: miért? / Vagy: "Rosszabb voltam, mint ezek?..." Magyar voltál, ezért. / És eszt voltál, litván, román... Most hallgass és fizess. / Elmúltak az asztékok is. Majd csak lesz, ami lesz. / Egyszer kiás egy nagy tudós, mint avar löfejet, / A rádióaktív hamu mindent betemet. / Türed, hogy már nem vagy ember ott, csak osztályidegen, / Türed, hogy már nem vagy ember itt, csak szám egy képlet, / Türed, hogy az Isten türi ezt s a vad, tajtékos ég / Nem küld villámot gyújtani, hasznos a bölcsesség. / Mosolyogj, mikor a pribék kitépi nyelvedet, / Köszönd a koporsóban is, ha van, ki eltemet. / Órizd eszelősen néhány jelzödet, álmodat, / Ne mukkanj, amikor a boss megszámlálja fogad. / Szorongasd még a bugyrodát, rongyaidat, szegény / Emlékeid: egy hajfűrtöt, fényképet, költeményt - / Mert ez maradt. Zsugorian még számbaveheted / A Mikó utca gesztenyefáit, mind a hetet, / És Jenő nem adta vissza a Shelley-kötetet, / És már nincs, akinek a hóhér eladja a kötelet, / És elszáradnak idegeink, elapad vérünk, agyunk, / Látjátok feleim szem' tekkel, mik vagyunk? / Íme, por és hamu vagyunk.

"Seht ihr, meine Nächsten, was wir sind...", hebt die Totenklage aus dem 12. Jahrhundert an. In diesem Gedicht und mit diesem Gedicht ist somit der Kreis endgültig geschlossen.

3) "Die Intelligenz wird keinen Aufstand machen, wenn sie Kafka liest. Die Regale müssen voll sein, die Lebensmittelregale und die Bücherregale der Intelligenz", umriß György Dalos später diese politische Logik. (Dalos 1992, 200)

4) "Seit langem spürten viele von uns, innerhalb wie außerhalb der Grenzen der alten Heimat, daß ein Zusammenschluß des gesamten Ungartums nötig wäre, die Anregung des ungarischen Selbstbewußtseins, in vielen Fällen seine Erweckung, und daß es dazu nicht nur zum Ziel führende Wege zu suchen, sondern auch die ersten Schritte zu tun gelte. Im Zeichen dieses Gedankens wurde die Muttersprachliche Konferenz geboren, die Ungarn aus allen Ecken und Enden der Welt versammelte, die auch bisher schon begeistert für die Erhaltung des Ungartums gearbeitet hatten und die das auch weiter tun werden, die im Ausland ungarische Schulen und Institutionen gründen und aufrechterhalten, die unsere Sprache pflegen und die Ungarn der dritten und vierten Generation in ihr unterrichten, die das ungarische Leben kleiner Gemeinschaften pflegen, die die ungarische Presse führen, die von der Kanzel ungarisch ihre Überzeugung verkünden, die die

Kenntnisse der Muttersprache auf hohem Niveau wachhalten, die durch den Zauber der Künste: Lied, Tanz und Musik, die Vergangenheit der alten und die Gegenwart der neuen Heimat verbinden." So der Philologe Géza Bárczy, zitiert bei Lőrincze (1984, 6).

5) " 'Látjátok, feleim, szemekkel, mik vagyunk: Por és hamu vagyunk. Emlékeink szétesnek, mint a régi szövetek... Össze tudod még rakni a Margitszigetet? Már minden csak dirib-darab, szilánk, avitt kacat. A halottnak szakálla nőtt, a neved számadat. Nyelvünk is foszlik, szakadoz és a drága szavak Elporladnak, elszáradnak a szájpaddat alatt. A pillangó, a gyöngy, a szív, nem az már, ami volt Amikor a költő még egy család nyelvén dalolt. És megértették, ahogy a dajkának énekét A szunnyadó, nyűgös gyerek álmában érti még. Szívverésünk titkos beszéd, álmunk zsványoké A gyerekek Toldi-t olvasod és azt feleli: oké! A pap már spanyolul morogja koporsónk felett: "A halál gyötrelmei körülvettek engemet..." Az ohioi bányában megbicsaklik kezed, A csákány koppan, s nevedről lehull az ékezet A tyrrén tenger zúgni kezd, s hallod Babits szavát Krúdy hárfája zengi be az ausztrál éjszakát...'

(Részlet Márai Sándor 'Halotti beszéd' című verséből)"

A magyar nyelvért és kultúráért. A Magyar Nyelv Barátai Köre Előkészítő Bizottságának Tájékoztatója. 6/=1972/, S. 13

6) Lajos Szokolczay, der die Frage eingehend behandelte, konstatierte das Fehlen von weiteren Werken von Gyula Gombos, Pál Albert und Tibor Hanák, das Fehlen der Lyrik von Ferenc Fáy (der selbst aus der Anthologie "Vándorének" herausblieb) und István Keszei, der Essays und der Prosa von Tibor Dénes, der Bücher von Miklós Domahidy. Das Lebenswerk des Dichters János Csokits wäre eine Anthologie wert, und eigene Bände von Dezső Monoszlói, György Vitéz, Áron Kibédi Varga, Lajos Major-Zala, István Siklós, József Bakucz, Sándor András, Endre Karátson, Ágnes Mária Csíky, Tamás Kabdebó, Imre Máté, Róbert Zend fehlten, weiterhin von "Magyar Műhely" Tibor Papp, Pál Nagy, Alpár Bujdosó; des weiteren Ádám Makkai, Géza Pernetzky, Mátyás Sárközi, Eszter Forrai (1990, 59). Gesondert als editorische Aufgabe hervorgehoben wird Győző Határ, dessen Romane, besonders "Golghelóghi", herausgegeben werden sollten, der aber auch eine Monographie längst verdient hätte. (ebd., 60)

7) Vgl. die Äußerungen von Lórant Czigány in Debrecen: "Eines Tages passierte mir folgendes: einer meiner Bekannten wollte nach London reisen und fragte mich, wer in London sei, d.h. wer von den Schriftstellern, mit denen er sich treffen wollte, und es stellte sich heraus, daß gerade keiner in London war, da alle in Pest waren" (1990, 79).

8) "..., wie die großen Fragen der Heimkehr. Wer hätte sie nicht dreißig Jahre lang geplant? Wenn der Weg jedoch frei wird, stellt sich heruas, daß

draußen in der großen weiten Welt Kinder leben, Freunde, Enkel, und daß wir zwischen dem mit der Arbeit eines Menschenalters geschaffenen neuen Heim und einer fernen, oft fremd gewordenen alten Heimat zu wählen hätten. Hegen wir keine Illusionen: sehr wenige der Ungarn im Westen werden wieder zurückkehren. Was unsere Schriftsteller angeht, so wünschen sie im Grunde ihres Herzens ganz sicher, daß - wenigstens so lange sie leben - ihre geistige Wurzel erhalten bleiben möge: die ungarische Literatur im Westen." (Ferdinandy 1990, 86)

Literatur

- A nyugati magyar irodalom [Die ungarische Literatur im Westen]. In: A magyar irodalom története 1945-1975. IV [Geschichte der ungarischen Literatur]. Hrsg. von Miklós Béládi.- Budapest 1982.- 323-447.
- Aczél Géza: Vándorének. Jegyzetek a nyugati magyar költészetéről [Gesang des Wanderers. Notizen zur ungarischen Dichtung im Westen].- In: Alföld 5/1982, 10-16.
- Aczél, Géza: Vázlat a Magyar Műhelyről [Skizze über die 'Ungarische Werkstatt'. Vortrag auf der Beratung der Literaturtage in Debrecen, 26.-27. Okt. 1989].- In: Alföld 41 (1990) 2, 61-64.
- Bán, Oszkár: Az amerikai magyar költészetéről [Über ungarische Dichtung in Amerika].- In: Irodalomtörténet 3/1976, 697-711.
- Béládi, Miklós: Szempontok a nyugati emigráció irodalmához [Aspekte zur Literatur der ungarischen Emigration].- In: Kritika.- Budapest 11(1973)12, 20-21.
- Béládi, Miklós: Bevezetés a nyugati magyar irodalomba [Einführung in die ungarische Literatur im Westen].- In: Jelenkor.- Pécs (1981) 7-8, 683-706.
- Béládi, Miklós; Pomogáts, Béla; Rónay, László: A nyugati magyar irodalom 1945 után [Ungarische Literatur im Westen nach 1945].- Budapest 1986.
- Borbándi, Gyula: Magánbeszéd a párbeszédéről [Monolog über den Dialog].- In: Új Látóhatár.- München 1969, 289-300.
- Borbándi, Gyula: Bevezetés a nyugati magyar irodalomba. (Béládi Miklós - Pomogáts Béla - Rónay László: A nyugati magyar irodalom 1945 után.

- [Einführung in die westliche ungarische Literatur].- In: Új Látóhatár 38(1987)4, 550-560.
- Borbándi, Gyula: Felszólalások [Wortmeldungen].- In: Irodalmi Újság 40(1989)2, 10.
- Borbándi, Gyula: Isten hozzád... Gott mit dir...]- In: Új Látóhatár 40(1989)4, 581-584.
- Borbándi, Gyula: A magyar emigráció életrajza [Biographie der ungarischen Emigration]. 1945-1985. [Bern (Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása) 1985] I.-II. Budapest (Európa) 1989.
- Borbándi, Gyula: Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia [Lexikon und Bibliographie der ungarischen Literatur im Westen].- Budapest 1992.
- Czigány, Lóránt: Lépés-kényszer: az irodalom államosítása Magyarországon, 1946-1951 [Zugzwang: die Verstaatlichung der Literatur in Ungarn] [1984].- In: ds.: Nézz vissza haraggal! [Schau zurück im Zorn].- Budapest (Gondolat) 1990, 11-89.
- Czigány, Lóránt: Mi fán terem a nyugati magyar irodalom? [1986].- In: ds.: Nézz vissza haraggal! [Schau zurück im Zorn].- Budapest (Gondolat) 1990, 190-192.
- Czigány, Lóránt: "Külön irodalmi tudattal rendelkezünk" ["Wir haben ein eigenes literarisches Bewußtsein". Beitrag zur Beratung der Literaturtage in Debrecen, 26.-27. Okt. 1989].- In: Alföld 41 (1990) 2, 79-82.
- Czigány, Lóránt: "Az irodalomnak polgári társadalomban nincs feladata" ["In der zivilen Gesellschaft hat die Literatur keine Aufgabe". Beitrag auf der Beratung der Literaturtage in Debrecen, 26.-27. Okt. 1989].- In: Alföld 41 (1990) 2, 84-85.
- Cseres, Tibor: "Minden magyar író a szövetség tagja lehet" ["Jeder ungarische Schriftsteller kann Mitglied des Verbandes sein". Beitrag zur Beratung der Literaturtage in Debrecen, 26.-27. Okt. 1989].- In: Alföld 41 (1990) 2, 96.
- Csikó, Ágnes Mária: "Nagyjából megszűntünk feladatirodalom lenni" [Im Großen und Ganzen haben wir aufgehört Aufgabenliteratur zu sein". Beitrag zur Beratung der Literaturtage in Debrecen, 26.-27. Okt. 1989].- In: Alföld 41 (1990) 2, 67-69.

- Csizmadia, Ervin: Nem voltunk kamikazék. Beszélgetés Magyar Bálinttal. [Wir waren keine Kamikazes. Gespräch mit Bálint Magyar].- In: Kritika (1993)1, 20 - 23.
- Dalos, György: Die Anfänge der demokratischen Opposition in Ungarn. - In: Auf der Suche nach Autonomie: Kultur und Gesellschaft in Osteuropa.- Hrsg. von Dietrich Beyrau, Wolfgang Eichwede.- Bremen 1987, 201-217.
- Dalos, György: Über die Verwirklichung der Träume.- In: Demokratischer Umbruch in Osteuropa.- Hrsg. Von Rainer Deppe, Helmut Dubiel und Ulrich Rödel.- Frankfurt a.M. 1991, 182-205.
- Eörsi, István: Erinnerungen an die schöne alte Zeit.- In: Das Tauwetter und die Folgen: Kultur und Politik in Osteuropa nach 1956.- Hrsg. von Dietrich Beyrau, Ivo Bock.- Bremen 1988, 43-58.
- Ferdinándy, György: A befogadás után [Nach der Rezeption. Beitrag zur Beratung der Literaturtage in Debrecen, 26.-27. Okt. 1989].- In: Alföld 41 (1990) 2, 85-86.
- Gyergyai Albert: Magyarok külföldön [Ungarn im Ausland].- In: Nagyvilág.- 1961, 1566/67.
- Horváth, Elemér: "Tabula rasát csinálni nem lehet" ["Tabula rasa zu machen ist unmöglich". Beitrag zur Beratung der Literaturtage in Debrecen, 26.-27. Okt. 1989].- In: Alföld 41 (1990) 2, 76.
- Kabdebó, Tamás: Pars pro toto? Mit olvasnak a nyugati magyarok? [Pars pro toto? Was lesen die Ungarn im Westen?].- In: Nyelvünk és kultúránk 42(1981)1, 35-41.
- Kabdebó, Tamás: "Peresztrojkát a könyvesboltokba" ["Perestroika in die Buchläden". Beitrag zur Beratung der Literaturtage in Debrecen, 26.-27. Okt. 1989].- In: Alföld 41 (1990) 2, 64-67.
- Kovács, N. József: Magyar író Amerikában: Reményi József [Ein ungarischer Schriftsteller in Amerika: József Reményi].- In: Irodalomtörténet 1989, 760-775.
- Lőrincze, Lajos: Hol tartunk, merre megyünk? [Wo stehen wir, wohin gehen wir?].- In: Nyelvünk és kultúránk 22(1976)1, 21-31.
- Major-Zala, Lajos: Létezik-e nyugati magyar irodalom? [Gibt es eine ungarische Literatur im Westen? Beitrag zur Beratung der

- Literaturtage in Debrecen, 26.-27. Okt. 1989].- In: Alföld 41 (1990) 2, 89-94.
- Márai, Sándor: Halotti Beszéd /Totenklage/.- In: Látóhatár 2(1951)2, 5-6, bzw. ebd. 5(1954)4, 193-194.
- Márai, Sándor: Válasz Tamási Áronnak [Antwort an Áron Tamási].- In: Látóhatár 5(1954)4, 196-197.
- Maróti, Gyula: A III. Anyanyelvi Konferencia elé. A kulturális munkabizottság programtervezetéhez [Zur III: Muttersprachlichen Konferenz. Zum Programmwurf der Kulturkommission].- In: Nyelvünk és Kultúránk 27(1977)2, 52-62.
- Molnár, József: Az Új Látóhatár negyvenedik évfolyama elé... [Zum vierzigsten Jahrestag des Ú. L.].- In: Új Látóhatár 39(1988)4, 574-576.
- Molnár, József: Jubiläumi számvetés és a kiadó búcsúja az olvasóktól [Rechenschaftslegung zum Jubiläum und Abschied des Herausgebers von den Lesern].- In: Új Látóhatár 40(1989)4, 578-581.
- Nagy, Károly: Kultúrák hű közvetítése. Gondolatok a III. Anyanyelvi Konferenciáról [Treue Vermittlung der Kulturen. Gedanken zur III: Muttersprachlichen Konferenz].- In: Nyelvünk és Kultúránk 31(1978)2, 8-25.
- Nagy, Károly: Gondolatok - eredményeinkről, tennivalóinkról [Gedanken - über unsere Erfolge und unsere Aufgaben].- In: Nyelvünk és Kultúránk 37(1979)4, 26-30.
- Nagy, Kázmér: Elveszett alkotmány. A magyar politikai emigráció 1945-1975 [Verlorene Verfassung. Die ungarische politische Emigration 1945-1976].- München 1974, London 1982, Budapest 1984.
- Páskándi, Géza: "Túl kell jutnunk a gettósítás korszakán" ["Wir müssen über das Zeitalter der Ghettoisierung hinauskommen". Beitrag zur Beratung der Literaturtage in Debrecen, 26.-27. Okt. 1989].- In: Alföld 41 (1990) 2, 70.
- Pomogáts, Béla: Magyar Odüsszeuszok. (A nyugati magyar elbeszélő irodalom második nemzedéke) [Ungarische Odisseuse. (Die zweite Generation der ungarischen erzählenden Literatur im Westen)].- In: Jelenkor 7-8/1981, 707-712.

- Pomogáts, Béla: Nyugati magyar irodalom [Ungarische Literatur im Westen]. In: ds.: Az újabb magyar irodalom 1945-1981. Budapest 1982.- 603-613.
- Pomogáts, Béla: Poets of dual identity: Hungarian poets in the West.- In: The New Hungarian Quaterly 98(1985), 160-164.
- Pomogáts, Béla: Nyugati magyar irodalom hazai szemmel [Ungarische Literatur im Westen von Ungarn aus gesehen].- [Vortrag auf den Studientagen des Schweizer Ungarischen Literatur- und Kunstklubs in Lugano 1988].- In: Új Látóhatár 40(1989)2, 158-169.
- Pomogáts, Béla: A nyugati magyar irodalom a kirekesztéstől a befogadásig [Die ungarische Literatur im Westen von der Ausgrenzung bis zur Rezeption. Vortrag auf der Beratung der Literaturtage in Debrecen, 26.-27. Okt. 1989].- In: Alföld 41 (1990) 2 , 41-56.
- Pomogáts, Béla: "Az értékeket kell tisztelnünk" ["Wir müssen die Werte achten". Beitrag auf der Beratung der Literaturtage in Debrecen, 26.-27. Okt. 1989].- In: Alföld 41 (1990) 2, 82-83.
- Pomogáts, Béla: "A konjunktúrát ki kell használni" ["Die Konjunktur muß genutzt werden". Beitrag auf der Beratung der Literaturtage in Debrecen, 26.-27. Okt. 1989].- In: Alföld 41 (1990) 2, 94-96.
- Puskás, Julianna: Az amerikai magyarság etnikus intézményei. I. Az egyletek. II. Az egyházak. III. A sajtó [Die ethnischen Institutionen der Ungarn in Amerika. I. Die Vereine. II. Die Kirchen. III. Die Presse].- In: Vigilia 1971.- 202-210, 283-287, 348-356.
- Puskás, Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940 [Auswandernde Ungarn in den Vereinigten Staaten].- Budapest 1982.
- Seewann, Gerd: Bevölkerungsstruktur.- In: Ungarn. Süsosteuropa-Handbuch Bd. V, hrsg. von Klaus-Detlev Grothusen.- Göttingen 1987, 417-442.
- Simon, Zoltán: "Kétféleségünket tudomásul kell vennünk" ["Wir müssen unsere Verschiedenheit zur Kenntnis nehmen". Beitrag zur Beratung der Literaturtage in Debrecen, 26.-27. Okt. 1989].- In: Alföld 41 (1990) 2, 87.
- Szirtes, George: A Dual Heritage. On becing a Hungarian born English Poet.- In: The New Hungarian Quaterly 99 (1985), 71-82.

- Szakolczay, Lajos: A nyugati magyar irodalomkritika [Die ungarische Literaturkritik im Westen].- [Vortrag auf den Studientagen des Schweizer Ungarischen Literatur- und Kunstklubs in Lugano 1988].- In: Új Látóhatár 40(1989)2, 169-189.
- Szakolczay, Lajos: Megemberesedett gyermek, kinőtt ruhában [Herangewachsenes Kind, in ausgewachsenen Kleidern. Vortrag auf der Beratung der Literaturtage in Debrecen, 26.-27. Okt. 1989].- In: Alföld 41 (1990) 2, 57-60.
- Szántó, Miklós: Gondolatok az emigrációról [Gedanken über die Emigration].- In: Vigilia (1971)8, 596-606.- Auch in New Hungarian Quarterly 46 (1972), 163-173 (The Hungarian Diaspora).
- Székely, Endre: Az önsajnálát vége [Das Ende des Selbstmitleids. Vortrag auf der Beratung der Literaturtage in Debrecen, 26.-27. Okt. 1989].- In: Alföld 41 (1990) 2, 71-75.
- Szörényi László: Kulin Ferenc: Valamit elvégezni [Etwas verrichten. Interview László Szörényis mit Ferenc Kulin].- In: Kortárs 34 (1990) 8, S. 93-108.
- Sztáray, Zoltán: Gondolatok a nyugati magyar irodalomról [Gedanken über die ungarische Literatur im Westen] [Vortrag auf den Studientagen des Schweizer Ungarischen Literatur- und Kunstklubs in Lugano 1988].- In: Új Látóhatár 40(1989)2, 145-158.
- Tamási, Áron: Kedves Márai Sándor! [Lieber Sándor Márai!].- In: Látóhatár 5(1954)4, 195.
- Tardos, Tibor: Úgy alakult. Házi öntésű gyertya a negyvenéves Irodalmi Újság jubileumi tortájára [So geschah es. Eine selbstgegossene Kerze für die Jubiläumstorte der vierzigjährigen Irodalmi Újság].- In: Irodalmi Újság 40(1989)1, 5-6.
- Thinsz, Géza: "A heterogén társadalom gazdagabb" ["Die heterogene Gesellschaft ist reicher". Beitrag zur Beratung der Literaturtage in Debrecen, 26.-27. Okt. 1989].- In: Alföld 41 (1990) 2, 77-78.
- Tóth, Éva: "A külföldön élők két irányban működhetnek" ["Die im Ausland leben, können in zwei Richtungen tätig sein". Beitrag zur Beratung der Literaturtage in Debrecen, 26.-27. Okt. 1989].- In: Alföld 41 (1990) 2, 88-89.

Várdy S. Béla: Az amerikai magyarságtudomány kifejlődése, nehézségei és feladatai [Die Entwicklung der amerikanischen Ungarntumskunde, ihre Schwierigkeiten und Aufgaben].- In: Valóság 1977/ 8.- 49-62.

Im Artikel erwähnte bzw. ausgewertete Zeitschriften:

- Alföld [Tiefland], Debrecen
- Élet és Irodalom [Leben und Literatur], Budapest
- Irodalmi Újság [Literaturzeitung], Paris
- Irodalomtörténet [Literaturgeschichte], Budapest
- Jelenkor [Gegenwart], Pécs
- A magyar nyelvért és kultúráért. A Magyar Nyelv és Kultúra Barátai Köre Előkészítő Bizottságának Tájékoztatója [Für die ungarische Sprache und Kultur. Informationsmaterial des Vorbereitungskomitees des Kreises der Freunde der ungarischen Sprache und Kultur], Budapest
- Mozgó Világ [Bewegte Welt], Budapest
- Nemzetőr [Nationalgardist], München
- New Hungarian Quaterly, Budapest
- Nyelvünk és kultúránk [Unsere Sprache und unsere Kultur], Budapest
- (Új) Látóhatár [(Neuer) Horizont], München
- Vigilia [Vigilie], Budapest
- Valóság [Wirklichkeit], Budapest

Kornya László

**Adalékok a magyar-német szellemi kapcsolatok
történetéhez: Gragger Róbert, Klebelsberg Kunó és C.
H. Becker együttműködése a berlini hungarológia
alakulásában**

A hungarológia iránt érdeklődők körében közismert, hogy a hungarológia tudományos diszciplína megteremtőjének az a Gragger Róbert tekinthető, akinek életműve annak az intézményes keretnek a létrehozása, amelyet Berlinben 1916 óta a Magyar Tanszék, a Magyar Intézet, a Magyar Intézet Baráti Társasága, az Ungarische Jahrbücher, az Ungarische Bibliothek, valamint a Collegium Hungaricum együttese jelentett. Nem homályosítja el azonban Gragger érdemeit, ha az ő törekvéseit baráttan támogató két kultuszminiszter, a német C. H. Becker és a magyar Klebelsberg Kunó közreműködését együttesen is megvizsgáljuk. Együttműködésük bemutatásában figyelembe vesszük egyrészt a történelmi-politikai helyzet alakulását, másrészt azokat a közös és eltérő személyiségjegyeket, amelyek származásukból, érdeklődésükből, neveltetésükből, hivatásválasztásukból és közéleti szereplésükből egyaránt magyarázhatók.

A történelmi-társadalmi-politikai keret ismert. Németországban az első világháborús összeomlás és vereség, a Weimari Köztársaság, amelyben Becker hol mint kultuszállamtitkár, hol mint kultuszminiszter politikai szerepet vállalt. Magyarországon a vesztes világháború következményeként az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése, forradalmak és ellenforradalmak, Trianon, a bethleni konszolidáció, amelyben Klebelsberg belügy- és kultuszminiszterként vállalt politikai szerepet. Farkas Gyula, aki Gragger utóda volt a Berlini Magyar Intézetben, egy Becker és Magyarország kapcsolatát vizsgáló tanulmányában szintén utal a történelmi szituáció ellentmondásosságára. Az első világháború után Németország és Magyarország bel- és külpolitikai útjai szétválnak. A Weimari Köztársaság megpróbálta a Versailles-i Szerződés feltételeit teljesíteni és demokratikus alapon egy új birodalmat felépíteni. A magyar királyság a háború előtti hagyományokat ápolta és elkeseredett harcot kezdett a Trianoni Szerződés ellen, revíziós politikát folytatott. A Német Birodalom a nemzetközi politikában elfordult Magyarországtól, az államközi kapcsolatok elhidegültek és a legszükségesebbre redukálódtak^{1.a}. Ilyen körülmények között kellett a német kultúrpolitika képviselőjében Beckernek, magyar kultúrpolitikusként pedig Klebelsbergnek, valamint a magyar kultúra közvetítőjeként Németország és a világ felé Graggernek együttműködniük.

Amit a magyar - német kulturális kapcsolatok terén tettek, "az nem egy hatalmi-politikai konstelláció előkészítése volt, hanem az európai szolidaritás dokumentálásának kísérlete"^{1.b}.

Örvendetes, hogy ma már gazdag szakirodalom áll rendelkezésünkre a berlini hungarológiával kapcsolatban, különösen Graggerról és a berlini Gragger-hagyatékából².

Az említett szakirodalomra is támaszkodva most arra teszünk kísérletet, hogy a kortársak emlékezéseit felelevenítsük, vagy őket magukat, Graggert, Beckert, Klebelsbergét idézzük, együttműködésükre vonatkozó tényeket hozunk elő, az ezekre vonatkozó megállapításokból állítsunk össze portrékat és csoportképet.

Beckernek két barátját és küzdőtársát kellett eltemetnie. 1926-ban ő tartott a berlini egyetem régi aulájában a gyászbeszédet Gragger felett, amely rendkívül szubjektív baráti búcsú és egyben objektív értékelés is volt³. Amikor Klebelsberg 1932-ben váratlanul meghalt, Becker írt nekrológot az *Ungarische Jahrbücher*be⁴. Keresztury Dezső, aki Beckert berlini lektorként ismerte meg, tömör értékelő esszében búcsúzott a hirtelen elhunyt kultúrpolitikustól⁵. Keresztury és Becker hasonlóan értékelték a veszteséget; az igazi szellemi Európa reprezentatív alakjai, Magyarország és Németország jelentős kultúrpolitikuskai, a német és a magyar nép és kultúra barátai távoztak velük. Julius von Farkas 1933-ban megjelent Becker-nekrológrában szinte sorsszerűséget lát az egy ügyért fáradozó három kiválóság egymásutáni korai távozásában (Gragger 39, Klebelsberg és Becker 57 éves korban távozott az élők sorából), együttműködésüket különösen nagyra értékeli⁶. A Becker által megjósolt *Finis Germaniae* végleges beteljesülése és a berlini hungarológia második világháborús korszaklezárása után, 1950-ben, megváltozott történelmi feltételek között, mintegy történeti perspektívába helyezve, minden részletében tekinti át Farkas, Becker és Magyarország kapcsolatát. A magyar - német kulturális kapcsolat a berlini hungarológiában csúcsosodtak ki. A kríziseket Farkas⁷ szerint a nagy együttműködők egymásutáni távozása jelentette. A felsorolt "alapművek"-et kiegészítik a róluk írt monográfiák⁸ és levelezésük⁹.

Villantsuk fel azt az intézményi keretet, amely Gragger, Becker és Klebelsberg együttműködésének, egy nagy kultúrpolitikai misszióknak hosszú időn keresztül volt színtere.

Kezdetől láthatjuk, hogy a jelentős vállalkozást magyar és német politikai, kultúrpolitikai érdeklődés és érdek, nagyra hivatott személyiségek egyéni ambícióinak szerencsés találkozása kedvezően befolyásolták.

1916 márciusában berlini egyetemi körök ösztönzésére a porosz képviselőház a kormánynál kezdeményezte az egyetemen tanszék felállítását a magyar nyelv és történelem, később módosítva, az irodalom számára,

amelyre Magyarországról Gragger Róbertet hívták meg, aki már korábban foglalkozott azzal a gondolattal, hogy megántanárrá habilitáltatja magát Berlinben. Már a tanszék alapításában is része volt C. H. Beckernek mint a porosz kultuszminisztérium személyügyi referensének. A tanszékhez még az alapítás évében Magyar Szeminárium csatlakozott, majd 1917-ben Intézetté bővült. Megalakult társadalmi-közéleti és egyben anyagi támogatója, a Magyar Intézet Baráti társasága is, amelyben a megnyitó beszédet a porosz kultuszminisztérium nevében Becker professzor tartotta. Beszédéből egy rész megjelent a Pester Lloydban és a Vossische Zeitungban is. Én az Ungarische Jahrbücher I. kötete alapján idézek a beköszöntőből; (...) az oktatási kormányzat számára világos volt, hogy az új magyar professzúra nem lehet csak nyelvészeti, hanem a magyar élet teljes szellemi horizontjának reprezentánsa. (...) Az új professzúrának a birodalmi főváros egyetemistáit a mai Magyarország sokoldalú szellemi életébe kell bevezetnie¹⁰. Becker már első nyilvános szereplése alkalmából azt kívánja, hogy az új intézet járuljon hozzá Németország és Magyarország szellemi kapcsolatának fejlődéséhez. Olyan programot fogalmaz meg itt Becker először, amit majd Gragger 1921-ben az Ungarische Jahrbücher beköszöntőjében fejt ki részletesebben¹¹. A megalakult igazgatótanácsban a porosz kultuskormányzatot is Becker képviselte. A Társaság munkájában élete végéig támogatóan vett részt. Hosszú időn keresztül első elnöke volt a Társaságnak. 1925-ben többek között Becker is megkapta a Társaság támogatásáért a Klebelsberg által adományozott emléklakettet és díszoklevelet. Kultuszministersége idején a magyar államot tiszteletbeli elnökként Klebelsberg képviselte, akinek halálát a Társaság nagy veszteségnek érezte, 1928-ban Becker mutatta be a Társaságnak Gragger utódját, Farkas Gyulát, akinek érdekében Klebelsberggel levelezett, kinevezését pártfogolta. Becker társasági elnökségét a miniszterségből visszavonulva is megtartotta.

A magyar tanszék, illetve intézet alapítása jól egybevágott a porosz kultuskormányzat külföldi tanulmányokra (Auslandsstudien) vonatkozó reformelképzeléseivel, amelyek keretében a politikai nevelésnek kiemelt szerepet szántak. Gragger szerint "a külföldi tanulmányok gyakorlati céljain túl nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy az mást és többet is jelent, mint fegyvert a politikai és gazdasági harcban és a nemzeti kultúra gazdagításában. Elsősorban identitásunk tudatosításának, valamint annak hatékony eszköze, hogy az idegenben megértjük az egyedit és ezáltal magunkban is a sajátosat"^{12.a}. Rövidlátó politikusok a széleskörű külföldi tanulmányokat luxusnak tekintik. Ezt a fényűzést vetik a szemére Klebelsbergnek is itthon. "Világpolitikai nevelő munka a porosz főiskolákon" címet viseli az a Beckert ünneplő kötet, amelyben Gragger az ötvenéves kultúrpolitikus barátot úgy köszönti, hogy a Berlini Magyar

Intézetet a Becker erre vonatkozó koncepciójának gyakorlati megvalósulásaként mutatja be^{12.b}.

Gragger kezdettől arra törekedett, hogy a Magyar Intézetben megfelelő könyvtárat építsen fel és azt állandóan fejlessze. Felajánlotta magánkönyvtárát. Becker is a könyvgyűjtemények között volt. A hungarológiai alapkönyvtár később finnugor, ural-altaji (1922) és turkológiai (1925) részleggel bővült.

A gyakorlati nyelvoktatást is maga végzi kezdetben Gragger professzor, de 1918-ban magyar, 1922-ben finn lektorátust állítanak fel. Farkas Gyula, Gragger utóda is lektorként kezdte berlini tevékenységét¹³.

Gragger 1921-ben tudományos folyóiratot, intézeti évkönyvet indított, amelynek kiadója és munkatársainak közreműködésével szerkesztője volt. Becker a Gragger-nekrológban "az egész tudományterület nemzetközileg elismert és az egyik legfigyelemreméltóbb szakközleménye"-ként említi¹⁴.

Gragger beköszöntőjében a következők olvashatók: "Az új világ küszöbén (...) a felelőssége tudatában lévő ember kötelessége, hogy a népek tárgyilagos megismerésére törekedjék. ... (Az Ungarische Jahrbücher) a magyar nyelv, történelem és kultúra számára tudományos orgánumot akar teremteni német nyelven, és a magyar kulturális eredményeket a német olvasóközönség számára is hozzáférhetővé akarja tenni. (...) adva van az UJb. programja: minden olyan részletkérdést, ami az általános kultúrproblémába torkollik a nagy összefüggések figyelembe vételével vizsgálni. (...) Ebből a szempontból az UJb. a teljes magyar szellemi, szociális és gazdasági élet tükröképét akarja adni"¹⁵.

Gragger tehát a folyóiratalapításnál is ugyanarra a kultúrpolitikai és szaktudományi (hungarológiai~ungarológiai) koncepcióra épít, mint amit az intézetalapításnál követett.

A Berlini Magyar Tanszék alapításának 75 éves évfordulója alkalmából 1991-ben Budapesten tartott Gragger-szimpoziumon bemutattam az Ungarische Jahrbücher első hat számának tükrében Gragger szerepét és a folyóiratban megjelent publikációit. Így most csak néhány - olykor bibliográfiai - utalásra szorítkozom¹⁶.

Az Ungarische Jahrbücher Beckertől a már említett Gragger emlékezetét (VII. kötet) és a Klebelsberg-nekrológot (XII.) közli. Klebelsbergtől hozza az Országos Magyar Gyűjteményegyetem alakuló ülésén elhangzott elnöki megnyitóját (III.) és a magyar kultuszminiszter berlini látogatása alkalmából 1925-ben a berlini egyetem régi aulájában tartott előadását a háború utáni magyar kultúrpolitikáról (V.), ami az Ungarische Bibliothek (a Berlini Magyar Intézet kiadványsorozata) 2. sorozatának 5. számaként külön is megjelent. Gragger az előadást a szélesebb körű német érdeklődőknek is figyelmébe ajánlotta a Klebelsberg kultúrpolitikai koncepciójával és annak

eredményeivel azonosuló büszkeségével¹⁷. A küzdőtársak egymásról való vélekedésének sorába illenek azok a mondatok, amelyekben Klebelsberget úgy aposztrofálja, mint olyan alkotó kultúrpolitikust, aki gazdasági és szellemi krízisek ellenére is meg tudta menteni a magyar kultúra építményét az összeomlástól, sőt az át- és újjáalakítást is vállalta. Azáltal, hogy hivatkozik a klebelsbergi alapelvre, miszerint a szellemi élet újjáteremtését egy szűkebb körű szellemi elitnek kell elvégeznie, amelynek kiképzésére minden áldozatot meg kell hozni, Gragger tulajdonképpen már a Collegium Hungaricum eszméje számára csinál szállást. A tudományszervező Gragger a Jahrbücherben tudósít a Klebelsberg kezdeményezésére 1923-ban megalakult Magyar Tudományos Egyesületek és Intézetek Egyesüléséről, amelynek programja szerint az elszigetelt intézményeket nagyobb egységekké ajánlatos tömöríteni. A végcél a Suprauniversitas (Überuniversität) mint korszerű csúcsszervezet. Az egyetemek, külföldi intézetek mind a gyűjteményegyetembe, mind a suprauniversitasba beletartoznak (IV.)

A Collegium Hungaricum Berolinense szerepére rátérve is Beckert szeretném idézni: Egészen Gragger tudományos alapfelfogásának szellemében vette tervbe Klebelsberg praktikus kultúrpolitikája a tudományos utánpótlás kiképzését Németországban. A miniszter terve találkozott Gragger régi vágyával, hogy az Intézetet laza kapcsolatba hozza egy internátussal, ahol érettebb egyetemi hallgatók és fiatalabb tudósok nyernek otthont. Itt Graggert nem hungarológusokat kívánt kiképezni, hanem fiatal embereknek otthont nyújtani, akik Berlinbe jönnek tanulni, dolgozni. Azt akarta, hogy európai horizonttal térjenek haza¹⁸. Elég csak belelapozni Gragger levelezésébe, hogy láthassuk, mennyit foglalkozott vele, mennyire szívügyének tekintette - magára vállalva a legkisebb részletekig menő utánajárást, a "hivatal" packázásait.

Mivel Schneider Márta már említett doktori disszertációjában¹⁹ teljes egészében áttekinti a Berlini Collégium Hungaricum történetét, én csak a legfontosabb adatok említésére szorítkozom. Klebelsberg 1923-ban ad megbízást Graggernek a kollégium létrehozására. Először a Marienstraßeben bérelnek helyiségeket. Itt találjuk az első kollégisták között a későbbi berlini lektort, Moór Elemért, a későbbi irodalomtudós Barta Jánost, a könyvtártudós Fitz Józsefet, a későbbi filozófus és pedagógia tudós Prohászka Lajost. A berlini hungarológia mai otthonában (Seminar für Hungarologie) találtam a Gragger hagyatékot, az Intézet és a Collegium iratait őrző szekrényben egy nagyalakú vonalas füzetet, a Collegium történet kézzírassal írt első és tovább nem folytatott lapjait. A történet írói fel vannak sorolva: az első helyen Gragger, a másodikon Farkas, de a rájuk eső rész üresen van hagyva, csak a harmadik, Gál János részletes bejegyzése

olvasható mint beszámoló arról, hogy a Collegium megkezdte működését az 1924/25. tanévtől. 1925-ben a Kaiser Wilhelm Intézet szomszédságában új, nagy kollégium építésének a terve és dahlemi telekvásárlás ötlete vetődik fel Graggerben. 1925 őszén berlini látogatása alkalmával Klebelsberg tárgyal miniszter társával, Beckerrel, aki telket és segítséget ígér. Az építéshez Gragger szűkkörű bizottságot alakít, amelynek Becker az elnöke. A magyar kultúrkormányzat a városközponttól való távolság miatt később feladja a tervet. Végül is az egyetem közelében, a Dorotheenstraßeben, a Magyar Intézet szomszédságában vásárolja meg a magyar állam a Herz palotát. Klebelsberg levélben engedélyezi az átépítést, de Gragger már nem éri meg a beköltözést. Becker nekrológjában elismeri a kollégiumépítő Gragger érdemeit, bízik a beteljesülésben: "Így a jövőben egymás mellett fognak állni a Collegium és az Intézet, az egyik magyar, a másik porosz állami birtok, mint messze látható szimbólumai a német-magyar barátságnak és a német-magyar szellemi együttműködésnek²⁰."

Becker, a kollégium támogatója, amikor a miniszterségből visszalépett, a maga számára dolgozószobát, az intézete számára helyiséget kapott az új kollégiumban.

Érdekes megvizsgálni azt is, hogyan járultak hozzá Gragger, Becker és Klebelsberg együttműködéséhez az utazások, a kölcsönös látogatások. Mindhárman sokat és szívesen utaztak. Gragger állandóan ingázott Németország és Magyarország között. Szeretett Budapestre utazni, otthon lenni, még ha a hivatalos magyar tudományos körök nem mindig pozitívan ítélték meg tudományos működését és nem nézték mindig jó szemmel külföldi tudományos szervezőmunkáját. A gyógykezelés miatti kényszerű külföldi tartózkodásait az erőgyűjtés, az újabb feladatokra való felkészülés alkalmainak is tekintette. Többször járt Finnországban és Észtországban, hogy a szellemi kapcsolatokat a rokon népekkel irányába is bővítse. Beckert több hivatalos útjára elkísérte, közösen vettek részt különböző rendezvényeken. Együtt készültek például Becker vidéki otthonában az European Student Relief 1924. júliusi elmaui II. világkonferenciájára, ahol az egyetem eszméjét vizsgálva, Becker bevezetőjében a német, ehhez kapcsolódva Gragger a magyar egyetem ideáljáról és történeti alakulásáról tartott előadást²¹.

Különösen jelentősek a kölcsönös kultuszminiszteri látogatások. Becker már 1925-re meghívást kapott Klebelsberg-től magyarországi látogatásra. Erre azonban Becker kérésére csak 1926 tavaszán került sor. Ezt megelőzően Becker - Gragger kíséretében - már 1925 nyarán privát utazáson járt Magyarországon, ahol a bakonybéli bencés kolostor, az első benyomások Magyarországról nagy hatást tettek rá. 1925 őszén a magyar kultuszminiszter személyében először járt magyar államférfi hivatalos

látogatáson a Weimari Köztársaság fővárosában. Klebelsberg örült a látogatásnak, hiszen annak idején Berlinben Becker egyetemista társa volt, hosszú idő óta leveleztek és Beckerben - sok külföldi kollégájához hasonlóan - egy nagy kultuszminiszter példaképét látta. Becker viszont Klebelsbergben, a német-magyar kapcsolatok újra- és továbbszövőjében "nem vazallust látott, hanem harcostársat"²². Mint már említettük, Klebelsberg 1925. október 20-án a berlini egyetem régi aulájában tartott előadást "fényes" hallgatóság előtt a háborút követő magyar kultúrpolitikai törekvésekről²³ - ugyanott és ugyanazon a napon, ahol harminc évvel azelőtt a berlini egyetem polgárai közé ünnepélyesen felvették.

Becker 1925 novemberében táviratban köszönti Klebelsbergét 50. születésnapja alkalmából. Hálásan emlékezik az eredményes berlini látogatásra, egyben azt kívánja, hogy magyar kollégája kezdeményező kultúrpolitikájának széles körre kisugárzó hatása legyen és Magyarország hasznára váljon²⁴.

Becker hivatalos viszontlátogatására Magyarországon 1926 tavaszán került sor. Hazatérése után a porosz kormánynak tett írásos jelentésében igen pozitívan értékeli látogatását: "el van bővölve a magyar módra élni és élni hagyni sajátos sarmjától és annak a népnek a nemzettudatától, amely minden népre mély benyomást gyakorol" - említi Farkas Beckernekrolójában^{25.a}.

Becker Németországba visszatérve megpróbálta a német közvéleményt a félreismert Magyarországról bátor nyíltsággal felvilágosítani. "Ha a demokratikus és szocialista sajtónkat olvassuk, az a benyomásunk, mintha a magyarországi viszonyok rendkívül labilisak lennének. Én csodálkoztam, hogy egy nyugodt, rendezett országot találtam." - idézi Beckert ismét Farkas^{25.b}. Mint európai tekintélyű államférfi, bátran kimondja: "A párizsi békediktátumok közül a trianoni szerződés volt a legkegyetlenebb és gyakorlatilag a legértelmetlenebb^{25.c}." Farkas arra hívja fel a figyelmet, hogy Becker helyzetmegítélése egy német politikus véleménye, aki tudja és személyesen is megtapasztalja, milyen mély nyomai vannak Magyarországon a német kultúrának és a Németország iránti bizalomnak - különösen az osztrákoktól való függéstől megszabadulva. Akkor meri ezt Becker kinyilvánítani, amikor a hivatalos német politika Magyarországot elhanyagolja, az egykori fegyverbarátságot szégyelli²⁶.

Klebelsberg 1928-as berlini látogatásakor Gragger már nem élt, de életműve betetőzésének, a Collegium Hungaricumnak az avatásán jelen volt a magyar kultuszminiszter is.

Becker 1930-ban járt harmadszor és utoljára Magyarországon, de már nem miniszterként. Magánemberként is nagy nemzetközi tekintélynek örvendett és ezúttal a magyar tudományos és egyetemi körök is

barátságosabban fogadták. Klebelsberg elvitte Szegedre, hogy megmutassa neki, mit tett ő a Becker és Gragger megfogalmazta egyetemeszmény gyakorlati megvalósítása terén. Három vidéki magyar egyetem díszdoktora lett. Becker elérte Magyarországon azt, amihez Becker Klebelsberg nem tudta hozzásegíteni, pedig Klebelsberget őszinte becsvágy fűtötte, hogy a berlini egyetem díszdoktora lehessen. Úgy érezte, hogy nemcsak kultúrpolitikai tevékenysége, de német-élményei alapján is megérdemelte volna ezt. Budapesti jogi tanulmányainak befejeztével a berlini egyetemen tanult tovább, ahol, mint már említettük, Becker diáktársa volt. Berlini tanárai közül Adolf Harnachot, a nagy egyháztörténészt és tudománypolitikust, a nemzetgazdász Adolf Wagnert emlegette később is nagy tisztelettel^{27.a}. Nagy hatással volt rá Bernhard Hübler professzor, aki fanatikus híve volt a tervszerűségnek. Tőle tanulta Klebelsberg azt a módszert, hogy különböző szempontokból olvasta újra és újra a magyar történelmet^{27.b}. Külpolitikai tanulmányai során sokat forgatta könyvtárának egyik, számára különösen értékes darabját, a Die Politik der Europäischen Kabinette c. 40 kötetes sorozatot, amelyet berlini látogatása alkalmából kapott a porosz kormánytól ajándékba^{27.c}.

Klebelsberg tudománypolitikai elgondolásai közül a Dahlem-tervben támaszkodik leginkább német, illetve berlini példára. Következétesen törekedett a magyar természettudományi kutatás számára egységes kutatótelep kialakítására, Budapesten Lágymányoson szeretne volna megvalósítani a magyar Dahlemet a Berlin-Dahlemer Kaiser Wilhelm Institut-komplexum mintájára²⁸. Ezzel kapcsolatban emlékezzünk csak vissza Gragger dahlemer Collegium Hungaricum építési tervére.

A magyar Heidelberg címet viseli Klebelsberg egyik cikke a Pesti Napló 1929. évfolyamából. Ebben arra hivatkozik, hogy a vidéki német egyetemek közül Göttingen inkább a természettudományokra, Heidelberg a szellemtudományokra van beállítva. "Minthogy Szegeden mi is inkább a természettudományokat, Pécsen inkább a szellemieket műveljük, már szárnyas igévé vált az is, hogy Szegedről mint a magyar Göttingenről, Pécsről pedig mint a magyar Heidelbergről beszélnek³⁰.

Eljutottunk Gragger, Becker és Klebelsberg törekvéseinek közös jellemzéséhez.

Az arisztokrata származású gróf Klebelsberg, a polgári származású Gragger és Becker a századforuló gyermekei, a konzervativizmus és a polgári liberalizmus képviselői más-más színezettel. Felvilágosult szellemek, de Gragger és Klebelsberg hívő katolikus, Becker meggyőződéses protestáns. Mindhármasukra igaz, amit Keresztury Dezső Beckerről ír: "Egy új, valóban élt, s nemcsak eltanult humanitás volt tudományos és politikusi munkásságának erőforrása és végső célja: az új, igazán művelt ember, aki a

tudomány szabadelvű idealizmusából, s a vallásban és a művészetben, a népben és munkában átélt közösségi szellemből fog megszületni³¹”.

Közös tudományos elkötelezettségük is: a germanista képzettségű Gragger a magyar nyelv és irodalom professzora³², Becker orientalista, az iszlamisztika professzora³³, a jogász végzettségű Klebelsberg történelmi tanulmányokat is folytatott, történettudós- és tudományszervezőként 1916-ban nagy része volt a Konstantinápolyi Tudományos Intézet létrehozásában, 1917-től a Magyar Történelmi Társulat elnöke³⁴.

Közös európaiságuk. A nemzeti törekvések érvényesítése és európai egyeztetése határozza meg kultúrpolitikai koncepciójukat is. A történelmi helyzet parancsát, nemzetük érdekeit igyekeztek kultúrpolitikai koncepciójukban és annak gyakorlati megvalósításában érvényesíteni. Ki akartak törni a háború okozta izoláltságukból, a nemzeti elzárkózottságból, tevékenyen akarták befolyásolni a magyarságról és a németiségről alkotott képet a háború utáni Európában. Saját nemzetük kultúrértékeinek átmentésére vállalkoztak³⁵. Mindhárman hisznek a kultúra nemzetfenntartó erejében és a nemzetek közötti kapcsolattartásban, a szellemi-kulturális kapcsolatok jelentőségében. Ahogy ezt Klebelsberg megfogalmazta: "A magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá³⁶.

A három kultúrpolitikus történelmi hivatása: közvetítés Kelet és Nyugat között. Elég itt Gragger munkatervére gondolni az *Ungarische Jahrbücher*ben³⁷ vagy Becker 1931----ben a *Kaiser Wilhelm Gesellschaft*ban *Az antik örökség Nyugaton és Keleten*³⁸ c. előadására hivatkoznunk.

Gragger és Klebelsberg két nép, két kultúra vonzásában élt származásánál fogva is. Szekfü Gyula szerint Gragger német eredete két fogódzót adott neki."Az egyik; kedv és alkalom a berlini misszió elvállalására.(...) A német múlt nála csak fogékonyságot adott az ottani misszió feladataihoz, képességet a német viszonyokba beilleszkedni"^{39.a}. Másrészt a magyarság modern tudományos műveltségét a német kultúra példájára akarja kifejleszteni^{39.b}. Jól fejezi ki a két hazához, két kultúrához való tartozást Gragger dahlendorfi temetőben emelt síremlékének Becker által választott felirata: "Deutschland und Ungarn galt seine Arbeit und Sehnsucht".

Beckert a mesterként tisztelt világhírű magyar orientalista, Goldziher hozta először kapcsoltba szaktudományos olvasmányai révén magyar emberrel. Beckert elgondolkoztatta Goldziher esete, "hogyminden világhírt, kedvező munkalehetőséget, anyagi jólétet ígérő meghívást nyugateurópai egyetemekre visszautasított és szerény budapesti tanszékén végig kitartott. Feltette magának a kérdést, micsoda titokzatos erők rejlenek ebben a különös országban, amely egy Goldziherre egy életre magához láncolt⁴¹".

Becker a magyaroktól kapott külföldieknek adományozható Corvin-
emlékjelvényt a következő szavakkal köszönte meg Klebelsberghez írott
levelében: "Ha már nem is áll a szellemi kapcsolatok vezető helyén, továbbra
is arra törekszik, hogy írásban és szóban kifejezze szeretetét a magyar nép
íránt és csodálatát a magyar kultúra íránt."42

Közös Graggerben, Beckerben és Klebelsbergben a rendkívüli
kommunikációs készség, érzékenység mindenféle másság íránt, nyitottság,
méggha a kortársi vélemények szerint Graggerben elevensége mellett
bizonyos melankólikus visszahúzóds, Klebelsbergben merev tartózkodés is
fellelhető. A közvetlen kapcsolatteremtést és -tartást többre tartották a
tartalmatlan formalításoknál, de különösen a bürokratikus ügyintézésnél.
Tervszerűségük, kitartó következetességük, szervezőtehetségük vitathatatlan.
Klebelsberg tipológiája mindhármukra igaz: az aktív, produktív és
konstruktív emberek, politikusok típusát képviselték. Munkásságuk gazdag
volt küzdelmekben, működésük erősen ki volt téve a kritikának43.

Nagyvonalúság, tudományos iskolázottság, fantázia és realitásérzék a
koncepcióban, részletekbe menő pedantéria a kivitelezésben, az intézményes
keretek megtalálásában és fenntartásában jellemezte őket.

Graggerrel és Klebelsberggel új fejezet kezdődött a magyar-német
szellemi kapcsolatok történetében. Gragger volt a kezdeményező, aki
mobilizálta a magyar és a német tudományos és politikai nyilvánosságot,
Klebelsberg beleillesztette Gragger elképzeléseit és törekvéseit
kultúrpolitikai koncepciójába és ráette a hivatalos pecsétet. Becker pedig
német érdekből, de európai szellemmel és szemlélettel, magyarbarátságból
kongeniálisan szolgálta az ügyet44.

Jegyzet

1.a,b Julius von Farkas: C.H. Becker und Ungarn. In: C.H.Becker - Ein
Gedenkbuch.

Göttingen, 1950, 114, 130; Továbbiakban Farkas 1950.

2. Vö. Nemzetközi tudományos kollokvium Gragger születésének 100.
évfordulójára,

Berlin 1987. nov. 4-5.

In: Berliner Beiträge zur Hungarologie (BBH) 3-5.sz. Tarnói László
tanulmányával:

Versuch eines Porträts des Gelehrten und Wissenschaftsorganisators
Robert

Gragger. 3.sz. 15-38;

Mária Rózsa: Robert Gragger, der Begründer der deutschen Hungarologie. Ujb.

Neue Folge 8, 197-202;

Schneider Márta: Kölföldi magyar kulturális intézetek a két világháború között.

Bölcsészdoktori értekezés. Kézirat.

3. Gedächtnisrede. In: Ujb. VII, 3-22: magyarul Gragger Róbert emlékezete.

Minerva-könyvtár IV. Budapest, 1927, 3-27, továbbiakban Becker 1927.

4. C.H. Becker: Kuno Graf Klebelsberg + Ujb. XII, 187-8, továbbiakban

Becker 1932.

5. Keresztury Dezső: Carl Heinrich Becker. In: Magyar Szemle 1933. március, 272-5.

továbbiakban Keresztury

6. J. von Farkas: Carl Heinrich Becker + Ujb. XIII, 123-5, továbbiakban Farkas 1933

7. Farkas 1950, 114-132

8. Bessenyei Ákos: Gragger Róbert. Budapest 1944; Huszti József: Gróf Klebelsberg

Kúnó életműve. Budapest, 1942, továbbiakban Huszti 1942

9. Az OSZK Kézirattárában 24 Gragger-levél és 18 Becker-levél található

Klebelsberghez. A későbbiekben ezeknek a leveleknek részletes feldolgozását is tervezem.

10. Ujb. I, 65-6.

11. Unser Arbeitsplan, Ujb.I, 1-8.

12.a,b Das Ungarische Institut an der Universität Berlin. In: Weltpolitische

Bildungsarbeit an Preussischen Hochschulen. - C.H. Becker-Festschrift.

Berlin, 1926, 48.

13. Vö. László Kornya: Das Wirken ungarischer Lektoren an der Berliner

Universität 1917-1945 im Spiegel der von R. Gragger begründeten Ungarischen Jahrbücher. In: BBH 3, 131-140.

14. Becker 1927, 19.

15. Unser Arbeitsplan. Ujb. I. 1-4.

16. Vö. Kornya László: Gragger és az Ungarische Jahrbücher. !!!!!!!

17. In: Deutsche Literaturzeitung, Heft 47(1925) 2278-2282.

18. Becker 1927, 21-2.

19. Id. 2. jegyzet

20. Becker 1927, 22.

21. Vö. Becker: Vom Wesen der deutschen Universität. Leipzig 1925; Gragger: Die ungarische Universität. Ujb.V. 25-40; Gragger levele Klebelsberghez Nr.6: 1925. IV.18. OSZK

22. Farkas 1950, 125.

23. Vö. Ungarische Kulturpolitik nach dem Kriege. In: Ujb.V. 343-369.

24. Becker levelei Klebelsberghez. Nr. 4: 1925.XI.25. OSZK Kézirattár

25. a,b,c Farkas 1933, 124.

26. Farkas 1933, 124.

27. a,b,c Huszti 1942, 13,118,331

28. Huszti 1942, 140.

29. Vö. Gragger levele Klebelsberghez Nr.12: 1925. XI.4. OSZK Irattár
30. Jöjjetek harmincas évek. Budapest, é.n. 67.
31. Keresztury 1933, 2723.
32. Vö. Bibliographia Graggeriana. In; Ujb.VII, 25-32.
33. Vö. Keresztury 1933, 274; Farkas 1950, 116-7.
34. Vö. Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai. Budapest, 1990, Glatz Ferenc előszava 8-9.
35. Vö. Gragger: Kulturwerte Ungarns für Deutschland. Aus dem Gragger-Nachlass. In: BBH 5, 219-242.
36. Jöjjetek harmincas évek. Budapest é.n. 111.
37. Vö. Unser Arbeitsplan. Ujb. I. 1-8.
38. Vö. Das Erbe der Antike im Orient und Okzident. Leipzig é.n.
- 39.a,b Gragger Róbert művelődésünk történetében. In: Gragger Róbert emlékezete. Minerva Könyvtár IV. Bp., 1927, 32-3.
- 40.a,b Huszti 1942, 11.
41. Farkas 1950, 116-7; vö. még Becker: Ignaz Goldziher. Sonderdruck aus Der Islam. Berlin XII.
42. Becker levele Klebelsberghez. Nr. 17: 1931. VII.10. OSZK Irattár
43. Vö. Politikai embertípusok. In: Küzdelmek könyve. Budapest, é.n, 217.
44. Ezen tanulmányonhoz sok segítséget nyújtott a Deutscher Akademischer

Austauschdiensttől kapott tanulmányutam 1992 őszén, amelynek keretében a németországi hungarológia történetét tanulmányozhattam Berlinben, Göttingenben és Hamburgban.

Hanus Erzsébet

A magyar irodalom nemzetközi kapcsolatairól:

Márai Sándor 1947-ben Budapesten a következőket írja Naplójába: "...
Vad és keserű világ ez az itthoni. Ez a főzet, magyarból, svájból, zsidóból, szlávból, milyen keserű főzet! De ereje van, valóságos íze! Aki egyszer bekanalazott ebből, minden más kosztot diétásnak érez. Néhány exort-íróról hallott a világ; s egy-két klasszikusunk nevét ismeri -Petőfit, Jókait, de csak a nevet, nem a művet! -, s az Arany-nemzedék, majd a Nyugat-nemzedék süketen kallódott el a világirodalomban. Ezt a végzetet nem lehet csak magányos nyelvünk titokzatosságával magyarázni. Norvégül hárommillió ember beszél, de az egész világ ismeri Knut Hamsun, Ibsen nevét. Nem lehet mindent azzal magyarázni, hogy nincsenek fordítóink. Néha akadtak fordítók, s lefordították németre, angolra, franciára legjobb újkori íróink jelentős műveit; Mikszáth, Babits, Kosztolányi, Móricz legszebb prózai munkái megjelentek világnyelveken; de a magyar irodalom mégsem történt meg a világ számára. A nyelvi magány, a fordítók hiánya, mindez nem magyarázza ezt a süket, tragikus sorsot. Valószínűbb, hogy a magyar irodalom legtitkosabb tartalmában - talán nyelvének, magányos, gyönyörű, de keleti és távoli nyelvének szellemében - valahol, valamiben nem kapcsol a világirodalomhoz"¹

A továbbiakban azt a folyamatot igyekszem bemutatni, hogy Magyarország és a magyar irodalom miképpen marad inkább ismeretlen, mint periférikus a francia irodalom ismeret és ízlés számára. Ugyanakkor be kívánom azt is mutatni, hogy milyen erőfeszítések történtek a XIX. század első felében Franciaországban a magyar irodalom és nyelv, egyáltalán Magyarország megismertetése érdekében.

A XVIII. és a XIX. század első felében Franciaország kissé közömbös a többi nép irodalma iránt, melyek nem hatottak rá közvetlenül. Általánosabbnak tekinthető ez a jelenség, mint más irodalmak esetében.

Jóllehet a magyar nyelv létezett és ismerhették volna a XVIII. században, mégis a 30-as évek végéig kell várni, hogy ismeretük legyen róla. A Habsburg Birodalom az egységet maszkírozta, mint arról Montesquieu tanúskodik a maga idejében. Mégis a két ország közötti kapcsolatok történetében vannak szép fejezetek: hercegi házasságok a középkortól XIV. Lajos időszakáig, találkozások Peyre Vidaltól Rákócziig, Voltaire-ig és Feketéig, Rousseau-ig és Telekiig.²

A XVIII. század fordulóján a kibontakozó romantika jegyében Franciaország mégis szükségét érzi a nyitásnak, más népek, kultúrák és irodalmak megismerésének. A tekintet először Észak felé fordul, majd az ossziánizmus jelensége felé. Az Ezeregy éjszaka és a Gulistan ou L' Empire des roses³ kelet arab folklórjával gazdagítja a francia irodalmat. Lowth⁴ munkájának fordítása a héber irodalomról Chateaubriand és Mme de Staël műveivel együtt a Biblia újbóli népszerűségnek útját egyengeti. Amerika, a távoli szigetek, a kolonizációs irodalom is megtalálja helyét a francia irodalomban. Bernardin de Saint Pierre /Paul et Virginie/ és Parny⁵ /Les Madécasses/ Dél-Kelet Afrika nagy szigeteihez vezetik az olvasókat. A század sajtója is az egzotikus irodalom helyét segít megtalálni.

Ugyanakkor Franciaország érdeklődik közvetlen szomszédai iránt is. Németország után Anglia következik. Újra felfedezik Itáliát és Spanyolország felé is fordulnak. Belföldön épp úgy, mint külföldön, a primitív dalokban a költői teremtés erejét keresik. A francia tájnyelv, Walter Scott, a romancerok, Észak balladái vagy a Dél dalai, a Homéroszra vonatkozó viták a francia közizlés vegyességét mutatják, a megismerés igényével természetesen. A tudománytalan felfedezéseknek Fauriel⁶ munkássága vet véget.

Magyarország az utazások és bizonyos kapcsolatok /Galánthai, Fekete, Teleki/, valamint "jakobinus szimpátiája" ellenére sem kerül ebben az időszakban sem a felszínes, sem később a tudományosabb igényű kutatások körébe a XIX. század második feléig.

Pedig Franciaország a különböző nemzeti irodalmak felfedezése során kapcsolatba került Magyarország szomszédaival. Az illirizmus ismertté tette a Guzlát. A Catholique és a Globe című újságok a szerbeket népszerűsítik, Vuk Stefanovič dalgyűjteményéről írnak. A 30-as években több újság és Jean-Jaques Ampère Littérature et Voyages 1832. című műve foglalkozik a cseh irodalommal. Az Anecdotes du Nord-ban, melyet az Année littéraire adott ki, Lengyelország és Oroszország került sorra.

Az 1800-as évek közeledtével a francia közönségnek fordításban rendelkezésére állt egy szlavón mitológia is. H.de Coiffer az északi regényeket utánozta francia nyelven. Számos szemle a legjobb orosz szerzők választását dicséri, de maga az orosz nyelv is észrevételek tárgya. Az Europe littéraire 1833-ban, valamint az Epoque és utána Globe együttérzően nyilatkozott a felkelt és leverte Lengyelországról.⁷

Ami Magyarországot illeti, ritkán említik, és csak bizonyos célszöveggel. Például 1834-ben Elise Voigt,⁸ amikor a *Chants populaires serviens* előszavában néhány szót szentel Magyarországi történetére.

A magyar nyelv ismeretlen marad. Az 1777-ben kiadott *Essai sur les langues* említi ugyan a magyar nyelvet, de csak azért, hogy a kozák, albán, finn, ír, gall és baskai nyelvhez kapcsolja.

Az Enciklopédia a maga részéről a távoli irodalmak divatának segít /arab, török, héber, kínai/, de Európában ismeretlen marad Magyarország. A magyar nyelv számára csak egy "szláv" dialektus, rokonságban Cseh-, Lengyel- és Oroszország nyelvével. A forradalom vége felé a reakciós Bonald⁹ védi a regionalizmust a *Théorie du pouvoir politique et religieux* című művében, így a magyar nyelvet is, mint Ausztria egyik nyelvújítását.

1813-ban, miután a *Magasin Encyclopédie* bejelentvén Büsching művét, a "Recueil des Traditions populaires"-t, szűkszavúan csak ennyit közölt: "...quelques extraits des chroniques de Bohême et Hongrie.", az 1813-ban induló a *Mercure étranger* Charles de Bérny aláírással több, elemi ismereteket nyújtó cikket is szentel a magyar nyelv és irodalom bemutatására. Rövidesen visszatérnek erre a kiadói eseményre.

Közel húsz évig nincs folytatása ennek a kezdeményezésnek. Néhány újság ad rövid hírt Magyarországról. Az első információk Németországból és Angliából¹⁰ érkeznek, amelyek Franciaországnak segítik felfedezni a magyar irodalmat. Az 1840-es évekig kell várni, hogy más is megjelenjen, ne csak könnyű írások. Ebben az időszakban fordulóponthoz érünk.

Nem egy tragikus esemény következtében kerül Magyarország a nemzetközi érdeklődés figyelmébe, ez később következik csak be, hanem egy egyszerű geo-politikai változás vonzza a francia intelligenciát: a teljesen hajózható Duna.

A Magyarországra vonatkozó ismeretek elmélyülését az 1848-49-es események segítik, de ez már egy másik fejezet. Látható tehát, hogy a magyar irodalom ismerete Franciaországban 1780-tól 1830-40-ig csaknem teljes sivatagnak tekinthető egyetlen oázissal, amelyet Batsányi-Bérny cikkei jelentenek.

Hogy továbbra is Márai szóhasználatával éljek, így egy francia az ő segítségével "kanalizhatott" bele a magyar irodalomba a XIX. század első felében. Mint utaltam rá, az 1848-49-es forradalom és szabadságharc bukását

követő magyar emigrációs hullámig a franciák igen csekély érdeklődése a magyar irodalom iránt mégcsak "diétás koszt" sem tekinthető, inkább annak a "böjtnek", amely megelőzi a kiegyezés előtti időszak (1851-1861) és az 1879-89-es évek közötti lelkesedéshullámot a magyar irodalom iránt. Ha a magyar irodalomnak "ereje van, valóságos íze" lesz a Reformkorszakban Magyarországon, Franciaországban ennek híre csak a múlt század második felében válik ismertté inkább elégtelen, mint elégséges fordítások és kiadások révén. A XIX. század közepéig szerény kísérletek születtek tehát a magyar irodalom megismertetésére Franciaországban.

Ennek háttéréül a tárgyi feltételek közül a francia sajtóról és folyóiratokról: a XVIII. század eleje óta léteznek olyan periodikák, amelyek a külföldi irodalmat vannak hivatva megismertetni /Bibliothèque anglaise/, 1717-1728, majd ennek folytatásaként 1733-1747 között a Bibliothèque britannique, Journal historique, 1732-1733/. Valójában a Journal étranger /1754-1758, 1760-1762/ specializálódik először az irodalomra. Alapítói közül Arnaud abbé /1721-1784/ és J.-B.-A. Suard /1733-1814/ létrehozta a Gazette littéraire de l'Europe-ot /1764-1766/. A Journal előszavában írják célkitűzésükről: "...point commun de réunion, où toutes les connaissances acquises viennent s'éclairer mutuellement; où les génies des diverses nations viennent se réunir pour instruire l'univers, où les écrivains de tous les pays viennent épurer leurs goûts en les comparant, où le public cosmopolite puise des mémoires impartiaux pour décider, s'il le faut, ces vaines disputes de préférence qui divisent les peuples de l'Europe."¹¹

A XIX. században a hasonló céllal életre hívott irodalmi újságok száma megsokszorozódik, jellegükben specializálódnak. Az 1825-ben alapított Revue britannique¹² angol magazinokból fordít és adaptál cikkeket elsősorban az angol irodalom és kultúra megismertetésére. Az 1835-ös szeptemberi és 1837. februári és júniusi számában magyar irodalommal is foglalkoznak /Mouvement de la littérature en Hongrie, depuis le neuvième siècle de l'ère chrétienne jusqu'à nos jours./.

Az első francia nyelvű tanulmány, amely a magyar nyelvet és irodalmat mutatja be, 1813-ban jelent meg a Mercure étranger hasábjain Párizsban. (A folyóirat teljes címe: Mercure étranger ou Annales de la littérature étrangère.) 1813 és 1816 között jelent meg négy kötetben, s egyben a Journal étranger folytatásának is tekinthető, hiszen Amaury-Duval az Előszóban hasonló célkitűzéseket fogalmaz meg a különböző nemzeti irodalmak megismertetésére. Szerkesztői között találhatók az Institut Impérial de France tagjai, így Langlés, Ginguené és Amaury-Duval, valamint Vanderbourg, Sevelinges, Durdent, Catteau-Calleville és más irodalmárok, franciák épp

úgy, mint külföldiek. Közöttük található Batsányi János is, kinek köszönhetően a magyar nyelv és irodalom is bemutatásra kerül a lap hasábjain egyéb kisebb magyar vonatkozású információk mellett.

A *Mercur étranger* szerkesztői elvei között a következőket találjuk: "Etablir entre les nations qui cultivent les lettres des relations plus faciles, une correspondance continue et plus active; fixer un centre, un foyer commun où les lumières, éparses en Europe, seront réunies, , conservées pour l'avantage général: tel a été notre principal but lorsque nous avons entrepris de publier un journal de littérature étrangère... Ces systèmes littéraires plus ou moins différens, leurs causes, leurs résultats méritent d'être observés, médités: ils pourront, sans peine, être comparés les uns aux autres. á l'aide des exemples que nous citerons, des renseignemens que nous aurons recueilli, enfin des productions de tout genre que nous mettrons sous les yeux des lecteurs."¹³ Az Előszó további részében megfogalmazódik, hogy a népek közötti kommunikáció legnagyobb akadálya a nyelvek különbözőségéből adódik.

Természetesen mindez el fog tűnni, hiszen egy világosságaról ismert nyelven írják az újságot, mely minden egyetemességet biztosít. Szinte patetikus hangnemben fogalmazódik meg az is, hogy a Múzsákat a háború idején is tisztelik /1813 még a napóleoni háborúk időszaka/. Kifejezi azt a reményt is, hogy így nem szakad meg minden kapcsolat a háborúban egymás ellen harcoló népek között, és talán egymás irodalmát megismerve jobban becsülik majd egymást.

Az újság alapításával a külföldi munkák és szerzők megismertetésére töreksznek, mert a meglévők elégtelenek /*Journal de la littérature étrangère* és a *Bibliothèque britannique*/.

Amaury-Duval bemutatja a szerkezeti felépítését is: minden szám tartalmaz: 1. *Mélanges*: különböző nyelvekből készült vers- és prózafordítási részletek, 2. *Analyses*: a külföldön megjelent fontosabb munkák elemzése, *Dissertations*: tudományokra, művészetekre vonatkozó kérdések, akadémiai gyűjtemények részletei, *Notices*: a különböző népek ízlése, történelme, híres emberei, 3. *Gazette littéraire ou Extrait des Journaux étrangers*: életrajzi jegyzetek, anekdotákat, stb.-t közöl. Végül türelmet kér az olvasóktól mindezen célok megvalósítására utalva néhány nehézségre, többek között a külföldi tudósítók szerep körét is említve.¹⁴

A személyi feltételek a magyar nyelvről és irodalomról szóló francia nyelvű tanulmány megírásához Batsányi János /1763-1845/ személyében

adottak. Életrajzi adatai közül csupán arra utalok, hogy a jakobinus összeesküvés leleplezése után Kufstein börtönébe kerülve egy Maret nevű francia a társa, kit II. Ferenc börtönöztetett be. Kont Ignác kutatásai alapján összefoglalóan ismerteti,¹⁵ hogy mikor Napóleon csapatai elfoglalják Bécsset, Maret, Bossano hercege Batsányit kéri fel Napóleon kiáltványának magyarra fordítására /1809/. Tény az, hogy a napóleoni csapatokkal elhagyja Bécsset.Párizsban telepedik le, és 1811-ben 2000 frank járadékot kap élete végéig. Amikor az osztrákok elfoglalják Párizst, a költőt Dijonba, Brünnebe majd Spielbergbe viszik.¹⁶ Öt éves párizsi tartózkodásának témánk szempontjából a Mercure étranger-beli cikksorozata a legfontosabb.

Az 1813-as I. kötet 104. oldalán találjuk a Charles de Bérony nevet, mint a magyar nyelvről és irodalomról szóló cikkek szerzőjét. A kutatások alapján Batsányi ezt az álnevet több szempontból vehette föl.¹⁷

Az e sorozatot indító bevezetőjében jellemzi a magyar nyelv és irodalom gazdagságát, mely megérdemli, hogy kilépjen az az ismeretlenségből: "...la Littérature hongroise. C'est une mine inconnue, mais très riche á exploiter. Les écrivains tant Français qu'étrangers se sont peu occupés jusqu'à présent de la langue et de la littérature des Hongrois. On ne peut pas attribuer cette indifférence pour une nation aussi intéressante qu'à l'ignorance presque générale où l'on est de sa langue, très peu répandue en Europe: de là ce silence profond que les écrivains français et autres ont gardé depuis environ cinquante ans sur un pays digne d'être mieux connu. Cependant la nation hongroise appartient á la grande famille européenne; elle a des hommes savants et distingués dans la littérature: la poésie est cultivée chez elle avec beaucoup de succès; sa langue est riche et harmonieuse, et parmi toutes les langues européennes elle seule a l'avantage d'avoir une prosodie semblable á celle du grec et du latin..."¹⁸

Batsányi munkája a következő négy részből áll: -Notions préliminaires sur l'origine, la langue et la littérature des Hongrois /1.kötet, 174-188. oldal/ - Suite des observations sur la langue et la littérature des Hongrois /1.kötet, 218-225. oldal/ -Examen de plusieurs poèmes hongrois et traduction de quelques fragments de ces poèmes /1.kötet, 355-363. oldal/ -Suite des observations sur la littérature hongroise /2.kötet, 32-37. oldal/ Az első és a második részben a magyarok eredetéről beszél, néhány sorban foglalkozik a magyar történelemmel, majd megemlíti a Magyarországon megjelent legrégebbi nyomtatott műveket a XVI.századtól. Sajnálkozik afölött, hogy nem ismerik a magyarokat, és hogy a francia szerzők, főleg geográfusok /Vosgien, Depping/ összekeverik a magyarokat a németekkel és a szlávokkal. Ebben a hibában Európa más népeivel osztoznak. Pedig több,

mint 900 év óta a magyarok is Európa nagy családjába tartoznak, és gazdag történeti kapcsolataik miatt méltók arra, hogy jobban megismerjék őket. Utal Magyarország sokszor említett "kereszténység védőbástyája" szerepére is. Ennek múltával azonban Magyarország Ausztria egyik provinciájaként létezik csak a nyugat számára. Sacy 1778-as *Histoire générale de Hongrie*-ja óta nincs méltó említés hazánkról.

A történelmi megjegyzések után a magyar nyelvre tesz kitekintést. Nem nyelvész lévén általánosságban utal arra, hogy egyes kutatók a lapp, finn és a héber nyelvvel találtak analógiát. Példaként szólistát ad /lapp-finn: vár-vár, voj-vaj, stb.; héber: pazar-pazarló, parazi-paraszt, stb./, majd a magyar kiejtéssel foglalkozik. Nagyobb részletességgel ír a XVIII. század végén megújulni kezdő magyar irodalomról. Magyar szövegeket is idéz Baróti Szabó Dávid /1739-1819/ Vergilius Rájnis József /1741-1812/ görög /Lda a rómaiakhoz/ és egy kéziratos Voltaire: *Henriade*-fordításból. A harmadik-negyedik részben csak magyar irodalomról ír. Révai Miklós /1749-1807/, Virág Benedek /1752-1830/ és saját mármint Batsányi műveit mutatja be. Több fordítást is közöl, így az 1795-ös foksága alatt írt *A rab* című versét, valamint említi saját Osszián fordításait is.

A folyóirat második kötetében részletes cikket közöl Gyöngyösiről /1629?-1704/ bemutatva költői tevékenységét és műveit. Beigéri, hogy kedvenc költőjét is megismerteti a francia közönséggel, nevezetesen Faludít /1704-1779/. De erre már nem kerül sor Párizsból való elkerülése miatt.

Így Batsányi igen értékes, bár kevésbé ismert, de sokat jelentő kezdeményezése a magyar irodalom megismertetésére a *Mercure étranger* hasábjain is folytatás nélkül marad.

Az erre irányuló törekvések is csak az 1840-es években nyernek újabb tért. Az első francia nyelvű tanulmány megjelenésével a magyar irodalom azonban lehetőséget kapott további távlatokra.

Jegyzetek

1. Márai Sándor /1900-1989/: *Napló 1945-1957*. Akadémiai kiadó, Helikon kiadó 1990., 47. old.
2. Minderről és a következőkről: Tronchon, Henri: *Les débuts de la littérature hongroise en France*, *Revue des Etudes Hongroises et finno-ougriennes*, Paris, 1925., I. fejt. 165-166. old.

3. Az Ezeregy éjszaka arab mesegyűjteményt először Galland, Antoine /1646-1715/ orientalista, a Collège de France tanára fordította franciára 1704-ben. Gulistan ou l'Empire de la Rose: Saadi /1184? 1193?-1290/ nevű perzsa költő műve. Ryer du, André /1580 ?-1660/ diplomata, orientalista fordította franciára, 1634-ben jelent meg Párizsban. Les Mille et une nuits és Saadi, valamint A. Galland és A. du Ryer című szócikkek: Laffont-Bompiani: Dictionnaire des oeuvres, Dictionnaire des auteurs, Robert Lafont, 1980. Van Tieghem, Philippe: Dictionnaire des littératures, Quadrige /PUF, 1968. Beaumarchais de, J.P.-Couty, Daniel-Rey, Alain: Dictionnaire des littératures de langue de langue française Bordas, 1987.
4. Lowth, Robert: De sacra poësi Hebraeorum, Oxford, 1753. című művét 1813-ban fordította franciára Roger, Francois /1776-1842/.
5. Bernardin de Saint Pierre /1737-1814/: Paul et Virgine, 1788. Parny, Evariste-Désiré de Forges /1753-1814/.
6. Fauriel, Claude Charles /1772-1844/ Mme de Staël, Schlegel, Manzoni barátja, 1824-25-ben adja ki Chants populaires de la Grèce moderne című könyvét. Összehasonlító nyelvtörténeti előadásokat tartott a Collège de France-ban. A külföldi irodalom megismertetését segítette elő műveivel. /A 3.számú jegyzetben említett irodalmi lexikonok alapján./
7. Minderről Henri Tronchon idézett művének II. fejezetében.
8. Idézi Tronchon, i.m., u. ott.
9. Bonald, Louis de /1754-1840/ író és filozófus. A Théorie du politique et religieux dans la société civile...című munkája 1796-ban jelent meg /III.kötet, 44. lap/.
10. Például: La Revue Britannique 1825-től jelenik meg Párizsban. Az angol irodalom és kultúra megismertetése volt a cél. La Revue Germanique alapítva 1826-tól. Néhány változás után 1868-tól La revue moderne címmel jelenik meg.
11. A francia sajtóról és periodikákról: P. Brunel, Cl. Pichois, A.M. Rousseau: Qu'est-ce que la littérature comparée ?, Armand Colin, 1983. La presse fejezetben /49-51. oldal/.
12. Lásd a 10. számú jegyzetet.
13. Mercure étranger, 1813. Préface, 3. oldal.

14. U.ott, 4-10. oldalakon.
15. Kont Ignác: La première étude française... in *Mélanges Picot*, 1913., I.kötet, 175.oldal.
16. Magyar irodalmi lexikon, Főszerk.: Benedek Marcell, I. kötet, Akadémiai kiadó, Bp., 1963., 118. old.
17. Kont, i.m. 478. oldal jegyzete.
18. *Mercure étranger*, 1813., 103-104. old.

Brendel János

A kortárs magyar képzőművészet jelenléte és visszhangja Lengyelországban 1960-1987

Amikor hozzáálltam e cikk megírásához, úgy tűnt, választ tudok adni a címben jelzett kérdésre. Sajnos nem így történt. Nem vitás, a legfőbb akadályt az idevonatkozó kutatások hiánya jelenti.¹ A témára vonatkozó, rendelkezésünkre álló, viszonylagos szegényes bibliográfiai adattár mintegy 120 sajtópublikációt tartalmaz az 1951-1987-ig terjedő időszakra, megjegyzendő, hogy valószínűleg nem teljes, főként a vidéki napilapok recenzióit mellőzi. Mi több, az említett bibliográfia már csupán felületes áttekintése is automatikusan kizárja vizsgálódásunk köréből a jelenleg ismert publikációk igen lényeges százalékát. Részben azért, mert a képzőművészeteknek csupán periferiáit érintik, részben, mert csupán említésre méltatják magyar művészek kiállításait avagy részvételét nemzetközi kiállításokon. Bibliográfiáink úgyszólván teljesen mellőzik a kiállítási katalógusokat és egyéb kiadványokat.²

A bibliográfiai adatok hiányosságával szemben megközelítően pontos adatokkal rendelkezünk az 1955 és 1972 között rendezett magyar képzőművészeti kiállításokról, feltehetően csupán néhány rendezvény került el figyelmünket. Sajnos, az ezt követő, az 1987-ig terjedő években rendezett kiállításokról ismereteink igen hiányosak, főként a Varsói Magyar Kulturális Intézet adataira, illetve az általuk rendezett kiállítások kimutatására támaszkodik.³

Vizsgálódásainkat az 1950-es évekkel kezdjük, amikor hazánkban, és Lengyelországban a szocialista realizmus konszolidációja a képzőművészeti életben is a szellemi horizontok egyre nagyobb méretű beszűkülését és abszolút keleti orientációját eredményezte.⁴ A lengyel kritika érdeklődésének középpontjában természetesen a szovjet képzőművészet állott, de figyelemmel követték a képzőművészeti élet eseményeit más szocialista országokban is. Így például beszámolók jelentek meg az évente megrendezett Magyar Képzőművészeti Kiállításokról, de úgyszólván ez minden, amit az ötvenes évek első felében a lengyel olvasó megtudhatott a kortárs magyar képzőművészetről. 1951 és 1955 között összesen nyolc, a témát érintő cikk jelent meg a lengyel sajtóban, közülük kettő a Lengyelországban élt Csorba Tibor akvarelljeit méltatta. Itt jegyezzük meg, hogy Csorba kiállításai az elkövetkező években is megkülönböztetett helyet kaptak a lengyel sajtóban.⁵ A szóban forgó évek egyetlen kiemelkedő jelentőségű magyar kiállítását 1951-ben rendezték Varsóban a Zachetában, mely a kor követelményeinek

megfelelő válogatásban mutatta be a felszabadulás utáni magyar képzőművészetet. Az 1955-ben Varsóban rendezett Fiatal Művészek Nemzetközi Kiállításán számos magyar művész is részt vett; közülük Domanovszky Endre Kohász című festménye II. díjat, Bolgár József Népi törvényszék című műve III. díjat kapott, míg Szemerédy Sztálinváros című grafikáját diplomával tüntették ki. Ismeretlen szerző Braz Kohász című szobra a Munka Díját kapta meg.⁶

1955-ben, a varsói "Arsenal" kiállító termeciben rendezték meg a Fiatal Lengyel Művészek kiállítását, a Világ Ifjúságának és Egyetemistáinak V. Világfesztiválja alkalmából. A kiállítás "Przeciwność", pezeciwo faszyzmu - "A háború és a fasizmus ellen" címet viselte, résztvevői 26-33 éves művészek voltak. Idézzünk egy-egy mondatot az egykori kritikából. Andrzej Matuszewski a kiállítás egyik poznani résztvevője így jellemezte a kiállítást: "rossz képek remek kiállítása volt.", Paulo Ricci az Unita munkatársa írta a fiatal művészekről, hogy azok inkább "szörnyalakokat óhajtottak ábrázolni s képeiket egzisztenciális nyugtalansággal feltölteni, mintsem erőt és bizalmat sugározni."

A rendezvény mérföldkövet jelentett a lengyel képzőművészet II. világháború utáni történetében, de jelentősége nagy az ország határain túl is, hiszen lényegében megkérdőjelezte a marxista esztétika, a szocialista realizmus dogmáit s tette ezt nyilvánosan, szervezeten, tegyük hozzá, 1956 előestéjén.

Az expozíció óriási vitát váltott ki, amely mindenképp a képi deformációra, az expresszivitásra koncentrált, mint a realizmustól - szocrealizmustól való eltávolodás egyik lehetőségére. Bár a kultúrtörténetben határozott, pontos cezúrákat nem húzhatunk, hiszen a változások mindig is hosszú folyamatok eredményeként születnek s az előző jelenségek a hanyatlás időszakában még hosszú évekig visszacsengenek, mégis azt mondhatjuk, az említett kiállítás a lengyel képzőművészeti szoc-realizmus végét jelentette s egyben megnyitotta az európai, egyetemes képzőművészeti életbe való bekapcsolódás folyamatát vagy másképpen a vég kezdetét. Ez a nyitás egyedülálló jelenség volt s hosszú éveken át az is maradt a volt szocialista országokban. Jelentősége, úgy gondolom felmérhetetlen hazánk képzőművészeti életének szempontjából is, bár a közvetlen hatásra még évekig kellett várni.

A fentemlítették a nyugat-európai kortárs művészet iránti egyre növekvő érdeklődéssel párosultak. A lengyel-magyar képzőművészeti kapcsolatokban új helyzet volt kialakulóban. Lengyel szempontból a továbbra is dogmatikus szocialista realista hivatalos magyar képzőművészet érthetően egyre érdektelenebbé vált, míg az európai művészeti élet vérkeringésébe magának egyre dinamikusabban helyet követelő lengyel művészet Magyarországon fokozott tekintélyre tett szert az elkövetkező években, főként a fiatal

művészek körében. A kibontakozó politikai liberalizmus s abból fakadóan a kelet-európai országok közötti határok megnyitása új lehetőségeket teremtett, melyeket a magyar kulturális élet irányítói korántsem használtak ki, sőt úgy tűnik, a kapcsolatok kiszélesítését nem tartották kívánatosnak. Pedig szembeütően sokasodtak a külföldi kiállítások. A szocialista országok közül szovjet, román, bolgár, csehszlovák, jugoszláv, NDK-s kiállítások egész sorát nyitották meg, de számos nyugat-európai, sőt japán és amerikai tárlatot is megtekinthetett a lengyel közönség. Ezek mellett igen szerény volt a magyar képzőművészet jelenléte a lengyelországi kiállító termekben. Az ötvenes évek második felében a már említett Csorba T. kiállításait figyelmen kívül hagyva csupán négy képzőművészeti kiállítást rendeztek, bár ezek túlnyomó többsége széles keresztmetszetet nyújtott a hivatalos hazai művészetről. Közülük a VII. Magyar Képzőművészeti Kiállítás anyagából válogatott bemutatót 1959-ben rendezték Varsóban. Úgy a kiállítás, mint annak katalógusában Aradi Nóra bevezetője - mint arra S. Krzysztofowicz-Kozakowska rámutatott - még mindig a Rákosi által meghirdetett pártművészet kontinuitásáról tanúskodott.⁷

Az ötvenes évek második felében bekövetkezett eltérő orientációt mi sem illusztrálja jobban mint az a tény, hogy Lengyelországban mintegy hat évvel korábban jelent meg publikáció Moholy-Nagy Lászlóról, mint Magyarországon, hogy Vasarelyt már 1957-ben reprodukálta a *Przegląd Artystyczny*.⁸

Az 1960-as évek elején úgy tűnik, a magyar képzőművészet bojkottálta a lengyel kiállítási termeket. 1960 és 1963 között csupán három magyar kiállításról tudunk, a Lodzban rendezett Nemzetközi Balesetvédelmi Plakátkiállítás magyar szekcióján kívül. Ezt a távollétet hűen tükrözi a lengyel sajtó hallgatása. 1960-ban került bemutatásra egy válogatás fiatal magyar képzőművészek alkotásaiból. Élénken reagált a sajtó, de egy teljes évet kellett várni a következő, a Magyar Forradalmi Plakát Kiállítására, melyen többek között Uitz Béla és Berény Róbert munkáit állították ki. A kiállítás recenziója a *Przegląd Artystyczny*-ben jelent meg.⁹ A következő két évben egyetlen magyar témájú publikáció sem jelent meg. Ami viszont feltétlenül új jelenség és megkülönböztetett figyelmet követel, az a lengyel és magyar képzőművészek között kialakuló és egyre élénkebb kapcsolatokra valló egyéni kiállítások feltűnése lengyelországi galériákban, magyar művészek részvétele különböző művészeti rendezvényeken, pleinaireken. 1961-ben Szegedy Dobó Illés és Remenyik Lajos állítottak ki Krakkóban, Gyarmathy Tihamér a " Varsói Ősz" Zenei Hetek alkalmából Varsóban 1963-ban rendezett egyéni kiállítást, 1964-ben Menyhárt József mutatta be grafikáit Poznanban. Mindez a kezdet volt csupán hiszen 1965-től sokasodtak az egyéni kiállítások. A Galeria El Elbląg Kassák kiállítást rendezett, Gyarmathy Tihamér Wrocławban, Gdańskban, és Poznanban,

Gádor István Krakkóban, Szlovák György Varsóban állítottak ki. Az előző években Gyarmathy Tihamér és Ádám Judit Csickában, az "I. Nemzetközi plein-airen" vettek részt, 1965-ben Gyarmathy újból Lengyelországba utazott az I. Elblági Térplasztikai Biennáléra, míg Vajda Júlia a Zielona Górában rendezett "Złote Cronon" vett részt. Afanaszjev lengyel filmrendező az elblági biennálén dolgozó Gyarmathyról és térplasztikáiról filmet készített "A Vas virágai" címen melyet a varsói televízió mutatott be. A felsoroltak mellett számos tematikus ill. csoportos plakát grafikai, karikatúra és színpadi tervek bemutatójára is sor került.¹⁰ Elgondolkodtató, hogy sem a felsorolt egyéni, sem pedig a csoportos kiállításokról nem jelent meg recenzió.

1965-ben rendezték meg első alkalommal a Népi Demokratikus Országok Festőinek és Költőinek Bemutatóját Szczecinben (a következő évek bemutatói már csak képzőművészetekre szorítkoztak), természetesen magyar művészek részvételével, melyre úgy ez évben, mint a következő kiállítások alkalmával rendszeresen néhány semmitmondó mondattal reagáltak a kiállításokat méltató kritikák.¹¹ Néhány újabb nemzetközi rendezvény is jelezte Lengyelország élénk képzőművészeti életét, közülük a legfontosabbak az 1967-ben először megrendezett varsói Nemzetközi Plakát Biennálé és a Krakkói Nemzetközi Grafikai Biennálé. Mindkettőn rendszeresen részt vettek magyar művészek is különösebb siker nélkül. Sőt, az I Varsói biennálé kritikusai erősen elmarasztalta a kiállítás magyar résztvevőit: "a magyarok kitaposott utakon járnak, elavult grafikai divatot követnek még akkor is, amikor utánoznak."¹² A krakkói grafikai biennálé recenziójában viszont megemlíti Gross Arnoldot, Vasarelyt, Kondor Béla és Vasarely művét pedig reprodukálja.¹³

Ugyanebben az évben /1967/ a varsói Tudomány Palotájában rendezték meg a háború utáni évek talán legsikeresebb magyar kiállítását, melyen többek között Bálint Endre, Czobel Béla Ferenczy Béni, Gross Arnold Kmetty János, Kerényi Jenő Kokas Ignác, Lakner László Martyn Ferenc és Schaár Erzsébet műveit állították ki.¹⁴

A fentiekén kívül a hatvanas évek második felében továbbra is számos magyar kiállítás gazdagította úgy Varsó, mint a vidéki városok kulturális életét, hiszen évente majd tíz magyar kiállítást megnyitására került sor.¹⁵ Többségükben grafikai alkotásokat és plakátokat exponáltak. Közülük Szász Endre és Würtz Ádám grafikai kiállításait és Gyarmathy Ágnes színpad és kosztüm terveinek bemutatóját említjük itt meg.¹⁶ Mégis, az évtized másik, kiemelkedő eseményének a témánkhoz közvetlenül nem kapcsolódó Mednyánszky - kiállítás tekinthető, melyet a Varsói Nemzeti Múzeum mutatott be.¹⁷

Az új, vagy második magyar avantgarde mozgalom a hatvanas évek végén konszolidálódott, mely folyamatot az 1968-ban rendezett ún. "Iparterv" kiállítás zárta le, habár magán a kiállításon résztvevő a progresszív magyar művészeknek csupán egy csoportját képezték. E kiállítás lezárt egy korszakot s egy újat nyitott meg. Résztvevői a kiállítástól távolmaradt progresszív művészekkel közösen rakták le a mai magyar kortárs képzőművészet alapjait. Az általuk képviselt új művészeti irányzatok elfogadtatása hazánkban még évekig komoly nehézségekbe ütközött. E csoport első közös külföldön rendezett kiállítására éppen Lengyelországban került sor 1970-ben Poznańban, Lodzban és Szczyminben. Az "Ipartervesek" közül Pak Imre, Baranyay András, Frey Krisztián, Hencze Tamás, Keserű Ilona, Konkoly Gyula, Lakner László, Nádler István és Tót Endre állítottak ki. E listát a magyar avantgarde művészet néhány idősebb tagja egészítette ki: Bálint Endre, Gyarmathy Tihamér, Papp Oszkár, Vajda Júlia, Lantos Ferenc és Veress Pál, valamint néhány más művészeti csoportosulással elkötelezett fiatal művész: Csáji Attila, Csutoros Sándor, Fajó János, Fóth Ernő, Haraszi István, Pauer Gyula, Paizs László, Gyarmathy Gábor, Temesi Nóra, Tilles Béla, és Karátsón Gábor. A kiállított művek közül számosat megvásároltak lengyel múzeumok.¹⁸ A sajtó ez esetben is néma maradt. Itt említsük meg talán, hogy sem a Művelődésügyi Művészek Szövetsége nem voltak hajlandók beleegyezésüket adni, pedig már 1970-et írtunk. Mintegy kiegészítése volt a fenti kiállításnak az 1972-ben Varsóban a Foksal Galériában rendezett magyar koncepciális művészeti kiállítás, melyen a Poznańi kiállításból "kimaradt" "Ipartervesek": Erdély Miklós, Jovánovics György és Szentjóby Tamás, valamint Lakner László és Pauer Gyula állítottak ki. A hetvenes évek elején az említett művészek közül Pak Imre Wrocławban állított ki, míg a poznańi Galeria Akumulatory Pak Imre és Lakner László műveiből rendezett bemutatót, újból csak visszhang nélkül.

A poznańi Galeria Akumulatory vezetője Jarosław Kozłowski, fiatal képzőművész 1972-ben a koncepciális művészetek s a mail artt /levelező művészet fénykorában tette közzé szövegét Sieć-Net-Háló címen. A felhívást külföldi művészeknek, teoretikusoknak, művészeti kritikusoknak küldte meg, köztük számos magyarnak. felkérve őket, katalógusaikat, kiadványaikat küldjék meg a megadott címekre, sokszorosítsák a NET szövegét, bővítsék ki annak címlistáját ismerőseik címével. Az eredmény minden várakozást felülmúlt. Néhány hónap múltán naponta érkeztek a küldemények az egész világról, Ausztráliától Dél-Amerikáig, hogy az európai országokat ne is említsük. E kezdeményezés a magyar képzőművészek kapcsolatait is felélénkítette. Ennek a poznańi akciónak az eredményeként jött létre többek között egy Argentínában s egy Ausztráliában rendezett magyar avantgarde kiállítás.

Kozłowski kezdeményezése végül is felmérhetetlen segítséget jelentett az egyre erősödő magyar avantgarde számára.

A magyar avantgarde művészeinek bemutatkozása természetesen csak egy szerény hányadát képezte a Lengyelországban ez idő tájt megnyílt magyar kiállításoknak, melyek úgy jellegükben mint számukban mintegy folytatását jelentették az előző évek kiállítási gyakorlatának.¹⁹ Mindazonáltal a fiatal magyar avantgarde művészet kiállításai új friss erőt és értékeket jelentettek mindenekelőtt a lengyel szakmai közönség számára. Mint már említettem, 1973-tól nem áll rendelkezésünkre kiállítási krónika, így meg kell itt elégednünk a Magyar Kulturális Intézet által rendezett kiállítások listájával, melyet csupán néhány rendezvényt tudunk jelenleg kiegészíteni. A program így is imponáló, bár jónéhány pozíció bizonyára vita tárgyát képezhetné. De lássuk a programot. Először talán, már a XX. század klasszikusainak számító művészek sora: Bálint Endre, Bortnyik Sándor, Egri József, Kondor Béla, Medgyessy Ferenc, Szőnyi István, Vajda Lajos és Würtz Ádám. Ha már a klasszikusokról van szó, itt említsük meg Munkácsy Mihály nagyméretű kiállítását, melyet a Poznani és Varsói Nemzeti Múzeum mutatott be 1978-ban. A kiállításról több méltatás is megjelent.²⁰

Mindenképpen elismeréssel kell szólnunk az úgyszólván évente rendezett a képzőművészet egy-egy területét átfogóan bemutató kiállítások sorozatáról. Így 1973-ban "Mai magyar iparművészet", 1974-ben "Mai magyar grafika", 1976-ban A Fiatalok Stúdiójának Kiállítása, s - nem az Intézet rendezvényeként - a szentendrei festők kiállítása, 1977-ben kortárs magyar művészet, 1978-ban "Magyar Művészet a XX. században" és magyar karikatúra kiállítás. A rendezvények eddigi dinamikája 1981-1983 között - közismert okokból - minimálisra csökkent, de 1984-ben már ismét gazdag kiállítási programmal jelentkezett a Varsói Magyar Kulturális Intézet. A félbeszakadt felsorolást folytatva: 1984-ben fiatal művészek kiállítása, 1986-ban Fiatal Szentendrei Művészek kiállítása, A Fiatalok Stúdiójának iparművészeti kiállítása, 1987-ben Fiatal Magyar Művészek kiállítása. Ez utóbbin közel száz mű szerepelt. Az egyéni kiállítások hosszú listáját a jegyzetekben találja meg az olvasó.²¹ A kritika továbbra sem kényeztette el a magyar művészeket, évente alig néhány írás kommentálta a lengyelországi kiállításokat, bár előfordult néha, hogy magyar művészeket mutatott be a szaksajtó.²²

Összegezve az elmondottakat, az elmúlt negyven év alatt megközelítően 150 magyar képzőművészeti kiállításra került sor Lengyelországban, melyeknek programja a hetvenes évek elejéig véletlen - és alkalmoszerű volt. Az expozíciók túlnyomó részét grafikai művek és plakátok töltötték ki, míg szobrok igen ritkán kerültek bemutatásra. A lengyel sajtó mintegy 90 írást szentelt magyar művészeknek, ebben a számban nem szerepelnek a

nemzetközi rendezvények kritikái. A felsorolt adatoknak csupán információs jelleget tulajdoníthatunk, feltehetően a jövőbeli kutatások eredményeként úgy a kiállítások listája, mint az idevonatkozó bibliográfia tovább fog gazdagodni. Áttekintésünkben, mint az olvasó bizonyára észrevette, figyelmen kívül hagytuk a képzőművészetek néhány területét: a fényképészetet, a hetvenes évek művészetének néhány efemerikus jelenségét, az építészetet, és a belső építészetet, stb. A kép, melyet a fentebb közölt információk vázolnak fel, igen felületes. Ahhoz, hogy e rövid ismertetés címében jelzett kérdésekre kimerítő választ tudjunk adni, beható elemzésre vár jónéhány probléma. Néhányat említsünk meg közülük. Mindenekelőtt, legalább is a fontosabb csoportos kiállítások résztvevőinek névsorát kell majd rekonstruálni, azok művészeti színvonalát meghatározni. Külön elemzésre vár a lengyelországi nemzetközi rendezvények, főként a krakkói és varsói biennálék, valamint a szcczecini népi demokratikus országok képzőművészeti seregszemléjének magyar részvétele, ez utóbbi esetében a magyar kiállítók kiválasztásának módja. Egy új, bár kommercionális rendezvény, a Poznani Nemzetközi Vásár által néhány éve rendszeresen megrendezett "Interart"- a szocialista országok első nemzetközi képzőművészeti vására -beható tanulmányok tárgyává kell hogy váljon. Ez esetben is a kiállított művek összetétele lehet az elemzések kiindulópontja, de a lengyel múzeumi vásárlások analízise talán megnyugtatóbb képet tudna nyújtani a magyar művészet iránti lengyel érdeklődésről mint, a sajtó. Ez utóbbi fájó pontja vizsgálódásainknak, ezért is kell több figyelmet szentelni e kérdésnek a jövőben.

Jegyzetek

1. Mindeddig az egyetlen tanulmány, mely a XX századi magyar művészet lengyelországi kutatásait és bibliográfiáját feldolgozta: Stefania Krzysztofowicz-Kozakowska, Stan polskichbadań nad wegierska sztuka XIX wieku. in. Seminaria Niedzickie. Stan badań nad artystycznymi polskoczesko-slowacko-wegierskimi Kraków 1981 51-55 oldal. E rövid áttekintés mindössze 29 publikációt ill. kiállítást említ, melyek közül a XX sz. második felének magyar művészetére csupán nyolc pozíció vonatkozik.
2. Plastyka Węgierska w czasopismach polskich. Zestawienie bibliograficzne za lata 1951-1987 kézirat, 1988. E bibliográfiát a Varsói Magyar Kulturális Intézet megrendelésére a varsói lengyel Nemzeti Könyvtár készítette el.

3. Az 1972 végéig Lengyelországban rendezett kiállításokról pontosan informált az 1973 végéig megjelent folyóirat, a Przegląd Artystyczny kiállítási krónikája. A helyébe lépő új folyóirat a Sztuka már nem vezetett hasonló krónikát.
4. Beleértve Kína, Észak-Korea és Vietnam művészetét is. Túl ezeken, a sajtó megkülönböztetett figyelmet szentelt a népművészeteknek. Az ötvenes évek első felében megjelent publikációk egyharmadát a népművészeti tematikájú cikkek képezik.
5. A Lengyelországban élt, 1985-ben elhunyt Csorba Tibor művészetét tárgyaló, ill.a festő tollából származó mintegy 40 publikációt jelen írásomban nem vettem figyelembe.
6. Międzynarodowa Wystawa Sztuki Młodych, Warszawa 1955. A kiállításról informál a Przegląd Artystyczny 1955 nr 3-4
7. S. Krzysztofowicz-Kozakowska id.cikk. 53 oldal
8. Ledochowski Aleksander, Ujarzmione przestrzenie /László Moholy-Nagy/, Ekran 1958 nr 39: Vasarely V. Studium kinetyczne 1954. in. Przegląd Artystyczny 1957 nr. 5.
9. Garztecka Ewa Wystawa młodej plastyki węgierskiej / w Warszawie / Trybuna Ludu 1960 nr 270; Stekker Elżbieta, Młodość nie ujawniona / Wystawa plastyki węgierskiej w Warszawie /Tygodnik Demokratyczny 1960 nr 39: Stec Eugeniusz. Węgierski plakat rewolucyjny /wystawa w Warszawie/. Przegląd Artystyczny 1961 nr 3.68-69 o.
10. 1961 - Węgierski plakat rewolucyjny, Varsó; 1961 - Plakat Węgierski, 73 mű, Varsó; Magyar karikatúrák a Ludas Matyiból, Varsó, Magyar kortárs grafika Inowrocław; 1965 - Magyar grafika Magyarország felszabadulásának XX. évfordulója alkalmából, Bvdgoszcz, Magyar színházi plakát. Ponań Magyar bábszínházi diszletek, Varsó.
11. Az 1987-ig megrendezett Szczecini Nemzetközi kiállításokról mintegy 27 cikkben tesznek említést magyar kiállítókról.
12. Rojko Szymon, Z ulicy do złotych medali. I Międzynarodowe Biennale Plakatu Przegląd Artystyczny 1967 nr 1
13. Przegląd Artystyczny 1967 nr 1. Itt jegyezzük meg, hogy a II. krakkói biennálén Gross Arnoldot elismerésben részesítették.

14. A kiállításokról igen pozitív kritika jelent meg a Przegląd Artystyczny varsói kiállítási krónikájában. 1968 nr 1. A kiállításon 70 festményt és 30 akvarellt mutattak be.
15. 1966 - Kortárs magyar Ex-libris Zielona Góra és Gorzów, Csiky Tibor Krakkó; 1967 - Domanovszky Endre Varsó, Csáji Attila Poznań, Magyar alkalmazott grafika /22 szerző/, Varsó, Magyar grafika a XV. századtól 1938-ig Varsó, Magyar plakát kiállítás Varsó. Fekete Béla Poznań, Magyar alkalmazott grafika és plakát Poznań; 1968 - Magyar filmplakátok Stargard, két két Stargard, Magyar turisztikai plakát Szczecin, Magyar kortárs grafika Varsó, Művészi magyar alkalmazott grafika Varsó. 1969 - Bognár Zoltán grafikája Tarnów. Magyar forradalmi plakát Szczecin, Würtz dóm grafikái Varsó, Poznań Szczecin, Ézsiás Anikó, Nagy Edit és Vasas Ferenc grafikái Krakkó. Magyar festészet a XIX-XX században /reprodukciók?/ Varsó. Magyar iparművészet a XIX és XX. században Tarnów, Miskolci művek grafikái Katowice. Magyar iparművészet - miskolci napok Katowice. Magyar reklám plakát /10 mű Varsó, Magyar művészek grafikája Wrocław, Magyar filmplakát és politikai plakát Pieszów, Nyiregyházi művészek kiállítása a bieszczadi plein air után.
16. Szász Endre Tarnóban, Würtz Ádám Varsóban, Poznańban és Szczecinben, Gyarmathy Poznańban állítottak ki.
17. Az 1969-ben rendezett kiállításon 70 festményt és 30 akvarellt állítottak ki. A kiállításról két cikk is megjelent: Sławomir Poldok, László Mednyánszky, Przegląd Artystyczny 1970 nr 4. valamint Csorba Tibor, László Mednyánszky i jego związki z Polską /Wystawa w Warszawie/ ;Życie Warszawy 1969 nr 288.
18. A Poznańi és szczecini Nemzeti Múzeum, valamint a łodzi Muzeum Sztuki.
19. 1971 - Magyar művészek kiállítása Koszalin, Pásztor Gábor, Gross Arnold, Szabó Vladimír kiállítása Varsóban, Kondor Lajos Varsó, Feledy Gyula grafikái Katowicében és Bielsko Bialában, Faragó Miklós festészete Wębrzeźno, Székesfehérvári művészek kiállítása Krakkó, Debreceni művészek kiállítása Lublin, Magyar politikai plakát Słupsk, A Magyar Népköztársaság 25' éve Lublin, B. Ildikó művei Varsó. 1972 - Magyar filmplakát kiállítás Poznań, Feledy Gyula grafikái Poznań, Felek Gyula grafikái Varsó, Zala Tibor grafikái Toruń, Öt magyar grafikus művei Varsó, Magyar grafika-14 művész 61 alkotása. a IV. Krakkói Nemzetközi Grafikai Biennálé alkalmából.

20. Garztecka Ewa, Klasyk malarstwa węgierskiego. Munkácsy w Muzeum Narodowym w Warszawie. Trybuna Ludu 1978 nr 91., Hendrykowska Małgorzata, Munkácsy Mihály: na przedpolu realizmu krytycznego. /Wystawa w Poznaniu/ Sztuka 1978 nr 3

21. 1973 - Szlovák György grafikái, Csohány Kálmán grafikái, Kokas Ignác, Varsó, Debreceni művészek kiállítása Lublin / nam a V.M.K.I.rendezvénye/, 1974 - Magyar és Lengyel képzőművészek kiállítása, Magyar primitív festő és szobrászművészek kiállítása, Pásztor Gábor grafikái, Varsó, 1975 - Paulikovics Pál üveg, Kovács Ferenc szobrai, Szabados Árad grafikus és Schéner Mihály festőművész kiállítása, Varsó 1976 Bán Mariann és Szilasi Anna kerámikus és textilművész munkái, Cságoly Klára textilművész kiállítása. Varsó 1977 - Varga Imre szobrászművész kiállítása Varsó, Szemethy Imre grafikus kiállítása, Segesdi György grafikái és térkompozíciói Széchenyi Lenke textiljei, Incze Judit szobrászművész és Galambos Tamás festőművész kiállítása Varsó, 1978 - -Pak Imre grafikái., A Szombethelyi Textilbiennálé anyagából kiválasztott textilművészeti kiállítás. A Székesfehérvári István Király Múzeum anyagából válogatott XX. századi magyar művészeti alkotások, Magyar karikatúra kiállítás, Hübner Aranka textilművész kiállítása Varsó. 1979 - Magyar alkalmazott grafikai kiállítás. Az Iparművészeti Főiskola hallgatóinak munkái Drégely László festményei és szobrai, Kondor Béla grafikái Schrammel Imre kerámiaja-, Kolozsváry Bálint grafikái, 1980 - Az Iparművészeti Főiskola hallgatóinak textiliái, Schmall Károly grafikái, Záborszky Gábor festményei, Lugossy Mária és Bohus Zoltán kispasztikái, Hajas Tibor kiállítása Galerje Permotó /nem a V.M.K.I. rendezvénye./ 1981 - Benkő Ilona kerámiai 1983 - Makrisz Zizi Mozaikok, Angyal László festményei, Lőrinczy Gyárfás Jenő festményei, Laczó Henriette és Pásztor Beatrix jelmez és diszlettervezők kiállítása, Kondor Béla grafikái, Kós Klára kiállítása /Rydgoszcz/. 1985 - A Budapesti Kispasztikai Kiállítás magyar anyagából válogatás, Harsay Ilona művei, Az év legjobb plakátja, A Magyar Hírdető reklám plakátjai. 1986 - Kecskés Ágnes gobelinjei és Gajzágó Sándor festészete. A fent említetteken kívül nem a V.M.K.I. rendezésében Hajas Tibor Dark Elash - Performance, Galeria Remont, Varsó 1978.;Hiroshima mon~
~mour, Galeria Labyrinth, Lublin 1978, Kortárs magyar textilművészet, Varsó, 1979, Magyar művészek kiállítása - Opole, 1988.

22. 1970 - Kowalska Pożena, Węgierski rekonesans. Odra 1970 1 sz, 89-91 o., Jaskuła Ryszard Cz. Współczesna grafika węgierska. Pomorze

1970 2.sz.15.o., Németh Lajos, Wczoraj i dziś plastyki węgierskiej. Projekt 1973 3.sz.10-17 o., Wróblewska Danuta, Rojko szymon, Z daleka i z bliska. Projekt 1973, 3.sz. 18-27o. IJK, Plastycy z Debreczyna /Wystawa w Lublinie/Kamena 1973 18.sz. 10.o., Garztecka Ewa, Przygoda fascynująca. Wystawa Imre Vargi w Warszawie/ Trybuna Ludu 1974143.sz 8.o., Jaworski Marek, Na przykład: Szentendre. Plastyka na Węgrzech. Trybuna Ludu 1974 313sz.7.o., IJK, Plastycy z Debreczyna /Wystawa w Lublinie/ Kamena 1974 24.sz.12.o., Garztecka Ewa, Budapeszt /Sztuka Węgierska na wystawie w Warszawie/. Trybuna Ludu 1975 17.sz.8.o., Fábíán László, Odmiany dą, eń konstruktywnych./ Współczesna plastykawęgierska. Nowy Wyraz 1975 6.sz.40-45 o., Eysymont Janusz Obrzędy Erzsébet Schaár. Projekt 1975 4.sz. 14-19.o., Siedlecki Jan Węgierska ceramika /Wystawa w Warszawie/ Projekt 1975 4.sz. 63.o., Garztecka Ewa, Szentendre - siedzila malarzy. / Wystawa w Warszawie/ Trybuna Ludu 1976 310 sz.8.o., Garztecka Ewa, Pokaz sztuki Węgierskiej /w Warszawie/. Trybuna Ludu 1977 57 sz. 8.o..Frączak Anna, Nią przestrzeń, płótno./ Gabor Attalai/. Projekt, 1977 2 sz. 41-47 o., Marck Arpad, Pozorny epigonizm. /Wystawa platykiw Węgierskim Instytucie Kultury w Warszawie/ Tygodnik Kulturalny 1978 21 sz, 16 o., Puzdrowski Edmund, Realizmi asceza /Plastyka wę gierska - wystawa w Poznaniu/. Cza s 1978 19 sz. 24 o., Kowa lski Marck Arpad, Kreski i myáli /Wystawa węgierskiej grafiki satyrycznej w Warszawie/.Tygodnik Kulturalny 1978 39 sz. 15 o., Siedlecki Jan Grafika węgierska./Wyst awa w Warszawie/. Projekt 1978 1 sz., 62, o., Wierzchowska Wiesława, Poszukiwania rozwiązań przestrzwnnych./ Vera Székely/.Projekt 1978 6 sz. 13-17 o Krauze Wojciech, Współczesn tkanina węgierska / Wystawa w warszawskiej Zachęcie/: Życie Warszawy 1979 52 sz 7 o., Grafika Beli Kondora. Wyatawa w Węgierskim Instytucie Kultury. Życie Warszawy 1979 222 s. 7 o., Kowa lski Marek Arpad, Artyst a przypomniany./Bela Kondor/. T ygodnik kulturalny 1979 39 sz 16 o., Becke László, Hegyi Lóránd, Szabados Árpád, Rozmowa o szt uce węgierskiej. Nowy Wyraz 1981 4 sz. 87-98 o., Grabowski Lech, Béla Kondor. /Wyst awa w Warszawie/. Pa rwy 1985 1 sz. 15 o. Grabowski Lech, Rzeźba węgierska /Wystawa w Warszawie/. Parwy 1985 5 sz. 10 o.. Krunák Emese Młodzi W węgierscy plakaciáci Projekt 1985 6 sz., 54-57 o., Krytycy węgierscy mówią... oprac. Irena Huml. Projekt 1985 6 sz., 58-59 o., Nowicka Danuta, Gdzie Dunaj, gdzie Odra.../Wyst awa prac plastyków węgierskich w Opolu/. Opole 1985 10 sz.24 o.,

OKTATÓ- ÉS KUTATÓHELYEK, OKTATÁSI PROGRAMOK

Pomozi Péter

Morzsák a tartui magyar hungarológia történetéből

1923 szeptemberében vágyakkal teli fiatal magyar jogászprofesszor érkezett Tartuba. Zsebében az ősi egyetem megbízólevele, mely szerint őt nevezték ki a közigazgatási jog professzorává. Volt nála egy alapító okirat is, gróf Klebelsberg akkori kultuszminisztertől. A Tartui Magyar Tudományos Intézet megalapításáról rendelkezett benne.

A fiatal professzor két nappal egyetemi székfoglalója után, szeptember 28-án fogott az intézet szervezéséhez. Kecskemétről indult útnak, de Berlingen át érkezett, felvértetve Gragger módszerével, saját szavai szerint a „legnagyobb reményekkel eltelve”. Gragger hungarológia-koncepciója mégsem Csekey érkezésével lopakodott be az észtek szellemi fővárosába. Gragger maga is járt Tartuban huszonhárom tavaszán, északi előadó- és tapasztalatszerző körútja során.¹ Március idusán, az egyetem pompás dísztermében együtt mondhatott ünnepi köszöntőt Virányi Elemérrel, az akkor már ott tanító első magyar lektorral.

Másfél év múltán Tartuban két magyar vendégprofesszor és a magyar lektor tanított. Működött a Magyar Lektorátus és a Magyar Tudományos Intézet, gyorsan gyarapodó könyvtárral, temérdek hazai folyóirattal. Kapcsolatok épültek külföldi és hazai magyarságtudományi műhelyekkel. Mindez ígéretes és szép kezdet volt. A kezdetek kezdetéhez azonban még jónéhány századot vissza kell nyúlnunk a múltba.

Báthory István jezsuita kollégiuma Tartuban

A tartui, akkor dorpati egyetem alapítólevelét 1632-ben írta alá Gusztáv Adolf svéd király. A város falai közt viszont már 1583 óta működött magasabb fokú oktatási intézmény, a jezsuita kollégium. Erről Lauri Vahtré is említést tesz most napvilágot látott észt művelődéstörténetében. A kollégium alapításáról 1581-ben határozott Báthory István lengyel király, aki a Rettegett Iván cár ellen viselt sikeres hadjáratai következtében ekkor „Magnus Dux Livoniae” is volt, s így a mai Dél-Észtország felett is uralkodott. Az orosz trón megszerzését és a török visszaszorítását célzó nagyívű politikai koncepciója megvalósításában megakadályozta korai halála. 1625-ben a svéd kézre került városban politikai támogató nélkül maradt jezsuiták is beszüntették működésüket.

Erdélyi teológusok az Academia Gustavianán (1632-1656) és az Academia Gustavo-Carolinán (1690-1710)

Az 1632-ben alapított Dorpati Egyetemen, az Academia Gustavianán három erdélyi és egy magyarországi evangélikus teológus tanult. Az újra megnyitott svéd egyetemen, a századfordulón működött Academia Gustavo-Carolinán már seregnyi erdélyi szász, s egy magyar hallgató fordult meg. Az egyetem anyakönyve szerint az első magyar az 1643. október 26-án felvételre Jacobus Pinnerius Ungarus volt, de talán magyar anyanyelvű diákok tartoztak a matrikulába 1636. március 11-én, száznolcvankettediknek bejegyzett Johannes Alesius Czeckelius is. Ő a bejegyzésben erdélyiként szerepel.

Mivel a cári csapatok elől Pärnuba menekített svéd egyetem 1710-ben végképp megszűnt, az erdélyi és felvidéki vándordiákok is elmaradtak. Az 1802-ben I. Sándor alapította német tannyelvű cári egyetem művelődéstörténeti szempontból már jóval kevésbé érdekes. Megszűntek azok az okok, amelyek az erdélyi és magyarországi teológusokat a tizenhetedik században egy távoli lutheránus egyetemre vonzották.

Magyarbarát és magyarul értő professzorok a Tartui Egyetemen 1922 előtt

Az 1802-ben orosz fennhatóság alatt újraindult egyetemen az észti és finn nyelv együttes lektori posztjára hosszú ideig balti német származású tanárokat neveztek ki, akik a finnugor népek iránt semmilyen érdeklődést nem mutattak, így természetesen a magyar nyelv és kultúra iránt sem. Az első lektorok valószínűleg nem is tudtak az észti és a magyar nyelv távoli rokonságáról. Arról sincs tudomásunk, hogy a finn nyelvvel egyáltalán foglalkoztak volna. Az első észti származású észti lektor 1837 és 1841 között Dietrich Heinrich Jürgenson volt, aki a lív nyelvet is kutatta. 1838-ban Tartuban megalakult az Észti Tudós Társaság (Õpetatud Eesti Selts), melynek alapítói közt volt a Kalevipoeg születésének történetéből ismert Faehlmann és Kreutzwald is. E társaság már nemcsak a régi észti szövegek, hanem más finnugor nyelvű -lív, vót, cseremis, vogul, osztják- szövegek kutatását is célul tűzte maga elé. Faehlmann halála után 1851-től sajnálatosan hosszú ideig, egészen 1874-ig a balti német Carl Mickwitz volt az észti nyelv lektora, aki inkább cári bürokrataként tűnt ki, mintsem tudós tanáremberként. Más finnugor nyelvekkel nem foglalkozott, sőt, az észti nemzeti eposz, a Kalevipoeg észtföldi megjelenését is megakadályozta.

1874-ben végre nagy formátumú tudós, Mihkel Veske (1843-1890) kerülhetett az észti lektori helyre. Veske Lipcsében védte meg észti tárgyú doktori disszertációját. Az ő idejében a Tartui Egyetem kezdett komoly finnugor kutatóhellyé válni. Hosszabb időt töltött Magyarországon is, 1885-ben tudományos úton járt nálunk, Vikár Bélától vett magyar órákat észttanítás fejében. Veske 1887-től a Kazanyi Egyetem professzora lett, ottani esetleges hungarológiai tevékenységét homály fedi.²

Veskét 1889-től egyik tanítványa, Karl August Hermann (1851-1909) követte az észti lektori posztón. Hermann is magyarbarát professzor volt, s miként mestere, ő is a Lipcsei Egyetemen szerzett doktorátust. Ő vetette föl lektorátus helyett egy finnugor tanszék felállításának szükségességét, de javaslata visszhangtalan maradt, feltehetően eltűnt a politikai útvesztőkben. Az őt követő Jaan Jõgever nem foglalkozott magyarságtudománnyal.

Az 1918. február 24-én függetlenné vált Észtországban az észti lektorátust természetesen átszervezték, kibővítették. Önálló finnugor tanszék alakult, balti-finn és a többi urali nyelvet tömörítő finn-ugor nyelvészeti szakcsoporttal. Mindkét szakágnak saját vezető professzora volt. A balti-finn ág vezetője először a finn Lauri Kettunen lett, utána 1944-ig az észti Julius Mägiste. A finnugor nyelvészet első professzora az észti Julius Mark (1890-1959) lett. 1919-től, az oktatómunka tényleges megindulásától 1944-es emigrálásáig volt vezető professzor. Mark többször járt Magyarországon, először 1912-ben. Kitűnően ismerte nyelvünket, avatott szakértője és lelkes ismertetője volt a magyar irodalomnak. 1914-ben „Ungari antológia” címen 145 lapos válogatást jelentetett meg. Ebbe Mark irodalomtörténeti bevezetője után Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, valamint a kor irodalmi divatjának megfelelően Bársony István és Rákosi Viktor szemelvények kerültek. 1918 előtt számos Jókai-művet is kiadtak, de ezek többsége tallinni kiadás. Egy azonban, a Szegény gazdagok, tartui, a Postimecsnél jelent meg 1897-ben.

A korszak tartui magyar vonatkozásaihoz tartozik az is, hogy az első észti hetilap, az 1886-ban Pärnuból Tartuba hozott Postimecsben³ többször is megjelent magyar témájú írás, Petőfi-vers. Az újság rokoni vonzalmának jele, hogy a Monarchia évciben is „Ungari”-nak. Magyarországnak titulálta hazánkat az „Ausztria” szó használata nélkül, miközben az európai sajtó jelentős része a magyarságot pusztán a nagy osztrák birodalom egyik néptörzsének tekintette.

A Magyar Lektorátus születése és működése 1941-ig. A Tartui Magyar Tudományos Intézet

Az első világháborút követően először létezett a történelem során három független finnugor állam. Magyarország számára mégis vészterhes időszak kezdődött. A trianoni békediktátum nemcsak súlyos területi-, gazdasági- és népvészteséget jelentett az országnak, hanem a kisantant államok létrejötte nyomán külpolitikai elszigeteltséget is, sőt az országra kényszeríteni kívánt egyoldalú külpolitikai orientációt is. A magyar intézetek, Collegium Hungaricumok létrehozásának (Berlin, Bécs, Párizs, Róma, Stockholm, Tartu stb.) - melyekre inséges időkben áldozott a magyar állam - egyik fontos célja éppen az volt, hogy Magyarországot, a magyar kulturális és tudományos életet népszerűsítve segítsenek oldani az elszigeteltséget, korrigálni az indokolatlanul kedvezőtlen magyarságképet. Ha nem is volt közvetlen nagypolitikai jelentősége a két államisággal bíró nyelvrokon iránti hivatalos közeledésnek, mégis jelentős és sikeres lépés volt. Márcsak azért is, mert a rokonságesszmétől áthatott Észt- és Finnországban a kapcsolatépítés hivatalos helyeslésre, támogatásra számíthatott.

Észtországban a magyar kultúra és tudomány iránti szimpátia eleve adva volt. A finnugrisztika első professzorának magyarság iránti rokonszenvéről már esett szó. Marknak elévülhetetlen érdemei vannak a Magyar Lektorátus megszervezésében is. Alo Raun 1940-ben, *Az ötvenéves Julius Mark* című köszöntőjében szintén szót ejt erről. Az írás alatti szerkesztői megjegyzésben pedig, ami Virányi Elemértől származhatik, ezt olvassuk: „Az ő érdeme, hogy az első magyar lektort 1922 novemberében megválasztották.” A magyar lektorátus iránti igény Tartuban egyébként már 1919-ben, a finnugor katedra létrehozásakor felmerült, de ezt az igényt akkor a szétzilált Magyarország képtelen volt teljesíteni.

Kezdetben a Tartui Egyetem általános oktatási gondjain úgy is próbált enyhíteni, hogy egyes tanszékekre külföldi professzorokat hívott. A német dominancia ellensúlyozására javarészt a skandináv és a nyelvrokon országokból. Magyarországnak két rangos professzori helyet ajánlottak fel 1922-ben, de a magyar hatóságok tétoavázása miatt e lehetőségről lemaradtunk.⁴ Később, némi szerencsével mégiscsak kijutott két professzor Tartuba. (Magyar vendégtanárok Tallinnban is dolgoztak.)

Az első tartui magyar lektort, Virányi Elemért (1897-194...) 1922 nyarán, észtországi tanulmányútja során szemelte ki Julius Mark. Virányi a pesti Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-francia szakos hallgatója volt, Eötvös-kollégista. Az első világháború miatt csak 19-ben kezdhetette tanulmányait. 1922. november 3-án úgy vált lektorrá⁵, hogy még nem is végzett a

bölcsészkaron. Záróvizsgáit a huszonhármas nyári szünetben tette le, ekkor védte meg doktori disszertációját is. Virányi nem sokáig maradt „magányos” magyar Tartuban. Hamarosan újabb tanár érkezett, Csekey István, akit az egyetem a közigazgatási jog rendes professzorává nevezett ki. Gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter pedig megbízólevéllel látta el a Tartui Magyar Tudományos Intézet megalapítása céljából. Csekey a berlini, Gragger Róbert teremtetten intézményben látottak szerint lázas sietséggel kezdett a munkához⁶. Hogy a berlini példa nyomán szeretne haladni, azt többször is nyilvánosan hangsúlyozta, például a tallini Päewolcht c. napilap vezércikként megjelent írásában, 1923. június 8-án: A Tartui Egyetem kebelében a berlini „Ungarisches Institut” mintájára, hasonló magyar intézetet állítanak föl. „Ez az intézet nem mint hivatalos orgánus, hanem mint társadalmi alakulat működne, függetlenül a követségtől⁷, de vele a lehető legjobb egyetértésben. /.../ A Tartui Egyetemen szervezendő Magyar Intézet munkaterv a berlini mintájára háromirányú volna: „1. A magyar művelődés tudományos kutatásának előmozdítása; 2. Előadások, szemináriumok által a magyar és a vele rokon nyelvek és Magyarország kultúrájának tanulmányozásába bevezetni a hallgatókat; 3. Forrás- és hírányag szolgáltatása felvilágosító és tanácsadó szervként. A „dorpatis Magyar Intézetnek”, mint az egyetem hatáskörébe tartozónak teljes autonómiája lenne. A magyar kormánynak és a társadalomnak csak az a feladata, hogy azt könyvekkel, füzetekkel, térképekkel, adatokkal ellássa, anyagilag, szellemileg támogassa, védje, fejlessze.”

Csekey 1923. szeptember 28-án fogalmazta első beadványát a felállítandó intézet tárgyában. Ugyanezen év december elsején a Magyar Intézet az egyetemtől frissen vásárolt épületben, a Lai tőnav 36-ban két szobát kapott. Ide került a novemberben a Kultuszminisztérium és az Akadémia ajándékként érkezett ezerkötetes alapkönyvtár is, s a majd félszáz magyar folyóirat. A tavaszi szemeszterben Virányi Elemér is itt tartotta irodalomtörténeti előadásait és nyelvgyakorlatait. A spirituálisan létező Magyar Lektorátus így az intézet kebelében valódi otthonra lett. Sajnos az idilli állapot egy évig sem tartott. Tartu nem volt képes zökkenőmentesen magába szívni azt a rengeteg hallgatót és tanárt, akik az észti egyetem megalapítása után idescereglettek. A városban égető volt a lakáshiány, ezért az intézetnek el kellett hagynia alig fölavatott otthonát. A könyvtár és folyóiratolvasó különkerült. A helyzetre való tekintettel 1928-ban, hosszú huzavona⁸ után a magyar intézet mint a finnugor szeminárium tagozata működött tovább. A magyar állam az intézeti könyvtárat az egyetemnek ajándékozta, azzal a feltétellel, hogy azt mindig együtt kell tartania. Ekkor már ezerhatszáz kötetes volt az intézeti téka. Teljes, szakszerű katalógusát a magyarul folyékonyan beszélő tartui svéd lektor, Nils-Herman Lindberg készítette el.

Az első lektor, Virányi Elemér tizenegy szemeszter után, 1928 júliusában mondott búcsút Tartunak. Az Eesti Hoim szép méltató írásban emlékezett vissza munkájára. Az az öt és fél év, amíg Virányi és Csekey együttesen Tartuban voltak, valóban meghatározó volt az egész húszéves periódus szempontjából. Létrejött az Intézet, a Lektorátus, s ha nehézségek árán is, de sikeresen működött. Csekey szerkesztésében tudományos sorozat indult „Bibliotheca Hongarico-Estica Instituti Literarum Hungarici Dorpotensis”, később Tartuensis címen, amely 1936-ig folytatódott. 27 megjelent füzetéről tudok. Mindketten seregnyi ismeretterjesztő cikket írtak, észtföldről a magyaroknak, magyarföldről az észteknek. Virányi Gailit, Kivikas- és Tuglas- műveket fordított magyarra, többek között Kner Izidor impozáns gyomai, északi irodalmakat bemutató könyvsorozatának észti része számára. Csekey pedig számos észti alkotmányjogi és jogtörténeti témájú tanulmány szerzője. Rajtuk kívül ugyanebben az időszakban tartózkodott itt két évig Haltenberg Mihály, aki a geográfia rendes professzora volt Tartuban. Sokáig nemzetközileg is méltányolt könyvet írt Esztország földrajzáról, ezenkívül megindította az universitas földrajzi intézetének kiadványait. Rövid ittléte alatt 15 szám jelent meg belőle. Virányi Elemér távoztával a magyar lektori hely betöltetlen maradt. Minthogy a Tartui Egyetem azonban mindenáron meg akarta őrizni a Magyar Lektorátust, 1929-ben megbízta az intézeti könyvtárat katalogizáló svéd lektort, Lindenberget a magyarórák megtartásával. Nils-Herman Lindenberg Tartuba érkezte előtt a pesti egyetem svéd lektora volt, emellett a kortárs magyar szépirodalom lelkes fordítója. Kinevezése, ha átmeneti is, de megnyugtató megoldás volt. Az ő magyarórái már pontosan nyomonkövethetők az egybeszerkesztett, nyomtatásban megjelent egyetemi tanrendekből. Eszerint kezdő és haladó nyelvi csoportot oktatott, előbbit heti három, utóbbit heti két órában. Ezenkívül szövegolvasást tartott, kortárs irodalmi szemelvények alapján, és a tanrend tanúsága szerint hetente egyszer magyar intézeti könyvtári szolgálatot.

1930 nyarán Klebelsberg gróf csere-megállapodást kötött a Tartui Egyetemmel tehetséges hallgatók kölcsönös fogadására. A megüresedett lektori helyet az első ilyen módon kijutott hallgató, Györke József töltötte be, nem sokkal ösztöndíjas kintléte után. Györke 1931 újév napján foglalta el helyét. Kitűnő nyelvész volt, de kevésbé színes hungarológus. Nyelvórákinálata a kint töltött évek során egyre gazdagodott, de irodalmi előadást csak egyetlenegyszer tartott, 36-ban, Vörösmarty lírájáról. 1935-ig irodalmi műveket csak a haladóknak szánt nyelvi kurzusain használt fel, mondattani szemináriumi „nyersanyagként”. Györke „átlagos” szemesztere kezdők számára hirdetett heti háromórás gyakorlati nyelvtanfolyamból, haladóknak

hirdetett heti egyórás társalgásból és valamilyen leíró nyelvtani szemináriumból állt, amelyhez irodalmi példákat használt.

Csekey hazatérte után Györke vette át a Bibliotheca Hungarica-Estica szerkesztését. Az 1928-as könyvtár-ajándékozási szerződésnek volt egy olyan pontja is, amely szerint magyar vendégprofesszor hiányában a lektor vezeti a Magyar Intézetet, a megfelelő észti professzor felügyelete mellett, aki természetesen Julius Mark volt. Bár Csekey hazautazása után a Györke periódus kevésbé volt látványos, de nem szabad elfeledni, hogy minden tennivaló az ő nyakába szakadt, szemben a 31 előtti időszakkal, amikor legalább két magyar tanár tartózkodott itt, sőt, 1924 és 26 között három.

Csekey István és Virányi Elemért rengeteg megtiszteltetés érte, számos magas állami kitüntetést kaptak, még évekkel elutazásuk után is. Viszont Györke Józsefnél is több tehetség kezdte a magyartanulást, például a második világháború utáni korszak meghatározó egyénisége, Paula Palmcos.

Györke Józsefet 1937. január 1-től Fazekas Jenő követte. Debrecenben tanult, finnugor és magyar nyelv és irodalom szakot végzett, de foglalkozott klasszika filológiával is. Négyéves kinntartózkodása során számos néprajzi és nyelvjárásgyűjtő tanulmányúton vett részt, szerte Észtországban. Néprajzi érdeklődését nagyszámú hazai és észti publikációja is jól mutatja. 1937 őszén a következő órákat hirdette meg: heti két órában magyar nyelv kezdőknek (népmese és népdalelemzés hanganyag segítségével); magyar nyelv heti két órában haladók részére (irodalmi szövegelemzés hanganyag alapján); válogatás a XX. századi magyar prózából haladóknak, heti két óra. Ha Györke Józsefet kevés irodalomórájáért korholtuk, ugyanezt megtehetjük Fazekas Jenővel nyelvórái módszerét látva, bár a gyakorlat nem biztos, hogy mindenben az előzetes tervek szerint alakult. (Mindenesetre az ismertetett félév tökéletesen jellemző példa az órákinálata.)

Fazekas Jenő néprajzi tárgyú és ismeretterjesztő jellegű írásain kívül egy észti kollégájával óriási vállalkozásba fogott. Felix Oinas budapesti észti lektorral magyar-észti nagyszótár készítését tervezték. Az Eesti Hõim 1938-as híradása szerint a készülő szótár egyike a legnagyobbaknak Észtországban, mintegy ezer oldalas, s elkészülte egy éven belül várható. A szótárra nyilvánvalóan óriási szükség lett volna Tartuban és Budapesten egyaránt, de sajnos nem készült el. Későbbi sorsáról nincs hír. Jakó Géza tallinni magyar vendégtanár ugyan készített egy magyar-észti-finn turistaszójegyzéket a harmincas években, de ez túlon túl kicsi volt oktatási célokra, így 1993-ig maradt mindkét irányban a közvetítő szótárak vesződséges és nem mindig célravezető használata.

Fazekas Jenő lektorsága második fele egyre bizonytalanabb politikai légkörben telt. A Molotov-Ribbentrop paktum titkos záradékának aláírása után már nem a három balti állam annexiója, hanem legfelsőbb időpontja volt

kérdéses. A szabad Észtország akkori utolsó magyar lektorának, Fazekas Jenőnek a két évtized során összegyűjtött értékes hungarológiai gyűjteményt sorsára hagyva, kényszerűen kellett távoznia. Mielőtt az utolsó erről szóló, hitelesnek látszó dokumentum következne, ismét csak meg kell emlékezni a tárgyalat periódus más tartui hungarológiai eseményeiről.

A két világháború közti időszakban sohasem látott népszerűségnek örvendett a finnugor rokonsági mozgalom. Ennek megfelelően Észtországban, s így Tartuban is tekintélyes számú egyesület, tudós társaság támogatta kiemelten a magyar-észt kultúrkapcsolatok fejlesztését. A Magyar Intézet mellett a Rokonnépek Akadémiai Klubja, a Fennougrica Egyesület, Az Észt-Finn-Magyar Egyesület stb. Nemcsak rokonsági napot tartottak évente, hanem rendszeresen megünnepezték március 15-ét. Gragger Róbert is ilyen alkalmon adott elő Tartuban, 1923-ban. Kiemelkedő jelentőségű volt a Madách-centenárium alkalmából rendezett 24-es márciusi est is, ennek bevételét a Tartui Magyar Intézet javára fordították. A márciusi ünnepségek előadói között találjuk a kint dolgozó magyar professzorokon és lektorokon kívül Gustav Suitsot, Villem Ernitset, Julius Mägistét, Vikár Bélát és még sok jeles tudóst.

A rokonsági mozgalmak reprezentatív seregszemléi voltak a Finnugor Közművelődési Kongresszusok. Az 1930-as budapesti kongresszus szervezésének tudományos előkészületeiben a tartui magyar tanárok is részt vettek.

Nem szabad elfeledni azt sem, hogy a lektorátus és az intézet jó munkája nyomán a magyartanítás túlnőhetett az egyetem falain. „Hogy a magyar nyelv és kultúra iránt általános érdeklődés ébredt az emberekben mifelénk, az is mutatja, hogy a tartui Hugo Troffner Gimnáziumban A. Koit kisasszony vezetésével megszervezték az első magyarul tanuló csoportot” - tudatta az Eesti Hõim 1930-ban.

A nagyszámú magyar-észt diákcsera-akció szintén ragyogó terepe volt a kölcsönös ismerkedésnek, nyelvtanulásnak. Az 1930 után rendszeressé vált hallgatói részképzések névsorát böngészve későbbi finnugor tanszékvezetőkkel, híres egyetemi professzorokkal találkozunk. Pesten járt Alo Raun, Felix Oinas, Paula Palmeos, Tartuban többek között Kálmán Béla és Lakó György. Nagyon szomorú, hogy a későbbi szovjet megszállás miatt 1944-ben a fiatal Palmeos kivételével mindenki elvándorolt. Raun és Dinas az Egyesült Államokba, a két akkori vezető professzor, Mägiste és Mark Svédországban telepedtek le. Valamennyien kitűnő hungarológusok voltak, óriási űr maradt utánuk.

A húszas-harmincas évek irodalmi fordításainak, könyvcsemegéinek, koncertjeinek még vázlatos felsorolása is reménytelen vállalkozás lenne. A magasszintű politikai látogatások is egymást érték. Mégis, mindenképp kiemelésre érdemes gróf Klebelsberg Kunó északi útja, melynek során 1930.

május 7-én Tartuba is ellátogatott. Itt felkereste az egyetemet, az egyetemen a Magyar Intézetet, majd az Észt Tudós Társaságot. A város levéltárában középkori magyar okiratokat nézett meg. A kultuszminiszter észtországi látogatásával megkoronázta azt az évtizedes tevékenységet, amellyel a Tartui Magyar Intézet megszületését és működését segítette.

A Magyar Lektorátus és a Magyar Intézet megszűnése. Egy korszak vége (1941)

1941-re olyan képtelenné vált a helyzet, hogy Fazekas Jenő elhagyta Tartut. Később Helsinkiben, majd Uppsalában dolgozott. Az utolsó napokról szívszorító levélben számol be Virányi Elemér egykori kedves tanítványainak egyike, Budapestre juttatott levelében:

„Kedves Barátom! Kérlek, küldd czentúl a néprokonsági szemlét az Észt tudományos Társaság címére. Az Észt Irodalmi Társaság működését gyakorlatilag befejezte. Az „Eesti kirjandus” című folyóirat megjelenését 1940-ben megjelent 8. számával megszakította. Az észt és finnugor tanszékek jelenleg így alakultak ki a Tartui Állami Egyetemen: 1. az észt nyelv tanszékének vezetője A. Saarele professzor, oktatók J.V. Veski és P. Ariste, tanársegéd V. Tauli; 2. a finnugor nyelvek tanszékének megbízott vezetője J. Mägieste professzor, oktatók A. Suits, M. Toomse, A. Raun, tanszéki professzor J. Mark. Ezenkívül a tanszékhez tartozik még Kristjan Kurc rektorhelyettes, a marxizmus-leninizmus tanszékének vezető professzora.

Dr. Fazekas tegnap elutazott tőlünk. A Tartui Magyar Intézet vagyonát az egyetemtől kijelölt bizottság a tartui egyetem (sic!) számára átvette, s egyelőre az Észt és Rokonnnyelvek Levéltárának gondozására bízták. A magyar nyelv tanításáról, amennyiben arra az Észt Tanácsköztársaság Tartui Állami Egyetemén egyáltalán szükség lesz, a finnugor tanszék (sic!) oktatója, A. Raun gondoskodik. /.../ A tudományos tevékenység szervezése terén meg kell még említeni, hogy az eddig működött tudományos kutatótársaságokat felosztották, s helyükbe lép a tudományos kutatóintézet, amelynek megszervezése jelenleg folyik.”

Tartu, 1941. február 15.

Újrakezdés a romokon. Hungarológiaoktatás 1949 és 1993 között

1942. január 30-án az egyetemen ismét megkezdődött az oktatás. Az időközben eltűnt Alo Raun és Julius Mark ismét oktatni kezdett. Sajnos csak

pillanatra lélegezhetnek fel. Kijevből, 1942. július 3-án kelt levél szerint: „Dorpat félig leégett, csak az egyetem és épületeink jó része maradt megkímélve. /.../ Az egyetem csak részben működik.”

1944 őszén újra Tartui Állami Egyetem. Az egyesített észti nyelvi és finnugor tanszék vezetője Paul Ariste professzor lett. 1946 őszén ismét szétvált a két tanszék, Ariste az utóbbi vezetője maradt.

A korszak hungarológiájának híres - sokáig sajnos egyedüli - alakja Paula (Pauline) Palmeos (1911-198...). 1944. november 29-én nevezték ki a finnugor tanszék oktatójának, elsődlegesen a magyar nyelv tanítása végett. Palmeos a harmincas években Györke Józsefnél kezdett magyarul tanulni. 36/37-ben csereösztöndíjasként Budapesten tanult, Zsirai Miklós előadásait is hallgathatta. A tényleges magyaroktatást csak kinevezése után négy évvel kezdte meg. Hosszú tanári pályafutása során kitűnő (mű)fordítókat nevelt, annak ellenére, hogy nem volt sem magyar lektor, sem lektorátus, se fejlődő magyar könyvgyűjtemény. Ráadásul a magyar a finnugor szak tanrendjében csak egy az urali nyelvek közül, így ha valaki hungarológiával szeretett volna foglalkozni, az ahhoz látogatható órák száma bizony irracionálisan alacsony volt. Kezdő és haladó(bb) szint létezett, mindkettő heti egy-egy óra volt egy éven át. Palmelos hosszú időn át adott elő magyar nyelvtörténetet is. Tudományos munkákat elsősorban a finnugori nyelvekről publikált.

Paula Palmeoson kívül rövidebb-hosszabb ideig magyart tanított még az orosz filológusként végzett Strömpl Judit, valamint a Tartuban járt kárpátjai magyar aspiránsok is.

Az igazi méltó utód azonban a jelenleg Jyväskyläben lektorkodó Tönu Seilenthal, aki maga is több tehetséges hallgatót nevelt már. Seilenthal felismerve a finnugor tantervi keretek szabta lehetőségek szűkös voltát, haladónak programon kívüli magyar nyelvi kurzust is tartott, és ő volt az, aki Fazekas Jenő után félszáz évvel végre újra tartott magyar irodalomtörténeti órát, igaz, kísérleti jelleggel. Paula Palmeos halála után a Seilenthal nevelte hallgatók közül Anu Nurk kezdett magyart tanítani, 1989-ben. Ugyanebben az évben kezdett szintén magyart tanítani Ene-Asu Ōunas is. Előbbi jelenleg félállásban, utóbbi óraadóként az Uráli Nyelvek Tanszékének alkalmazottja. 1991-ig a magyaroktatás órakerete a Palmeos-korszak szintjén maradt. Ekkor azonban örömdetes változás történt: a gyakorlati nyelvoktatást három szintre, kezdőre, középhaladóra, haladóra bontották, s ez a differenciálás némi óraszám-emelkedést is vont maga után. Ezenkívül most már magyar országismeret is szerepel a finnugor szakos programban, egyféléves óráként.

1940 és 1990 között 68 magyar irodalmi mű látott önálló kötetben napvilágot. A folyóiratokban megjelent fordítások mennyisége tengernyi. Ezzel a 68 kötettel a magyar irodalom a 9. „legfordítottabb” irodalom Észtországban. Talán ez mutatja leginkább azt a magyar kultúra iránti

olthatatlan szonját, ami Észtországban a legmostohább időkben is megnyilvánult. Ehhez hozzávehetnénk még azt a temérdek népdalt, Bartók és Kodály kórusműveit, amelyet észt énekkarok élénkeltek.

A korszak legörvendetesebb hungarológiai tárgyú publikációja talán mégis Anu Nurk és Pusztay János frissen megjelent Észt-magyar zsebszótára, hiszen a szótárra a diákok jó hetven éve vártak. A szótár története röviden annyi, hogy Pusztay János 1990-ben tanulmányúton járt Tartuban, s ráunva a közvetítő szótárakból tornyosuló kupacokra, Anu Nurkkal úgy határozott, belátható időn belül elkészítik a hiányzó mű c kis változatát. Mindezzel azonban már jelenhez érkezünk.

A tartui Magyar Lektorátus újraalakulása (1993). A magyar nyelv és kultúra (hungarológia) szak tervezete

A Magyar és az Észt Köztársaság között kötött egyezménynek köszönhetően 1993. szeptember 1-én újrakezdhetette munkáját a Tartu Egyetem Magyar Lektorátusa. A lektorátust a budapesti Nemzetközi Hungarológiai Központ azonnal alapkönyvtárral látta el, mivel az 1941 előtti gyűjteményből szűk másfélszáz szépirodalmi és nyelvészeti könyvet leszámítva semmi sem maradt. Az 1944 (1949)-1993 között gyűjtött magyar anyag, amely a finnugor tanszék könyvtárában összegyűlt, sajnos jelentéktelen mennyiségű volt, sorozatai, többkötetes munkái túlnyomórészt hiányosak. A régi Magyar Intézet tudományos sorozatából egyetlen (!) példány sem maradt.

Nagy segítség azonban, hogy c sorok írója, miként lektorelődei is, számíthat a helybéli, hungarológiával is foglalkozó kollégák támogatására, elsősorban a már előző fejezetben is említett T.Seilenthal, A. Nurk és E-A. Őunas segítségére. Azt is örömmel említem meg, hogy az Uráli Nyelvek Tanszékén jelenleg működő professzorok - Ago Künnap, Tiit-Rein Viitso, Paul Alvre, Eduard Vääri - mindegyike jól ismeri a magyar nyelvet.

Tartuba érkezésemkor a következőket tartottam a legfontosabbnak.

1. A lektorátus könyvtárának minél gyorsabb, megnyugtató elhelyezése, leltárbavétele, hogy az mielőbb a hallgatóság rendelkezésére álljon. Az egyetem - szűkös lehetőségei ellenére - főépületi helyiséget bocsátott a finn és a magyar lektorátus rendelkezésére, így „társbérletben” vagyunk északi rokonunkkal. Arra is remény van, hogy áprilistól hozzáértő segéderőt kaphat a Magyar Lektorátus, a magyar könyvtári katalógus elkészítéséhez, így a könyvtár nyitvatartása is meghosszabodhatna.

2. Kapcsolatfelvétel, információcsere az észtországi hungarológiai társaságokkal. Tartuban jelenleg az országos Észt-Magyar Társaságnak és A

Munkácsy Mihály Magyar Kultúregyesületnek van a legtöbb tagja, utóbbinak elsősorban Kárpátaljáról elszármazottak a tagjai. Egyre-másra alakulnak azonban újjá a 41 előtt létezett kisebb magyar baráti körök is. Feltehetően az év áprilisában sor kerül az Ész-Magyar Társaság tartui tagozatának magalakítására is.

Az 1993-ban létrehozott Ész hungarológiai Bizottság munkájában a maga módján a Magyar Lektorátus is részt vesz. Rendkívül fontos a tallinni Magyar Kulturális Képviselettel épülő kapcsolat is. Ezen intézmény vezetője a Magyarországon végzett, magyarul anyanyelvi szinten beszélő Anne Hütt. Vele az első nagyobb közös munka az Észtországban fellelhető hungarológiai szakirodalom jegyzékének összeállítása lesz.

3. A magyarságtudományi stúdiók körének bővítése. Szakmai háttér teremtése egy új ész hungarológus nemzedék felneveléséhez.

A nyelvoktatás terén máris komoly változások történtek. 1994. február 1-től heti nyolcórás, intenzív magyar nyelvi csoport is indult a régebbi, alacsonyabb óraszámú formák megtartása mellett. Az érdeklődés minden elképzelést felülmúló: az intenzív csoportba 28 (!) hallgató jelentkezett, a tavaly ősszel magyart tanulni kezdettek 80%-a ezt a formát választotta, és a haladóbbak közül is többen jöttek. Az intenzívebb oktatással elérhető az a minimális nyelvórashám, ami ahhoz szükséges, hogy a tehetséges hallgatókat a magyarul tartandó magyarságtudományi stúdiókra nyelvíleg felkészítsük. Legszebb reményeink szerint már ez év őszén megindulhat a magyar nyelv és kultúra (hungarológia) szak. A hungarológia szak terve tavaly ősszel született meg. A tantárgyi struktúra-gerinc és a tematika tervezete tavaly ősszel készült, a magyar gimnáziumi magyarságtudományi vizsgaminimum, a budapesti ELTE hungarológiai szakjai tanegységlistái, több külföldi hungarológia szak felépítése, s természetesen a tartui igények és a tartui bölcsészkar tantervi struktúra figyelembevételével. A szakról itt csak a tervezetet közlöm, részletes ismertetésével, vonatkozó statisztikai információkkal bőségesen foglalkozni fogok egy erről szóló munkában.

A magyar nyelv és kultúra (hungarológiai) szak tanterve

I. Képzési szakasz (Alamaste)		(15 th)
UK 11	Kiejtési és helyesírási gyakorlat	1 th
UK 12	Magyar nyelv I. (kezdő)	4 th
UK 13	Magyar nyelv II. (középfaladó)	4 th
UK 14	Magyar nyelv III. (haladó)	3 th
UK 15	Országismeret I.	1 th

UK 16	Országismeret II.	1 th
UK 110	Praktikum	1 th
II. képzési szakasz (Keskaste)		(18 th)
UK 21	Magyar nyelv IV. (képességfejlesztés)	4 th
UK 22	Fordítás magyarról észtre	2 th
UK 23	Fordítás észtről magyarra	2 th
UK 24	A magyar nyelv finnugor alapjai	1 th
UK 25	Magyar művelődéstörténet I.	1 th
UK 26	Magyar művelődéstörténet II.	1 th
UK 27	Magyar irodalomtörténet I. A kezdetektől 1772-ig	1 th
UK 28	Magyar irodalomtörténet II. A felvilágosodás és a reformkor irodalma	1 th
UK 29	Leíró nyelvtan	2 th
UK 210	Praktikum	1 th
UK 211	Évfolyamdolgozat	2 th
III. képzési szakasz (Ülemaste)		(21 th)
UK 31	Társalgási gyakorlat	1 th
UK 32	Szakszövegolvasás	2 th
UK 33	Magyarország története	2 th
UK 34	Magyar nyelvjárások	1 th
UK 35	A magyar nyelv története	2 th
UK 36	Magyar néprajz	1 th
UK 37	Magyar irodalomtörténet III. Romantika és realizmus. A századvég művészi áramlatai	1 th
UK 38	Magyar irodalomtörténet IV. A „Nyugat” és kora. A határon túli magyar irodalmak indulása	1 th
UK 39	Kortárs magyar irodalom határainkon innen és túl. Az „ötágú síp”	1 th
UK 310	Szakdolgozati szeminárium	1 th
UK 311	Szakdolgozat	8 th

Néhány adat a magyar nyelv és kultúra szakról

Órák típusa	Képzési szakasz		
	I.	II.	III.
a. eszköznyelv szerint			
Nyelvi képzés/országismeret	14	8	3
Észt nyelvű előadások	0	3	0
Magyar nyelvű előadások	0	4	9
Egyéb (egyéni munka)	1	3	9

b. szakterületenként

Nyelvészet	0	3	3
Irodalom	0	2	3
Történelem	0	0	2
Művelődéstörténet	0	2	0
Néprajz	0*	0	1

Jegyzetek

1. Gragger 1923 márciusi, északi rokonnépeinek körében tett előadókörútja arra a célra szolgált, hogy tájékozódjék a berlini Magyar Intézetben felállítandó Észti Lektorátus ügyében. A tervezett lektorátusról lelkes hangon számolt be K.E. Sööt a Postimees hasábjain 1923. július 15-én.
2. Mindazonáltal nem valószínű, hogy Veskétől nagyobb terjedelmű hungarológiai írás maradt volna hátra kazanyi időszakából, ugyanis 1890-ben tragikusan fiatalon, váratlanul elhunyt. Rövid ottani professzorsága idején nyári gyűjtőutakkal egybekötött úttörő tudományos munkát végzett a cseremiszi nyelvjárások kutatásában.
3. 1891 augusztusától napilap. Napilapként is jelentős figyelmet szentelt a magyar kultúra ismertetésére. A szovjet periódusban megszűnt. 1991. január 1-én indult újra, Tartuban.
4. Csekey István részletesen ismerteti kiküldetése bonyodalmas ügymenetét az Északi írások 49-50. lapján.
5. Csekey feljegyzése szerint Virányi csak jó öt hónappal kinevezése után érkezett meg. Hogy 1922 telén még nem tanított, ezt közvetve más források is igazolják. Az Eesti Hõim szerint is 11 szemeszter oktatómunka után tért haza Virányi, 1928 nyarán.
6. Gragger szervezési modelljének követése gróf Klebelsberg kifejezett kívánsága volt. Az intézet szerveződésének gondolatát jól összeválogatott

* Természetesen az első képzési szakasz országismeret órái is tartalmaznak földrajzi, történelmi, néprajzi tudnivalókat.

th=Tanulmányi hét. „Magyarra fordítva” kb egy szemeszteres, heti két órás tanegység. Mivel a tartui bölcsészkar tanegységlisták szerint nem minden tantárgyból kell minden félév végén érdemjegyet szerezni, ezért egy-egy kódszám alatt esetenként többféléves óra van. Innen a lista tömör volta.

alapkönyvtárral együtt a kultuszminiszter már korábban fölvetette Alexander Hellat Budapestre akkreditált észt ügyvivőnek.

7. A Magyar Királyságnak 1923-ban - szemben a mai helyzettel - Tallinnban volt követsége, amely a finn ügyekkel kapcsolatos teendőket is ellátta.
8. A huzavona oka az volt, hogy a tallinni magyar királyi ügyvivő az „orosz veszély”-re hivatkozva nem akarta átadni a könyvtár tulajdonjogát, ellenben verziója szerint az egyetem állta volna az összes felmerülő költséget. Az egyetem ebbe érthető módon nem volt hajlandó belemenni, nota bene, az ügyvivő pesszimizmusát bizonyos értelemben igazolta a történelem.
9. Tartuban az első szovjet megszállás 1941 nyaráig tartott. A német megszállás alatt az Ortskommandatur tanyázott az egyetem főépületében, így azt a Filológiai Fakultás lényegében nem használhatta. A bölcsészkar egyes órái 42 telén indultak újra. A „Dorpát félig leégett” tudósítás némiképp túloz, bár kétségtelen, hogy a város egyik szimbóluma, a Kivisild 'Kőhíd' már 1941. július 1-jén megsemmisült, a kisebb-nagyobb belövések az oroszok kiveréséig érték a várost. A szovjet csapatok 1944 februárjában foglalták el újra Narvát, augusztus végén Tartut. A várost ekkor érte katasztrofális bombázás, a belváros fele megsemmisült. Az egyetem és néhány melléképülete megmaradt, de a tűzvészek során rengeteg könyvtári és levéltári anyag elégett.

Irodalom

Ariste, Paul: Eesti ja soome-ugri keelte opetamisest ja uurimisest Tartu ülikoolis 1802-1952. in: TRÜ Toimetised 35. Tallin, 1954. 77-108 l.

Aus den Forschungsarbeiten des ungarischen wissenschaftlichen Instituts in Tartu (Dorpat). Hrsg. von Stephan v. Csekey. Tartu-Dorpat, 1930. (Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti Litterarum Dorpatensis 8-13a)

Bán Aladár: Észt-magyar érintkezések a múltban és a jelenben. Turán 1929. 21-5 l. Budapest.

Bán Aladár: Gróf Klebelsberg Kunó északi útja. Turán 1930. 12-7 l. Budapest

- Csekey István: Északi írárok. Budapest, 1928.
- Csekey, Stephan von: Die Organisierung wissenschaftlicher Auslandsinstitute. in: Soome-ugri II. Hariduskongress. Tallinn, 1924. 157-40 l.
- Csekey, Stephan: Tartu ülikooli Ungari instituut. Pääwaleht 1923. júnium 8. 1.1. Tallinn.
- Fazekas Jenő: Ungarlus je euroopa kultuur. Varamu 1939/10. 102-6 l. Tallinn.
- Künnap, Ago - Palmeos, Paula - Seilenthal Tonu: Pilk uurali keelte uurimisloole. in: Pohja ja itta. Lehekülgi meie sugulaskelte uurimisloost. Tallin, 1974. 44-79 l.
- Palmeos, Paula: Mälestuskilde opingute ajast. Kézirat.
- Palmeos, Paula: 1. még Künnap
- Palmeos Pauline: --. Kézirat.
- Raun, Alo: Az ötvenéves Julius Mark, Turán, 1940. 56. l. Budapest.
- Seilenthal, Tonu: 1. Künnap
- Sööt, K.E.: Ungari instituut Berliini ülikooli juures. Postimees, 1923. jülius 15. 3.1.
Tartu. Tartu ülikooli ajalugu I. szerk. H. Piirimäe. Tallinn, 1982.
Tartu ülikooli ajalugu II. szerk. Karl Siilivask. Tallinn, 1982.
Tartu ülikooli ajalugu III. szerk. Karl Siilivask-H. Palamets. Tallin, 1982.
Tartu ülikooli loengute ja praktiliste tööde kava. 1930-I; 1931; 1932/II; 1933; 1934; 1935; 1936/I; 1937.
- Tering, Arvo: Album academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632-1710. (Publicationes Bibliothecae Universitatis Litterarum Tartuensis V.) Tallinn, 1984.
- Virányi Elemér: Ungari hariduse arenemiskäigu peajooned. Üliopilasleht 1926/III. 44-5 l; 1926/IV. 57-60 l. Tartu.
- Vääri, Recl: Soome ja ungari keele lektoraat Tartu ülikoolis 1928-1940 aastal. in: Töid eesti filoloogia alalt III. Tartu, 1970. 302-11 l.

Az utolsó levél. Turán, 1942. 49 1. Budapest.

A felsoroltakon kívül felhasználtam az Eesti Hõim című negyedévenkénti periodika (Tartu, 1928-1939) hírrovatát.

Studienführer des Instituts für Finno-Ugristik der Universität Wien

1. Studienzweig Finno-Ugristik

1.1. Erster Studienabschnitt

§1 (1) Im Studienzweig Finno-Ugristik sind im ersten Studienabschnitt nach Maßgabe des Studienplanes unter Berücksichtigung der vorhandenen Lehr- und Forschungseinrichtungen insgesamt mindestens 34 Wochenstunden aus den Pflicht- und Wahlfächern zu inskribieren. Die Zahl der aus den kombinierten Studien inskribierten Wochenstunden hat in jedem Semester mindestens 15 zu betragen.

(2) Lehrveranstaltungen aus den gem. § 2 Abs. 3 lit. a bis d genannten Fächern können im Gesamtausmaß bis zu zehn Semesterwochenstunden einschließlich der im § 1 Abs. 4 genannten Lehrveranstaltungen schon im ersten Studienabschnitt inskribiert werden.

(3) Die im § 2 Abs. 3 lit. g vorgesehenen Lehrveranstaltungen können auch im ersten Studienabschnitt inskribiert, und die Vorprüfung über den Stoff dieser Lehrveranstaltungen kann auch im ersten Studienabschnitt abgelegt werden.

(4) Während des ersten Studienabschnittes sind in den folgenden Pflicht- und Wahlfächern zu inskribieren:

a) Ungarisch (einschließlich Sprachbeherrschung)

1. Sprachbeherrschung (UE) – Z 111	8 St.
2. Proseminar: Interpretation ungarischer literarischer Werke – Z 1121	St.
3. Einführungsproseminar: Ungarische Literatur – Z 1131 +
Z 1132	2 St.
4. Ungarische Sprachwissenschaft	
I. Linguistisches Proseminar – Z 115	2 St.
II. Deskriptive Grammatik des Ungarischen – Z 116	5 St.
insg.	18 St.

b) Ungarische Literatur- und Quellenkunde

1. Einführung in die ungarische Literaturgeschichte (VO) – Z	
122+123	4 St.
2. Grundfragen der ungarischen Literaturwissenschaft (VO+UE) Z	
125+126	2 St.
insg.	6 St.

c) Finno-ugrische Sprachwissenschaft

1. Proseminar: Einführung in die finno-ugrische Sprachwissenschaft	
Z 131	2 St.
2. Uralische (finno-ugrische) Völker und Sprachen (VO) Z – 131	2 St.
insg.	4 St.

d)	Grundlagen des Finnischen oder einer anderen finno-ugrischen Sprache nach Wahl des Hörers (VO 2 St. +UE 2 St. oder UE 4 St.)	4 St.
	insg.	4 St.
e)	Geschichte, Kultur und Gesellschaft der finno-ugrischen Völker (VO) – Z 150	2 St.
	insg.	2 St.

1.2. Zweiter Studienabschnitt

1.2.1. Finno-Ugristik als erste Studienrichtung

§2 (1) Im Studienzweig Finno-Ugristik sind, sofern er als erste Studienrichtung gewählt wurde, im zweiten Studienabschnitt nach Maßgabe des Studienplanes unter Berücksichtigung der vorhandenen Lehr- und Forschungseinrichtungen insgesamt mindestens 38 Wochenstunden aus den um Abs. 3 genannten Pflicht- und Wahlfächern zu inskribieren.

(2) Die Zahl aus den kombinierten Studien inskribierten Wochenstunden hat in jedem Semester insgesamt mindestens 15, im letzten einrechenbaren Semester des zweiten Studienabschnittes jedoch insgesamt mindestens 5 zu betragen.

(3) Während des zweiten Studienabschnittes sind aus den folgenden Pflicht- und Wahlfächern mindestens zu inskribieren:

a)	Ungarisch (einschließlich Sprachbeherrschung)	
	1. Sprachbeherrschung (UE) – Z 211	4 St.
	2. Historische Grammatik des Ungarischen (VO) – Z 212	4 St.
	insg.	8 St.
b)	Ungarische oder finnische Literatur- und Quellenkunde (VO) – Z 220	4 St.
	insg.	4 St.
c)	Finno-ugrische Sprachwissenschaft	
	Finno-ugrische vergleichende Sprachwissenschaft nach Maßgabe des Lehrangebotes (VO) – Z 230	4 St.
	insg.	4 St.
d)	Geschichte, Kultur und Gesellschaft der finno-ugrischen Völker – Z 240	2 St.
	insg.	2 St.

- e) Ein Wahlfach gem § 6 Abs. 3 des Bundesgesetzes über geisteswissenschaftliche Studienrichtungen, sofern dieses Fach nicht gem. § 4 Abs. 5 und § 6 Abs. 6 gewählt wurde. – Z 250

Hierzu werden empfohlen:

1. Alle Prüfungsfächer aus dem Bereich der Studienrichtung Finno-Ugristik, soweit sie nicht bereits den Pflichtfächern angehören.
2. Fächer aus allen philologischen und kulturkundlichen Studienrichtungen der Geisteswissenschaftlichen Fakultät. 4 St.
insg. 4 St.

- f) Nach Wahl des Kandidaten Lehrveranstaltungen aus dem Fach, dem das Thema der Diplomarbeit zuzuordnen ist. – Z 260

1. Sprachwissenschaft

- I. Pflichtfach: Grundlagen einer finno-ugrischen Sprache, die nicht bereits gem. § 1 Abs. 4 lit. d gewählt wurde, soweit die entsprechenden Lehr- und Forschungseinrichtungen an der Universität vorhanden sind; hat der ordentliche Hörer gemäß § 1 Abs. 4 lit. d die Grundlagen des Finnischen nicht gewählt, so muß diese Sprache Finnisch sein. (VO 2 St. + UE 2 St. oder UE 4 St.) 4 St.
- II. Ein Teilgebiet der ungarischen und/oder finno-ugrischen Sprachwissenschaft nach Wahl des Hörers (nach Maßgabe des Lehrangebotes), z. B.: Historische Syntax des Ungarischen (VO 2 St.); Die etymologischen Schichten des ungarischen Wortschatzes (VO 4 St.); Historische Ableitungslehre (VO 2 St.); Alt- und mittlungarische Sprachdenkmäler (SE 2 St.); Ungarische Dialaktologie (SE 1 St.) Struktur des Finnischen (VO 4 St.); Die etymologischen Schichten des finnischen Wortschatzes (VO 2 St.); Finnische Dialektologie (SE 1 St.); Einführung in die ostseefinnischen Sprachen (SE 2 St.)

VO	6 St.
SE	4 St.
insg. VO (UE)	10 St.
SE	4 St.

2. Ungarische Literatur

Ein Teilgebiet der ungarischen Literatur nach Wahl des Hörers (nach Maßgabe des Lehrangebotes) z. B.: Stilistik (SE 2 St.); Verslehre (SE 2 St.); Die ungarische Literatur mit ihren ausländischen Beziehungen (VO 4 St.); Theorie der Literaturwissenschaft (VO 2 St.)

insg. VO (UE) 10 St.
SE 4 St.

g) Vorprüfungsfach

Wurde der Studienzweig Finno-Ugristik als erste Studienrichtung gewählt, so hat der Kandidat zur zweiten Diplomprüfung eine Vorprüfung nach Wahl über den Stoff von Lehrveranstaltungen, welche die Fachgebiete wissenschaftstheoretisch und philosophisch vertiefen sowie in historischer, wissenschaftsgeschichtlicher oder soziologischer Weise erfassen, abzulegen. –

Z 270

insg. 2 St.
2 St.

1.2.2. Finno-Ugristik als zweite Studienrichtung

§3 (1) Im Studienzweig Finno-Ugristik sind, sofern er als zweite Studienrichtung gewählt wurde, im zweiten Studienabschnitt nach Maßgabe des Studienplanes unter Berücksichtigung der vorhandenen Lehr- und Forschungseinrichtungen insgesamt mindestens 22 Wochenstunden aus den im § 2 Abs. 3 lit. a bis e genannten Pflichtfächern zu inskribieren.

(2) Die Zahl der aus den kombinierten Studien inskribierten Wochenstunden hat in jedem Semester insgesamt mindestens 15, im letzten einrechenbaren Semester des zweiten Studienabschnittes jedoch insgesamt 5 zu betragen.

(3) Während des zweiten Studienabschnittes sind aus den folgenden Pflicht- und Wahlfächern mindestens zu inskribieren:

a) Ungarisch (einschließlich Sprachbeherrschung)

1. Sprachbeherrschung (UE) – Z 211 4 St.
 2. Historische Grammatik des Ungarischen (VO) – Z 212 4 St.
- insg.** 8 St.

b) Ungarische oder finnische Literatur- und Quellenkunde (VO) – Z 220 4 St.
insg. 4 St.

- c) Finno-ugrische Sprachwissenschaft
 Finno-ugrische vergleichende Sprachwissenschaft nach Maßgabe des
 Lehrangebotes (VO) – Z 230 4 St.
insg. 4 St.
- d) Geschichte, Kultur und Gesellschaft der finno-ugrischen Völker – Z 240 2 St.
insg. 2 St.
- e) Ein Wahlfach gem. § 6 Abs. 3 des Bundesgesetzes über
 geisteswissenschaftliche Studienrichtung, sofern dieses Fach nicht gem.
 § 4 Abs. 5 und § 6 Abs. 6 gewählt wurde – Z 250

Hierzu werden empfohlen:

1. Alle Prüfungsfächer aus dem Bereich der Studienrichtung Finno-
 Ugristik, soweit sie nicht bereits den Pflichtfächern angehören.
2. Fächer aus allen philologischen und kulturkundlichen
 Studienrichtungen der
 Geisteswissenschaftlichen Fakultät. 4 St.
insg. 4 St.

2 Studienzweig ungarisch (Lehramt an höheren Schulen)

2.1. Erster Studienabschnitt

§1 (1) Im Studienzweig Ungarisch (Lehramt an höheren Schulen) sind im ersten Studienabschnitt nach Maßgabe des Studienplanes unter Berücksichtigung der vorhandenen Lehr – und Forschungseinrichtungen insgesamt mindestens 34 Wochenstunden aus den Pflichtfächern zu inskribieren. Die Zahl der aus den kombinierten Studien inskribierten Wochenstunden hat in jedem Semester insgesamt mindestens 15 zu betragen.

(2) Lehrveranstaltungen aus den gem. § 2 Abs. 3 lit. a bis d genannten Fächern können im Gesamtausmaß bis zu zehn Semesterwochenstunden einschließlich der im § 1 Abs. 3 genannten Lehrveranstaltungen schon im ersten Studienabschnitt inskribiert werden.

(3) Während des ersten Studienabschnittes sind aus den folgenden Pflichtfächern mindestens zu inskribieren:

a) Ungarisch (einschließlich Sprachbeherrschung)	
1. Sprachbeherrschung (UE) – Z 311	8 St.
2. Proseminar: Interpretation ungarischer literarischer Werke – Z 312	1 St.
3. Einführungsproseminar: Ungarische Literatur – Z 3131 +
Z 3132	2 St.
4. Ungarische Sprachwissenschaft	
I. Linguistisches Proseminar – Z 315	2 St.
II. Deskriptive Grammatik des Ungarische – Z 316	5 St.
insg.	18 St.
b) Finno-ugrische Sprachwissenschaft	
Ein Teilgebiet der ungarischen und/oder finno-ugrischen Sprachwissenschaft nach Wahl des Hörers (nach Maßgabe des Lehrangebotes), z. B.: Die etymologischen Schichten des ungarischen Wortschatzes (VO 4 St.); Die Grundlagen einer finno-ugrischen Sprache (außer Ungarisch) (VO 2-4 St.) – Z 320	
insg.	6 St.
c) Ungarische Literatur- und Quellenkunde	
1. Einführung in die ungarische Literaturgeschichte (VO) – Z 332+ Z 333	4 St.
2. Grundfragen der ungarischen Literaturwissenschaft (VO+UE) – Z 335+ Z 336	2 St.
insg.	6 St.
d) Finno-ugrische Völker und Sprachen (VO) – Z 340	
insg.	2 St.
e) Landes- und Kulturkunde Ungarns – Z 350	
insg.	2 St.

2.2. Zweiter Studienabschnitt

2.2.1. Ungarisch (Lehramt) als erste Studienrichtung

§2 (1) Im Studienzweig Ungarisch (Lehramt an höheren Schulen) sind, sofern er als erste Studienrichtung gewählt wurde, im zweiten Studienabschnitt nach Maßgabe des Studienplanes unter Berücksichtigung der vorhandenen Lehr- und Forschungseinrichtungen insgesamt mindestens

34 Wochenstunden aus den im Abs. 3 genannten Pflichtfächern zu inskribieren.

(2) Die Zahl der aus den kombinierten Studien inskribierten Wochenstunden hat im fünften einrechenbaren Semester insgesamt mindestens je fünf zu betragen, in den übrigen Semestern mindestens je 15.

(3) Während des zweiten Studienabschnittes sind aus den folgenden Pflicht- und Wahlfächern mindestens zu inskribieren:

a) Ungarisch (einschließlich Sprachbeherrschung)		
1. Sprachbeherrschung (UE) – Z 411		4 St.
2. Sprachwissenschaftliches Seminar (SE) – Z 412		2 St.
3. Literaturwissenschaftliches Seminar (SE) – Z 413		2 St.
	insg.	8 St.
b) Historische Grammatik des Ungarischen (VO) – Z 420		
	insg.	6 St.
c) Ungarische Literatur – Z 430		
	VO	4 St.
	SE	2 St.
	insg.	6 St.
d) Landes- und Kulturkunde Ungarns – Z 440		
	insg.	2 St.
e) Schulpraktische und fachdidaktische Lehrveranstaltungen		
1. Fachdidaktik der ungarischen Sprache (VO) – Z 451		2 St.
2. Fachdidaktik der ungarischen Literatur (VO) – Z 452		2 St.
3. Schuldidaktisches Praktikum (UE) – Z 453		2 St.
	insg.	6 St.

- f) Nach Wahl des Kandidaten Lehrveranstaltungen aus dem Fach, dem das Thema der Diplomarbeit zuzuordnen ist. – Z 460

1. Sprachwissenschaft

Ein Teilgebiet der ungarischen Sprachwissenschaft nach Wahl des Hörers (nach Maßgabe des Lehrangebotes), z. B.: Alt- und mittelungarische Sprachdenkmäler (SE 2 St.); Ungarische Dialektologie (SE 2 St.); Grundzüge der Sprachwissenschaft (VO 2 St.)

VO 2 St.

SE 2 St.

insg. 4 St.

2. Ungarische Literatur

Ein Teilgebiet der ungarischen Literatur nach Wahl des Hörers (nach Maßgabe des Lehrangebotes), z. B.: Stilistik (SE 2 St.); Verslehre (SE 2 St.); Die ungarische Literatur mit ihren ausländischen Beziehungen (VO 4 St.); Theorie der Literaturwissenschaft (VO 2 St.)

VO 2 St.

SE 2 St.

insg. 4 St.

g) Vorprüfungsfach

Wurde der Studienzweig Ungarisch (Lehramt an höheren Schulen) als erste Studienrichtung gewählt, so hat der Kandidat zur zweiten Diplomprüfung eine Vorprüfung nach Wahl über den Stoff von Lehrveranstaltungen, welche die Fachgebiete der Studienrichtung wissenschaftstheoretisch und philosophisch vertiefen sowie in historischer oder wissenschaftsgeschichtlicher oder soziologischer Weise erfassen, abzulegen. – Z 470

2 St.

insg. 2 St.

2.2.2. Ungarisch (Lehramt) als zweite Studienrichtung

§3 (1) Im Studienzweig Ungarisch (Lehramt an höheren Schulen) sind, sofern er als zweite Studienrichtung gewählt wurde, im zweiten Studienabschnitt nach Maßgabe des Studienplanes unter Berücksichtigung der vorhandenen Lehr- und Forschungseinrichtungen insgesamt mindestens 28 Wochenstunden aus den im § 2 Abs. 3 lit. a bis e genannten Pflichtfächern zu inskribieren.

(2) Die Zahl der aus den kombinierten Studien inskribierten Wochenstunden hat im fünften und neunten einrechenbaren Semester insgesamt mindestens je fünf zu betragen, in den übrigen Semestern mindestens je 15.

(3) Während des zweiten Studienabschnittes sind aus den folgenden Pflichtfächern mindestens zu inskribieren:

a) Ungarisch (einschließlich Sprachbeherrschung)		
1. Sprachbeherrschung (UE) – Z 411		4 St.
2. Sprachwissenschaftliches Seminar (SE) – Z 412		2 St.
3. Literaturwissenschaftliches Seminar (SE) – Z 413		2 St.
	insg.	8 St.
b) Historische Grammatik des Ungarischen (VO) – Z 420		
	insg.	6 St.
c) Ungarische Literatur – Z 430		
	VO	4 St.
	SE	2 St.
	insg.	6 St.
d) Landes- und Kulturkunde Ungarns – Z 440		
	insg.	2 St.
e) Schulpraktische und fachdidaktische Lehrveranstaltungen		
1. Fachdidaktik der ungarischen Sprache (VO) – Z 451		2 St.
2. Fachdidaktik der ungarischen Literatur (VO) – Z 452		2 St.
3. Schuldidaktisches Praktikum (UE) – Z 453		2 St.
	insg.	6 St.

Új tanterv a Varsói Tudományegyetem Magyar Filológiai Tanszékén

A Magyar Filológiai Tanszék már több mint 40 éve működik a Varsói Tudományegyetemen. Jelenleg a Neofilológiai Kar keretében működik, amihez még hozzátartozik: az Angol Intézet, a Német Intézet, az Orientális Intézet, a Francia Intézet, az Iberisztikai Tanszék, az Olasz Tanszék és a Formális Nyelvészeti Tanszék.

A tanszék 9 állandó dolgozót foglalkoztat, ebben két magyar lektort és két könyvtárost, akik a körülbelül 40 ezer kötetet tartalmazó könyvtárat vezetik. Nemrég új audiovizuális eszközöket és számítógépet szereztünk be.

A felvételi vizsgákat két évenként szoktuk meghirdetni. A vizsga egy kongresszusi nyelv vagy a magyar nyelv írásbeli tesztjéből, egy percepciós készséget felmérő dolgozathoz (amit egy lengyel nyelvű előadás alapján írnak a jelentkezők) és egy felvételi beszélgetésből áll. A tanszékünkön egyidejűleg 30-40 hallgató tanul.

Az új tanterv, amit 1992-ben vezettünk be, része a Varsói Tudományegyetem strukturális reformjának, valamint a Neofilológiai Kar egységes tantervének.

A Neofilológiai Kar egységei kétféle képzési irányt képviselnek: a filológiát és a műveléstudományt, kereteikben pedig különféle, az Oktatásügyi Minisztérium által meghatározott szakosításokat.

A mostani tanterv szerkesztésénél a következő szempontokat vettük figyelembe:

- a Varsói Tudományegyetem strukturális nyitottsága
- a reális igényeknek megfelelően többféle szakosítást (specializálódást) teszünk lehetővé. (Az utolsó években ugyanis a tanszékünkre jelentkezők száma nagyon visszaesett az előző évekhez képest)
- arra törekedtünk, hogy a tantervnek olyan moduláris struktúrát adjunk, amelyben az élet által diktált szükséges változtatások alapvetően nem befolyásolják a rendszer egészét
- a lektorátuson kívüli foglalkozások hozzáférhetővé tételét más intézetek hallgatói számára.

Fontos újdonság a tantervben annak a lehetőségnek a megteremtése, hogy a hallgatók interdiszciplinárisan, közép-európai kontextusban folytassák a tanulmányaikat, erre ugyanis nem adott lehetőséget az előző terv.

A Varsói Egyetem Magyar Tanszékének képzési programja

1. A szak elvégzésének és a magiszteri fokozat elnyerésének feltételei

A tanulmány befejezésének (az abszolutorium elnyerésének) feltétele 100 pont teljesítése. A magiszteri cím elnyerésének alapja a szakdolgozat beadása és a magiszteri (állam-) vizsga.

2. A képzés célja

A Magyar Tanszéken a képzés célja az egyes részterületeken a következő:

- a.) hungarológia: a magyar nyelv, irodalom, történelem és a magyar kultúráról való ismeretek elsajátítása
- b.) finlandisztika: a finn nyelv, irodalom, történelem és a finn kultúráról való ismeretek elsajátítása
- c.) esztonisztika: az észt nyelv, irodalom, történelem és az észt kultúráról való ismeretek elsajátítása

Elfogadott, hogy a hallgató a következő rendszerben választhat magiszteri szakképzést: *monodiszciplináris* területről (a főszak tárgyaiból), pl. magyar nyelvudomány, magyar irodalom, magyar történelem, finn irodalom, nyelvtudomány, történelem;

regionális (részterületről történő), pl. az irodalomtudomány kérdései, közép-európai, vagy balti történelem, nyelvtudomány, kultúrtörténet;

genetikus (eredetet érintő), pl. finnugor nyelvészet.

A szakosodás azzal a kötelezettséggel jár, hogy a hallgató a Magyar Tanszék által kijelölt - a neofilológiai karon pl. szláv, történelem, filozófia, politológia, szociológia szakon vagy a Varsói Egyetem más karain oktatott - tárgyak köréből egészítse ki ismereteit az interdiszciplináris tárgyak területén.

A felvételi vizsga meghirdetése a magyar, illetve finn és észt szakra kétévenként történik.

3. A képzési program felépítése

A program alkalmazása a fejlesztés és változtathatóság alapelvén nyugszik, megvalósulása anyagi és szervezeti feltételektől függhet. Átlagban hozzávetőleg 3780 tanórával számol.

Az érdemi program két szakaszra tagolódik:

I - III. 2730 óra

IV - V. 1050 óra

Az első szakaszban a hallgató az elengedhetetlen nyelvi kompetenciára, az irodalmi, történelmi és az adott területet érintő kulturális ismeretekre, valamint a filológiai tanulmányok során szükséges kultúrtörténeti, módszertani alapismeretekre tesz szert.

A második szakaszra tervezett a szakosodás (specializálódás), kérdéskörök szerint.

A képzés 5 évig tart, ugyanakkor ennek évekre történő felosztása az alábbi programban csak tájékoztató jellegű. Lehetővé teszi ugyanakkor pl. a magyar nyelvet folyékonyan beszélő hallgató számára a szak 5 évnél korábbi befejezését, amennyiben a szakirányú, metodikai és speciális tárgyakból teljesíti vizsga- és aláírási kötelezettségeit.

E szak hallgatói további - fakultatív módon választható - nyelvi és tárgyi szakosításon vehetnek részt.

A tárgyak felosztása:

a) *kötelező*: nyelvi, szakirányú, módszertani tárgyak - a program állandó cemeit alkotják

b) *fakultatív*: szakirányú, módszertani

Ezek listája a tanév elején kerül meghirdetésre. A fakultatív tárgyak a választékoság szempontjából a hallgatók különböző képzési szakaszban való részvétele szerint két csoportra oszlanak:

b.1.) A képzés első szakaszának oktatási programját kiegészítő tárgyak, melyeket a hallgató a foglalkozások listája alapján választ.

b.2.) Egyéb tárgyak, melyeket a hallgató gyakorlatilag korlátozás nélkül, érdeklődésének és szaktárgyának megfelelően választ tanulmányi első vagy második szakaszában.

4. A program megvalósításának feltételei

A feltételek kettős jellegűek: anyagiak és szervezésiek. Az *anyagi feltételek* biztosítása a finn- észt szakprogram megvalósítását annak teljes tartamában érinti: (a státuszok számának növelése szükséges 2 finn és 2 észt lektor számára, valamint egy-egy szakember szükséges mindkét

irodalomtörténet oktatására, feltéve, hogy a történelem és az esetleges társadalomtudományi és kultúrtörténeti tárgyak oktatását a Varsói Egyetem más karainak oktatói látnák el.) Ha nem jönnek létre és nem tarthatók szinten ennek anyagi feltételei, abban az esetben az oktatási program a hungarológiai blokkra korlátozódik, melynek keretén belül a finn- észt oktatási blokk tárgyai (pl. finn lektori óra, finn kultúrismeret) az egyéb fakultatív tárgyakkal egyenrangú, választható tárgyként jelennek meg. *A szervezési feltételek* a Varsói Egyetem neofilológiai és egyéb karain az oktatási egységek képzési programjában megnyilvánuló nyitottságot érintik, mely lehetővé teszi, hogy a diákok a szakdolgozat készítésének fázisában az interdiszciplináris jellegű foglalkozásokon részt vehessenek. A szakprogram célja, hogy megpróbálja ráirányítani a hallgató figyelmét a különböző lehetőségekre.

5. A hallgatók beszámolási kötelezettségének alapelvei az egyes tárgyakból

5.1 A képzés első szakaszában (I-III.) a hallgatók foglalkozásokon való számonkérése szemeszterenként, a második szakaszban (IV-V.) tanévenként történik.

5.2 Meg van határozva az a minimális pontszám, melyet a hallgatóknak el kell érnie a vizsgákon és az aláírásért (gyakorlati jegyért) nyújtott elégséges teljesítménye alapján.

- az első képzési szakaszban (I-III. évf.) - 60 pont
- a második képzési szakaszban (IV-V. évf.) - 40 pont

Az első képzési szakasz minden egyes szemesztere után a tanulmányok folytatásának feltétele a megfelelő pontszám megszerzése a kötelezően előírt tárgyakból. A képzés második szakaszába történő átlépés feltétele ezenkívül 240 pont teljesítése a fakultatív tárgyakból. A gyakorlatok, beszédgyakorlatok, proszemináriumok, szemináriumok, aláírási feltételeiről a gyakorlatot vezető tanár dönt.

Függetlenül a pontszámoktól a vizsgákra és gyakorlati jegyként az egyes tárgyakból a hallgató hagyományos osztályzatokat kap: 2, 3, 3+, 4, 4+, 5. Ennek alapján történik a tanulmányi ösztöndíj megállapítása és a magiszteri oklevél minősítésének kiszámítása.

5.3 A hallgató a tanév elején iratkozik be a kötelező és fakultatív tárgyra. A különböző tárgyra való beiratkozás feltétele az alsóbb fokú nyelv és szakirányú tárgyak abszolválása, ill. a korábbi szakszemináriumok követelményeinek teljesítése (ld. a 7. pont "A program tartalma"). A

magiszteri képzés programja előreláthatóan a szükségletektől és a tanszék lehetőségeitől függően valósul majd meg.

6. A program tartalma

1. - a tárgy neve
2. - pontok
3. - éves óraszám
4. - heti óraszám
5. - beszámolási kötelezettség jellege
6. - szemeszterek száma
7. - feltételek

Hungarológia

	1	2	3	4	5	6	7
KÖTELEZŐ TÁRGYAK - első szakasz (2730 óra)							
Nyelvi tárgyak							
1.	Magyar nyelvi gyakorlat I.	6	420	14	vizsg	2	
2.	Magyar nyelvi gyakorlat II.	6	360	12	vizsg	2	
3.	Magyar nyelvi gyakorlat III.	6	300	10	vizsg	2	
Szakirányú tárgyak							
4.	Bevezetés a hungarológiába	3	90	3	vizsg	2	I. év
5.	A magyar irodalom története I.	9	90	3	vizsg	6	I.-III. év
6.	Magyar fonetika	1	30	2	aláírás	1	I. év
7.	Magyar leíró nyelvtan	6	10	4	vizsg	4	II.-III. év
8.	Magyar történelem	5	90	3	vizsg	3	II.-III. év
9.	A magyar nyelv története	1	30	2	vizsg	1	III. év
Módszertani tárgyak							
10.	Bevezetés a nyelvtudományba	1	60	2	vizsg	2	I. év
11.	Bevezetés az irodalomtudományba	1	60	2	vizsg	2	I. év
12.	Idegen nyelv A/N I-III	9	180	6	vizsg	6	I.-III. év

Fakultatív tárgyak							
A fakultatív tárgyakból a 3 év során minimum 240 óra kötelező - 6 pont teljesítendő.							
Pl. 2 monografikus előadás: 2-2 pont valamint 2 vizsga letétele 1-1 pont							
1 3.	Filozófia						
1 4.	Formális logika						
1 5.	A nyelvtudomány (irodalomtudány) vizsgálati módszerei						
1 6.	Irodalomelmélet						
1 7.	Kulturális antropológia						
1 8.	Magyar nyelvtudomány						
1 9.	Néprajz						
2 0.	Szeminárium regionális kérdéskörből						
2 1.	Informatikai ismeretek						
2 2.	Finnugor nyelvészet						
KÖTELEZŐ TÁRGYAK - második szakasz							
1.	Magyar nyelvi gyakorlat IV.	6	240	8	vizsg	2	
2.	Magyar nyelvi gyakorlat V.	6	180	6	vizsg	2	
Nyelvészeti szakirány - magyar nyelv (1051 óra)							
1.	Proszeminárium / szakdolgoz. szemin.	8	60	2	gyak. j.	4	IV.-V. év
2.	Magyar nyelvi kultúra (Stilisztika, frazeológia, lexikológia)	4	60	2	vizsg	2	IV. év
3.	Transzlatórium	3	90	2	gyak. j.	3	IV.-V. év
4.	Idegen nyelv	5	60	2	vizsg	4	IV.-V. év

5.	Magyar nyelvészet	2	60	2	gyak. j.	2	IV. év
6.	Monografikus előadás	2	60	2	vizsg. .	2	IV. év
Nyelvészeti szakirány - finnugor nyelv (1051 óra)							
1.	Proszeminárium / szakdolg. szemin.	8	60	2	gyak. j.	4	IV.-V. év
2.	Magyar nyelvi kultúra (Stilisztika, frazeológia, lexikológia)	4	60	2	vizsg. .	2	IV. év
3.	Transzlátorium	3	60	2	gyak. j.	3	IV.-V. év
4.	Idegen nyelv A/N	5	60	2	vizsg. .	4	IV.-V. év
5.	Finnugor nyelvtudomány	2	60	2	gyak. j.	2	IV. év
6.	Monografikus előadás	2	60	2	vizsg. .	2	IV. év
Irodalomtudományi szakirány (1140 óra)							
1.	Proszeminárium / szakdolg. szemin.	8	60	2	gyak. j.	4	IV.-V. év
2.	Magyar nyelvi kultúra (Stilisztika, frazeológia, lexikológia)	4	60	2	vizsg. .	2	IV. év
3.	Transzlátorium	3	90	2	gyak. j.	3	IV.-V. év
4.	Idegen nyelv A/N	5	60	2	vizsg. .	4	IV.-V. év
5.	A magyar irodalom története II.	3	90	2	gyak. j.	2	IV. év
6.	Monografikus előadás	4	120	2	vizsg. .	4	IV. év
Kultúrtörténeti szakirány (1050 óra)							
1.	Proszeminárium / szakdolg. szemin.	8	60	2	gyak. j.	4	IV.-V. év
2.	Magyar nyelvi kultúra (Stilisztika, frazeológia, lexikológia)	4	60	2	vizsg. .	2	IV. év

3.	Transzlatórium	3	90	2	gyak. j.	3	IV.-V. év
4.	Idegen nyelv A/N	5	60	2	vizsg	4	IV.-V. év
5.	Speciális szeminárium	2	60	2	gyak. j.	2	IV. év
6.	Monografikus előadás	2	60	2	vizsg	2	IV. év

Fakultatív tárgyak

A fakultatív tárgyakból a 2 év során minimum 120 óra kötelező - 4 pont teljesítendő. Pl. magyar irodalom II., irodalomtudományi szeminárium, harmadik idegen nyelv (finn, észt, vagy más pl. latin), a magyar nyelv történeti nyelvészete, finnugor nyelvészet, finnugor népek kultúrája, finn irodalom, észt irodalom, művészettörténet, politológia, pedagógia, földrajz, közgazdaságtan, informatika, szociológia, stb.

0

ÚJRAFELOSZTÁS ÉVEK SZERINT

I. év									
		Nyári szemeszter			Téli szemeszter			Számon-kérés	Pont - szám
		e.a.	gy. ak.	ko. nv.	e.a.	gy. ak.	ko. nv.		
1.	Magyar nyelvi gyakorlatok I.	-	14	-	-	14	-	vizsg.	6
2.	Bevezetés a hungarológiába	1	2	-	1	2	-	vizsg.	3
3.	A magyar irodalom története I.	1	2	-	1	2	-	vizsg.	3
4.	Magyar fonetika	-	2	-	-	-	-	aláírás	1
5.	Bevezetés a nyelvtudományba	2	-	-	2	-	-	vizsg.	1
6.	Bevezetés az irodalomtudományba	2	-	-	2	-	-	vizsg.	1
7.	Nyelv A/N	-	6	-	-	6	-	vizsg.	3
II. év									
1.	Magyar nyelvi gyakorlatok II.	-	12	-	-	12	-	vizsg.	6
2.	Magyar történelem	1	2	-	1	2	-	aláírás	3
3.	A magyar irodalom története II	1	2	-	1	2	-	vizsg.	3
4.	A magyar nyelv leíró nyelvtana	2	2	-	-	2	-	vizsg.	3
5.	Nyelv A/N	-	6	-	2	6	-	vizsg.	3
III. év									
1.	Magyar nyelvi gyakorlatok III.	-	10	-	-	10	-	vizsg.	6
2.	Magyar történelem	1	2	-	-	-	-	vizsg.	2
3.	A magyar irodalom története III.	1	2	-	1	2	-	vizsg.	3

4	A magyar nyelv leíró nyelvtana	2	2	-	2	2	-	vizsg.	3
5	A magyar nyelv története	-	-	-	-	-	2	vizsg.	1
6	Nyelv A/N	-	6	-	-	6	-	vizsg.	3

IV. év									
Irodalomtudományi szakirány									
1	Magyar nyelvi gyakorlatok IV.	-	8	-	-	8	-	vizsg.	6
2	Proszeminárium	-	-	2	-	-	2	aláírás	4
3	Magyar nyelvi kultúra	-	2	-	-	2	-	vizsg.	4
4	Transzlatórium	-	-	2	-	-	2	aláírás	2
5	Nyelv A/N	-	2	-	-	2	-	aláírás	2
6	A magyar irodalom története IV.	1	2	-	1	2	-	vizsg.	3
7	Irodalmi szeminárium	-	-	2	-	-	-	aláírás	2
Nyelvtudományi szakirány									
1	Magyar nyelvi gyakorlatok IV.	-	8	-	-	8	-	vizsg.	6
2	Proszeminárium	-	-	2	-	-	2	aláírás	4
3	Magyar nyelvi kultúra	-	2	-	-	2	-	vizsg.	4
4	Transzlatórium	-	-	2	-	-	2	aláírás	2
5	Nyelv A/N	-	2	-	-	2	-	aláírás	2
6	A magyar nyelvtudomány	-	-	2	-	-	2	aláírás	2
Kultúrtörténeti szakirány									
1	Magyar nyelvi gyakorlatok IV.	-	8	-	-	8	-	vizsg.	6
2	Proszeminárium	-	-	2	-	-	2	aláírás	4
3	Magyar nyelvi kultúra	-	2	-	-	2	-	vizsg.	4
4	Transzlatórium	-	-	2	-	-	2	aláírás	2

5	Nyelv A/N	-	2	-	-	2	-	aláírás	2
6	Speciális szeminárium	-	-	2	-	-	2	aláírás	2
V. év									
Irodalomtudományi szakirány									
1	Magyar nyelvi gyakorlatok V.	-	6	-	-	6	-	vizsg.	6
2	Szakdolgozati szeminárium	-	-	2	-	2	-	aláírás	4
3	Nyelv A/N	-	2	-	-	2	-	vizsg.	3
4	Irodalomtudományi szeminárium	-	-	2	-	-	2	aláírás	2
5	Transzlátorium	-	2	-	-	-	-	aláírás	1
Nyelvtudományi szakirány									
1	Magyar nyelvi gyakorlatok V.	-	8	-	-	8	-	vizsg.	6
2	Szakdolgozati szeminárium	-	-	2	-	-	2	aláírás	4
3	Magyar nyelvtudomány	-	-	2	-	-	-	aláírás	1
4	Nyelv A/N	-	2	-	-	-	-	vizsg.	3
5	Transzlátorium	-	-	2	-	-	-	vizsg.	1
Kultúrtörténeti szakirány									
1	Magyar nyelvi gyakorlatok IV.	-	6	-	-	6	-	vizsg.	6
2	Szakdolgozati szeminárium	-	-	2	-	-	2	aláírás	4
3	Speciális szeminárium	-	-	2	-	-	-	vizsg.	1
4	Nyelv A/N	-	2	-	-	2	-	aláírás	3
5	Transzlátorium	-	-	2	-	-	-	aláírás	1

Az Újvidéki Egyetem hungarológia tanszakán működő Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék oktatási programja

Az újvidéki Magyar Tanszék 1959-ben kezdte el munkáját Sinkó Ervin vezetésével, aki október 21-én mondta el székfoglaló beszédét. Első munkatársai dr Penavin Olga (docens), B. Szabó György (szakmunkatárs), Jámbor László (tanársegéd), valamint Ágoston Mihály és Bori Imre (gyakorlatvezetők) voltak.

1969. február 1-jén Hungarológiai Intézet néven tudományos intézmény létesült a jugoszláviai magyarság nyelvét, irodalmát, néphagyományait, művelődéstörténetét érintő kutatások összefogására, irányítására. Élén dr. Szeli István állt. 1976-ban a két intézmény egyesült, hogy A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete néven folytassa munkáját az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának keretében, egyszerre látva el oktatási és kutatási feladatokat is. A kutatási eredményekről az Intézet munkatársai A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeiben (a 26. számtól Hungarológiai Közlemények) és a Tanulmányok c. évkönyvben (1969-től) folyamatosan beszámoltak.

Máig körülbelül 200 kiadvány (folyóirat, évkönyv, monográfia, bibliográfia, egyetemi jegyzet, gyűjteményes és szerzői kötet, adattár) látott napvilágot. Az Intézetben eddig mintegy négyszázan szereztek tanári oklevelet, negyvenketten magiszteri fokozatot, huszonhatan pedig doktori címet.

1992 januárjától a Hungarológiai Tanszak nem önálló jogi személyként, oktatási, kutatási autonómiáját megőrizve - négy tevékenységi kört (oktatás, kutatás, lektorátusok, könyvtári tevékenység) felöllelve - tartozik szervezetileg szorosan az újvidéki Bölcsészettudományi Karhoz. Ma Bányai János áll az intézmény élén.

Munkatársak:

Katona Edit mgr.
Dr. Rajsli Ilona

Nyelvművelés (gyak.)
Dialektológia (előadás)

Lektorok

Andrié Edit mgr.
Dr. Bagi Ferenc főlektor
Csorba Béla

Magyar mint idegen nyelv
Mai magyar nyelv
Magyar nyelv (választható
tárgyként)

Vendégtanárok

Olja Becké lektor	Német nyelv
Dr. Csejti Dezső docens	Filozófia
Dr. Göncz Lajos egy. rendes tanár	Genetikai és pedagógiai pszichológia
Dr. Mészáros Sándor egy. rendes tanár	A magyar nép története
Dr. Mato Pižurica rendkívüli egy. tanár	XX. sz.-i szerb nyelv és irodalom

Egyetemi rendes tanárok

Dr. Ágoston Mihály	Fonctika Mondattan
Dr. Bányai János	Irodalomelmélet Eszttikatörténet
Dr. Bori Imre	XX. sz.-i magyar irod.
Dr. Bosnyák István	Régi magyar irod. Népköltészet
Dr. Horváth Mátyás	A magyar nyelv és irod. módszertana a didaktika alapjaival
Dr. Káich Katalin	Művelődéstörténet

Rendkívüli egyetemi tanárok

Dr. Csáky S. Piroska	Könyvtáran Szakirodalmi tálékoztató
Dr. Gerold László	XIX. sz.-i magyar irod. Dramaturg
Dr. Jung Károly	Etnológia
Dr. Molnár Csikós László	Mondattan (Az idegen nyelvi tanszék hallgatói számára)
Dr. Utasi Csaba	Vajdasági magyar irod. Világirod.

Egyetemi docensek

Dr. Danyi Magdolna	A nyelvvizsgálat mai módszerei
Dr. Juhász Erzsébet	Kapcsolattörténet
Dr. Láncz Irén	Általános nyelvészet
Dr. Papp György	A nyelvvizsgálat mai módszerei Helyesírás és nyelvművelés Kontrsztív nyelvészet fordításelmélettel

Egyetemi tanársegédek

Csányi Erzsébet mgr.
Dr. Cseh Szabó Márta
Csapó Julianna
Faragó Kornélia mgr.
Harkai Vass Éva mgr.

Világirodalom (gyakorlat)

Szótan (előadás)

Szakirodalmi tájékoztató (gyak.)

Irodalomelmélet (gyak.)

XX. sz.-i magyar irodalom (gyak.)

Tanrend

TANTÁRGYAK	SZEMESZTEREK								VIZSGÁK		
	I		II		III		IV		ko ll	ír	sz
	1	2	3	4	5	6	7	8			
I. Tantárgy-csoport (Irodalom)											
Népköltészet					2+ 0	2+ 0					*
Régi magyar irodalom	2+ 2	2+ 2	2+ 0	2+ 0					*		*
XIX. sz. irodalom			2+ 2	2+ 2	2+ 2	2+ 2	2+ 0	2+ 0	*	*	*
XX. sz. irodalom			2+ 2	2+ 2	2+ 2	2+ 2	2+ 0	2+ 0	*	*	*
Világirodalom	2+ 0	2+ 0	2+ 2	2+ 2					*		*
Kapcsolattörténet							2+ 0	2+ 0			*
Jug. magyar irod.							2+ 0	2+ 0			*
Irodalomelmélet	2+ 2	2+ 2	0+ 2	0+ 2	2+ 0	2+ 0			*		*
Esztétikátörténet							2+ 0	2+ 0			*
Etnológia					2+ 0	2+ 0					*
Művelődéstörténet							2+ 0	2+ 0			*
Fonetika	2+ 1	2+ 1								*	*
Szótan			2+ 1	1+ 2	2+ 1				*	*	*
Mondattan					2+ 3	2+ 3				*	*
Nyelvtörténet					2+ 0	2+ 2	2+ 1		*		*

Általános nyelvészet	2+ 0	2+ 1	1+ 2						*		*
Helyesírás és nyelv művelés			2+ 2	2+ 2					*	*	*
Dialektológia					2+ 0	2+ 0					*
A nyelv vizsgálat mai módszerei							2+ 0	2+ 0			*
Irodalmi szemináriumok											
ÖSSZESEN	15	16	26	23	26	25	18	18			

TANTÁRGYAK	SZEMESZTEREK								VIZSGÁK		
	I		II		III		IV		ko ll	ír	sz
	1	2	3	4	5	6	7	8			
I. Tantárgy-csoport (nyelvészet)											
Fonetika	2+ 1	2+ 1	0+ 2						*	*	*
Helyesírás ésnyelvművelés			2+ 2	2+ 2					*	*	*
Szótan			2+ 1	1+ 2	2+ 1				*	*	*
Mondattan					2+ 3	2+ 3				*	*
Nyelvtörténet					2+ 0	2+ 2	2+ 1		*		*
Általános nyelvészet	2+ 0	2+ 1	1+ 2						*		*
Dialektológia							2+ 2	2+ 2			*
A nyelvvizsgálat mai módszerei						2+ 0	2+ 2	2+ 2	*		*
Kontrasztív nyelv.							2+ 1	2+ 1		*	*
Pszicholingvisztika							2+ 0	2+ 0			*
Népköltészet					2+ 0	2+ 0					*
Régi magyar irodalom	2+ 2	2+ 2							*		*
XIX. sz. magyar iro.			2+ 2	2+ 2	2+ 2	2+ 2			*	*	*
XX. sz. magyar iro.			2+ 2	2+ 2	2+ 2	2+ 2			*	*	*
Világirodalom			2+ 2	2+ 2					*		*
Jug. magyar irodalom							2+ 0	2+ 0			*

Irodalomelmélet	2+ 2	2+ 2	0+ 2	0+ 2					*		*
Nyelvészeti szemináriumok											
ÖSSZESEN	13	14	26	21	20	21	23	20			

TANTÁRGYAK	SZEMESZTEREK								VIZSGÁK		
ÁLTALÁNOS ÉS KÖZÖS TANTÁRGYAK	I		II		III		IV		ko II	ír	sz
	1	2	3	4	5	6	7	8			
Szakirodalmi tájék.	2+ 2	2+ 2							*		*
Idegen nyelv	2+ 2	2+ 2	2+ 2	2+ 2							*
Filozófia	2+ 0	2+ 0									*
A magyar nép tört.	2+ 0	2+ 0									*
XX. századi szerb irodalom v. Szerb ny.	2+ 0	2+ 0									*
Gen. és ped. pszich.					2+ 0	2+ 0					*
A magyar nyelv és irodalom módszertana a didaktika alapjai.							2+ P	2+ P			*
VÁLASZTHATÓ TÁRGYAK											
Könyvtárтан					2+ 0	2+ 0					*
Dramaturgia							2+ 0	2+ 0			*
ÖSSZESEN I.	29	30	30	27	30	29	22	22			
ÖSSZESEN II.	29	30	30	25	24	25	27	24			
LEKTORI ÓRÁK											
Mondattan az id. ny.			2+ 2	2+ 2	2+ 2	2+ 2				*	*
Mai magyar nyelv	2+ 2	2+ 2	2+ 2	2+ 2							*
A magy. mint id. ny.	2+ 2	2+ 2	2+ 2	2+ 2							*
A magy. mint id. ny.	2+ 2	2+ 2	2+ 2	2+ 2							*
ÖSSZESEN	12	12	16	16	4	4	0	0			

Megjegyzés:

Annak ellenére, hogy a hallgatók elsődleges érdeklődésüktől függően választhatnak a két (irodalmi és nyelvi) tantárgycsoport között, a tanszéki oktatás továbbra is egységes, s a hallgatók azonos oklevelet kapnak. A két tantárgycsoport kialakítását szakmai, tudományos és oktatási szempontok indokolják. Csökken a tantárgyak száma, és ezáltal lehetőség teremődik az elmélyültebb tanulásra.

Szemináriumi dolgozatok:

I. tantárgycsoport (irodalom)

A hallgatók öt szemináriumi dolgozatot írnak irodalmi tárgyakból (rég Magyar irodalom, a XIX. század és a XX. század Magyar irodalomtörténete, Világirodalom Irodalomelmélet) és kettőt nyelvészeti tárgyakból (Szótan, Dialektológia vagy A nyelvvizsgálat mai módszerei).

II. tantárgycsoport (nyelvészet)

A hallgatók öt szemináriumi dolgozatot írnak nyelvészeti tárgyakból (Fonetika, Szótan, Mondattan, Általános nyelvészet, Dialektológia vagy A nyelvvizsgálat mai módszerei) és kettőt irodalmi tárgyakból (A XIX. század vagy a XX. század Magyar irodalma és irodalomelmélet).

Nyelvészeti és irodalmi szemináriumok:

A negyedik éves hallgatók számára a Tanszék minden évben választható tárgyakat, speciális kollégiumokat, előadássorozatokat, mentori órákat hirdet irodalmi és nyelvészeti tárgyakból, amelyek közül a hallgatók összesen (szemeszterenként) heti négy órát vesznek fel. A választható tárgyak kivételével nem vizsgáznak, de az órákon mutatott érdeklődés alapján gyakorlati jegyet kap(hat)nak.

Diplomavizsga:

A 7. szemeszter elején a hallgató diplomatémát választ. Az I. csoport hallgatói irodalmi, a II. csoport hallgatói nyelvészeti szaktárgyakból. A választott tárgy tanára a hallgató mentora. A diplomadolgozatot a hallgató bizottság előtt védi meg.

Botos Éva

Tájékoztató a sumeni Konsztantin Preszlávszki Egyetem magyar lektorátusának 1992-93-as tantervéről

A sumeni egyetemen a magyar nyelv oktatása fakultáció keretében történik. Vendégoktatóként az 1990-91-es tanévtől dolgozom az egyetemen. A magyarul tanuló hallgatók többsége angol, bolgár, német, orosz és török szakos hallgató. A magyar nyelvet minden évfolyam heti 2x3 órában tanulja. Sikeres vizsga esetén a hallgatók érdemjegye bekerül a lecke-könyvükbe.

Az 1992-93-as tanterv évfolyamonként.

I. évfolyam Beiratkozott hallgatók száma: 12. Heti óraszám: 2x3. Tananyag: 1000-1500 lexikai egység, az ige alanyi és tárgyaz ragozása minden módban és időben, főnévragozás, birtokos személyragozás, egyszerű mondatok alkotása, szituációs párbeszéd, fordítás magyarról bolgárra.

Segédanyag: 1000 szó magyarul -jegyzet, Színes magyar nyelvkönyv, magnó és videó kazetták kezdők számára.

II. évfolyam Beiratkozott hallgatók száma: 5. Heti óraszám: 2x3. Tananyag: 2500-3000 lexikai egység, egyszeresen és többszörösen összetett mondatok alkotása, az ige vonzatai, a közbeszéd legfontosabb elemei, fordítás magyarról bolgárra és bolgárról magyarra. Segédanyag: Magyarországról magyarul -jegyzet, a Debreceni Nyári Egyetem jegyzetei és kazettái haladók számára, gimnáziumi tankönyvek magyar irodalomból.

III. évfolyam: Beiratkozott hallgatók száma: 3. Heti óraszám: 2x3. Tananyag: 5000-6000 lexikai egység, szóalkotás, szinonimák, többszörösen összetett alá-és mellérendelt mondatok, a magyar irodalom és történelem vázlatos! ismertetése. Segédanyag: Magyarországról magyarul -jegyzet, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem jegyzete elsőéves külföldi bölcsészhallgatók részére, a Debreceni Nyári Egyetem füzetei haladók számára, magnó és videó kazetták.

IV. évfolyam Beiratkozott hallgatók száma: 1. Heti óraszám: 1x3. Tananyag: 6000-7000 lexikai egység, a magyar történelem áttekintése egyéni terv alapján. Segédanyag: az Eötvös Lóránd Tudományegyetem jegyzete elsőéves külföldi bölcsészhallgatók részére, gimnáziumi történelem könyvek.

Az 1992-93-as munkatervem keretében a sumeni egyetem bolgár nyelv tanszéke számára elkészítettem a magyar nyelv honfoglalás előtti ótörök jövevényszavainak és a honfoglalás utáni; kun-besenyő, oszmán-török jövevényszavainak leírását és rendszerezését, valamint a magyar nyelv szláv jövevényszavainak magyar bibliográfiáját.

A sumeni egyetem idén megnyitott teológia tanszékének felkérésére -készülő tankönyvük számára- az alábbi kivonatos fejezeteket írtam meg: Magyarország kultúrtörténete a történelmi események függvényében a középkorban, A Biblia első magyar nyelvű kézírásos és nyomtatott kiadásai, Betekintés a magyar humanizmus és reneszánsz világába.

Universität Hamburg
Finnisch-Ugrisches Seminar
Zentrum für Hungarologie
Mai 1993

B E R I C H T

über die Tätigkeit des Zentrums für Hungarologie im Finnisch-Ugrischen Seminar der Universität Hamburg im Zeitraum November 1990 - Mai 1993

0. VORBEMERKUNG

Der hier vorliegende Tätigkeitsbericht stellt sich die Aufgabe, den Wissenschaftlichen Beirat des Zentrums für Hungarologie im Finnisch-Ugrischen Seminar der Universität Hamburg, die zuständigen Behörden sowie die an wissenschaftlichen Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Republik Ungarn bzw. an der wissenschaftlichen Beschäftigung mit Ungarn interessierten wie zuständigen Institutionen und Personen über die im Zeitraum November 1990 bis Mai 1993 stattgefundene Entwicklung des Zentrums für Hungarologie zu informieren, Probleme aufzuzeigen und Vorschläge für die weitere Tätigkeit zu unterbreiten.

Der im Vergleich zu früheren Tätigkeitsberichten lange Zeitraum von 2 1/2 Jahren resultiert aus der Tatsache, daß nach Ablauf der Amtszeit des alten Wissenschaftlichen Beirats im Mai 1991 und nach dem Tod zweier verdienter Mitglieder, Prof. Dr. Lajos Németh und Prof. Dr. Tibor Klaniczay, ein neuer Wissenschaftlicher Beirat infolge der in Ungarn stattgefundenen personellen und institutionellen Änderungen erst jetzt berufen werden konnte.

Der Tätigkeitsbericht folgt in seinem Aufbau den früheren Berichten und gliedert sich demgemäß in drei Teile: Der erste Teil beschäftigt sich mit den internen organisatorisch-strukturellen Entwicklungen, der zweite Teil beleuchtet die geleistete Arbeit in den zentralen Aufgabenbereichen, im dritten Teil schließlich werden Vorschläge für die weitere Entwicklung des Zentrums für Hungarologie unterbreitet.

1. ORGANISATORISCH-STRUKTURELLE ENTWICKLUNG

1.1 Strukturelle Einbindung

Seit der Gründung des Zentrums für Hungarologie 1988 sind in einem relativ kurzen Zeitraum die organisatorisch-strukturellen Voraussetzungen geschaffen worden, die es ihm ermöglichen, die gestellten Aufgaben in einem weiten Umfang zu erfüllen. Das Zentrum für Hungarologie ist organisatorisch als Arbeitsbereich in das Finnisch-Ugrische Seminar integriert. Diese Organisationsform hat sich zum Vorteil beider Seiten sehr bewährt, da auf diese Weise die jeweiligen Ressourcen optimal verwendet werden können.

1.2 Personal

Für seine Tätigkeit stehen dem Zentrum für Hungarologie unverändert eine Stelle Wissenschaftlicher Sekretär BAT Ib (Dr. Holger Fischer) und ca. 60 Stunden monatlich für studentische Hilfskräfte zur Verfügung. Daneben beteiligen sich an der Tätigkeit des Zentrums mit teilweise erheblichen Arbeitszeitanteilen der Fachvertreter für Finnougristik (Prof. Dr. Wolfgang Veenker), der in Personalunion gleichzeitig Direktor des Zentrums ist, der Lektor für Ungarisch (Dr. Tiborc Fazekas), die Inhaberin einer halben Stelle Wissenschaftlicher Mitarbeiter (Karin Höpp M.A., bis September 1992), die Diplom-Bibliothekarin (Angelika Engel) sowie die Inhaberin der halben Stelle Fremdsprachliche Angestellte (Nicole Nau). Eine Ausweitung des Personalbestandes ist auf Grund der gegenwärtigen Finanzsituation in Deutschland leider kaum zu erwarten.

1.3 Haushalt

Die Haushaltsmittel des Zentrums für Hungarologie sind im Etat des Finnisch-Ugrischen Seminars ausgewiesen und werden gemeinsam verwaltet. Für seine spezifischen Zwecke stehen dem Zentrum jährlich folgende Mittel zur Verfügung:

studentische Hilfskräfte und Gastvorträge:	14.000 DM
Bibliothek:	10.700 DM
Reisen für wissenschaftliche Zwecke:	800 DM

Diese Finanzausstattung reicht für den bisherigen Umfang der Tätigkeit des Zentrums für Hungarologie im großen und ganzen aus, sie ist im Vergleich zu der Ausstattung anderer universitärer Einrichtungen in Hamburg als gut zu bezeichnen. Darüber hinaus haben das Zentrum für Hungarologie bzw. das Finnisch-Ugrische Seminar mehrere Sonderzuweisungen seitens der Universität bzw. anderer Institutionen erhalten, so z.B.:

6.000 DM für die Beschaffung eines Computers (November 1990)

10.000 DM für die Durchführung des Symposiums "Probleme der Zeitgeschichte Ungarns in der ungarischen und deutschen Historiographie" (November 1990)

1.500 DM für die Beschaffung von Büchern im Rahmen einer Verkaufsaktion des Akadémiai Kiadó (Juni 1991)

Im Zuge der Umorganisation des Rechenzentrums der Universität Hamburg hat das Finnisch-Ugrische Seminar einen weiteren PC erhalten (April 1993), noch im Haushaltsjahr 1993 ist die Beschaffung eines dritten PC zu erwarten.

Die von ungarischer Seite für die kontinuierliche Beschaffung von Monographien, Zeitschriften und Zeitungen jährlich bereitgestellten Mittel können von hier aus nicht direkt beziffert werden, sie liegen schätzungsweise bei 60.000 bis 70.000 Forint.

Ende 1991 und Ende 1992 wurden dem Zentrum für Hungarologie Sondermittel in Höhe von zusammen 3.000 DM zur Verfügung gestellt; mit diesen Mitteln konnten Bücherwünsche von mehreren Instituten der Eötvös Loránd Tudományegyetem erfüllt werden.

1.4 Räumliche Unterbringung

Die Unterbringung des Finnisch-Ugrischen Seminars mit dem Zentrum für Hungarologie im Gebäude Bogenallee 11 hat sich als zweckmäßig erwiesen. Die ursprünglich vorhandenen Ausdehnungsreserven sind allerdings durch das überaus schnelle Wachstum der Bibliothek weitgehend erschöpft. Eine Besserung der allmählich kritisch werdenden Situation wird von der für 1993 versprochenen Zuweisung eines weiteren großen Raumes erwartet.

1.5 Drittmittelfinanzierung

Verschiedene in der Vergangenheit unternommene Versuche des Zentrums für Hungarologie, staatliche Stellen (Behörde für Wissenschaft und Forschung der Freien und Hansestadt Hamburg, Bundesministerium für Bildung und Wissenschaft, Auswärtiges Amt) und private Stiftungen zu einer dauerhaften bzw. befristeten Mitfinanzierung des Zentrums zu bewegen, sind erfolglos verlaufen. Sie wurden deshalb im Berichtszeitraum auch nicht mehr fortgesetzt. Als Hauptgrund für die Ablehnung wird seitens staatlicher Stellen die organisatorische Einbindung des Zentrums in die Universität angeführt. Eine Änderung dieses organisatorischen Status erscheint aber wenig sinnvoll.

1.6 Organisationsgespräche

Auch in diesem Berichtszeitraum hat der Wissenschaftliche Sekretär des Zentrums für Hungarologie zahlreiche Gespräche mit Vertretern ungarischer Institutionen geführt, um organisatorische Fragen der Unterstützung des Zentrums insbesondere hinsichtlich der regelmäßigen Belieferung mit wissenschaftlichen Zeitschriften und Zeitungen sowie spezifischer Formen des Publikationstausches zu erörtern. In diesen Gesprächen konnte eine sehr hohe Bereitschaft der ungarischen Gesprächspartner festgestellt werden, die Belange des Zentrums für Hungarologie hinsichtlich der regelmäßigen Belieferung mit wissenschaftlicher Literatur zu unterstützen. Deutlich zutage getreten sind allerdings auch die Restriktionen finanzieller und organisatorischer Art. Insbesondere die Gespräche in der zweiten Jahreshälfte 1992 und Anfang 1993 haben zur Herausbildung einer praktikablen und vernünftigen Organisationsstruktur in diesem Bereich geführt.

Auch mit den Zentren für Hungarologie in anderen europäischen Ländern wurden zahlreiche organisatorischen Gespräche geführt, die im Ergebnis zu einer Vertiefung der Zusammenarbeit führten. Die Ausführungen im Abschnitt 2.3 behandeln dies im einzelnen.

1.7 Probleme

In den vorangegangenen Tätigkeitsberichten wurden als entscheidende organisatorisch-strukturelle Probleme, die einer weiteren Ausdehnung und Intensivierung der Tätigkeit des Zentrums bzw. der Erfüllung aller vorgese-

henen Aufgaben entgegenstehen, herausgestellt:

- (a) der Personalmangel im Bereich der Betreuung der Bibliothek sowie im Sekretariatsbereich,
- (b) die mangelnde Ausstattung mit EDV-Geräten.

In beiden Bereichen ist im Berichtszeitraum eine grundlegende Besserung eingetreten. Dadurch hat sich die Situation im Zentrum für Hungarologie erheblich konsolidiert. Gleichzeitig wird aber auch deutlich, daß die vorhandenen personellen und sächlichen Ressourcen eine darüber hinausgehende Ausweitung des bisherigen Tätigkeitsbereiches des Zentrums nicht zulassen.

2. DIE ENTWICKLUNG DER EINZELNEN TÄTIGKEITSBEREICHE

Die Gründungskonzeption und der zwischen dem ungarischen Ministerium für Bildung und Kultur, der Eötvös Loránd Tudományegyetem und der Universität Hamburg im März 1988 abgeschlossene Fördervertrag sehen als Aufgabe des Zentrums für Hungarologie vor, "einen wesentlichen Beitrag zur Intensivierung der Wissenschaftsbeziehungen zwischen der Bundesrepublik und der Ungarischen Volksrepublik zu leisten, die hierzu erforderlichen Kenntnisse über das politische, ökonomische und gesellschaftliche System Ungarns und über das ungarische Wissenschaftssystem zur Verfügung zu stellen und an der Koordination der hungarologischen Forschung und Lehre in der Bundesrepublik teilzunehmen." Hieraus leiten sich folgende fünf Aufgabenbereiche ab:

(1) **Dokumentation:** Aufbau einer interdisziplinären hungarologischen Bibliothek und Dokumentation mit dem Schwerpunkt Landeskunde Ungarns; Aufbau einer Dokumentation über die in Ungarn und in Deutschland tätigen hungarologischen Institutionen, Personen, Forschungsprojekte und Lehrangebote.

(2) **Information:** Bereitstellung von Informationen über Ungarn an alle an hungarologischen Themen interessierten Institutionen, Wissenschaftler, Studierende sowie an die Öffentlichkeit.

(3) **Koordination:** Herstellung von Kontakten zu deutschen Wissenschaftlern, die an hungarologischen Themen arbeiten bzw. an deutsch-ungarischer wissenschaftlicher Kooperation mitwirken.

(4) **Lehre:** Förderung der Entwicklung eines fachspezifischen, auf die

Bedürfnisse einzelner Wissenschaftsbereiche abgestimmten Ungarisch-Unterrichts.

(5) **Forschung:** Durchführung von hungarologischen Forschungsprojekten; fachliche Betreuung von Studierenden, Nachwuchswissenschaftlern und Stipendiaten.

Die Entwicklung in diesen fünf Bereichen wird im folgenden dargestellt.

2.1 Dokumentation

Die hungarologische Bibliothek bildet einen in jeder Hinsicht integrierten Bestandteil der Bibliothek des Finnisch-Ugrischen Seminars. Sie erfuhr seit Gründung des Zentrums einen erheblichen Ausbau und thematischen Strukturwandel in Richtung eines interdisziplinären landeskundlichen Schwerpunktes. In dem Zeitraum Januar 1990 - Mai 1993 wurden etwa 3.000 hungarologische Monographien durch Schenkung, Kauf aus regulären Haushaltsmitteln und Sonderzuweisungen, sowie durch direkten (Tausch-) Kontakt mit zahlreichen Bibliotheken, wissenschaftlichen Einrichtungen, Verlagen und Einzelpersonen in Ungarn erworben. Zusätzlich hat das Zentrum für Hungarologie im April 1993 eine Schenkung von ca. 250 Monographien überwiegend ökonomischer und statistischer Fachliteratur erhalten, die aber noch nicht bearbeitet werden konnte. Die Zahl der laufenden wissenschaftlichen, populärwissenschaftlichen, kulturell-literarischen und politischen Zeitschriften und Zeitungen liegt bei etwa 100. Ein Bestandsverzeichnis ist beigelegt, ebenso eine quantitative Übersicht über den Bestand der hungarologischen Bibliothek. Der jährliche Gesamtzuwachs der Bibliothek des Finnisch-Ugrischen Seminars um gegenwärtig ca. 1.800 bibliothekarische Einheiten, davon ca. 50% aus dem Bereich der Hungarologie, überschreitet bereits erheblich die zur Bearbeitung vorhandenen personellen Ressourcen. Daß die Bibliothek dennoch vorbildlich funktioniert, ist dem weit überdurchschnittlichen Einsatz der Bibliothekarin und der studentischen Hilfskräfte zu verdanken.

Regelmäßige (Tausch-)Kontakte bestehen vor allem mit der Országos Széchényi Könyvtár, dem Nemzetközi Hungarológiai Központ, der Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára, der Országgyűlési Könyvtár, der Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, dem MTA Regionális Kutatások Központja und dem MTA Irodalomtörténeti Intézet.

Die früher beklagten organisatorischen Strukturmängel auf der ungarischen Seite hinsichtlich der Literaturversorgung konnten zwischenzeitlich behoben werden.

Beginnend mit dem Januar 1990 bzw. Oktober 1990 hat das Zentrum für Hungarologie die von der Országgyűlési Könyvtár erarbeiteten PRESSDOK- und HUNDOK-Dokumentationssysteme abonniert (Jährliche Kosten zusammen ca. 60.000 Forint), die ungarische und ausländische Medien in weiten thematischen Bereichen der Politik und Sozialwissenschaften erschließen. Daneben verfügt das Zentrum über das ebenfalls auf Diskette vorliegende Dokumentationssystem "Hungarian Economic Literature", das von der Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem geliefert wird. Diese Dokumentationssysteme sind für gegenwartsbezogene Forschungen und Informationen von hoher Bedeutung. Es sollte überlegt werden, inwieweit derartige Dokumentationssysteme auch für andere Disziplinen, so z.B. Linguistik, Literaturwissenschaft, Geographie, Kulturwissenschaften etc. bereitgestellt werden können.

Arbeiten zur bibliographischen Erschließung von Teilgebieten der Hungarologie werden von den Wissenschaftlern des Finnisch-Ugrischen Seminars im Rahmen ihrer Forschungstätigkeiten unverändert fortgeführt.

2.3 Information

Auf Grund mangelnder Arbeitskapazitäten sowie bisher nicht vorhandener finanzieller Grundlagen konnten ursprünglich vorgesehene Projekte wie die Herausgabe einer Bücher- und Zeitschriftenschau, eines Jahrbuches oder einer Monographienreihe bislang noch nicht in Angriff genommen werden.

Informationstätigkeit wurde in sehr unterschiedlicher Weise geleistet. Mitarbeiter des Finnisch-Ugrischen Seminars haben im Berichtszeitraum - wie aus der beigefügten Liste hervorgeht - an zahlreichen wissenschaftlichen, politischen und kulturellen Tagungen und Veranstaltungen aktiv teilgenommen (pro Jahr ca. 25-30 verschiedene Tagungen) und zahlreiche Vorträge in Einrichtungen der Erwachsenenbildung gehalten (pro Jahr ca. 10 Vorträge). Nicht quantifiziert, aber in deutlich zunehmenden Maße werden schriftliche und mündliche Anfragen von Schülern, Studierenden, Wissenschaftlern, Personen und Institutionen des öffentlichen Lebens, der Medien und der Wirtschaft an das Zentrum für Hungarologie gerichtet. In

den Anfragen spiegelt sich deutlich das große Interesse an dem politischen, ökonomischen und gesellschaftlichen Transformationsprozeß in Ungarn wider. Die Spannweite der Anfragen wird durch die folgende Auswahl an Beispielen deutlich:

- Materialien zur Umgestaltung der Landwirtschaft seit 1990 (Handelsfirma)
- Literaturrecherche zur Medienpolitik 1990/1991 (Magisterarbeit)
- Ermittlung von Standorten von Zeitungen des 17. Jahrhunderts (Forschungsprojekt)
- Informationsgespräch über geographische Entwicklungen im ungarisch-österreichischen Grenzgebiet (Dissertation)
- Literaturrecherche zur Entwicklung des ungarischen Films seit 1989 (Seminararbeit)
- Literaturrecherche und Materialien zum Thema "Betriebliche Abrechnung in Ungarn" (Dissertation)
- Literaturrecherche zum Zusammenhang zwischen ungarischem Bildungs- und Beschäftigungssystem (Forschungsprojekt)
- Spezialkarten über den Hortobágy- und den Kiskunság-Nationalpark (Forschungsprojekt der UNESCO)
- Materialien über Regionalentwicklung in Ungarn (Consulting-Firma)
- Entstehung der kommunalen Selbstverwaltung in Ungarn (Forschungsprojekt)
- Literaturrecherche und Materialien zum Thema Umweltschutzorientierter Wissens- und Technologietransfer in das Komitat Pest (Forschungsprojekt)
- Volkszählungsdaten für das Komitat Baranya (Diplomarbeit)

Das Zentrum hat mehrfach an der inhaltlichen Vorbereitung von Studienreisen mitgewirkt. Das Zentrum hat sich auch als eine Art Anlaufstation für ungarische Studierende und Wissenschaftler erwiesen, die in stark zunehmender Zahl in Hamburg studieren bzw. arbeiten.

2.3 Koordination und öffentliche Aktivitäten

Für eine erfolgreiche Koordination hungarologischer Aktivitäten in Forschung und Lehre sind Kontakte zu den betroffenen Wissenschaftlern und Institutionen eine wichtige Voraussetzung. Seit Bestehen des Zentrums wurde deshalb der Herstellung und Intensivierung solcher Kontakte auf

verschiedenen Ebenen großes Gewicht beigemessen und daher auch im Berichtszeitraum fortgeführt.

Die Kontakte zu den anderen Hungarologie-Zentren, insbesondere in der Université de la Sorbonne Nouvelle - Paris III, der Jyväskylä Yliopisto und der Staatsuniversität Užgorod/Ukraine, wurden durch mehrfache gegenseitige Besuche und gemeinsame Besprechungen ausgebaut und führten letztlich zur Beantragung eines ERASMUS-Projektes (vgl. hierzu weiter unten).

Die Beziehungen zu einschlägigen hungarologischen Einrichtungen in Ungarn wie Hungarológiai Tanács (Hungarologie-Rat), Nemzetközi Hungarológiai Központ (Internationales Hungarologie-Zentrum), Magyarsághutató Intézet (Institut zur Erforschung des Ungarntums), Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság (Internationale Gesellschaft für Ungarische Philologie), Hungarológus Oktatók Nemzetközi Társasága etc. haben sich als sehr hilfreich und nutzbringend erwiesen. Daneben haben die Mitarbeiter des Finnisch-Ugrischen Seminars ihre auf persönlichen wissenschaftlichen Interessen basierenden Kontakte zu wissenschaftlichen Einrichtungen in Ungarn erheblich ausbauen können.

Die Beziehungen zu den auf verschiedenen hungarologischen Teilgebieten tätigen Wissenschaftlern und wissenschaftlichen Einrichtungen in Deutschland konnten teilweise verbessert werden. 1991 wurde vom Zentrum eine Erhebung der hungarologischen Forschungsprojekte in Deutschland durchgeführt, bei der bei ca. 50 angeschriebenen Institutionen ein Rücklauf von über 60% erzielt werden konnte. Die Ergebnisse dieser Umfrage wurden auf dem III. Internationalen Hungarologie-Kongreß im August 1991 in Szeged vorgetragen und sollen in der Kongreß-Publikation veröffentlicht werden. Das Finnisch-Ugrische Seminar und das Zentrum für Hungarologie spielten eine aktive Rolle bei den Anfang 1992 eingeleiteten Bestrebungen, die im deutschsprachigen Raum tätigen Finnougristen, Hungarologen und Fennisten zu einem Interessenverband zusammenzufassen. Im November 1992 konstituierte sich diese Interessenvertretung in Göttingen unter der Bezeichnung "Deutscher Finnougristentag".

Das Zentrum für Hungarologie ist teils institutionell, teils durch die Mitarbeiter in der Deutsch-Ungarischen Gesellschaft Stuttgart, in der Deutsch-Ungarischen Gesellschaft Berlin-Brandenburg sowie in der Südosteuropa-Gesellschaft München vertreten. Dank dieser Zusammenarbeit

konnten die mit der Tagung des Wissenschaftlichen Beirats verbundenen Symposien von der Südosteuropa-Gesellschaft gefördert werden.

Bereits zum zweiten Mal konnte am 8. November 1991 im Zentrum für Hungarologie der mit 3.000 DM dotierte und von der Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság verliehene "Szirmai-Preis zur Förderung der Hungarologie" überreicht werden. Preisträgerin war Frau Dr. Jolanta Jastrzębska von der Rijksuniversiteit Groningen.

In Anerkennung ihrer literarischen Übersetzer Tätigkeit erhielt Frau Karin Höpp M.A. am 1. Dezember 1992 den Förderpreis der Kulturbehörde der Freien und Hansestadt Hamburg durch die Senatorin Frau Dr. Christina Weiss verliehen.

Mit den beiden Ungarischen Kulturinstituten in Deutschland (Berlin und Stuttgart) ist das Zentrum freundschaftlich verbunden. Mitarbeiter des Zentrums bzw. des Finnisch-Ugrischen Seminars haben dort mehrfach Vorträge gehalten bzw. an Veranstaltungen teilgenommen. Zudem hat es mehrere gemeinsame, in den Räumen des Zentrums bzw. in Hamburg durchgeführte Veranstaltungen gegeben: Ausstellung "Graf István Széchenyi 1791 - 1860" (November 1991 - März 1992), "Ungarische Literaturtage in Hamburg" (Januar 1992).

Im Vordergrund der Koordinationsbemühungen und der öffentlichen Aktivitäten des Zentrums für Hungarologie standen im Berichtszeitraum drei Ereignisse:

(1) Durchführung des Symposiums "Probleme der Zeitgeschichte Ungarns in der ungarischen und deutschen Historiographie" am 23./24.11.1990,

(2) Kooperation mit dem Seminar für Hungarologie der Humboldt-Universität zu Berlin,

(3) Vorbereitung des ERASMUS-Projektes "Finnougristik, Hungarologie, Fennistik".

ad (1): Das gut besuchte Symposium "Probleme der Zeitgeschichte Ungarns in der ungarischen und deutschen Historiographie" hatte sich zum Ziel gesetzt, die in Ungarn und Deutschland zu einzelnen Perioden bzw. Themen der ungarischen Nachkriegsgeschichte erschienene geschichtswissenschaftliche Literatur in vergleichender Weise einander gegen-

überzustellen. Damit sollten ein historiographischer Gesamtüberblick erzielt, die wesentlichen Inhalte und Schwerpunkte vorgestellt sowie die bestehenden Defizite in der historischen Aufarbeitung aufgedeckt werden. Nach übereinstimmender Auffassung aller Teilnehmer ist dieses Ziel in hervorragender Weise erreicht worden.

Im ersten Referat wurde von Dr. Ignác Romsics (Magyarsághutató Intézet, Budapest) die "Ungarische Historiographie über die Nachkriegsphase 1945-1948" vorgestellt. Der Referent unterschied drei größere historiographische Perioden: 1953-1956, 1956-1980 und die achtziger Jahre, und charakterisierte deren wichtigste Inhalte anhand einiger ausgewählter Publikationen. So wird die geschichtswissenschaftliche Literatur in der ersten Periode durch eine äußerst primitive Reduktion historischer Prozesse auf den schematischen Kampf von Kommunismus und Imperialismus, von Fortschritt und Reaktion, aus dem notwendigerweise der Kommunismus als Sieger hervorzugehen hat, gekennzeichnet. In der zweiten Periode leben diese negativen Traditionen der "Heilsgeschichte" zwar fort, im Zuge einer zunehmenden Liberalisierung zeigen sich aber deutliche ideologische und politische Akzentverlagerungen, die sich in einer stärker tatsachenorientierten Historiographie niederschlagen. In der letzten Periode schließlich fallen die früheren Tabuthemen fort, wobei die Auseinandersetzung mit der unmittelbaren Nachkriegsgeschichte vor allem in der zeitgeschichtlichen Publizistik geführt wird.

Das Referat von Dr. András Vári (MTA Közép- és Keleteurópai Kutatási Központja, Budapest) zur "Ungarischen Historiographie über die Periode des Stalinismus" wies auf die bisher vorherrschende Tendenz der ungarischen Historiker hin, sich von dieser Thematik der Periode des Stalinismus fernzuhalten. Dennoch lassen sich zwei unterschiedliche Positionen erkennen: Die eine Position verurteilt zwar die Terrormaßnahmen und die ökonomischen Fehlleistungen, äußert aber keine grundsätzliche Kritik an dem System. Insbesondere im Bereich der Wirtschaftsgeschichte ist eine Vielzahl derartiger Werke entstanden. Die andere Position dagegen, die seit Anfang der achtziger Jahre auftritt, äußert Systemkritik und nimmt auch neue bzw. früher tabuisierte Fragestellungen auf.

Das zentrale Ereignis der ungarischen Nachkriegsgeschichte stellt die ungarische Revolution von 1956 dar. Die beiden Referate von Dr. Holger Fischer (Zentrum für Hungarologie im Finnisch-Ugrischen Seminar der Universität Hamburg) zur "Deutschen Historiographie über die Revolution

1956" und von Dr. László Varga (MTA Történettudományi Intézete, Budapest) mit dem Titel "1956 - Konterrevolution, Volksaufstand, Revolution?" ergänzten sich in hervorragender Weise. Das erste Referat zeigte die Verknüpfung des Erscheinens der Literatur mit den Jahrestagen auf, wies auf die ganz überwiegende Beschäftigung mit dieser Thematik durch ungarische Emigranten hin, deren Werke - da in ungarischer Sprache erschienen - häufig nicht in der deutschen Geschichtswissenschaft rezipiert werden konnten, und stellte die wesentlichen inhaltlichen Schwerpunkte vor. Der zweite Referent dagegen wählte den methodischen Ansatz, die Revolution von 1956 in ihrem Ablauf detaillierter darzustellen und nur kurz auf die im geringen Umfang erschienene offizielle marxistische Literatur, die mit den Namen dreier, in der politischen Nomenklatura verankerter "Historiker" verbunden ist, einzugehen. Des weiteren wies der Referent auf die politische Bedeutung der Neubewertung der Ereignisse von 1956 für den Reformprozeß in Ungarn hin und skizzierte kurz die in den vergangenen drei Jahren veröffentlichte neue Literatur.

Infolge Erkrankung der Referentin konnte das vorgesehene Referat über die "Deutsche Historiographie über die Kádár-Ära" leider nicht gehalten werden. Stattdessen wurde in längeren Diskussionsbeiträgen versucht, den Symposiumsteilnehmern einen Überblick über die Situation der geschichtswissenschaftlich orientierten Hungarologie in der Bundesrepublik zu geben. Dr. András Gergely (Eötvös Loránd Universität, Budapest) wies in seinem Referat über die "Ungarische Historiographie über die Kádár-Ära" darauf hin, daß sich auch in Ungarn selbst die Geschichtswissenschaft bisher nur in einem sehr geringen Maße mit der Kádár-Ära beschäftigt hat, die Aufarbeitung aber nach dem Systemwechsel unbedingt erforderlich sei.

In der letzten Sektion wurde die geschichtswissenschaftliche Literatur zum Nationalitätenproblem in Ungarn untersucht. Prof. Dr. Ekkehard Völkl (Universität Regensburg) gab in seinem Referat "Deutsche Historiographie über das Nationalitätenproblem in Ungarn" einen ausführlichen Überblick über die in der Bundesrepublik zur Nationalitätenfrage allgemein erschienene Literatur und stellte als deren Schwerpunkt die Beschäftigung mit der Geschichte der Ungarndeutschen in den Vordergrund. Dr. László Szarka (MTA Történettudományi Intézete, Budapest) skizzierte in seinem Vortrag "Die marxistische Periode in der ungarischen Forschung zur Nationalitätenfrage Ungarns" das vielfältige institutionelle System Ungarns, in dem eine Beschäftigung mit der Nationalitätenfrage Ungarns stattfindet, und strich die besondere politische Bedeutung dieser Thematik für Ungarn hervor. Eine ausführliche Analyse der thematischen Schwerpunkte bildete

den letzten Teil seiner Ausführungen.

ad (2): Ein besonderer Stellenwert wird den bereits vor der Wende in der DDR bestehenden Kontakten zum Seminar für Hungarologie der Humboldt-Universität zu Berlin beigemessen. Diese Kontakte wurden nach Öffnung der Grenzen sofort intensiviert. Ein erster Besuch in Berlin fand im März 1990 statt. Es konnte sehr schnell eine Vereinbarung zwischen beiden Institutionen geschlossen werden, in deren Rahmen aus privaten Mitteln und mit finanzieller Unterstützung seitens des DAAD im WS 1990/91, SS 1991 und WS 1991/92 mehrere Lehrveranstaltungen in Berlin und umgekehrt sowie im Juni 1990 ein gemeinsames Kolloquium "Ungarische Literatur des zwanzigsten Jahrhunderts" durchgeführt, Tauschbeziehungen zwischen den Bibliotheken ausgebaut, Gastvorträge gehalten und gemeinsame Forschungsprojekte in Angriff genommen werden konnten. Leider stieß die Fortführung dieser Beziehungen hinsichtlich der gegenseitigen Durchführung von Lehrveranstaltungen auf Schwierigkeiten, da Behörden bzw. Ministerien auf Bundes- und Landesebene trotz Anerkennung der bisherigen Leistungen und der Notwendigkeit zur Fortführung sich aus prinzipiellen Gründen nicht in der Lage sehen, sich an der Deckung der Kosten zu beteiligen.

ad (3): Im Rahmen der zahlreichen Kontaktgespräche mit Vertretern der anderen Hungarologiezentren wurde häufiger das Problem erörtert, in welcher Weise die Studierenden intensiver in die fachlichen Beziehungen einbezogen werden können. Der Wissenschaftliche Sekretär des Zentrums für Hungarologie übernahm daraufhin die Aufgabe, einen Antrag an die Europäische Gemeinschaft auf Bewilligung eines ERASMUS-Projektes "Finnougristik, Hungarologie, Fennistik" zu konzipieren und die erforderlichen Mittel einzuwerben. Mit finanzieller Unterstützung der EG konnte Mitte Oktober 1992 ein Vorbereitungstreffen in Hamburg durchgeführt werden, an dem je zwei Vertreter der hungarologischen Einrichtungen der Université de la Sorbonne Nouvelle -Paris III, der Jyväskylä Yliopisto und der Humboldt-Universität zu Berlin teilnahmen. Das vorbereitete Antragskonzept stieß in allen Punkten auf Einvernehmen, so daß der Antrag fristgemäß zum 31.10.1992 mit den Unterschriften aller Hochschulrektoren bzw. -präsidenten bei der EG eingereicht werden konnte. Im April 1993 erfolgte die Bewilligung, so daß noch im Mai 1993 eine weitere Vorbesprechung zur konkreten Umsetzung des Programms in Jyväskylä stattfinden konnte. Das ERASMUS-Projekt sieht vor, daß - beginnend mit dem Studienjahr 1993/94 - in jedem Studienjahr bis zu fünf Studierende aus jedem der drei beteiligten Länder ihr Studium an den

anderen Universitäten absolvieren können. Zugleich ermöglicht das Programm auch einen Dozentenaustausch.

Eine detaillierte Übersicht über die öffentlichen Aktivitäten des Zentrums für Hungarologie im Berichtszeitraum, insbesondere über die von ihm durchgeführten Veranstaltungen, sowie über die Besucher im Zentrum befindet sich in der Anlage.

Neben diesen positiv einzuschätzenden Koordinationsbemühungen und öffentlichen Aktivitäten gibt es aber auch einen primär politischen Bereich, der aus der Sicht des Zentrums für Hungarologie unverändert unbefriedigend verläuft. So ist das Zentrum für Hungarologie zu keinem Zeitpunkt und in keiner oder aber nur unzulänglicher Weise an wichtigen Sitzungen und Ereignissen auf politischer Ebene beteiligt gewesen, bei denen Fragen der kulturellen und wissenschaftlichen Zusammenarbeit mit Ungarn erörtert worden sind, obgleich es - gerade auch im Vergleich zu anderen beteiligten Institutionen - auf Grund des Sachverstandes seiner Mitarbeiter konstruktiv hätte mitwirken können. Dies bezieht sich insbesondere auf die Sitzungen der Gemischten Kommission zur Durchführung des deutsch-ungarischen Kulturabkommens.

2.4 Lehre

Das in früheren Jahren zu beobachtende steigende Interesse von Studierenden und Gasthörern an hungarologischen Lehrveranstaltungen hat sich gegenwärtig auf einem hohen Niveau eingependelt. Neben den regelmäßig angebotenen Sprachlehrveranstaltungen werden in jedem Semester drei bis fünf Lehrveranstaltungen angeboten, die schwerpunktmäßig Fragen der Geschichte, Politik, Gesellschaft, Kultur- und Literaturgeschichte Ungarns sowie linguistische Fragestellungen behandeln. Im einzelnen wurden durchgeführt:

Wintersemester 1990/91:

Einführung in die Finnougristik, 3-stündig, Wolfgang Veenker

Sprachbeschreibungsmodelle in der Uralistik, 2-stündig, Wolfgang Veenker,
Tiborc Fazekas

Einführung in die Hungarologie, 2-stündig, Holger Fischer

Geschichte der ungarischen Sprachwissenschaft, 2-stündig, Tiborc Fazekas

Sprachspiele in der ungarischen Literatur (Stilistik), 2-stündig, Ildikó
Fazekas

Sommersemester 1991:

Urheimat und Wanderung der Finnougrier, 2-stündig, Holger Fischer
Grammatische Grundbegriffe des Ungarischen, 2-stündig, Tiborc Fazekas
Ungarische Kulturgeschichte 1849-1908, 2-stündig, Ildikó Fazekas
Sprachliche Analyse ungarischer volkskundlicher Texte (Märchen, Sprichwörter, Balladen etc.), 2-stündig, Tiborc Fazekas
Herausbildung der Rechtsterminologie im Finnischen, Estnischen und Ungarischen, 2-stündig, Marcus Galdia

Wintersemester 1991/92:

Konfrontierende Betrachtung des Finnischen, Ungarischen und Deutschen, 1-stündig, Wolfgang Veenker
Einführung in die Finnougristik, 2-stündig, Wolfgang Veenker
Ausgewählte Kapitel aus der Geschichte der Finnougristik, 2-stündig, Tiborc Fazekas, Wolfgang Veenker
Geschichte Ungarns von der Landnahme bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges, 2-stündig, Holger Fischer
Abriss der Geschichte der ungarischen Literatur, 2-stündig, Tiborc Fazekas
Wechselbeziehungen zwischen Literatur und Kunst in Ungarn im 20. Jahrhundert, 2-stündig, Ildikó Fazekas
Finnougrier als Minderheiten, Blockseminar gemeinsam mit dem Seminar für Hungarologie der Humboldt-Universität, Holger Fischer, Paul Kárpáti, Wolfgang Veenker,

Sommersemester 1992:

Einführung in die Methoden der Finnougristik, 2-stündig, Wolfgang Veenker
Sprachbeschreibungsmodelle in der Uralistik, 2-stündig, Tiborc Fazekas, Wolfgang Veenker
Der Systemwandel in Ungarn (1988-1991), 2-stündig, Holger Fischer
Sozialwissenschaftliche Terminologie im Ungarischen, 2-stündig, Holger Fischer
Die ungarische Sprachwissenschaft im 20. Jahrhundert, 2-stündig, Tiborc Fazekas
Übungen zum ungarischen literarischen Stil, 2-stündig, Ildikó Fazekas

Wintersemester 1992/93:

Einführung in die Finnougristik, 2-stündig, Wolfgang Veenker

Sprachbeschreibungsmodelle in der Uralistik II, 2-stündig, Tiborc Fazekas,
 Wolfgang Veenker
 Zweisprachigkeit der Finnougrier, 2-stündig, Marcus Galdia
 Minderheiten in Ungarn - Ungarn als Minderheiten, 2-stündig, Holger
 Fischer
 Abriss der ungarischen Sprachgeschichte, 2-stündig, Tiborc Fazekas
 Werkanalyse: Ungarische literarische Texte und ihre Aufarbeitung in der
 Filmkunst, 2-stündig, Ildikó Fazekas
 Probleme der literarischen Übersetzung aus finnisch-ugrischen Sprachen ins
 Deutsche, 2-stündig, Karin Höpp
 Einführung in die ungarische Sprache für Bibliothekarinnen, 2-stündig,
 Holger Fischer (an der TU Hannover)

Sommersemester 1993:

Einführung in die Methoden der Finnougristik, 2-stündig, Wolfgang
 Veenker
 Kasussysteme uralischer Sprachen, 2-stündig, Wolfgang Veenker
 Einführung in die Hungarologie, 2-stündig, Holger Fischer
 Sozialwissenschaftliche Terminologie im Ungarischen, 2-stündig, Holger
 Fischer
 Spezialfragen der ungarischen Grammatik, 2-stündig, Tiborc Fazekas
 Die ungarische Kultur zur Jahrhundertwende, 2-stündig, Ildikó Fazekas
 Ungarische Belletristik der achtziger und neunziger Jahre des 20. Jahrhun-
 derts, 2-stündig, Karin Höpp

Der Wissenschaftliche Sekretär des Zentrums hat zusätzlich im Wintersemester 1992/93 ein vom Deutsch-Französischen Jugendwerk gefördertes Seminar zum Thema "Macht und Intelligenz" veranstaltet, in dem das Verhalten Intellektueller in totalitären Systemen an deutschen, französischen und ungarischen Beispielen beleuchtet worden ist. An dem Seminar haben über 20 Studierende aus Budapest, Hamburg und Paris teilgenommen; im Juni 1993 soll es in Budapest fortgeführt werden.

Eine intensive weitere Belebung des Lehrangebotes und der Lehrnachfrage wird durch das ERASMUS-Projekt erwartet.

Im Berichtszeitraum haben folgende Studierende ihr Studium mit einem hungarologischen Schwerpunkt erfolgreich absolviert:

Jürgen Schmidt (Politologie, Nebenfach Finnougristik), Thema der Magisterarbeit: Entstehung und Entwicklung des Ungarischen Demokratischen Forums

Pia Rischke-Zielke (Phonetik, Nebenfach Finnougristik), Thema der Magisterarbeit: Phonetische Realisierung der ungarischen palatalen Verschlusslaute durch deutsche Sprecher

2.5 Forschung

Eine im Zentrum für Hungarologie institutionalisierte eigenständige Forschungstätigkeit in größerem Umfang ist auf Grund der geringen Mitarbeiterzahl und abgesehen von den individuellen Forschungsprojekten der Mitarbeiter vorläufig noch nicht vorgesehen. Gleichwohl arbeiten die Mitarbeiter an mehreren gemeinsamen bzw. aufeinander abgestimmten Forschungsprojekten: "Hungarologie - Wissenschaftsgeschichte und -theorie", "Vorarbeiten zu einer praxisbezogenen Grammatik der ungarischen Sprache" und "Wissenschaftsgeschichte der Uralistik (Finnougristik)".

Als individuelle Forschungsprojekte, die teilweise in Einbindung in Drittmittelprojekte von Wissenschaftlern anderer Institutionen außerhalb Hamburgs durchgeführt werden und teilweise inzwischen abgeschlossen worden sind, können angeführt werden: "Bibliographie der ungarischen Literatur in deutscher Übersetzung", "Bibliographie zur ungarischen Sprachwissenschaft in Deutschland", "Wörterbuch des ungarischen Bukovina-Dialekts", "Untersuchungen zur Wortfrequenz und Wortwichtigkeit im Ungarischen", "Siedlungsgeschichte des historischen Ungarn von der Landnahme bis zur Gegenwart", "Deutsche und Magyaren als nationale Minderheiten im Donauraum 1918 - 1980", "Fragen der Raum- und Stadtplanung in Ungarn", "Deutsch-ungarische Beziehungen in der Geographie der Zwischenkriegszeit", "Probleme der Historiographie in Ungarn".

Mit dem April 1993 ist die Leitung des vom Bundesministerium für Forschung und Technologie sowie der Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság gemeinsam finanzierten Forschungsprojekts "Geschichte der deutsch-ungarischen Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik" (deutscher Finanzierungsanteil: 200.000 DM) auf den Wissenschaftlichen Sekretär des Zentrums für Hungarologie übertragen worden.

Ergebnisse aus allen aufgeführten Forschungsprojekten sind auf wissenschaftlichen Tagungen vorgetragen und publiziert worden. Die Liste der im Berichtszeitraum publizierten bzw. zum Druck angenommenen Beiträge der Mitarbeiter befindet sich in der Anlage.

3. VORSCHLÄGE DES WISSENSCHAFTLICHEN BEIRATS ZUR WEITEREN ENTWICKLUNG DES ZENTRUMS FÜR HUNGAROLOGIE

(a) Der Wissenschaftliche Beirat nimmt den Tätigkeitsbericht des Zentrums für Hungarologie im Finnisch-Ugrischen Seminar der Universität Hamburg für den Zeitraum November 1990 - Mai 1993 zustimmend zur Kenntnis.

Die in dem Tätigkeitsbericht zum Ausdruck gebrachte Entwicklung des Zentrums für Hungarologie wird insgesamt als positiv beurteilt.

(b) Der Wissenschaftliche Beirat dankt den Mitarbeitern des Zentrums für Hungarologie für die ausgeübten vielfältigen Aktivitäten, die in dieser Weise fortgesetzt werden sollen. Des weiteren dankt der Wissenschaftliche Beirat dem Művelődési és Közoktatási Minisztérium, der Eötvös Loránd Tudományegyetem, der Universität Hamburg sowie den anderen im Tätigkeitsbericht erwähnten ungarischen und deutschen Institutionen für die geleistete Unterstützung.

(c) Der Wissenschaftliche Beirat stellt mit Befriedigung fest, daß die infrastrukturelle Ausstattung wesentlich verbessert werden konnte. Ein Defizit sieht er jedoch weiterhin in der Ausstattung mit Mitteln für Publikationen.

(d) Der Wissenschaftliche Beirat stellt ebenfalls mit Befriedigung fest, daß auf ungarischer Seite die für eine kontinuierliche Versorgung der hungarologischen Bibliothek des Zentrums für Hungarologie erforderlichen Organisationsstrukturen geschaffen werden konnten. In diesem Zusammenhang dankt er insbesondere dem Nemzetközi Hungarológiai Központ sowie der Országos Széchényi Könyvtár für die geleistete Unterstützung.

(e) Der Wissenschaftliche Beirat bittet erneut die zuständigen deutschen und ungarischen Stellen, auf der Basis der Gegenseitigkeit die Voraussetzungen einer regelmäßigen Gastprofessur für Hungarologie an der Universität Hamburg bzw. für Germanistik (Deutschlandkunde) in Ungarn zu schaffen. Die Universität Hamburg wird, solange diese Frage nicht geklärt ist, gebeten, zum nächstmöglichen Zeitpunkt eine Gastprofessur zur Verfügung zu stellen.

(f) Der Wissenschaftliche Beirat bittet das Zentrum für Hungarologie, die Kontakte zu den anderen Zentren und hungarologischen Lehr- und Forschungsstätten im In- und Ausland weiterhin zu intensivieren. Die Initiative zur erfolgreichen Beantragung des ERASMUS-Projektes "Finnougristik, Hungarologie, Fennistik" wird sehr begrüßt. Er betrachtet es als besonders wichtige Aufgabe des Zentrums für Hungarologie, die Zusammenarbeit mit dem Seminar für Hungarologie der Humboldt-Universität zu Berlin fortzusetzen.

(g) Die nächste Sitzung des Wissenschaftlichen Beirats soll 1995 in Hamburg durchgeführt und mit einem wissenschaftlichen Kolloquium zum Thema "Das Ungarnbild in Deutschland und das Deutschlandbild in Ungarn" verbunden werden.

Liste der Tagungen und Vortragsveranstaltungen, an denen Mitarbeiter des Zentrums für Hungarologie im Zeitraum November 1990 - Mai 1993 teilgenommen haben

- November 1990: Hamburg, Zentrum für Hungarologie, Kolloquium des Wissenschaftlichen Beirats des Zentrums für Hungarologie "Probleme der Zeitgeschichte Ungarns in der ungarischen und deutschen Historiographie"
Vortrag Holger Fischer: "Die deutsche Historiographie über die Revolution 1956"
- Dezember 1990: Budapest, Verband der Ungarndeutschen, Internationale Historikerkonferenz "Die Geschichte der Ungarndeutschen 1920 - 1990"
Holger Fischer (ohne Vortrag)
- Dezember 1990: Budapest, Lehrstuhl für Finnougristik, Besprechung zur Konzeption eines linguistischen terminologischen Wörterbuchs zur Uralistik und Hungarologie
Wolfgang Veenker
- Januar 1991: Bonn, Kommissionssitzung des Deutschen Akademischen Austauschdienstes zur Auswahl deutscher Stipendiaten nach Südosteuropa und Osteuropa
Wolfgang Veenker (Mitglied der Kommission)
- Januar 1991: Helsinki, Sitzung des Komitees des Internationalen Informationssystems der Uralistik (URBIS)
Wolfgang Veenker (Mitglied des Komitees)
- Januar 1991: Graz, Universität, Symposium "Abenteuer des Übersetzens"
Tiborc Fazekas (ohne Vortrag)

- Januar 1991: Berlin, Haus der Ungarischen Kultur
Vortrag Tiborc Fazekas: "Ungarische Volksmärchen und Sagen - Ihr Platz in der Kinderliteratur"
- März 1991: Ferrara, Symposium "Italy and Europe in Renaissance Linguistics. Comparisons and Relations"
Vortrag Tiborc Fazekas: "Italian Renaissance and Hungarian Linguistics in the 15th and 16th Centuries"
- April 1991: Dubrovnik, Südost-Institut und Südosteuropa-Gesellschaft, Tagung "The Minority Question in Historical Perspective 1900-1990"
Vortrag Holger Fischer: "Räumliche Aspekte des sozio-ökonomischen Wandels der ungarndeutschen Minderheit im 20. Jahrhundert"
- April 1991: Kraków, Lehrstuhl für Ungarische Philologie Vortrag Wolfgang Veenker: "Architektur der uralischen Sprachen"
- Mai 1991: Köln, Ostkolleg der Bundeszentrale für Politische Bildung, Seminar "Politik und Gesellschaft in Ungarn"
Holger Fischer (ohne Vortrag)
- Mai 1991: Hamburg, Staatspolitische Gesellschaft
Vortrag Tiborc Fazekas: "Die Frage der Nationalitäten Krisenpotential im Osten?"
- Mai 1991: Salzburg, Südostdeutsche Historische Kommission, Jahrestagung "Urbanisierung und Assimilation in Ostmitteleuropa"
Holger Fischer (ohne Vortrag)
- Juni 1991: Heidelberg/Neckargemünd, Studiengesellschaft für Fragen mittel- und osteuropäischer Partnerschaft, XX. Internationale Konferenz "Von der Ost-West-Konfrontation zur Partnerschaft"
Holger Fischer (ohne Vortrag)

- August 1991: Szeged, III. Internationaler Hungarologie-Kongreß
 Vortrag Tiborc Fazekas: "Die Rolle der deutsch-ungarischen Kontakte in der Entstehung der ungarischen Sprachwissenschaft (16.-18. Jahrhundert)"
 Vortrag Holger Fischer: "Hungarologische Forschungsprojekte in internationaler Zusammenarbeit"
 Vortrag Karin Höpp: "The Reception of Works of Tibor Déry in Britain"
 Wolfgang Veenker (ohne Vortrag)
- August 1991: Tokaj, Schriftstellertreffen
 Tiborc Fazekas (ohne Vortrag)
- August 1991: Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ, Lektorrentreffen
 Tiborc Fazekas (ohne Vortrag)
- August 1991: Gyula, Hajnal István Kör, Konferenz "Probleme der bäuerlichen Interessenvertretung"
 Holger Fischer (ohne Vortrag)
- August 1991: Mátraalmás, József Attila Kör, Übersetzerseminar
 Karin Höpp
- September 1991: Stuttgart, Kultur- und Informationszentrum der Republik Ungarn, Tage der ungarischen Wirtschaft und Kultur, Széchenyi-Kolloquium
 Vortrag Holger Fischer: "Széchenyi in der deutschen Geschichtswissenschaft, oder: Széchenyi, die unbekannte Größe"
- September 1991: Köln, Carl Duisburg Gesellschaft
 Vortrag Holger Fischer: "Die aktuelle wirtschaftliche, soziale und politische Situation in Ungarn"
- September 1991: Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ, Internationales Gragger-Symposium
 Tiborc Fazekas (ohne Vortrag)
 Holger Fischer (ohne Vortrag)

- September 1991: Cluj/Kolozsvár, Symposium "Die regionalen Varianten der lebendigen ungarischen Sprache"
Vortrag Tiborc Fazekas: "Die soziologischen Komponenten des Verhältnisses Sprachvarianten - sprachliche Norm aufgrund der neuesten Ergebnisse der deutschen und ungarischen Sprachwissenschaft"
- September 1991: Užgorod/Ungvár, Lehrstuhl für Ungarische Philologie der Staatsuniversität und Sowjetisches Zentrum für Hungarologie
Vorträge Holger Fischer: "Ungarn 1956 in der deutschen Geschichtsschreibung", "Die Darstellung von nationalen Minderheiten auf ungarischen Nationalitätenkarten des 19. und 20. Jahrhunderts", "Die Lage der Hungarologie in Deutschland"
- November 1991: Schloß Hohenkammer bei München, Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Tagung "Räumliche Entwicklungen in Mitteleuropa nach Öffnung der Grenzen im Osten"
Vortrag Holger Fischer: "Zur aktuellen Situation der räumlichen Planung und Umwelt in Ungarn"
- November 1991: Heidelberg, Geographisches Institut, Internationales Symposium "Regionale Arbeitsmarktstrukturen in Ungarn"
Holger Fischer (ohne Vortrag)
- November 1991: Groningen, Lehrstuhl für Finnougristik, Symposium "Finnisch-Ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und slavischen Sprachraum" zum 25-jährigen Bestehen der Finnougristik an der Universität Groningen
Vortrag Wolfgang Veenker: "Finnougrisch-slavische Wechselbeziehungen"
Tiborc Fazekas (ohne Vortrag)
- November 1991: Szombathely, Sitzung des Komitees des Internationalen Informationssystems der Uralistik (URBIS)
Wolfgang Veenker (Mitglied des Komitees)
- Januar 1992: Berlin, Berliner Arbeitskreis für Hungarologie

- Vortrag Holger Fischer: "Ungarns Platz in der "Neuordnung Europas" - Grenzrevision nach Hitlers Vorstellungen oder nach ungarischen Plänen?"
- Januar 1992: Berlin, Seminar für Hungarologie, Finnisch-Ugrische Arbeitstagung
Holger Fischer, Wolfgang Veenker
- Februar 1992: Hamburg, Literaturhaus, Tage der ungarischen Literatur
Tiborc Fazekas: Moderation der Diskussionsveranstaltung "Die Einheit in der Geteiltheit - Einblicke in die ungarische Literatur jenseits der Grenzen"
Karin Höpp: Dolmetschen bei Lesungen, Übersetzen von Texten
- Februar 1992: Jyväskylä, Interdisziplinäre Arbeitsgruppe für Hungarologie der Universität Jyväskylä
Vorträge Holger Fischer: "Die Lage der Hungarologie in Deutschland", "Ungarn 1956 in der Geschichtswissenschaft der Bundesrepublik Deutschland"
- März 1992: München, Südosteuropa-Gesellschaft, Johann-Gottfried-Herder-Forschungsrat, Internationales Wissenschaftliches Symposium "Nationalitätenprobleme und Regionalismus in Ostmittel- und Südosteuropa im Zeichen des politischen Umbruchs"
Holger Fischer (ohne Vortrag)
- April 1992: Wien, Institut für Finno-Ugristik, Kolloquium aus Anlaß des 60. Geburtstages des Vorstandes des Instituts für Finno-Ugristik der Universität Wien
Wolfgang Veenker
- April 1992: Freiburg, Kongreß des Fachverbandes "Moderne Fremdsprachen"
Tiborc Fazekas (ohne Vortrag)

- April 1992: Hamburg, Forum-Initiative, Vortragsreihe "Osteuropa - Im Spiegel der Dichtung"
Karin Höpp: Dolmetschen bei Vorträgen und Lesungen
- Mai 1992: Bratislava, ABDOSD, 21. Arbeits- und Fortbildungstagung der Arbeitsgemeinschaft der Bibliotheken und Dokumentationsstellen der Ost-, Ostmittel- und Südosteuropaforschung
Holger Fischer (ohne Vortrag)
- Mai 1992: Amsterdam, Universität Amsterdam, Tagung über Osteuropa
Tiborc Fazekas (ohne Vortrag)
- Juli 1992: Berlin, Seminar für Hungarologie, Kolloquium anlässlich des 150. Jahrestages der Gründung des Bundes Ungarischer Hochschüler in Berlin
Vortrag Karin Höpp: "Aspekte der Zweisprachigkeit bei den Finnougriern am Beispiel der Komi und der Mari"
- August 1992: Esztergom, VII. Muttersprache-Konferenz
Tiborc Fazekas (ohne Vortrag)
- August 1992: Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ, Lektorenkonferenz
Tiborc Fazekas, Holger Fischer (jeweils ohne Vortrag)
- August 1992: Budapest, Hungarologus Oktatók Nemzetközi Társasága, II. Internationale Konferenz für den Hungarologie-Unterricht
Tiborc Fazekas, Holger Fischer (jeweils ohne Vortrag)
- August 1992: Galyatető, József Attila Kör, Übersetzerseminar
Karin Höpp
- September 1992: Hamburg, Literaturhaus, Lesung der Schriftstellerin Christina Virágh
Tiborc Fazekas (Moderation)

- September 1992: Eefde/Niederlande, Akademische Tage des Kelemen-Mikes-Kreises "Europe: A Community of Frustrations?"
Tiborc Fazekas (ohne Vortrag)
- September 1992: Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, Konferenz "Probleme der Nationalitätenstatistik"
Vortrag Holger Fischer: "Räumliche Aspekte des sozio-ökonomischen Wandels der ungarndeutschen Minderheit im 20. Jahrhundert und die Nationalitätenstatistik"
- September 1992: Simmern/Westerwald, Fridtjof-Nansen-Akademie für Politische Bildung und LAG Ostkunde im Unterricht
Vortrag Holger Fischer: "Ungarn im Wandel. Reformbestrebungen von 1988 bis zur Gegenwart"
- September 1992: Nitra, Symposium "Die regionalen Varianten der lebendigen ungarischen Sprache"
Vortrag Tiborc Fazekas: "Kultur- und siedlungshistorische Bemerkungen anhand der Familiennamen der ungarischen Dörfer in der Bukovina im 18. Jahrhundert"
- September 1992: Tartu, Sitzung des Komitees des Internationalen Informationssystems der Uralistik (URBIS)
Wolfgang Veenker (Mitglied des Komitees)
- September 1992: Hamburg, Staatspolitische Gesellschaft
Vortrag Tiborc Fazekas: "Ungarndeutsche - Bleibt der Bleibewille?"
- Oktober 1992: Vlotho, Gesamteuropäisches Studienwerk, Tagung "Soziale Folgen der Systemtransformation in Polen, Ungarn und der Tschechoslowakei"
Vortrag Holger Fischer: "Soziale Folgen des Transformationsprozesses in Ungarn"

- Oktober 1992: Szombathely, Internationales Symposium "Die Wege der finnisch-ugrischen Völker zur politischen, kulturellen und sprachlichen Autonomie"
Vortrag Wolfgang Veenker: "Die wissenschaftliche Beschäftigung mit den finnougriischen Völkern - Kultur, Geschichte und Sprachen - in Deutschland"
- Oktober 1992: Bonn-Bad Godesberg, Deutscher Rat der Europäischen Bewegung, Europa-Union Deutschland, Institut für Europäische Politik, 2. Jahrestreffen des Deutsch-Ungarischen Forums "Deutschland und Ungarn: Partner im neuen Europa"
Holger Fischer (ohne Vortrag)
- Oktober 1992: Göttingen, Konferenz der Südosteuropa-Kommission und Kommissionssitzung
Wolfgang Veenker (ohne Vortrag)
- November 1992: Hamburg, Historisches Seminar, 6. Deutsch-Ungarisches Historikerkolloquium "Militär, Staat und Gesellschaft in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert"
Vortrag Holger Fischer: "Zum Zusammenhang von Siedlung, sozioökonomischen Wandel und Identität einer Minderheit am Beispiel der Ungarndeutschen im 20. Jahrhundert"
- November 1992: Göttingen, Finnisch-Ugrisches Seminar, Finnisch-Ugrische Arbeitstagung
Holger Fischer, Wolfgang Veenker
- November 1992: Cottbus, Deutsch-Ungarische Gesellschaft Berlin-Brandenburg
Vortrag Holger Fischer: "Die Ungarn und ihre Nachbarn - Historische Erfahrungen aktueller Probleme"
- November 1992: Stuttgart, Kultur- und Informationszentrum der Republik Ungarn, Internationale Historikertagung "Das verspätete Nationwerden im 19. Jahrhundert in Mitteleuropa"
Holger Fischer (ohne Vortrag)

- Januar 1993: Schloß Eichholz, Wesseling, Konrad-Adenauer-Stiftung, Fachtagung für Angehörige der Bundeswehr "Experiment Demokratie - Der Umbau von Politik, Wirtschaft und Gesellschaft in Ostmitteleuropa"
Vortrag Holger Fischer: "Ungarn - Ein Jahrzehnt in der Nische der Privatheit?"
- Februar 1993: Bonn, Kommissionssitzung des Deutschen Akademischen Austauschdienstes zur Auswahl deutscher Stipendiaten nach Südosteuropa und Osteuropa
Wolfgang Veenker (Mitglied der Kommission)
- Februar 1993: Hamburg, Hamburgi Magyarok Egyesülete e.V.
Vortrag Tiborc Fazekas: "Die Lage in Ungarn"
- März 1993 Jena, 15. Jahrestagung der Deutschen Gesellschaft für Sprachwissenschaft
Vortrag Wolfgang Veenker: "Grammatische Beschreibung uralischer Sprachen"
- April 1993: Budapest, I. International Congress of Dialectologists and Geolinguists
Vortrag Tiborc Fazekas: "Möglichkeiten und Grenzen der Technik in der zeitgenössischen Dialektforschung"
- April 1993: Sopron, Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut, Europa Institut Budapest, Historisches Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Südosteuropa-Gesellschaft München, Internationale Tagung "Revolutionen in Ostmitteleuropa 1789-1989, Schwerpunkt Ungarn"
Vortrag Holger Fischer: "Ungarn 1956 in der Geschichtswissenschaft der Bundesrepublik Deutschland"
- Mai 1993: Hanasaari/Finnland, Finnisches Zentralamt für Unterrichtswesen
Vortrag Tiborc Fazekas: "Erfahrungen des Fremdsprachenseminars 1992 in Érd/Ungarn"

Universität Hamburg
Finnisch-Ugrisches Seminar
Zentrum für Hungarologie

Anlage 2

Mai 1993

**Liste der Veranstaltungen des Zentrums für
Hungarologie/Finnisch-Ugrischen Seminars im
Zeitraum November 1990 - Mai 1993**

- 22.-26.11.1990 Dritte Sitzung des Wissenschaftlichen Beirats des
Zentrums für Hungarologie;
Kolloquium "Probleme der Zeitgeschichte Ungarns in
der ungarischen und deutschen Historiographie" mit 8
Vorträgen
- 08.11.1991 Verleihung des "Szirmai-Preises zur Förderung der
Hungarologie" an Frau Dr. Jolanta Jastrzębska,
Rijksuniversiteit Groningen
- 28.11.1991 - 31.03.1992 Ausstellung "Graf István Széchenyi 1791 - 1860"

Universität Hamburg
Finnisch-Ugrisches Seminar
Zentrum für Hungarologie

Anlage 3

Mai 1993

**Liste der Besucher und Gastvorträge im Zentrum für
Hungarologie/Finnisch-Ugrischen Seminar im Zeitraum
November 1990 - Mai 1993**

29.11.1990	Dr. Gert Sauer, Berlin
Vortrag "Geschichte und Gegenwart der Finnougristik in Berlin"
18.12.1990	Béla Gyay und Orsolya Nádor Bekéné, Nemzetközi Hungarológiai Központ Budapest
28.01.1991	Paul Kárpáti, Seminar für Hungarologie der Humboldt-Universität zu Berlin
Vortrag "Ungarische Schriftsteller in der Herausforderung. Zur Lyrik von Babits, József, Radnóti und Illyés"
19.03.1991	Prof. Dr. Béla Köpeczi, Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Kultusminister a.D.
Vortrag "Das Siebenbürgenproblem in der ungarischen Historiographie"
18.06.1991	György Dalos, Budapest
Vortrag "Literatur und Politik. Die Rolle der Literaten bei der politischen Wende in Ungarn"
19.06.1991	Edward Roy, Seminar für Hungarologie der Humboldt-Universität zu Berlin
Vortrag "Zur Geschichte der ungarischen Bibliothek in Berlin"
08.11.1991	Dr. József Jankovics, Nemzetközi Filológiai Társaság Budapest, Prof.Dr. László Honti und Frau Dr. Jolanta Jastrzębska, beide Rijksuniversiteit Groningen

- 28.11.1991 Márton Kalász, Kultur- und Informationszentrum der Republik Ungarn in Stuttgart
Eröffnung der Ausstellung "Graf István Széchenyi 1791 - 1860" und Vortrag "Leben und Werk von Graf István Széchenyi"
- 11.12.1991 Dr. Gerhard Seewann, Südost-Institut München
Vortrag "Mit kell tudni a cigányokról? Zur Lage der Zigeuner in Ungarn"
- 06.02.1992 Iván Mándy, Budapest; Ottó Tolnai, Novi Sad/Újvidék; Lajos Grendel, Bratislava/Pozsony; Margit Ács, Budapest; István Szilágyi, Cluj/Kolozsvár; Gyula Kurucz, Berlin
Gespräch über die Situation der ungarischsprachigen Literatur nach der Wende
- 10.03.1992 Delegation des Művelődési és Közoktatási Minisztérium Budapest
- 15.10.1992 Monique Raynaud und Paul Gradwohl, beide Centre Interuniversitaire d'Etudes Hongroises der Université de la Sorbonne Nouvelle - Paris III, Jaana Janhila und Dr. Tuomo Lahdelma, beide Jyväskylän Yliopisto, Prof. Dr. Andor Tarnai und Paul Kárpáti, beide Seminar für Hungarologie der Humboldt-Universität zu Berlin. Erstes Treffen zur Vorbereitung des ERASMUS-Projektes "Finnougristik, Hungarologie, Fennistik"
- 22.10.1992 Prof. Dr. Petro Lizanec, Lehrstuhl für Ungarische Philologie an der Staatsuniversität Užgorod, Zentrum für Hungarologie Užgorod
Vortrag "Zur Situation der ungarischen Minderheit in der Karpatoukraine"
- 23.11.1992 Delegation des Ausschusses für Kultur und Wissenschaft des Ungarischen Parlaments unter Leitung seines Vorsitzenden Ferenc Kulin

- 15.12.1992 Prof. Dr. Péter Domokos, Lehrstuhl für Finnougristik der
Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapest
Vortrag "Die finnougriische Sprachverwandtschaft im
Spiegel der ungarischen Literatur"
- 11.02.1993 Dr. Gábor Erdődy, Botschafter der Republik Ungarn in
der Bundesrepublik Deutschland
- 29.04.1993 Dr. Gusztáv Balázs, Ethnographisches Museum Nyíregy-
háza
Vortrag "Zur gegenwärtigen Situation der Zigeuner in
Ungarn und Rumänien unter besonderer Berücksichti-
gung ihrer Folklore"
- 12.05.1993 Hans-Henning Paetzke, Frankfurt
Vortrag "Literarisches Übersetzen - Kunst oder
Fremdsprachendienst? Von den Leiden und Freuden der
Literaturvermittlung"

**Liste der Veröffentlichungen mit hungarologischer
Thematik der Mitarbeiter des Zentrums für
Hungarologie 1990 - 1993**

- Fazekas, Tiborc: Székelykeve (Skorenovac) keresztnévei (Die Vornamen von Székelykeve [Skorenovac]). Budapest 1990, 35 S.
- Fazekas, Tiborc: Die Rolle der soziologischen und ideologischen Komponenten in der Entstehung der ungarischen Finnougristik 1850-1892. In: History and Historiography of Linguistics. Amsterdam, Philadelphia 1990, 2. Bd., S. 747-757.
- Fazekas, Tiborc: A magyar nyelv oktatásának tapasztalatai Hamburgban (Die Erfahrungen des Ungarisch-Unterrichtes in Hamburg). In: Hagymányok és módszerek. Az I. Nemzetközi Hungarológia-Oktatási Konferencia előadásai (Traditionen und Methoden. Vorträge der I. Internationalen Konferenz für Hungarologie-Unterricht). Budapest 1990, 2. Bd., S. 162-165 (= Hungarológiai ismereretár 7).
- Fazekas, Tiborc: Soziologische Aspekte in der ungarischen Dialektforschung. In: A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében - Die ungarische Sprache und Kultur im Donauraum. Hrsg. v. Moritz Csáky u.a., Budapest, Wien 1991, 2. Bd., S. 1147-1153.
- Fazekas, Tiborc: A "beszélő nyelvatlasz" (Der "sprechende Sprachatlas"). In: Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára (Festschrift zum siebzigsten Geburtstag von Loránd Benkő), hrsg. v. Mihály Hajdú u. Jenő Kiss. Budapest 1991, S. 158-161.

- Fazekas, Tiborc: Zur Erforschung und Vermittlung des Ungarischen im 16-18. Jahrhundert. In: Fremdsprachenunterricht 1500-1800. Wiesbaden 1992, S. 125-133 (= Wolfenbütteler Forschungen 52).
- Fazekas, Tiborc: Mitübersetzer von:
Tolnai, Ottó: Walnußfarbe - Solange wir leben. In: Stadium 5 (1992), Nr. 2, S. 48-50.
- Fazekas, Tiborc: Rezension von:
Gáspár Simon Antal: Az én szülőföldem a bukovinai Istensegíts (Meine Heimat ist das Dorf Istensegíts in der Bukovina). In: Magyar Nyelv 87 (1991), S. 230-235.
- Fischer, Holger (Red.): Zehn Jahre Partnerschaft 1980-1990. Universität Hamburg - Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapest. Hamburg 1990, 89 S. + Anhang.
- Fischer, Holger: A hungarológia kutatásának helyzete az NSZK-ban különös tekintettel a Hamburgi Egyetemre (Die Lage der hungarologischen Forschung in der Bundesrepublik Deutschland unter besonderer Berücksichtigung der Universität Hamburg). In: Hagymányok és módszerek. Az I. Nemzetközi Hungarológia-Oktatási Konferencia előadásai (Traditionen und Methoden. Vorträge der I. Internationalen Konferenz für Hungarologie-Unterricht). Budapest 1990, 1. Bd., S. 223-232 (= Hungarológiai ismeretár 7).
- Fischer, Holger: Raumordnung in Ungarn und das Beispiel Budapest. In: Agglomerationen in West und Ost. Marburg 1991, S. 65-87 (= Wirtschafts- und sozialwissenschaftliche Ostmitteleuropa-Studien 16).

- Fischer, Holger: Karten zur räumlichen Verteilung der Nationalitäten in Ungarn. Darstellungsmöglichkeiten und Grenzen ihrer Interpretation am Beispiel von ungarischen Nationalitätenkarten des 19. und 20. Jahrhunderts. In: Aspekte ethnischer Identität. Ergebnisse des Forschungsprojekts "Deutsche und Magyaren als nationale Minderheiten im Donaauraum", hrsg. von Edgar Hösch und Gerhard Seewann. München 1991, S. 325-393 (= Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 35).
- Fischer, Holger: Széchenyi in der deutschen Geschichtswissenschaft, oder: Széchenyi, die unbekannte Größe. In: Graf István Széchenyi 1791-1860, hrsg. v. Márton Kalász, Stuttgart 1992, S. 70-79.
- Fischer, Holger: A magyarországi németek 20. századi társadalmi-gazdasági átalakulásának térbeli aspektusai (Räumliche Aspekte des sozioökonomischen Wandels der ungarländischen Deutschen im 20. Jahrhundert). In: Regio. Kisebbségtudományi Szemle 3 (1992), Nr.2, S. 147-165.
- Fischer, Holger: Räumliche Aspekte des sozio-ökonomischen Wandels der ungarndeutschen Minderheit im 20. Jahrhundert. In: Seewann, Gerhard (Hrsg.): Minderheitenfragen in Südosteuropa. Beiträge der Internationalen Konferenz: The Minority Question in Historical Perspective 1900-1990. Inter University Center, Dubrovnik, 8.-14. April 1991. München 1992, S. 237-264 (= Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas 27; Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks Reihe B: Wissenschaftliche Arbeiten 52).
- Fischer, Holger: Zur Problematik von Nationalitätenkarten. In: Wendt, Bernd Jürgen (Hrsg.): Vom schwierigen Zusammenwachsen der Deutschen. Nationale Identität und Nationalismus im 19. und 20. Jahrhundert, Frankfurt a.M., Berlin, Bern, New York, Paris, Wien 1992, S. 143-174.

- Fischer, Holger: Zur aktuellen Situation der räumlichen Planung und Umwelt in Ungarn. In: Räumliche Entwicklungen in Mitteleuropa nach Öffnung der Grenzen im Osten unter besonderer Berücksichtigung Bayerns. 14. Seminar für Landesplaner in Bayern, hrsg. v. Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Hannover 1992, S. 70-94 (= ARL Arbeitsmaterial 194).
- Fischer, Holger: Vázlatok az ötvenes és hatvanas évek magyar településtörténetéhez (Skizzen zur ungarischen Siedlungsgeschichte der fünfziger und sechziger Jahre). In: A magyar kisvárosok története (Geschichte der ungarischen Kleinstädte). Budapest 1991, 15 S. (im Druck).
- Fischer, Holger: Die Revolution 1956 in der deutschen Historiographie. In: Berliner Beiträge zur Hungarologie 6 (1993), S. 31-46.
- Fischer, Holger: Republik Ungarn. In: Europa Transparent, Baden-Baden 1992, 5 S. (im Druck).
- Fischer, Holger: Hungarologische Forschungsprojekte in internationaler Zusammenarbeit. In: Materialien des III. Internationalen Hungarologie-Kongresses, Szeged, Budapest 1992, 6 S. (im Druck).
- Fischer, Holger: Räumliche Aspekte des sozio-ökonomischen Wandels der ungarndeutschen Minderheit im 20. Jahrhundert und die Nationalitätenstatistik. In: Materialien der Internationalen Konferenz "Probleme der Nationalitätenstatistik", Budapest 1993, 38 S. (im Druck).
- Fischer, Holger: Die Bibliothek des Zentrums für Hungarologie der Universität Hamburg. In: 19. ABDOSD-Tagung. Budapest, 11-14. Juni 1990. Referate und Beiträge. Berlin 1990, S. 89-90 (= Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz. Veröffentlichungen der Osteuropa-Abteilung 14).

- Fischer, Holger: Ungarn - Land im Wandel. In: Jahrbuch 1990 der Marburger Geographischen Gesellschaft, Marburg/Lahn 1991, S. 13-16.
- Fischer, Holger: Erwartungen sind enttäuscht worden. Stellungnahme zur Historikerkonferenz zur Geschichte der Ungarndeutschen. In: Neue Zeitung, Budapest, 35 (1991), Nr. 15 v. 13.04.1991, S. 9 und in: Suevia Pannonia 9 (1991), S. 142.
- Fischer, Holger: Jahrestagung des Wissenschaftlichen Beirats am Zentrum für Hungarologie an der Universität Hamburg. In: Südosteuropa-Mitteilungen 31 (1991), S. 72-75.
- Fischer, Holger: Regionale Arbeitsmarktstrukturen in Ungarn - Ungarn-Datenbank 1980 und ihre Darstellung auf Computerkarten. In: Südosteuropa-Mitteilungen 32 (1992), Nr. 1, S. 80-83.
- Fischer, Holger: Zentrum für Hungarologie im Finnisch-Ugrischen Seminar der Universität Hamburg. Tätigkeitsbericht 1990. In: Ungarn-Jahrbuch 19 (1991), S. 368-371.
- Fischer, Holger: Rezensionen von:
- Nebelin, Manfred: Deutsche Ungarnpolitik 1939-1941. Opladen 1989. In: Südost-Forschungen 49 (1990), S. 434-435 und in: Archiv für Sozialgeschichte 33 (1993), S. 791-792.
- Benkő, Péter: A Nemzeti Parasztpárt és a szocialismus 1947-1948 (Die Nationale Bauernpartei und der Sozialismus 1947-1948). Budapest 1988. In: Südost-Forschungen 49 (1990), S. 435-436.

300 Jahre Zusammenleben - Aus der Geschichte der Ungarndeutschen. Internationale Historikerkonferenz in Budapest (5.-6. März 1987). 300 éves együttélés - A magyarországi németek történetéből. Budapesti Nemzetközi Történetészkonferencia (1987. március 5.-6.). Hrsg. vom Demokratischen Verband der Ungarndeutschen, 2 Bde. Budapest 1988. In: Südostdeutsches Archiv 32/33 (1989/90), S. 316-319.

Atlas der Donauländer, hrsg. u. redigiert im Auftrag des Bundesministeriums für Wissenschaft und Forschung und im Namen des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts von Josef Breu, Wien 1970-1989. In: Finnisch-Ugrische Mitteilungen 14/15 (1990/91), S. 165-168.

Melinz, Gerhard; Zimmermann, Susan: Über die Grenzen der Armenhilfe. Kommunale und staatliche Sozialpolitik in Wien und Budapest in der Doppelmonarchie. Wien, Zürich 1991. In: Südost-Forschungen 51 (1992), S. 337-339.

Ungarn im Umbruch. Von Franz Delapina, Hannes Hofbauer, Andrea Komlósy, Gerhard Melinz und Susan Zimmermann. Wien 1991. In: Ungarn-Jahrbuch 20 (1992), S. 264-268.

Szűcs, Jenő: A Szepesi kamarai levéltár 1567-1813 (Das Archiv der Zipser Kammer 1567-1813), hrsg. v. János Varga. Budapest 1990. In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 41 (1992) (im Druck).

Aschauer, Wolfgang: Zur Produktion und Reproduktion einer Nationalität - Die Ungarndeutschen. Stuttgart 1992 (= Erdkundliches Wissen 107). In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 41 (1992) (im Druck) und in: Südostdeutsches Archiv 1992 (im Druck).

Gunst, Péter: Die bäuerliche Gesellschaft Ungarns in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen. Budapest 1991 (= Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 192). In: Archiv für Sozialgeschichte 33 (1993), S. 787-789.

Szöllösi-Janze, Margit: Die Pfeilkreuzlerbewegung in Ungarn. Historischer Kontext, Entwicklung und Herrschaft. München 1989 (= Studien zur Zeitgeschichte 35). In: Archiv für Sozialgeschichte 33 (1993), S. 789-791.

Höpp, Karin: Übersetzerfortbildung in Mátraalmás. In: Finnisch-Ungarische Mitteilungen 14/15 (1990/91), S. 319-321.

Höpp, Karin: The Reception of the Works of Tibor Déry in Britain. In: Materialien des III. Internationalen Hungarologie-Kongresses, Szeged, Budapest 1992 (im Druck).

Höpp, Karin: Übersetzerin von:

Göncz, Árpád: Hobelspäne. In: Stadium 5 (1992), Nr. 1, S. 19-22.

Kukorelly, Endre: Historie. In: Wespennest 84 (1991), S. 36.

Kukorelly, Endre: Die Süße der Wirklichkeit (Gedichte). In: Neue Literatur. Zeitschrift für Querverbindungen N.F. 1 (1992), S. 33 -36.

Kukorelly, Endre: Stille Form; Wozu das Meer gut ist; Ich genieße die Diktatur; Film. In: Endre Kukorelly. Ausgewählt von Irene Rübberdt, Poet's Corner 14, Berlin 1992, S. 19, 23, 27, 39.

Kukorelly, Endre: Zwei Gedichte. In: Sprache im technischen Zeitalter 29 (1991), S. 324-325.

Márton, László: Der Dosenschließer. In: Stadium 5 (1992), Nr. 3, S. 30-39.

Márton, László: Die versteinerte Einbildung. In: Budapesti Rundschau v. 07.01.1991, S. 7.

Márton, László: Die versteinerte Einbildung. In: Wespennest 85 (1991), S. 69-72.

Márton, László: Der versunkene Apfelbaum. In: Neue Literatur. Zeitschrift für Querverbindungen N.F. 1 (1992), S. 30-32.

Veenker, Wolfgang: Gondolatok a (hamburgi) hungarológiához (Gedanken zur [Hamburger] Hungarologie). In: A hungarológia fogalma (Der Begriff Hungarologie), hrsg. v. Béla Giay. Budapest 1990, S. 196-208 (= Hungarológiai Ismerettár 5)

Veenker, Wolfgang (Herausgeber gemeinsam mit István Futaky): Finnisch-Ugrische Mitteilungen 14/15 (1990/91)

Veenker, Wolfgang: Megjegyzések egy magyar nyelvű minimumszótár összeállításához (Bemerkungen zur Zusammenstellung eines ungarischsprachigen Minimalwörterverzeichnis). In: A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében - Die ungarische Sprache und Kultur im Donauraum. Hrsg. v. Moritz Csáky u.a., Budapest, Wien 1991, 2. Bd., S. 1233-1236.

Veenker, Wolfgang: Zur Beschreibung grammatischer Kategorien und ihrer Korrelationsglieder: Bemerkungen zum Inessiv im Ungarischen. In: Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára (Festschrift zum siebzigsten Geburtstag von Loránd Benkő), hrsg. v. Mihály Hajdú u. Jenő Kiss. Budapest 1991, S. 623-629.

- Veenker, Wolfgang: Sprachwissenschaftliche Forschungen zur Hungarologie in der Bundesrepublik Deutschland. In: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből (Studien zur Geschichte der ungarischen Sprachwissenschaft), hrsg. v. Jenő Kiss und László Szűts. Budapest 1991, S. 694-705.
- Veenker, Wolfgang: Phonologisch-statistische Untersuchungen an ungarischen poetischen Texten verschiedener Epochen. In: Natalicia Johanni Schröpfer octogenario a discipulis amicisque oblata. Hrsg. v. Leopold Auburger u. Peter Hill. München 1991, S. 423-450 (= Philologia et litterae slavica 1).

**Bestand der hungarologischen Abteilung der Bibliothek
des Finnisch-Ugrischen Seminars Stand: Mai 1993**

Sachgebiet	Anzahl der Monographien	Anteil in %	
-----	-----	-----	-----
Allgemeine Literatur über Ost- und Südosteuropa	85	1,2	1,2
Allgemeine Literatur über Ungarn: Sammelwerke, Reiseführer, Bildbände	132	1,8	
Lexika, Bibliographien	251	3,3	8,1
Biographische Werke	150	2,0	
Statistiken	73	1,0	
Atlanten, Karten	61	0,8	
Geographie Ungarns	241	3,2	5,0
Umweltschutz	73	1,0	
Geschichte Ungarns, allgemein und bis 1918	825	11,0	
Geschichte Ungarns ab 1918	349	4,6	15,6
Staat und Politik	226	3,0	
Interessenverbände, Gewerkschaften, Kirchen	66	0,9	3,9
Wirtschaft allgemein, Wirtschaftspolitik	124	1,6	
Einzelne Wirtschaftszweige	92	1,2	2,8
Gesellschaft Ungarns	124	1,6	
Nationalitätenfrage	231	3,1	4,7
Bildungswesen allgemein, Schulwesen	46	0,6	
Wissenschaft, Wissenschaftspolitik	154	2,0	2,6

Kultur allgemein, Kulturgeschichte, Bibliotheken, Museen	268	3,6	
Einzelne Kulturzweige, Bild. Kunst, Musik, Film etc.	345	4,6	8,2
Volkskunde und Volkskunst	305	4,1	
Volksdichtung	110	1,5	5,6
Historische Sprachwissenschaft des Ungarischen	143	1,9	
Linguistik des heutigen Ungarischen	598	8,0	9,9
Literaturgeschichte, Literaturwissenschaft	682	9,1	
Belletristik	1534	20,4	29,5
Wörterbücher	167	2,2	2,2
Sonstiges	58	0,8	0,8
<hr/>			
Summe:	7516	100,1	

**Liste der Serien, Zeitschriften und Zeitungen in der
 hungarologischen Abteilung der Bibliothek des
 Finnisch-Ugrischen Seminars**

Titel	vorhanden ab Jahrgang
Acta Ethnographica	1989
Acta Historica	1991
Acta Linguistica	1951
Acta Litteraria	1964
Acta Universitatis Szegediensis. Néprajz és Nyelvtudomány	1957 - 1988
Agrárgazdasági Kutató Intézet Tanulmányai	1988
Alföld	1984
Állam és Jogtudomány	1989
Általános Nyelvészeti Tanulmányok (unvollständig)	1964 - 1979
Analecta Linguistica	1970
Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae.	
- Sectio Historica	1957
- Sectio Linguistica	1970
- Sectio Philologica Hungarica	1971
Aula: társadalom és gazdaság	1990
Béke hírnök	1989
Berichte des Bundesinstituts für ostwissen- schaftliche und internationale Studien	1988
Berliner Beiträge zur Hungarologie	1987
Beszélő (Samizdat und összkiadás)	1981 - 1989
Beszélő	1990
Budapester Rundschau	1982 - 1992
Cahier d'études hongroises	1990
Confessio	1989
Demográfia	1989

Diakonia. Evangelikus Szemle		1989
Dolgozatok a Debreceni Tisza István Tudomány- egyetem Népryelvkutató Intézetéből		1939 - 1969
Doxa. Filozófiai Műhely (Semiotische Berichte)		1984
Dunatáj		1988
Egyházi Krónika		1989
Élet és Irodalom		1984 - 1985,ab 1988
Élet és Tudomány		1989
Életünk	nur	1985
Erasmus	nur	1989
Erdélyi Magyarság		1991
Erdélyi Tükör		1991
Ethnographia		1981
1956 Evkönyv		1992
Felsőoktatási Szemle	nur	1989
(ab 1991 Magyar Felsőoktatás)		1991
Figyelő		1989
Filmvilág		1989
Filológiai Közlöny		1989
Földrajzi Értesítő		1989
Földrajzi Közlemények		1989
Földrajzi múzeumi tanulmányok		1987
Gazdaság		1989 - 1990
Gyülekezeti Körlevél. Magyarországi Metodista		
Egyház		1990
Helikon		1988
Heti Világgazdaság		1988
História		1988
Hitel		1989
Horizont		1989
The Hungarian-English Contrastive Linguistics		
Project Working Papers	nur	1980
The Hungarian Observer		1989
Hungarian Studies		1985
Hungarológiai Értesítő		1979
Hungarológiai Hírlevél		1990
A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei		1969 - 1975
A hungarológiai oktatása		1987
HUNDOK		1990
Hunginfo		1987 - 1989

Info-Társadalomtudomány		1987
Az Irodalmi Újság Sorozata	nur	1987
Irodalomtörténeti Közlemények		1989
Janus		1987 (unvollständig)
Jelenkor		1984 - 1985, ab 1988
Katolikus Szó		1989
Kapu		1989
Keleti Szemle		1900 - 1932
2000 (Kétezer)		1990
Kisebbségkutatás. Szemle		1991
Könyvilág		1986
Könyvtári Figyelő		1991
Kortárs		1963
Korunk		1971 - 1982 (unvollständig)
Közgazdasági Szemle		1989
Kritika		1976
Külpolitika		1989- 1990
Kutatás - Fejlesztés. Tudományszervezési Tájé- koztató (jetzt Kutatás-szervezési Tájékoztató)		1989
Látóhatár		1983 - 1992
Levéltári Közlemények		1987
Levéltári Szemle		1993
Liget	nur	1989
Literatura		1974 (unvollständig)
Ma (Reprint)		1916 - 1925
Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok		1980 - 1988
Magyar Fonetikai Füzetek		1978 (unvollständig)
Magyar Kurír		1989
Magyar Napló		1989 - 1990
Magyar Nemzet		1988
Magyar Népnyelv		1940 - 1949
Magyar Névtani Dolgozatok		1978 - 1986
Magyar Nyelv		1905
Magyar Nyelvőr		1872
Magyar Pedagógia		1989
Magyar Személynévi Adattárak		1974
Magyar Tudomány		1985
Magyarország (ab 1990 Heti Magyarország)		1988

Magyarosan. Nyelvművelő Folyóirat	1940 - 1948
Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet	
Évkönyve	1987
Magyartanítás	1989
Medvetánc	1987 - 1989
Mozdul a Föld. Katolikus Élet	nur 1990
Mozgó Világ	1988
Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi	
Osztályának Közleményei	1955
MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi	
Migráció Kutatócsoport Évkönyve	1991
Műhelymunkák	nur 1990
Műveltség és Hagyomány	1962 - 1974
Művészet	1981 - 1989 (unvollständig)
Művészettörténeti Értesítő	1988
Neohelicon	1989
Nép és Nyelv	1941 - 1944
A Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei	1981
A Népeségtudományi Kutató Intézet	
Kutatási Jelentései	1982
A Népeségtudományi Kutató Intézet történeti	
demográfiai füzetek	1985
Néprajzi Értesítő	1956 - 1991 (unvollständig)
Népszabadság	1988
Népünk és Nyelvünk	1930 - 1939
Neue Zeitung	1988
Névtani Értesítő	1979
The New Hungarian Quarterly	1961
Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények	1957 - 1985
Nyelvtudomány	1907 - 1918
Nyelvtudományi Közlemények	1863
Nyelvünk és Kultúránk	1979
Nyugat	1908 - 1941
Nyugati Magyarság	1989
Párttörténeti Közlemények (ab 1990 Múltunk)	1989
Politikatudományi Szemle	1992
PRESSDOK	1990
Profil	1984

A Ráday Gyűjtemény Évkönyve		1981
Református Egyház		1989
Regio. Kisebbségi Szemle		1990
Siebenbürgische Semesterblätter		1987
Somogy	nur	1988
Specimina nova dissertationum ex instituto historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Jano Pannonio nominatae		1988
Stádium		1988
Statisztikai Szemle		1989
Südost-Forschungen		1981
Südosteuroopa		1984
Südosteuroopa-Mitteilungen		1978
Suevia Pannonica		1983
Századok		1989
Századvég		1989
Szociológia		1989 - 1990
Tallózó		1990
Tanulmányok - Studije		1981 - 1990
Társadalmi Szemle		1989
Társadalomkutatás		1989 (unvollständig)
Társadalomtudományi Közlemények		1989
Tér és Társadalom		1988
Területi Kutatások		1980
Területi Statisztika	nur	1989
Theologiai Szemle		1989
Tiszatáj		1988
Történelmi Szemle		1989
Új Erdélyi Múzeum (jetzt Magyar Múzeum)		1990
Új Fórum		1989 - 1991
Új Írás		1964 - 1967, 1982 - 1991 (unvollständig)
Új Látóhatár		1958 - 1977
Új Tükör	nur	1989
Ungarische Jahrbücher (ab 1952 Ural-Altaische Jahrbücher, ab 1981 Ural-Altaische Jahrbücher N.F.)		1921
Ungarn-Jahrbuch		1969
Üzenet		1989 - 1990
Válasz Évkönyv	nur	1989

Valóság
Városépítés
Világosság

1985
1989 - 1990
1988

KÖNYVEK

Kálmán Péter

A NEI II. ciklusbeli nyelvkönyveiről

Az előadás gondolatának felvetésével körülbelül egyidejűleg kereszttelték át a NEI-t, a címben azonban ragaszkodtam az eredeti névhez, minthogy az ismertetendő jegyzeteket a Nemzetközi Előkészítő Intézet jelentette meg, nem más intézmény, s az eredeti struktúrában magyar nyelvi, nem pedig magyar nyelvű előkészítés folyt. Feltételezem, hogy a külföldön magyar nyelvet oktató kollégáimat is ez a témakör érdekli.

Második cikluson a kezdő nyelvkönyv elvégzése utáni időszakot, lényegében a második félévet, a haladó szintű nyelvoktatást értem. Az első félévben a NEI hallgatói az Erdős József - Kozma Endre - Prileszky Csilla - Uhrman György által írt "Színes Magyar Nyelvkönyv"-ből vagy Kovácsi Mária "Itt magyarul beszélnek" c. művéből tanulnak, ezekre épülnek a második félévi jegyzetek. Bár ismertetésem tárgya itt most elsősorban ez utóbbi szakasz tananyaga, előzőleg néhány szót kell ejtenem a "Színes Magyar Nyelvkönyv"-ről is. Többször tanúja voltam ugyanis olyan megbeszéléseknek, ahol kezdő lektorok értetlen megjegyzésekkel illették e nyelvkönyvet.

A "Színes Magyar Nyelvkönyv" - mint ez az előszóból és a módszertani útmutatóból is kitűnik - a NEI-ben az intenzív bevezető szakasz oktatási anyaga, és a NEI speciális igényeit figyelembe véve írták a szerzők. 30 leckét tartalmaz, feldolgozására 10-14 hét áll rendelkezésre, tehát heti 30 oktatási órával számolva egy leckére átlagosan 12 óra jut. A tankönyv ilyen ütemezés szerint van felépítve. A háborgók nagy része azonban nem intenzív formában, hanem heti 2 órában óhajtotta tanítani a könyvet. Ez egy évben 25 tanítási héttel számolva 50 órát jelent, tehát azonos alapossággal dolgozva 4 lecke elvégzésére ad lehetőséget. Az első év végén így a nyelvtanuló épphogy elkezd megismerkedni az igékkel. Ez a haladási menet valóban nem ideális. Ha valaki az eredetitől eltérő környezetben oktat egy könyvet, adaptálnia kell, vagy egyszerűen más anyagot célszerű használnia, ez azonban nem azt jelenti, hogy a könyv a rossz. Ahogy a tengeren való átkeléshez hajóra szállunk, és nem autóval vágunk neki a távnak, ugyanúgy a helyi igényeknek megfelelő oktatási programot kell kialakítani, nem a más céllal készült programokat kell szidni.

Ezek után rátérek tulajdonképpeni témámra, a NEI II. félévi jegyzeteinek bemutatására. Céлом nem az, hogy a szóban forgó munkák részletes kritikáját adjam, inkább a figyelmet szeretném felhívni olyan művekre, amelyek nincsenek könyvesbolti forgalomban, de külföldön dolgozó kollégáim is eredményesen használhatnák őket.

Tapasztalatból tudjuk, hogy a nyelvünkkel megismerkedni óhajtok motivációja igen különböző. Van, akit a lótenyésztés, van, akit az orvostudomány eredményei, van, akit Kodály zenepedagógiája, van, akit egyszerűen a barátkozási vágy készítet arra, hogy megtanuljon magyarul. Hasznos tehát tudnunk: készültek már olyan jegyzetek, amelyekből a speciális érdeklődésűek igényeit is ki lehet elégíteni.

A NEI-ben az egységes I. félévi nyelvi alapozás után a hallgatók különböző szakirányú csoportokba kerülnek, ahol szaknyelvi képzésben részesülnek az erre a célra készült jegyzetkből. Ezek a könyvek nyelvkönyvek, tehát nem a szaktudományok legújabb eredményeit összegzik, hanem egy adott szakterület fontosabb témáin és szókincsén keresztül oktatják a magyar nyelvet. Mindenképpen szem előtt kell azonban tartanunk itt is, hogy a jegyzetek egy adott intézmény speciális igényeihez igazodva íródtak, ezért ha ezektől eltérő környezetben kívánjuk használni őket, megfelelő válogatásra, átcsoportosításra, a helyi igényekhez való adaptálásra van szükség.

Van agrár, bölcsész, közgazdász, műszaki és orvos szakirányú jegyzet, (ezek a "Színes Magyar Nyelvkönyv"-re épülnek), akik pedig tanulmányaikat az első félévben Kovácsi Mária "Itt magyarul beszélnek" c. jegyzetéből végezték, ennek azonos című, haladó szintű folytatásából tanulhatnak.

Az agrár szakirányú nyelvkönyv Prileszky Csilla, Tallér Mária és Varga Éva munkája. 15 leckéből áll. A leckék egy szakszöveggel kezdődnek, ezeknek témáját az agrártudományi alapismeretek köréből válogatták a szerzők: éghajlat, talajtan, növényápolás és növényvédelem, szántás, vetés, aratás, állattenyésztés, a mezőgazdaság gépesítése, élelmiszer tartósítás, növény nemesítés, erdő- és vadgazdálkodás környezeti ártalmak és környezetvédelem, táplálkozás, élelmiszerfeldolgozás, a magyar mezőgazdaság, szövetségi alapismeretek. A szorosan vett szakmai szövegek után a témához kapcsolódó, de köznyelvhez közelebb álló, a magyar életet is bemutató szemelvényeket olvashatunk például a tokaji

szüretéről, a kenyérről, a dinnye hazai meghonosításáról, a magyar konyháról (a leckét követő gyakorlatokból megtanulhatunk újházi tyúklevest, rántott csirkét, halászlét és marhapörköltet is főzni). Minden olvasmányt egy vidám történet, vicc, anekdota zár, ezekből a hallgatók elsajátíthatják a beszélt nyelvi fordulatokat, kifejezéseket szavakat. A nótás kedvű diákok néhány népdallal is megismerkedhetnek. Az olvasmányok után találjuk a "Színes Magyar Nyelvkönyv" szókincséhez képest új szavakat, majd az új nyelvtan bemutatása következik, ezután jönnek a nyelvtani gyakorlatok, végül szövegfeldolgozó és összefoglaló gyakorlatok zárják a leckét. A könyv - a nyomdatechnikai lehetőségek keretein belül - gazdagon van illusztrálva, a megértést segítik elő magyarázó ábrák, képes szótárak.

A bölcsész szakirányú nyelvkönyvet Aranyi Krisztina, Ferencz Rózsa, Ginter Károly, Osváth Gábor és Prileszky Csilla írta. 16 leckét tartalmaz, a feldolgozott témák között szerepelnek pl.: "Rokonok a távoli északon", "Rege a csodaszarvasról", "A népmese útja", "Mátyás király és a kolozsvári bíró", "A magyar parasztháború", "Harcban a törökkel", "Fejeztek II. Rákóczi Ferenc életéből", "A nyelvújítás", "Petőfi és a francia forradalmak", Károlyi Mihály élete, Móricz Zsigmond: Kis Samu Jóska és Kosztolányi: Sakk-matt c. elbeszélésének adaptációja, József Attila: Curriculum vitae, "A nyelv virágai, a szólások", "A kereszténység Magyarországon". A leckék felépítése eltérő az agrár szakirányú jegyzetben alkalmazottaktól: itt először - a "Színes Magyar Nyelvkönyv" szerkezetéhez hasonlóan - az új nyelvtant mutatják be a szerzők, ezt követik a nyelvtani anyag megértését ellenőrző gyakorlatok, csak ezután kerül sor az olvasmányokra. Az olvasmányok több szemelvényből állnak, a záró rész többnyire egy népdal vagy egy irodalmi alkotás, illetve annak adaptációja. A szöveges rész után itt is az új szavak következnek, és a szövegfeldolgozó, összefoglaló, ismétlő gyakorlatok zárják a leckéket.

A közgazdász szakirányú jegyzet Chikán Ildikó, Giay Béla, Kovács Ferencné dr. Réczei Margit és Pákozdy Ferencné munkája. Minhogya közgazdaságtanban uralkodó felfogás a könyv megjelenése óta gyökeresen megváltozott, itt jelentős szerepe van az olvasmányok megfelelő szelekciójának. Ebben a könyvben is találhatunk azonban jól használható, általánosabb érdeklődésre is számot tartó, lexikailag és nyelvtanilag jól feldolgozott szövegeket, olvasmányokat (pl.: "Hogyan éltek a magyarok ősei a honfoglalás előtt?", "Hogyan alakult át a magyarok társadalma a

honfoglalás után?", "A települések kialakulása", "A világgazdaság", "A Föld népessége", "Magyarország természeti földrajzáról" stb.).

Az orvosi szakirányú nyelvkönyv Kovácsi Mária, Magyar Péterné és Kálmán Péter munkája. A könyv 16 leckéből áll. A leckék itt is szöveges részzel kezdődnek. Van egy szoros értelemben vett szakszöveg ("A darwinizmusról", "Az ember származása", "Ember és környezet", "Meddig élhet az ember?", "A tanulásról", "A figyelemről", "Emlékezés és tanulás", "Az orvosi etikáról", "Gyógyítás a középkorban", "A sebészet fejlődése", "A bakterológia nagy felfedezései", "A magyar egészségügyről"), ezekhez témájában és nyelvtanában kapcsolódik egy-egy olvasmány, irodalmi mű vagy annak adaptációja (részlet Sophokles "Antigoné" c. tragédiájából, részlet József Attila "Ars poetica"-jából, Kosztolányi Dezső: Akarsz-e játszani? Konrad Lorenz: Libalányom Martina, Karinthy Frigyes: Tanítom a kisfiamat, "Szent-Györgyi Albert és a C-vitamin", "Humor az egészségügyben") ezeknek szókincse, fordulatai közelebb állnak vagy a beszélt vagy az irodalmi nyelvhez, így a szaknyelvi képzés nem válik egyúttal szakbarbárok képzésévé. A többi jegyzettől eltérően az új szavak nem az olvasmány végén vannak szófajok szerint csoportosítva, hanem a bal oldalon található szövegek mellett az új szavak a jobb oldalon vannak elhelyezve az előfordulási hellyel egy sorban. Ha a szövegben előforduló új szó képzett vagy összetett, ennek felbontása megtalálható zárójelben, a szavak mellett. Az olvasmányokat lexikai rész követi, ebben ellentétek, szinonimák, szócsaládok, több jelentésű szavak, vonzatok, képzők, kifejezések vannak mondatba foglalva bemutatva, ezután következik az új nyelvtani anyag sok példával illusztrálva. A leckéket lexikai és nyelvtani gyakorlatok zárják. A függelékben egyedülálló és igen alapos kiegészítő a névszóragok használatának és a tankönyvben előforduló jelentéseinek rendszerezése.

Mint már a bevezetőben említettem, Kovácsi Mária "Itt magyarul beszélnek" c.jegyzetének van haladó szintű folytatása is. Ebből leendő bölcsészek vagy olyan hallgatók tanulhatnak, akiket általában érdekel a magyar kultúra. A leckék témái ("Beszélgetés a magyar történelemről", "Mátyás király", "Forradalom és szabadságharc", egy Kosztolányi novella adaptációja, "Beszélgetés a magyar nyelvről", "A nyelvújítás", egy Móricz novella adaptációja, "Beszélgetés Budapestről", végül néhány apró változtatással közölt Hunyady Sándor és Mikszáth novella, majd egy egy -

természetesen változtatás nélkül hagyott - Babits és Arany vers), valamint a nyelvtani anyag kommunikáció-központú feldolgozása vonzóvá teszi a könyvet még így házilag sokszorosított formában is.

Más kérdés, hogy az említett jegyzetek nem kaphatóak, majdhogynem titkosak. Ennek egyik bizonyítéka, hogy Andrassy Attila - Fügedi István - Székely József műszaki szakirányú jegyzetét nem tudtam megkapni, így csak meglétéről tudok szólni. Szomorú dolog, hogy azok, akiknek a munkája a magyar nyelv oktatása, ne szerezhessenek tudományt remekül használható tankönyvekről, vagy ha tudományt szereznek is, ne juthassanak hozzájuk, ne használhassák őket. Tenni kellene valamit annak érdekében, hogy a jegyzetek szélesebb körben is elterjedjenek, eljussanak minden potenciális felhasználóhoz.

Tartalom

A HAMBURGI HUNGAROLÓGIAI KÖZPONT TUDOMÁNYOS TANÁCSÁNAK BUDAPESTI KONFERENCIÁJA (1993. május 26-27.) [1]

Holger Fischer (Hamburg): A hungarológia helyzete Németországban. Az intézményi rendszer [3]

Wolfgang Veenker (Hamburg): Forschung und Lehre im Bereich der ungarischen Philologie [13]

Paul Kárpáti (Berlin): Hungarologische Literaturwissenschaft in Deutschland [20]

Wolfgang Aschauer (Göttingen): Ungarnbezogene geographische Forschung in Deutschland - ein disziplingeschichtlicher Überblick [25]

Gerhard Seewann: Der Beitrag der deutschen Geschichtswissenschaft zur ungarischen Geschichte 1981-1990. [53]

NYELVTUDOMÁNY, OKTATÁSMÓDSZERTAN [73]

Nemes Gábor: A sajtónyelv a magyartanításban. Az újság szókincse és ami mögötte van [75]

Mayer Klára: Vázlatok egy készülő frazeológiai szótár kapcsán [83]

Hegedűs Rita: Módszertani tapasztalataim a jegyzetírásban [93]

Peter Sherwood, Váradi Tamás: A londoni magyar tanulói szótárról [101]

Sántháné: Az alanyi és a tárgyas ragozás bevezetése angolul beszélő külföldiek számára [114]

Cs. Nagy Lajos: A felvidéki alapiskolák felső tagozati magyar nyelvtankönyveinek néhány grammatikai sajátossága [136]

HUNGARIKUMOK [155]

László Tarnói: Historische, kulturelle und politische Voraussetzungen für die Entstehung deutschsprachiger Hungarica-Drucke in Ofen und Pest um 1800 und ihre Bedeutung in der Kulturgeschichte des Königreichs Ungarn [157]

KAPCSOLATTÖRTÉNET, KÜLFÖLDI MAGYAR IRODALOM [201]

Juliane Brandt: Ungarische Exilliteratur und die ungarisch-ungarischen literarischen Beziehungen - Versuch einer Annäherung [203]

Kornya László: Adalékok a magyar-német szellemi kapcsolatok történetéhez: Gragger Róbert, Klebelsberg Kunó és C. H. Becker együttműködése a berlini hungarológia alakulásában [235]

Hanus Erzsébet: A magyar irodalom nemzetközi kapcsolatairól: [249]

Brendel János: A kortárs magyar képzőművészet jelenléte és visszhangja Lengyelországban 1960-1987 [258]

OKTATÓ- ÉS KUTATÓHELYEK, OKTATÁSI PROGRAMOK [269]

Pomozi Péter: Morzsák a tartui magyar hungarológia történetéből [271]

Studienführer des Instituts für Finno-Ugristik der Universität Wien [288]

Új tanterv a Varsói Tudományegyetem Magyar Filológiai Tanszékén [298]

Az Újvidéki Egyetem hungarológia tanszakán működő Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék oktatási programja [312]

Botos Éva: Tájékoztató a sumeni Konsztantin Preszlávszki Egyetem magyar lektorátusának 1992-93-as tantervéről [321]

Bericht über die Tätigkeit des Zentrums für Hungarologie im Finnisch-Ugrischen Seminar der Universität Hamburg im Zeitraum November 1990 - Mai 1993 [323]

Anlage 1 [342]

Anlage 2 [351]

Anlage 3 [352]

Anlage 4 [355]

Anlage 5 [364]

Anlage 6 [366]

KÖNYVEK [373]

Kálmán Péter: A NEI II. ciklusbeli nyelvkönyveiről [375]

Tartalom [381]

